سریزه

افغانستان که د صنعت او اقتصاد په لحاظ د نړۍ د وروسته پاتې هیوادو په کتار کې دریږي، خو د معنویت په نړۍ کې یې ستر ویاړونه په برخه شوي دي. افغانستان د استعمار پر ضد مبارزه کې د آسیا، افریقا او لاتینې امریکا د اولسونو لپاره لوړ مثال ګڼل کیږي. د افغانستان خلکو تل په ګډه د خپلې خاورې دفاع کړې؛ ددې هیواد اوسیدونکو تل د هیواد د یووالې تضمین کړی دی. افغانانو له استعماري هیوادونو څخه ډیر زیانونه لیدلي. په افغانستان کې د اسلام د مبارک دین د خپرېدو پر مهال د افغانستان وضعیت ډیر ګډوډ او په مادي او معنوي لحاظ د ټولنیز کړکیچ سره مخامخ و. ددین له پلوه چې د یوې ټولنې د یووالې ستر ضامن دی، دلته دوه مختلف دینونه لکه زردشتي او بودایي دینونو رواج درلود. په ختیځې سیمې کې بودایي دین او د بلخ شاوخوا سیمو کې زردشتي دین پیروان درلودل، خو له دې سره سره لرغونی افغانستان یا لرغوني اریانا له اسلام څخه مخکې د ځانګړې جغرافیایي موقعیت او طبعي جوړښت له امله د عظمت او شوکت خاوند و. افغانستان د ویدي او اوستایي مدنیتونو ټاټوبی ګڼل کیږي.

د تاریخ او جغرافیې پوهانو افغانستان د څواکونو د تګ او راتګ ستراتیژیک پل، د وریښمو د لارې د تقاطع ځای ، د هند د دروازې ، د اسلامي نړۍ د ختیځې دروازې، د تمدنونو څلور لارې، د نړیوالې سوداګرۍ د لوی لارې په نومونو سره نومولی دی. ځینو افغانستان له ۵۴۵ ق م څخه تر ۱۸۱۵ میلادي پورې د هند په خاوره باندې د یرغلګرو د ټوپ د تختې او پل په نوم پیژندلی دی. د وریښمو کومه لار چې [illegible] د هند، [illegible] ، عراق او جزیرة العرب [illegible] ګریزو قافلو به پرې تګ راتګ کاوه. خو دغو ځانګړتیاو له ځانه سره د وینو ډکې پیښې او کړکیچونه هم لرل.

افغانستان د اسلام د مبارک دین د رارسیدو پرمهال یو ستر ټولنیز انقلاب ته اړتیا درلوده، ترڅو وکولای شي چې ټولې اخلاقي ناوړتیا، سیاسي او مذهبي اختلافات، مادي او معنوي اختلافونه او توپیرونه له مینځه یوسي او پر ځای یې په هیواد کې د ژوندیو واحد روح رامینځته کړي. سره له دې چې د دغسې یو انقلاب د رامینځته کېدو زمینه برابره وه، خو یې لا محرک نه و پیدا شوی. په دغسې شرایطو کې یوازې د اسلام سپیڅلي دین وکولای شول چې افغانستان کې دغه درنده دنده ترسره کړي.

سره له دې چې ددې نوي دین له خپرېدو سره ددې ملت جنګیالیو هم ډېر مخالفت وښود او د پرمختګ په مخکې یې ورته خنډونه رامینځته کول، بیا هم د اسلام خپرونکیو په یوه لاس کې توره او په بل کې وعظ او تبلیغ نیولي وو. د افغانستان خلک په دې ډول او اسانه لار د دین منلو ته تیار نه وو. له همدې امله په افغانستان کې د اسلام خپرېدو نهه پېړۍ او تر دې ډېر وخت واخېست، خو د اسلام د سپېڅلي دین په راتلو سره په دې هیواد کې د یووالي، ترقۍ او خوشحالۍ نوې ساه وچلیده.

کله چې افغانستان ته لومړی ځل د هجرت په ۲۲ کال اسلامي لښکرې راغلې. وروسته دوی د راشدینو خلفاو او اموي او عباسي خلفاو د خلافت پرمهال افغانستان ته د مشهورو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې اسلامي لښکرې راولیږلې. دوی د افغانستان ځینې سیمې فتح کړې ، مګر د ټول افغانستان په فتح کولو بریالي نشول. د اسلامي لښکرو جګړې تر هغه وخته پورې ادامه درلوده، ترڅو په ۲۰۷ هـ ق کال د طاهر پوشنجي په مشرۍ د لومړي ځل لپاره افغانانو د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود. له طاهر پوشنجي وروسته د هغه د کورنۍ واکمنانو د اسلام د مقدس دین په خپریدا کې پوره ونډه واخېسته او د نویو پیړیو په تاریخ کې یې د افغانستان د مستقل دولت بنسټ کېښود، چې له طاهریانو وروسته صفاریانو، سامانیانو، غزنویانو او غوریانو په ټول افغانستان کې د اسلام مقدس دین خپور کړ.

غزنویانو په ځانګړي ډول سلطان محمود غزنوي د هند په ډېرو سیمو کې د اسلام مقدس دین خپور کړ. له دوی وروسته غوریانو د هغو فتوحات تعقیب او په هند کې یې د مسلمانانو په پیاوړتیا او د جوماتونو په جوړولو کې د پام وړ ونډه واخېسته. غزنویانو او غوریانو له غزني او غور څخه دغه لوی اسلامي امپراطور اداره کولې، چې د دوی د واکمنۍ او خدمتونو بیلګې اوس هم په هند کې تر سترګو کیږي.

د غزني ښار ښکلې تاریخي ودانۍ چې د غزنویانو د واکمنۍ پرمهال جوړې شوې وې. خو د هیواد دغو ټولو تاریخي ودانیو او اسلامي فرهنګ د چنګیز خان د وحشیانه یرغل پرمهال ډېر زیان ولید او ډیرې ودانۍ په ټول افغانستان کې له مینځه ولاړې. په دغه درسي کتاب کې یاد موضوعات د امکان تر بریده توضیح شوي دي. یوه یادونه کوم هغه دا چې په دې کتاب کې د هجري قمري نیټو څخه ګټه اخېستل شوې ده، او په عنوانونو کې د هجري قمري ترڅنګ هجري شمسي او زیږدیزه (میلادي) هم کارول شوي دي. دغه تاریخي دوره د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري.

لومړی څپرکی

د طاهريانو دولت

پيلېزه

د افغانستان خلکو تل د ازادۍ لپاره قربانۍ ورکړي او د نړۍ ستر استعماري دولتونه يې په خپلو موخو کې ناکام کړي دي. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته امويانو او عباسيانو د اختلاف پر مهال د افغانستان خلکو د ابو مسلم خراساني په لارښوونه د امويانو د واکمنۍ په سقوط او د عباسيانو واک ته رسولو کې د پام وړ ونډه درلوده ، خو د عباسي دولت خليفه ابو جعفر منصور د ابو مسلم د خدمت په مقابل کې په ډېرې ناروا سره هغه شهيد کړ او د افغانانو قربانۍ ته يې ارزښت ور نه کړ .

د هارون الرشيد له مړينې وروسته چې کله امين الرشيد ځان خليفه او وروسته يې زوی وليعهد وټاکه ، مامون الرشيد د هغه مخالفت وکړ او ځان يې په مروه کې د خليفه په توگه اعلان کړ .کله چې امين الرشيد خپل پوځ د مامون د رعيت کولو لپاره راوليږه، مامون خپل پوځ د هغوی مقابلې ته واستوه او طاهر پوشنجي وتوانيد چې د امين لښکرو ته ماتې ورکړ ي، مامون يې واک ته ورساوه خو کله چې

مامون الرشید له افغانستان څخه بغداد ته د خلافت پلازمېنه انتقال کړه؛ طاهر یې د خراسان د حاکم په توګه مقرر کړ، خو طاهر پوشنجي د نورو افغاني رهبرانو په څېر د هیواد د آزادۍ په فکر کې و. ده له دوو کالو وروسته افغانستان کې خپلواک اسلامي دولت اعلان کړ او د مامون نوم یې له خطبې څخه وغورځاو او د بغداد خیلفه مامون الرشید ته د طاهر په څېر شخصیت د زغملو وړ نه وو. د خپلو هغو مامورینو په لاس چې طاهر پوشنجي سره به یې په اداره کې کار کاوه زهر ورکړل ، طاهر یې شهید کړ خو نوموړې د یوې ورځې حکومت په بهیر کې د خپلواک دولت بنسټ کېښود ، وروسته یې زوی طلحه پاچا شو چې مامون دمجبوریت له مخې د هغه واکمني په رسمیت وپېژنده او په راتلونکې کې یې د خپلواک اسلامي دولتونو جوړیدو لپاره زمینه برابره کړه .

۱،۱. په افغانستان کې د ۹-۱۳ ز پیړۍ پورې د خراساني دولتونو جوړیدل

طاهر پوشنجي د حسین پوشنجي زوی د طاهري دولت بنسټ ایښودونکی په ۸۲۰ ز کال له بغداد څخه افغانستان ته راغی. په ۸۲۲ ز کال یې په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود او د عباسي خیلفه مامون الرشید نوم یې له خطبې څخه لیرې کړ، د افغانستان د ولایتونو د مسلمان شویو افغانانو تر مینځ یې مرکزیت ټینګ کړ، له طاهر پوشنجي وروسته په ۸۲۲ ز کال د هغه زوی طلحه پاچا شو ، له طلحه وروسته د هغه ورور عبدالله ، له عبدالله وروسته د هغه زوی دوېم طلحه او ددې کورنۍ وروستی پاچا محمد، د دویم طاهر زوی پاچا شو ، چې نوموړی د خپلو نیکونو برخلاف یو بې کفایته او عیاش شخص و ، چې د طاهریانو د سقوط زمینه یې برابره او د یعقوب لیث صفاري له خوا نوموړي بندي شو او د طاهریانو واکمني پای ته ورسیده . د طاهریانو دوره په افغانستان کې د علم او ادب پالنې دوره وه ، دوی د خلکو د باور وړ وګرځیدل(۲۷: ۹۷).

د طاهریانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په دوو برخو یعني اسلامي او غیر اسلامي باندې وېشل شوی وو ، خو یعقوب لیث صفاري ټولو مخالفینو ته ماتې ورکړه د کندهار، هرات او کابل تر نیولو او د خوارجو د مشر له وژلو وروسته یې په افغانستان کې یو مرکزیت جوړ کړ او د ایران ځینې برخې لکه شیراز یې په ۸٦۸ ز کال ونیولې او په ۸۷۱ ز کال یې د کابل شاه زوی او د برهمن شاهي لړۍ وروستی پاچا یې د زابلستان په جګړه کې ونیو. یعقوب لیث صفاري هڅه کوله چې ایران هم له عربو څخه ازاد کړي نو یې د جوزجان له نیولو وروسته د عباسي دولت والي محمد بن واصل ته په ۸۷٤ ز. کال ماتې ورکړه او ایران یې د خپلې واکمنۍ یوه برخه وګرځوله ، یعقوب لېث په افغانستان کې د عربو

واکمنۍ پرضد ولاړ شخص و ، په تیره بیا له عباسي دولت څخه یې ډېره کرکه در لوده ځکه یعقوب لېث تل د سفاح وزیر ابو سلمه د ابومسلم خراساني شهادت او برمکي بلخي او سهل سرخسي د کورنیو له مینځه وړل یا دول چې د عباسیانو له خوا تر سره شوي وو ، او دا یې د عباسي دولت د غدر او خیانت یوه بېلګه ګڼله(۲۷: ۱۰۳).

کله چې افغانستان کې طاهري دولت واک ته ورسید، د شمالي او لویدیځ افغانستان د مسلمان شویو سیمو ترمینځ یو مرکزیت پیدا شو او هم ددې ځای په وګړو د عباسي دولت زور او ځبېښاک لږ شو، خو پر بزګرانو د پانګوالو له لورې تیرې او زور لا هماغسې پاتې وو. د طاهري دولت سیاست د اسلامي خلافت سره جوړ جاړې او د لوړ پوړو سره ملاتړ و. همدارنګه د دولت د ټینګښت لپاره عمومي امنیت ساتل د هغوی د دولت موخه وه. ددوی د واکمنۍ پرمهال په شرقي او جنوبي ولایتونو کې رتبیلان او کابل شاهان حکمراني کوله، دا خلک د زردشتي دین سرسخت مخالف و په ټولیزه توګه طاهري لړی علم پروره کورنۍ وه (۲٦: ۵۱).

خو ماورا لنهر یې ساماني کورنۍ ته پریښود او له هغوی سره د روغي ، جوړي لاره غوره کړه خود مالیاتو په را ټولولو کې خپل لوړوالي وساته، خو صفاري دولت داسې ونه کړل، هغوی د فارس حاکم رافع چې د خپلواکۍ خبرې یې کولې په ۲٦۷ هـ ق کې وواژه، د سامانیانو او صفاریانو تر مینځ شخړې زیاتې شوې ، د بغداد خلافت هم د دې اختلاف په زیاتوالي کې ونډه درلوده او دغه اور ته یې لمن ووهله . په ۸۹۹ ز کال د بلخ په شاوخوا کې د عمرو لیث او اسماعیل ساماني تر مینځ جګړه ونښته بغداد د اسماعیل ساماني پلویتوب کاوه ، عمرو لیث په دې جګړه کې د اسماعیل ساماني سره بندي شو او له دوو کالو بند وروسته په بندیخانه کې وفات شو(۲۷: ۱۰۹).

۱,۲. له ۱۳-۹ ز پیړۍ پورې د افغانستان ټولنیزه، اقتصادي او کتلوري اوضاع

له (۱۳-۹ ز) پېړۍ ترمینځ په افغانستان کې ټولنېزې چارې له بېلا بېلو ستونزو او پرمختګونو سره مخ وې او مینځنیو پېړیو د خپلې بشپړتیا وروستي پړاوونه وهل، په دې دوره کې د کرنې او اوبو لګولو چارو پرمختګ وکړ، د اوبو بندونه جوړ، صنایعو او کسبونو په تېره بیا نساجۍ او فلزکارۍ پرمختګ وکړ، آرت او هنر لوړ پړاو ته رسیدلي و، یو شمیر ادبي اثارپه دې دوره کې ایجاد او لوړې ودانۍ جوړې شوې، د افغانستان لوی ښارونه لکه کابل، هرات، بلخ، مرو او نیشاپور د مینځنۍ اسیا لوی سوداګریز مرکزونه وو، یوازې بلخ دوه سوه زره تنه نفوس در لود، د وریښمو لویه لار د غزنوي دولت

لـه سـيمو تيرېدلـه او تـل د لويـو كـاروانونو لـه تـګ او راتـګ څخـه برخمنـه وه، دغـو كـاروانونو هـم د افغانستان، ايران، چين، هند، تركستان، عراق او شام ته مالونه وړل راوړل. په دغـو مـالونو كـې رختونـه، عطـر، غلامـان، څـاروي، درمـل، فلـزي سـامانونه، وسـلې، قيمتـي ډبـرې، ميسـين لوښـي، كاغـذ، وړۍ، پوستكې، څرمن، وريجې او غوړي وو. په ورځنې ژوند كې خلكو له بـادي ژرنـدو، اوبـو ژرنـدو، او لـه اوبـو ايستلو څرخونو (ارهټونو) څخه ګټه اخېسته . اوربشـې، غـنم، وريجـې، پنبـه، انګـور، كرنېـز پيـداوار وو، سركه او شراب هم په دې دوره كې جوړېدل، د كرنې تر څنګ د غالۍ اوبدلو، رخت جوړولـو، فلزكـارۍ، وسله جوړول، صابون او لوښو جوړولوصنايعو او انځور ګـرۍ پرمختـګ كـړى وو، د غزنويـانو پـه دوره كـې موسيقي ښه ځليدلې وه . په لويو غونډو كې به تل سندر غاړو له طبلې سره بدلې ويلې، دولتونـو مـنظم ملكي او نظامي تشكېلات لرل، دينـي علـوم بـه پـه جومـات كـې تدريسـېدل . پـه دې دوره كـې مشـهور شاعران او پوهان لكه فردوسي، بلعمى، ابو ريحان البيروني، طـوسى، فرخـي، سـنايي، بلخـي ابـن سـينا اوسيدلي دي د غزني ښار په ټوله مينځنۍ آسيا كې د علم او ادب ځانګو وه . په دغه دوره كې اسـلامي فقه هم لوړ پړاو ته رسيدلې وه(۲۷: ۱۲۹).

سلجوقيان په بشپړ ډول ديوه سياسې قبيلوي ملكېت پلويان وو، چې دولت يې يوازې د پاچا مـال نه بلكه هغه يې د ټولې كورنۍ مال ګاڼه . هر سلجوقي شهزاده كه به په هر ځاى كـې و، هلتـه يـې پـه خپل نوم خطبه جاري كوله. له همـدې املـه د سـلجوقيانو لويـه امپراتـوري پـه ټولـه اسـيا كـې پـه څـو حكومتونو ووېشل شوه، دوى غوښتل چې د مينځنۍ اسيا د پخوانيـو پاچاهـانو پـه څېـر مطلـق العنـاني رواج كړي، خو تل به د اشرافو روحانيونو او مخورو له مخالفت سره مخامخ كېدل(۲۷: ۱۴۵).

په لنډه توګه ويلاى شو چې په دې دوره كې د اقتصاد بنسټ په كرنه او مالـدارۍ ولاړ و. لـه اسـلام څخه مخكې هم په افغانستان كې كرنې پرمختګ كړى و او د څارويو روزنې د خلكو ژوند نسـبتاً ډاډمـن كړى و، ويـالې، كاناالونـه او بندونـه جـوړ شـوي وو څـو وروسـته د خپلواكـو اسـلامي دولتونـو (طـاهري ، صفاري ، غزنوي او غوري دولتونو) په افغانستان كې كرنې او مالدارۍ ته پاملرنه وكړه، د هيواد پـه شـنو څړ ځايونو كې ښه ډېر څاروي روزل كېدل. پـه دوى كـې د بـاختر اسـونو او اوښـانو، د تخـار اسـونو او د سيستان غواګانو ډېر شهرت در لود. وربشـې، غـنم، پنبـه، وريجـې، انګـور، مميـز، بـادام او خيـدك ډېـر زيات توليديـدل. د هيـواد لـه معـدنونو څخـه سره زر، سـپين زر، اوسـپنه، مـس، قلعـي، سرب او نوشـادر ايستل كېدل. كوچنۍ صنايع ښه پرمخ تللى وې. نساجي په تيره بيا نـازك رختونـه، څـرمن ګنـډل، فلـز

کاري، غالۍ اوبدل، د مسي لوښو جوړيدل، وسله جوړول، صابون جوړول او بـراق جوړولـو ښـه پرمختـګ کـړی و. پـه زرګـری، مسـګری، پښـګری، بنـايي، ټټـاری، ترکـاڼی، انځـور ګـری او نـورو برخـو کـې ډيـر پرمختګونه شوي وو. دولت صنعت کاران هڅول. په ښـارونو کـې سره او سـپين زر د درهمـو او دينـارو پـه نوم کونډل کېدل. د نن ورځې پيسو په څېر رواج درلود. د سيکو وزن او معيار په اسـلامي هيوادونـو کـې بيل بيل وو(۲۷: ۱٦۸).

په مروه، غزنی او نورو سيمو کې لوی لوی اسلامي مدرسي جوړې شوې او لويو اسلامي پوهانو لکـه امام اعظم، ابو حنيفه، محدث ابواسحق ابـراهيم بـن يعقـوب، جوزجـاني محـدث، ابـراهيم او هـم بلخـی صوفي، ابو سليمان جوزجاني، حنفي فقه پوه، ابراهيم بن رستم مروزي د ابو حنيفه له ملګـرو څخـه، ابـو داود سجستاني، ابو هاشم سهيل بن محمد سيستاني، ابو جعفر بلخي منجم، ابـو قتيبـه مـروزي تـاريخ پـوه، بشـار بـن بـرد تخارسـتانی عـربی شـاعر او نـور د دې سـيمې پـه مـدنيت او فرهنـګ کـې ونـډه واخېسته(۱۰: ۱۱۷-۱۱٦).

۱,۳. د طاهريانو دولت (۲۵۹-۲۰۷ هـ ق)

(۲۵۲-۲۰۱ هـ ش)

(۸۷۴-۸۲۳ ز)

په خراسان کې د ابو مسـلم خراسـاني پواسـطه د امـوي ضـد نهضـت لـه مينـځ تـه راتـګ او پياوړتيا وروسته افغانان د ابو مسـلم خراسـاني پـه لارښـوونه وتوانيـدل چـې عباسـيان واک تـه ورسـوي. نوموړی پيښې د اسلام په تاريخ کې ستر بدلون راوست، خو د ابومسـلم شـهادت پـه افغانسـتان کـې د ملي نهضتونو او حرکتونو د مينځ ته راتګ سبب وګرځيد، چې له افغانستان څخه يې د عـربي مسـلمانانو سلطه پای ته ورسوله. دې ملي خوځښتونو په افغانستان کې د طاهريـانو پواسـطه تـر خپلـواک اسـلامي دولت تر تاسيس پورې دوام وکړ . دغه نهضتونه د طاهريانو له واکمنـۍ څخـه ډېـر وړانـدې پـه هـرات او سيستان کې مينځ ته راغلي وو خو د هارون الرشيد له مړينې (۱۹۳ هـ) وروسـته د هغـه د دوو زامنـو امين او مامون تر مينځ د خلافت پر سر اختلاف د خراسانيانو له پاره د طاهر په رهـبرۍ د يـو خپلـواک دولت د تاسيس زمينه برابره کړه(۴۳: ۱۵۴).

د دې واکمنۍ بنسټ ایښودونکی د حسین زوی طاهر و چې د هرات ولایت د پوشنج (نني زندجان) له یو قوي کورنۍ څخه و، نیکه یې د عباسیانو د واکمنۍ پر مهال د پوشنج حاکم و، له ده وروسته زوی یې حسین د پوشنج واکمنۍ ته ورسید، د حسین زوی طاهر یو زړور، خپلواک او آزادي غوښتونکی شخصیت و، د ده په لاس په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښودل شو(۴:۱۴).

۱,۴. د طاهر پوشنجي واکمني (۲۰۷-۲۰۷ هـ ق)
(۲۰۱-۲۰۱ هـ ش)
(۸۲۲-۸۲۲ ز)

طاهریانو په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود. د دې کورنۍ بنسټ ایښودونکی طاهر پوشنجي نومیده. له همدې سببه دغه کورنۍ د طاهریانو په نوم یادېږي. طاهر پوشنجي چې مامون ورته د ذوالیمین لقب ورکړې و . په ۱۵۸ هـ ق کې په پوشنج کې زیږیدلی دی، ده له خپل پلار زده کړه کړې وه، طاهر د حسین زوی د مصعب لمسی دی، د ده پلار حسین د مامون الرشید د خلافت پرمهال د پوشنج حاکم و چې په ۱۵۸هـ ق کې مړشو (۴۶: ۱).

پوشنج د هرات ښار لویدیځ لورته موقعیت لري چې هغه یو وخت، د غوریانو د حکومت مرکز او د هریرود سیند سویل ته د زندجان په نامه یو وړوکې ښار و چې د هرات او فوشنج تر مینځ واقع دی. دغه ښار هرات ښارته څېرمه له نږدې غرونو او له هرات ښار څخه دوه فرسخه واټن لري، د پوشنج ښار ډیر ښکلې و، گرد چاپیره یې شنې ونې ولاړې وې د ښار استحکامات په ښه توگه تر سره شوي و، او چار چاپیر یې د یوال او یوه کنده موجوده وه، په ۱۷۸ هـ ق کې فوشنج ښار یو ودان ښار و، بیهقي د هغه نوم فوشنج، پوشنج یا پوشنگ لیکلی دی، د اسلامي نړۍ ستر عالم شیخ ابو لیث پوشنجي او د شیخ ابو الحسن پوشنجي زیارتونه تر اوسه هلته موجود دی چې ددې ښار له نومیالیو علمي شخصیتونو څخه وو (۴۳: ۱۵۳-۱۵۲).

لسترنج په خپل کتاب (جغرافیایي تاریخي سرزمین های خلافت شرقي) کې د فوشنج په اړه داسې لیکلي دي : ((د یوې ورځې لارې واټن د طی کولو په اندازه د هرات یو مهم ښار پوشنگ ، فوشنج یا پو شنج واقع و، لېرې نه ده دا ښار به هماغه ځای وي چې اوس د غوریانو ښار چې د هریرود

د سیند کېښې غاړې جنوب لوري ته موقعیت لري)) او علامه اکاډیمیسن پوهاند عبدالشکور رشاد هم په خپل اثر (جغرافیایي یاداښتونه) کې د پوشنج په اړه داسې لیکلي دي : ((زیاتره کسان اوسنی زنده جان پخوانی فوشنج بولي، زنده جان د هرات ولایت لویدیځ لورته تقریباً ځلویښت کېلو متره لېرې واقع دی او تر زنده جان چې شپږ ویشت کېلو متره نور لویدیځ ته ولاړ شې غوریانو ته رسیږې ، فوشنج دخطیب زوی صدر الدین ربیعي، چې د کرت پاچهانو په دربار کې و، د فوشنج ښار یې هوشنګ ته منسوب بللی دی))

که هو شنګ ، پوشنګ را ساخته است

چه فرم بهشتش بر اراسته است (١٦: ٣٥٧).

اصطخري لیکلې دي :

د فوشنج کلا ډېره ټینګه کلا ده شاوخواته خندق دی، درې دروازې لري .

١ _ ختیځه خوا دروازه یې علي نومیږي .

٢_ لویدیځه خوا دروازه یې نیشاپور خواته خلاصیږي .

٣ _ د جنوب خوا دروازه یې قهستان ته خلاصیږي .

طاهر فوشنجي د دغه ښار اوسیدونکی و، د دې په توابعو کې د ګوډ تیمور تر حملې د مخه دا لاندې کلي پراته وو چې نومونه یې دا دي:

ارد، ښادیز، سادیا، ارشو، سنګوان، اوه، قورمان، غنچاباد، ترکاباد، شکېبان، شاده، مویزک، اوج، کوسویه (کوسان) روشنان، باده، فشان، استونان، روزنک، د هران، ګزه او جنګان . ځینې کلي یې اوس هم په دغو نومونو یادیږي لکه شاده ، منګوان ، کهستان ، غنجان ، شکېبان ، دهران ، ګزه ، جنګان ، روزنګ ، اوج، سبول او استونان په فوشنج پورې تړلې کلي دي .

١ . کوسویه (کهستان): د دې کلا کنډوالې لا تراوسه پورې شته؛ د چنګیز لمسی پر دغه کلا برید وکړ مګر ویې نه شوه نیولای(١٦: ٣٥٩-٣٥٨).

د طاهر پوشنجي شهرت له هغه وخت څخه زیات شو کله چې د هارون الرشید د زامنو تر مینځ د خلافت پر سر اختلاف پیدا شو . هارون الرشید مخکې له مړینې (١٩٣هـ ق) خپله لویه اسلامي امپراتوري د دوو زامنو امین چې د ابو جعفر منصور د لور زبیدې زوی و او مامون الرشید چې د استاد سیس سیستاني د لور مرجیله زوی و ترمینځ وویشله. د امپراتورۍ لویدیځې برخې یې امین

الرشید چې د ابو جعفر منصور لمسی او عباسیانو ته منسوب و، ورکړې او د امپراتورۍ ختیزې برخې یې لکه فارس ، کرمان، مازندران او خراسان مامون الرشید ته چې مور یې له افغانستان څخه وه ورکړې. د هارون الرشید له مړینې وروسته د امین الرشید له پاره زمینه برابره شوه؛ ځان یې دخلیفه په توګه اعلان کړ. امین الرشید د خلافت له اعلان   وروسته د خپل وزیر فضل بن ربیع په لمسون خپل کوچنی زوی موسی بن امین د ځای ناستي په توګه وټاکه، په دې کار سره مامون په راتلونکې کې هم ځان خلافت ته له رسیدو څخه محروم ولید ، په همدې اساس یې له امین سره د دښمنۍ لار غوره کړه، امین غوښتل چې مامون هم د اسلامي امپراتورۍ د نورو محلي حکمرانانو په څېر د ده اطاعت وکړي، خو مامون الرشید د ده له اطاعت څخه سرغړونه وکړه، په مروه * کې یې خپل ځان د خلیفه په توګه اعلان کړ، په ١٩٦ هـ ق کال یې په خپل نوم سکه ووهله،استقلال یې اعلان کړ او د بغداد سره یې مخالفت وښود(٤٦ : ١).

امین الرشید لومړی د خراسان لـــــه حکومت څخه دمامون الرشید د لیرې کېدو امر صادر او دمامون د ایل کولو په خاطر یې یو لښکر د علي بن عیسی په مشرۍ ور ولیږه، مامون الرشید د امین د لښکرو سره د مقابلې په خاطر د طاهر پوشنجي د حسین زوی په مشرۍ پوځ ولېږه چې د ری په سیمه کې ددوي تر مینځ جګړه ونښته ، په دې جګړه کې د بغداد ٦٠ زره کسیزه پوځ ماتې وخوړه او علی بن عیسی د یو شمیر سردارانو سره ووژل شو. د امین له خوا طاهر ته د ذوالیمین لقب ور کړ شو. طاهر د بغداد په لورې حرکت وکړ او د همدان په سیمه کې یې هم د بغداد رالیږل شوو قوتونو ته ماتې ور کړه. وروسته یې د بغداد لورې ته خپل حرکت ته دوام ور کړ او بغداد ښار یې کلا بند کړ، دغې کلابندۍ یو نیم کال دوام وکړ . په دغه موده کې امین د طاهر له خوا ووژل شو ، بغداد په ١٩٨ هـ ق کال د طاهر پوشنجي په واسطه فتح او د مامون د خلافت لپاره لاره هواره شوه ، مامون الرشید له مروې څخه د خلافت ټولې سیمې اداره کولې او طاهر یې د شام (سوریه) بین النهرین (عراق) د والي په توګه مقرر کړ. طاهر پوشنجي هیله درلوده چې د خلافت مرکز له بغداد څخه افغانستان ته انتقال او اسلامي خلافت دې له افغانستان څخه اداره شي، تر څو د اسلامي دولت واک د افغانانو لاس ته ورشي. مامون هم د خلافت په لومړیو ورځو کې مروه د خپل خلافت مرکز وټاکله   او د عباسیانو

---

*مروه تر ۱۸۸۴ ز کال پورې د افغانستان د خاورې جز و ، چې په ۱۸۸۴ ز کال کې روسانو ونیوله او له افغانستان څخه جلا کړله .

د بیرغ پر ځای یې شین بیرغ غوره کړ؛ خو دا پلان تر آخره عملي نه شو او ډېر دوام یې ونه کړ، ځکه ځینو عربانو د مامون پر ضد تحرکات پیل کړل .د مامون کاکا ابراهیم، د مهدی زوی د خپل خلیفه په توګه وټاکه(۴٦: ۲).

په بغداد کې د عربانو له خوا د خلیفه په توګه د ابراهیم ټاکنه ، د مامون د زوم علی رضا مړینه او د ده د وزیر فضل بن سهل قتل او یو شمیر نور مسایل د دې سبب شول چې مامون خپله کړنلاره بدله کړي او پلازمینه یې له افغانستان څخه بېرته بغداد ته انتقال کړه. طاهر پوشنجي له دې وروسته په دی باور شو چې د ده آرزو یعنې افغانستان ته د پلازمینې انتقال نه عملي کېږي. له دې وروسته په دې کوښښ کې شو چې افغانستان له عباسي امپراتورۍ څخه جلا کړي په دې ډول نوموړی په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولت د جوړولو په فکر کې شو؛ د ده د هڅو او غوښتنو په پایله کې مامون الرشید طاهر پوشنجي د افغانستان د حاکم په توګه مقرر کړ ، مامون په دې پوهیده چې طاهر غواړي افغانستان له عباسي امپراتورۍ څخه جلا کړي ، مامون رشید د دې خطر له امله په دمشق کې له عربانو سره د افغانانو نزدیکت او د طاهر پوشنجي موجودیت نور نه شو زغملی؛ ځکه د طاهر په موجودیت کې د مامون ستونزې ورځ تر بلې ډېریدلې، د عربي او افغاني ډلو تر مینځ اختلاف ورځ تر بلې زیاتېده. طاهر پوشنجي په افغانستان کې له مقرریدو سره سم د خپلې نقشې د پلې کېدو له پاره تیارۍ نیوه تر څو یې په ۲۰۷ هـ ق کال د جمادي الاخر په ٢٤ مه (۸۲۲ ز) د جمعې په ورځ د خلیفه مامون الرشید نوم له خطبې څخه لیرې او ځان یې پاچا اعلان کړ ،هغه مهال یې د افغانستان په غرونو کې د آزادۍ بیرغ ورپاوه، له دې وروسته په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو د جوړیدو لړۍ پیل شوه او د بغداد له خلافت سره د دوي اړیکې تش د احترام پربنسټ وي نه د حاکمیت په بنه. د افغانستان د خپلواکه اسلامي دولتونو پاچاهان په ټولو چاروکې خپلواک او ازاد وو، خود روحاني دوستانه اړیکو د ساتلو په خاطر یې د عباسي واکمنانو احترام کاوه. د طاهر پوشنجي په واکمنۍ کې مشهد، نیشاپور ، مرګین (مرغاب) ، (هرات) او دسیستان ځینې برخې شاملې دي د افغانستان په نورو سیمو لکه کابل ، ګندهارا ، بلوچستان او نورو سیمو کې غیر اسلامي دولتونه موجود وو (۴٦: ۳).

د طاهر پوشنجي عمر ډیر دوام ونکړ په هماغه شپه مړ شو. ډېر ګومان دا دی چې د مامون په امر به د هغو عربي مامورینو له خوا چې له طاهر سره یې کار کاوه زهر ور کړل شوي وي چې نامتو مورخ

بارتولد په دې اړه داسې نظر لري : ((مخکې لـه دې چـې د معصب لمسی، طـاهر د پوشـنج واک پـه لاس کې واخلي هغه د مامون له خوا د امين پرضد د لښکرو قومانـدان و، وروسـته لـه هغـه چـې طـاهر بغداد فتح کړ ، د مامون له خوا د عراق د حاکم په توګه مقرر شو او په عين وخت کې د بغـداد د مـالي (ساويد Sawid) چارې هغه ته وسپارل شوې چـې د طـاهر پوشـنجي دوسـت او ملګـري احمـد بـن ابـو خالد مامون دخراسـان د والي غسـان بـن عبـاد لـه بريـد (سوقصـد) څخـه پـه ډار کـړ ، د همـدې ډول دسيسو په پايله کې خليفه، طاهر د خراسان د والي په توګه مقرر کړ، طاهر د ۸۲۲ز کال د نـوامبر پـه مياشت کې د مامون نوم له خطبـې څخـه لـيرې کـړ او لـه بغـداد څخـه يـې خپلـه ازادي اعـلان کـړه، سمدستي مـړ شو، طبعاً ګمان کېده چې طاهر به دخليفه په امر مسموم شوی وي))(۲: ۵۷-۵٦).

د تاريخي اسنادو په استناد طاهر پوشنجي د مـامون پـه امـر مسـموم شـوی دی. ځکـه، کلـه چـې مامون واک ته د رسيدو له پـاره خپـل ورور امـين وواژه، د طـاهر مړينـه ورتـه هـم اسـانه وه. او کلـه چـې مامون د خراسان د حکومت فرمان طاهر ته لاس ليک کړ ، د دې لپاره چې تل د هغه لـه کـړو وړو خـبر وي خپل يو د باور وړ شخص کلثوم بن ثابت يې د خراسان د پوسته خانې د ريس په توګه وټاکـه چـې د طاهر پوشنجي د کړو وړو څارنه وکړي او خليفه ترې خبر کړي .همدا راز د خالد پـلار احمـد چـې د مامون الرشيد وزير او د هغه په وړاندې يې د طاهر ضمانت کړی و ، د دې لپاره چـې طـاهر د مـامون مخالفت ونه کړي نو خليفه بايد هر وخت د طاهر له کـړو خـبر وي ، لـه خپلـو نـږدې او بـاوري کسـانو څخه يې يو کس په ځرګنده طاهر ته دخدمت لپاره را ولېږه او په پټه يې هغه تـه د نـده ور وسـپارله، که چيرې طاهر خپلواکي اعلانوي، نوموړی به پاڅون وکړي او هغـه بـه ووژني. کلـه چـې پـه خطبـه کې يې د خليفه نوم له مينځه وويست او د خراسان د خپلواکۍ له اعلان وروسته کـور تـه سـتون شـو، د کمزورۍ او ناروغۍ احسـاس يـې وکـړ. او داسـې ګومـان کېـده چـې زهـر ورکـړ شـوي دی. خـو طـاهر پوشنجي د هماغي ورځي پر ماښام دحق داعی ته لبيک وواية .. په هر حال د خراسان د پوسـته خـانې ريس او جاسوس کلثوم په افغانستان کې د خپلواکۍ د اعلان او بيـا د طـاهر د مړينـې خـبر يـو پـه بـل پسې مامون ته په ليکلې ډول واستاوه (۴۳: ۱٦۸-۱٦۹).

۱,۵. د طلحه واکمني (۲۰۷-۲۱۳ هـ ق)

(۲۰۱-۲۰۷ هـ ش)

(۸۲۲-۸۲۸ ز)

د طاهر پوشنجي له مړيني وروسته د هغه زوی طلحه د خراسان پاچا شو. مامون الرشيد د مجبوريت له مخې د هغه واکمني په رسميت وپېژانده، ځکه مامون په هرات، سيستان او د خراسان په نورو ولايتونو او شام کې د طاهر پوشنجي د کورنۍ له نفوذ او اقتدار ښخه پوره خبرتيا لرله او له هغه ښخه په ويره کې و، چې د طاهر پوشنجي له مړينې وروسته يې د طاهريانو له کورنۍ سره جګړې ته زړه ښه نه کړ ، هغوی په دې ښه پوهيدل که چيرې له طاهريانو سره د ډير مخالفت ښرګندونه وکړي له دوو خوا به پرې حمله وشي د شام لخوا د هغه زوی عبدالله چې د هغه د لښکرو قوماندان او ډير عسکر ورسره وو، او د افغانستان له خوا به طلحه پرې حمله وکړي. نو د بغداد د خلافت وضعيت به له خطر سره مخامخ کړي ، له همدې امله يې له طاهريانو سره له روغې جوړې ښخه کار واخيست ، مامون الرشيد خپل وزير ابی احمد سره له مصلحت وروسته په افغانستان کې د طلحه حکومت په رسميت وپېژاند(۴۳: ۱۷۵-۱۷۴).

طلحه هم د پلار په ښېر پوه ، هوښيار او علم پالونکی و د خلکو ستونزې به يې ژر حلولې او د هغوی له شکايت ښخه به ډير ژر خبريده. د نجوم په علم کې يې پوره معلومات او د عالمانو روزنې ته يې پاملرنه کوله. د ده اوه کلنه دوره د امن او سولې دوره وه، يوازې حمزه سيستاني په سيستان کې ښو ځله شورش وکړ، طلحه په ۲۱۳ هـ ق کال مړ او پر ځای يې دده ورور عبدالله واک ته ورسيده(٦۴: ۴).

۱,٦. د عبدالله واکمني (۲۱۳-۲۳۰هـ ق)

(۲۰۷-۲۲۳ هـ ش)

(۸۲۷-۸۴۴ ز)

عبدالله د طاهر پوشنجي زوی، د طاهريانو د کورنۍ او د خپلواک اسلامي دولتونو له مشهورو حکمرانانو ښخه و، په جګړه کې يې پوره مهارت در لود. د ادب، هنراو موسيقۍ سره يې مينه لرله، د

دري ژبې شاعر حنظله بادغیسي ، د ده په دربار کې اوسېده ، عبدالله د هیواد په اداره او سیاست کې پوره ورتیا در لوده. د ده د واکمنۍ پر مهال د طاهریانو نفوذ او قدرت نور هم زیات شو. کرمان ، اصفهان، او طبرستان پورې یې خپل نفوذ ته پراختیا ورکړه؛ د اوبو د ویش قانون یې جوړ کړ تر څو د خلکو تر مینځ د اوبو پر سر را پیدا شوي اختلافات حل کړي . عبدالله د طاهر زوی چې کله افغانستان ته راغی نو خپلو مامورینو ته یې داسې ولیکل : ((تاسو ته هدایت درکوم ، تر څو له خوبه راویښ او له لټۍ څخه را بهر شی خپله ښه ولټوئ ، د ولایت له مشرانو سره غوره چلند وکړئ ، کرنه او بزگران که وروسته پاتې شي هغه باید ببرته پیاوړي کړئ او خپل ځای ته یې ورسوئ، دا ځکه چې الله(ج) له همدې کرنې څخه روزي راکوي او له دوی سره بې عدالتي یې حرامه گڼلې ده (۲۷: ۹۷).

د عبدالله د واکمنۍ پر مهال لویه پېښه په ۲۲۰ هـ ق د هلمند د سیند وچېدل وو چې ورسره د وچکالۍ او قحطۍ ستونزه رامینځ ته شوه ډېر خلک د وچکالۍ او قحطۍ له امله مړه شول. عبدالله د دې ستونزې د حل لپاره یوه اندازه پیسې او خوراکې توکې سیستان ته ولیږل اوستونزه تر یو حده حل شوه (۴۶: ۵).

عبدالله د طاهر زوی په ۱۸۲ هـ کې زیږیدلی دی ، یو څه موده په شام او مصر کې حکمران و، له هغه وروسته د بغداد خلافت لپاره یې د بابک خرمي په خلاف جگړه کوله . کله چې د طلحه له مړینې وروسته نوموړی امیر شو، د بغداد خلافت دی رسماً د خراسان د امیر په توگه وپېژانده ، عبدالله د بغداد له خلافت سره لازمي او صمیمي اړیکې در لودې. تل یې د بغداد د خلافت له دښمنانو سره جگړې کولې د هغوی دښمنان به یې له مینځه وړل .په ۲۱۹ هـ ق کې د تالقانو امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ اوخلیفه ته یې بغداد ته واستاوه ، په ۲۲٤ هـ ق کې یې مازیاد د قارن زوی چې د طبرستان حکمران و هغه ته یې هم د خلیفه په گټه ماتې ورکړه. د عبدالله حکمرانانو په سیستان کې شورشونه ارام کړل. عبدالله ۱۷ کاله د افغانستان په لویدیځو سیمو حکومت وکړ. د ده د واکمنۍ پرمهال په ۲۲٤هـ کال کې په خراسان کې سخته زلزله وشوه او په سیستان کې ۲۲۰هـ ق کې سخته وچکالي مینځ ته راغله(۱۰: ۱۲۸-۱۲۷).دده د واک پر مهال د عایداتو کچه چې له خپلو اړوند سیمو څخه به یې را ټولوله ٤۹ ملیونه دیناره حساب شوې ده. دده

مشرى له عباسي خليفه واثق بالله ، سره همزمان وه. ډېر سخي، مهربانه شخصيت و ، د كركېلى سره يې زياته مينه در لوده.

۱,۷. د دويم طاهر واكمني (۲۴۸-۲۳۰هـ ق) (۲۴۱-۲۲۳ هـ ش) (۸۶۲-۸۴۴ ز)

د طاهر دزوى عبدالله له مړينې وروسته د عبدالله زوى د دويم طاهر په نوم امير شو، ده په خپله ۱۸ كلنه واكمنى كې دخپلو نيكونو لار تعقيب كړه او د بغداد له خلافت سره يې دوستانه اړيكې درلودې ، د دواړو هيوادو تر مينځ دوستانه اړيكو ته كوم زيان ونه رسيد. د ده د واكمنۍ پر مهال د واثق الله بالله وفات د ده د اړيكو پر وضعيت باندې كومه اغېزه ونه كړه. خو په سيستان كې ځينې شورشونه موجود وو ، چې دا شورشونه ورځ تر بلې زياتيدل. په ۲٤٦ هـ ق كال ، يعقوب ليث په نيمروز كې د صفاريانو د مستقل دولت بنسټ كيښود (۴٦: ٦).

د عبدالله د زوى دويم طاهر د واكمنۍ پر مهال د سيستان خلك د نصر- د زوى صالح اويعقوب ليث په مشرۍ شورشونه پيل كړل. تر څو چې د صفاريانو كورنۍ د دولت بنسټ كېښودل شو. د دويم طاهر د واكمنۍ پر مهال ابراهيم د حسين زوى د سيستان حكمران و. نوموړي حكمران خپل نا اهله زوى احمد نومى د بست حاكم وټاكه ، احمد د هغه ولايت نامتو كسانو سره جگړه وكړه. په دې سبب د بست او سيستان خلكو له طاهريانو څخه مخ وگرځاوه او په ۲۳۸ هـ ق كال كې يې په بست كې له صالح سره بيعت وكړ؛ په دغه بحران او گډوډۍ كې يعقوب ليث صفاري قوت وموند په ۲٤٦ هـ ق كې يې سيستان د طاهريانو له واك څخه وويست او د دويم طاهر له مړينې وروسته د هغه زوى محمد امير شو (۱۰: ۱۲۸).

۱,۸. د محمد واكمني (۲۵۹-۲۴۸هـ ق) (۲۵۱-۲۴۰ هـ ش) (۸۷۲-۸٦۱ ز)

د دويم طاهر له مړيني وروسته د هغه زوی محمد واک ته ورسيد، نوموړی د خپلو نيکونو برخلاف يو بې کفايته او عياش شخص و، ډير وخت به مست او بې هوشه و؛ د هيواد لـه اداري څخه عـاجز و. يعقوب ليث صفاري له دې وضعې څخه ګټه واخيسته، لومړی يې هرات ونيو بيا يې نيشاپور چـې د طاهريانو پلازمينه او د افغانستان يو ايالت و ونيوو ، د طاهريانو وروستی امير محمد د يعقوب ليث لـه خوا بندي شو او د طاهريانو د کورنۍ واکمني پای ته ورسيده(۴۶: ٦).

د محمد له بندي کېدو (۲۵۹هـ ق) وروسته له دې کورنۍ څخه ابراهيم د محمد زوی د دويـم طاهر لمسی، د عبدالله کړوسی اود طاهر پوشنجي کـودی تـر ٢٦٨ هــ ق پـورې پـه مـروه کـې خپـل حاکميت ته دوام ور کړ. احمد د محمد زوی له ۲۵۹ _ ٢٦٧ هـ ق پورې هم په خـوارزم کـې حـاکم و، او دريـم طـاهر د محمـد زوی د نيشـاپور پـه يـوه لـيرې سـيمه کـې ۲۵۹ _ ۲۸۲ هــ ق پـه محـلی توګـه حکمراني کوله. خو په رښتيني توګه د طاهريـانو واکمنــي د دويـم طـاهر د زوی محمـد لـه بنـدي کېـدو (۲۵۹ هـ ق) وروسته له مينځه ولاړه او د دوی د واکمنۍ ډيـرې سـيمې د صـفاريانو د حکومـت لـه خـوا ونيول شوې (۱۱۵:۲٦) .

۱,۹. د طاهريانو د عصر علمي او فرهنګي خدمتونه

د طاهريانو کورنۍ ټول فعاليتونه د اسلام مقدس دين د قرآني اصولو او د اسـلام د ځلانـد فرهنـګ په اساس تر سره کېدل. دوي وتوانېدل چې يو روښانه او قوي مرکزي دولت پـه افغانسـتان کـې جـوړ کړي، د طاهري کورنۍ واکمنان د زده کړو لرونکې وو. د ماورالنهر ځيني سـيمي هـم د دوي پـه اداره کې شاملې وې، په خپله طاهر پوشنجي د عربي ژبې ښـه اديـب او شـاعر و، طلحـه هـم پـه نجـوم او نحوه کې ښه پوهيده، عبدالله هم لکه د پلار په څېر شاعر و، منصور د طلحـه زوی د مـروې حـاکم هـم په فلسفه کې مقالې ليکلې وې، طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولـو، د کرنـې او اوبـو لګولـو پـه پراختيا کې ډېرې هڅې وکړې ، د اوبو د ويش لپاره يې قانون جوړ کړ (۲۷: ۹۷).

د طاهريانو د واکمنانو په دربار کې د دري ژبې مشهور شاعران لکـه حنظلـه بادغيسي- مـروزي او ابو حفص سغدی موجود وو. د دې کورنۍ د واکمنۍ پرمهـال د عبـاسي دولـت فشـار کـم و، د اسـلام د مبارک دين له خپرېدو مخکې افغانستان په مختلفو محلي دولتونـو ويشـل شـوی و، خـو کلـه چـې د

اسلام مقدس دین د افغانستان په ځینو ولایتونو کې خپور شو، پخواني دیني او ژبنـي اختلافات یـې پای ته ورسول(۲٦: ۱۴۳).

ددې کورنۍ یو بل شخصیت عبید الله بن عبدالله په ادبیاتو، فلسـفه، هندسـه او نـورو علومـو کـې ډیر معلومات درلوده، عبدالله د شاعرانو په ژوند هم یو کتـاب لیکلـی، د حکومـت پـه اړه یـې یـوه رسـاله لیکلې، د طبقات ناصري لیکوال قاضي منهاج سراج جوزجاني د طاهریـانو کـورنۍ علـم پـالونکي او وروسته ، با هنره او عادل مشران ګڼلي، چـې د دوی د واکمنـۍ پـر مهـال د تفسـیر، حـدیث او فقهـې علومو ډیر پرمختګ وکړ او ګڼ شمیر پوهان لکه : ابراهیم خزامي نیشاپوري، ابوبکر بن ابراهیم، محمـد بن عبدالله بن محمد، ابو اسحاق سغدي ابـراهیم بـن یعقـوب جوزجـاني، ابـراهیم بـن ابـو طالـب، ابـو موسی بن سلیمان جوزجاني ، ابراهیم بن رستم ، الحافظ بن عبدالله محمد بن نصر المـروزي ابـو داود سجستاني ، شیار بن برد تخارستاني او داسې نور موجود وو چې د فرهنـګ او علومـو پـه پرمختـګ کـې یې ډېرې هڅې کړي دي (۲٦: ۱۴۴).

په افغانستان کې طاهري دولت د اسلامي پوهې د خپرونې او همدارنګه د هغه مهال د کرکیلـې او اوبو خور د ښه والی لپاره ډیرې هڅې کړیدی. له اوبو څخه د ګټې اخېستلو لپاره یې یو قانون جوړ کـړی و. له دې امله خپلواکه ملي، علمي او ثقافتي او په خپل اقتصاد متکي ټولنـه او دولـت ګڼلـی شـو. ددې دورې یوه فرهنګي ښیګڼه او ځانګړتیـا دا وه ، چـې لـه دوی وروسـته د افغـاني دولتونـو پـه واکمنـي کـې عربي، پښتو او دري ژبې هند ته ورسـیدلې او هلتـه بیـا اسـلامي او ادبي علومـو کـې پوهـان رامینـځ تـه شول.

د طاهریانو د واکمنۍ پرمهال یوه فرهنګي ځلیـدونکې څېـره چـې پـه دواړو ژبـو عـربي او دري کـې اشعار لري. محمود بن حسن وراق هروي دی چې د پیشې له مخې پـه وراق سره یـادیږي، دا ځکـه چـې کتاب پلورنځی یې درلود او صحافت یې کاوه. نوموړی شخصیت په ۲۷۷ هـ ق کال د عبدالله ابن طـاهر د واکمنۍ پرمهـال پـه افغانسـتان کـې و او د معتصـم باللـه د واک پرمهـال پـه بغـداد کـې وفـات شـو. د طاهریانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان د علم او فرهنګ ټاټوبی او اوسیدونکو یې په دې برخه کـې د پـام وړ شهرت درلود (۲٦: ۱۴٦).

زمونږ هیواد کې خلکو د خپلو کورنیو اړتیاو د پوره کولو لپاره په خپل لاس کې جوړو شـویو دسـتګاو باندې د اړتیـا وړ شـیان جـوړول. د څـارویو لـه وړیـو او پوسـتکو څخـه د اړتیـا وړ شـیان لکـه پوسـتینونه،

ليمڅي، ټغر او د غلو د ساتلو په خاطر بنيګانۍ او نور... له پنبې او وريښمو څخه ټوکران جوړول. له ډيرې پخوا زمانې څخه زمونږ په هيواد کې رواج درلود. له دې امله ويلې شو چې د اوبدلو صنعت په طاهري دوره کې په ځانګړې توګه پرمختګ کړی و. د خراسان ټوکران هغه مهال چين او سند ته وړل کېدل. د افغانستان بوري ډير شهرت درلود؛ بادي ژرندې هم په افغانستان کې موجودې وې. همدارنګه فلز کارۍ او زرګرۍ هم پرمختګ کړی و. صنعت هغه مهال د خلکو په اقتصاد کې د کرنې په څوا کې مهم ارزښت درلود (۲۶: ۱۳۹).

امنيت ټينګ و او کاروانونو په ډاډ سره تګ راتګ کاوه، سوداګريزې توکې يې په اسانۍ سره لېرې سيمو ته ليږدول او د هيواد په اقتصادي برخه کې سوداګرې هم ځانګړې ونډه درلوده.

په هر حال طاهري کورنۍ چې د اسلام د فرهنګي مخکښتوب په دوران کې ژوند کاوه، وکولای شول چې يو روښانه خو مستبد دولت په افغانستان کې جوړ کړي او ماورالنهر د خپلې د ادارې لاندې راولي. د طاهري کورنۍ واکمنان د تحصيلاتو لرونکي وو. په خپله طاهر په عربي ژبه کې ښه اديب او شاعر و؛ عبدالله د پلار په شان شاعر و؛ طلحه په نحو کې ښه پوهيده؛ منصور بن طلحه د مروې حاکم هم په فلسفه کې رسالې ليکلې وې. طاهري دولت د اسلامي معارف په خپرولو او د کرنې او اوبو لګولو په پراختيا کې ډيرې هڅې وکړې. د اوبو لګولو او له اوبو څخه د استفادې په خاطر يې يو قانون د فقهاوو په واسطه جوړ کړ؛ هماغسې چې طاهريانو ملي خپلواکي غوښتله، هماغسې يې د اسلام د دين ننګه او د عربي ژبې ملاتړ او د اسلامي خلافت ساتنه وکړه، څومره يې چې د عربو د واکمنۍ برخلاف د افغانستان د خلکو د پاڅون او د ازادي غوښتونکو غورځنګونو ملاتړ وکړ هومره يې هم په سيستان کې د خوارجو پرضد او په ايران کې د عباسي خلافت د مخالفينو او په شام کې يې د اسلامي خلافت له بغاوت کوونکو سره مخالفت وکړ. عبدالله ابن طاهر په ۸۲۸ ز کال د افغانستان د زردشتيانو يو شمير کتابونه وسوځول او د اسلام د مقدس دين په ټينګولو کې يې برخه واخېسته، د طاهريانو پلازمينه د نيشاپور ښار و، چې نيشاپور د افغانستان يو ايالت و (۲۷: ۹۶-۹۷).

۱,۱۰. د طاهريانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

طاهريانو د افغانستان په تاريخ کې لومړی ځل د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کېښود ، خو د بغداد خلافت له دوی سره موافق نه و، د مجبوريت له مخې يې دطلحه واکمني په رسميت وپېژانده د دوی د سقوط انتظار يې کاوه چې د عيارانو مينځ ته راتګ او پياوړي کېدو سره د طاهريانو د دولت د سقوط زمينه هم برابره شوه ، ددوی د سقوط لاملونه په لاندې ډول ښودلې شو:

- د دويم طاهر د زوی محمد بې کفايتي او عياشي .
- د عيارانو د نهضت مينځ ته راتګ او پياوړي کېدل .
- د يعقوب ليث واک ته رسېدل .
- پر محمد باندې د يعقوب ليث د برياليتوب او دمحمد بندي کېدل.
- د محمد له بندي کېدو سره د بغداد د خلافت موافقه او د هغه بندي کېدل.

لنډيز

د افغانستان په تاريخ کې د افغاني (خراساني) مستقلو اسلامي دولتونو تاسيس او په ځانګړي ډول د طاهر پوشنجي پوهه او تدبير چې د مامون او امين له اختلاف څخه يې پوره ګټه واخېسته ، لومړی يې مامون واک ته ورساوه ، وروسته يې د مامون نوم له خطبې څخه لېرې او په افغانستان کې يې يو مستقل اسلامي دولت اعلان کړ ، چې د افغانستان په تاريخ کې دا يو نوي پړاو دی.

په دې څېرکي کې د طاهر پوشنجي د اصلي ټاټوبي پوشنګ يا پوشنج ، موقعيت او لرغوني تاريخ په اړه پوره بحث شوی دی ، ورپسې د طاهري دولت آخرنۍ واکمن محمد او د يعقوب ليث صفاري فعاليتونو ته اشاره شوې ده ، په ټوليز ډول په پورته څېرکي کې له نهمې پیړۍ څخه تر دولسمې پيړۍ پورې د افغانستان ټولنيز ، اقتصادي او کلتوري وضعيت د مختلفو واکمنانو د واکمنۍ پرمهال په جلا ډول د اړتيا تر بريده توضيح شوی . ځکه چې د صفاريانو ، غزنويانو او غوريانو د هر يو کورنۍ د دې دورې په کلتوري بډاينه کې د پام وړ ونډه اخېستې ده. په دې دوره کې پوهانو، ډېر اثار ليکلي ، د لاسي صنعت او بزګرۍ په چارو کې يې ډېرپرمختګ وکړ .

د طاهر پوشنجي پلار هم د عباسي دولت سره اړيکې در لودی، ځکه د هارون الرشيد د واکمنۍ پر مهال دوی په پوشنګ کې لوړ ټولنيز موقف در لود ، کله چې عبدالله د طاهر پوشنجي زوی واک ته ورسيد؛ له عباسي دولت سره يې اړيکې نرمې وې، نوموړی خپله يو عالم سړی و ، د اوبو لګولو يو قانون يې جوړ کړ چې د اوبو لګولو چارې يې تنظيم کړې او د بزګرو ژوند ته يې هم پاملرنه وکړه ، د طاهري کورنۍ اخرنۍ پاچا د دويم طاهر زوی محمد چې يو بې کفايته او عياش شخص و ، او د خپلې بې کفايتي له امله يې د طاهريانو واکمني سقوط کړه ، په خپله بندي اود دې کورنۍ واکمنۍ ته يې د پای ټکی کېښود ، د دې څېرکی په پای کې ځيني پوښتنې مطرح شوي دي چې له موضوع سره نږدې اړيکې لري ، اولوستونکې د دې څپرکې محتوا سره اشنا کوي .

پوښتنې

۱. په افغانستان کې د لومړي خپلواک اسلامي دولت په جوړیدو کې د مامون الرشید اوامین الرشید تر مینځ اختلاف څه اغېز در لوده ؟

۲. د طاهر پوشنجي پواسطه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ ایښودل د راتلونکو خپلواکو اسلامي دولتونوپه تاسیس کې څه اغیز در لود ؟

۳. ایا یوازې د دویم طاهر د زوی محمد بې کفایتي او عیاشي د طاهري دولت د سقوط لامل وگرځیده ؟

۴. امین الرشید د خپل ځای ناستی په توگه څوک وټاکه؟

۵. مامون الرشید د امین الرشید د پوځونو د مقابلې په خاطر خپل پوځونه د چا په مشرۍ ولیږل؟

٦. طاهر پوشنجي په کومه نیټه د خپلواک اسلامي دولت بنسټ کښیود؟

۷. طاهر پوشنجي د افغانستان په کوم ولایت کې زیږیدلی دی؟

۸. د پوشنج سیمه اوس په کوم نوم یادیږي؟

۹. د طاهریانو وروستۍ واکمن څوک و؟

۱۰. طاهر پوشنجي څومره واکمني وکړه؟

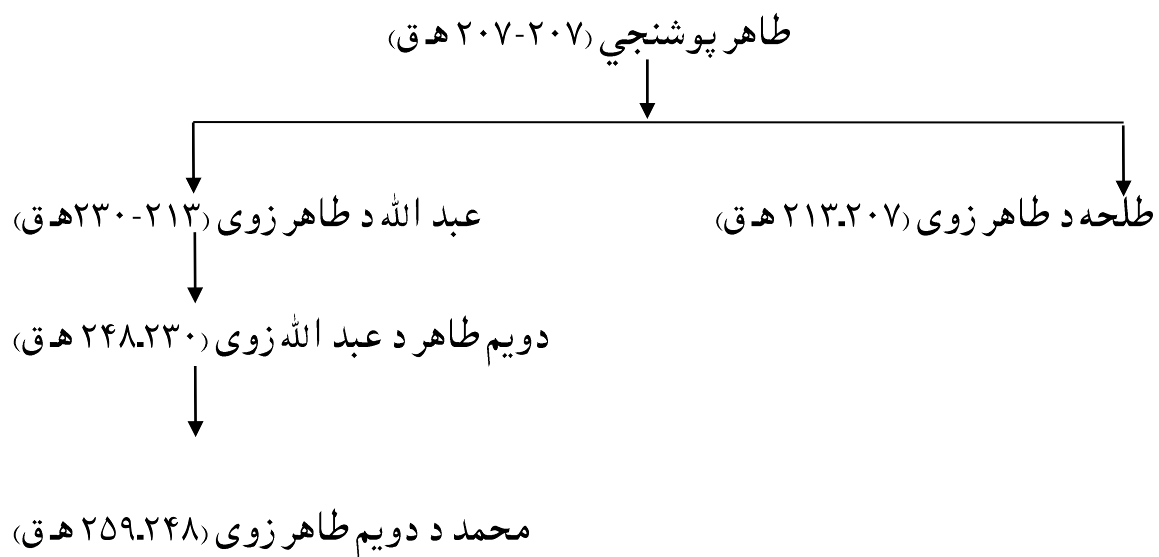
۱۱. د مامون الرشید او امین الرشید ترمینځ د اختلاف لامل څه و؟

د طاهریانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
۱	طاهر پوشنجي د حسین زوی	(۲۰۷-۲۰۷ هـ ق) (۲۰۱-۲۰۱ هـ ش) (۸۲۲-۸۲۲ ز)
۲	طلحه د طاهر زوی	(۲۰۷-۲۱۳ هـ ق) (۲۰۱-۲۰۷ هـ ش) (۸۲۲-۸۲۸ ز)
۳	عبدالله د طاهر زوی	(۲۱۳-۲۳۰هـ ق) (۲۰۷-۲۲۳ هـ ش) (۸۲۷-۸۴۴ ز)
۴	دویم طاهر د عبدالله زوی	(۲۳۰-۲۴۸هـ ق) (۲۲۳-۲۴۱ هـ ش) (۸۴۴-۸۶۲ ز)
۵	محمد د دویم طاهر زوی	(۲۴۸-۲۵۹هـ ق) (۲۴۰-۲۵۱ هـ ش) (۸۶۱-۸۷۲ ز)

۱,۱.جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱,۱. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د طاهري کورنۍ واکمنان

دویم څپرکی

د صفاریانو دولت

پیلیزه

په افغانستان کې د طاهر پوشنجي په واسطه د مستقل دولت له تاسیس وروسته، د خپلواکو اسلامي دولتونو د جوړېدو لپاره زمینه برابره شوه. د طاهریانو د وروستي پاچا محمد(د دویم طاهر زوی) د واکمنۍ پر مهال چې نوموړی یو عیاش او بې کفایته واکمن و، یعقوب لیث صفاري وتوانید، چې د هغه واکمنۍ ته د پای ټکی کېږدي او په ۲۴۶هـ ق کال په سیستان کې د صفاریانو د دولت بنسټ کېږدي. د صفاریانو دولت وتوانیده چې د افغانستان په ډېرو سیمو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي. کله چې یعقوب لیث واک تر لاسه کړ، دوه ستر دښمنان یې پر وړاندې موجود وو. یوه یې د خوارجو فرقه چې مشر یې یو بهرنۍ اعمار و، دویم یې صالح بن نصر و. یعقوب لیث له خوارجو سره د سولې لار ونیوه او د یوې لنډې مودې لپاره یې د هغوی له شر څخه ځان خلاص کړ، خو وروسته یې بیا هغه له منځه یوړ. صالح د کندهار او کابل له پاچا رتبیل سره تړون لاسلیک کړ. یعقوب دوه ځله پر صالح حمله وکړه، چې دویم ځل یې صالح او د هغه مرستندوی رتبیل ته ماته ورکړه. رتبیل په دغه

جگړه کې مړ او صالح بندي شو. صالح څه موده وروسته په بنديخانه کې ومړ. یعقوب لیث صفاري وتوانيد چې خپل مخالفين له مينځه يوسي او خپلې واکمنۍ ته پراختيا ورکړي.

په دې څپرکي کې د نهو تنو واکمنانو يعنې: ديعقوب ليث صفاري په واسطه افغانستان کې د صفاريانو دولت تاسيس او يعقوب ليث صفاري،عمر د ليث زوی، طاهر دمحمد زوی، ليث د علي زوی، ابو علي د محمد زوی، معدل د علي زوی، دويم عمر د عبدالله زوی، ابو جعفر د احمد زوی او خلف د احمد د زوی واکمنۍ او ددغې صفاري لړۍ د عصر کلتوري، ټولنيز وضيعت او د صفاريانو د سقوط لاملونه څېړل شوي دي.

۲,۱. د صفاري دولت مينځ ته راتگ

زرنج د صفاريانو او د سيستان د پلازمېنې په توگه د ډېرو گټورو منابعو او کانونو لرونکې و، چې د هغه وخت له عجايبو څخه شمېرل کېدل. د دې ښار اوسېدونکو هوښيار وو او په ادب او علم کې يې شهرت درلود. خراسان د بصرې په نوم هم يادېده، گرد چارپېر يې روانې اوبه وې، مسجد او بنديخانې په دې ښار کې هم موجودې وې. د زرنج ښار به د هلمند د اوبو په واسطه خړوبېده، دزرنج په يو منزل کې د طعام په نوم يو نهر جلا کيږي، چې د دې ښار ډېرى کليو ته اوبه ورکوي(۸: ٦٧٥).

د زرنج زوړ او پخوانی نوم درنگيانه دی، له درنگيانه څخه (يانه) لرې شوی ده او درنگ يې په زرنج اوښتی دی. د يونانيانو په اثارو کې زرنج د (درنگيانې) او (درنگان) په شکل استعمال شوی دی. کله چې له مينځنۍ اسيا څخه ساکان دې سيمې ته راغلي دي، هغه وخت د دې سيمې نوم (ساکستان) شوی دی. وروسته د سکستان پرځای به سگستان ويل کېده، عربانو هغه سجستان باله ځکه چې هغوی په خپله الفبا کې د (گ) توری نه لري، نو (گ) په (ج) بدل شوې، لکه گوزگان يې په جوزجان بدل کړ، وروسته (ج) په (ی) بدل شو، او سجستان په سيستان باندې بدل شو. اوس هم دغه سيمه د سيستان په نوم ياديږي(١٦: ٨٢٧-٨٢٨).

اما محمد اعظم سيستانی پورتني نظر سره موافق نه دی. هغه ليکي:((به روزگاريکه ما از آن سخن ميزنيم .سيستانيان از داستان مهاجرت سکاها به سرزمين شان درمحدوده قرن ٦ ق.م و مسمی شدن انجا به نام انها هيچگونه اطلاعی ندارند. می پندارند که سيستان اصلاً سيسوستان جايگاه

مردان شجاع ودلاور بود، وکلمه (سیو) به معنی (مرد دلیر) در میان اصل سیستانیان استعمال میشد.))(۲۱:۱۰۲).

ځینې څېړونکي عقیده لري چې سیستان د اریانا له لرغونو او مشهورو ولایتونه څخه دی، لرغونی یوناني جغرافیه لیکونکی سترابون (STRABON) په خپلو لیکنو کې د درانجی DRANGIاو زرنجيZRINGI په نومونو یادکړی،خوځینی په دی اند دی،چې په اوستایي ژبه کې زریه،زرایو یا زرانگه،د سیند معنی ورکوي. په لرغوني فارسی کې دریا او پهلوی ژبه کې د زریا نومونه له همدې ریښې څخه مینځ ته راغلی،چې اوس د دریا په نوم استعمالیږي. په هر صورت لرغونی درنجیانه درنگیانه یا ذرنگا،د داریوش په کتیبه کې دسیستان دنوم په توگه کار ول شوې ده.

زرنگ په هغه وخت کې د تمدن مرکز و، چې په اسلامي دوره کې په زرنج تبدیل شو. ددغه ښار شاړې ځمکې دسیستان د نادعلي په قریه کې موجودې دي. نوموړی ښار د اسلامي لښکرو د لښکر کشۍ په وخت کې موجود و او له ډېر شهرت څخه برخمن و،چې د نړۍ پهلوان امیر کروړ سوري له دې شعر : (د زرنج سوبه می د تورې په مخسور وکړه) څخه هم دا معلومیږی. د بلازري له لیکنې دا معلومیږي،چې له ۳۰ هـ ق وروسته عبدالرحمن بن ثمره زرنج ته راغی او ددې سیمې له ساتونکو سره یې سوله وکړه چې بیا سیستان ته راورسېد. د حضرت عثمان (رض) له مړینې وروسته د زرنج د امیر، امیر بن احمد پر ضد یې شورش وکړ او هغه یې بندي کړ. د حضرت علي (ک) په وخت کې د اسلامي لښکرو قوماندان بیا هم د دې سیمې له ساتونکو سره سوله وکړه؛ د بلازري له لیکنو دا هم څرگندیږي چې هغه مهال د رتبېلانو نفوذ په کابل، زابل ، زرنج او سیستان کې موجود و(۴۰:۹-۴۱).

د طاهریانو د واکمنۍ پر مهال (۲۰۷-۲۵۹ هـ ق) د عربستان او افغانستان دولتي اړیکې ښې وې، خو عام خلک راضي نه وو، ځکه حمزه سیستاني د طاهریانو پر ضد هم پاڅونونه وکړل. په دې جگړه کې د خوارجو اغېز هم موجود و،چې له کبله یې د حمزه سیستانی دغه غورځنگ له مینځه ولاړ، د سیستان د عیارانو ډلې ځانگړي تشکیلات درلودل؛ دوی یو مشر درلود، عیاران زړور او جنگیالي ځوانان وو، چې کله ناکله به یې د محلي امیر او کله نا کله به یې هم د هغوی د مخالفینو خوا ونیوله، د عیارانو مهمی ډلې په زرنج ،بست او قندهار کې مینځ ته راغلې. یعقوب لیث صفاري چې د عیارانو د ډلې مشر و، سیستان کې یې د یو مستقل دولت بنسټ کېښود (۴۶: ۸).

۲,۲. د یعقوب لیث صفاري واکمنۍ (۲٦۵-۲۴۷هـ ق)

(۲۵۷-۲۳۹ هـ ش)

(۸۷۸-۸٦۰ ز)

یعقوب لیث صفاري د لیث زوی د المعدل لمسی او د حاتم ماهان کړوسی و. د قرنین په قریه کې، چې د زرنج د ښار په ٦ کیلومترۍ کې موقعیت لري زېږېدلی دی. دسیستان تاریخ نوموړی د فرید او جمشید له نسله ګڼي، نوموړی په ځوانۍ کې د زرنج ښار ته راغی او له تټارسره شاګرد شو، د ورځې به یې نیم درهم ورکاوه . نوموړی د ابو مسلم په څېر له ټیټې طبقې څخه و. یو وخت د عیارانو له غورزنګ سره یو ځای او ډېر ژر د عیارانو د مشر په توګه و ټاکل شو او لاس ته راغلی مال به یې په خپلو ملګرو مصرفاوه، عیاران هوښیار،زړور او وطن پرست ځوانان وو، چې د ټولو یرغلګرو پر ضد یې پاڅونونو کې ونډه درلوده (۵: ۲۰۰- ۲۰۱).

دې ډله کې د غړیتوب داوطلبان د ځانګړو شرایطو له مخې منل کېدل. هغوی به ژمنه کوله، خطبه به لوستل کېده ، بیا به یې ملا ورتړله او مالګه او اوبه به یې ورباندې څښلې. دوی په سخا، صفا او وفا کې شهرت درلود. په ځانګړي ډول لوی پرتوګونه یې اغوستل. عیارانو هغه مهال د ټولنیزو شرایطو له مخې سیاسي بڼه غوره کړه. د بهرنیانو د واکمنۍ پرضد، د ځمکوالو د زور په وړاندې او د دولت د فشار په مقابل کې په مبارزه بوخت شول. په زرګونو عیاران د خپلو مشرانو په لارښوونه په سیاسي او انقلابي مبارزه کې ګډ شول او د شتمنو د کاروانونو لوټلو یې هم ډډه نه کوله. په سیستان کې د لویدیځ افغانستان عیارانو کارونه تر نورو ټولو زیات نوم لري. تر هغو چې پخپله صفاري یعقوب لیث د صفاریانو د دولت بنسټ ایښودونکې او یو عیار و. همدغه عیاران وو چې سلګونو تنو به یې د مغلو په لښکرو د شپې له خوا حملې کولې، هغوی ته به یې ماته ورکوله او غنیمتونه به یې ورڅخه ترلاسه کول. کله چې چنګیز هرات ویجاړ کړ، د عیارانو یو شمیر غړي لکه فخر اهنګر، رشید چرجي، اصیل معدل او نورو له غور، غرجستان او مروې څخه تر څلورو کلونو پورې د هرات ویجاړ شوی ښار ته غلې دانې راوړې او پر بیوزلو یې ویشلې؛ د هیواد واکمنو به هم کله ناکهل له دوی څخه مرسته غوښته. په اتمه پیړۍ کې د سیستان د عیارانو نامتو مشران ابوالعریان او په نهمه پیړۍ کې له صفاریانو پرته، درهم بن نصر، حامد بن عمر، محمد بن هرمز او زنګالو او په لسمه ز پیړۍ کې احمد نیا،په یولسمه پیړۍ کې امیر جعفر

ناصر، احمد بن طاهر، اسحق کاژبن، شنگیان، لیث نوري، محمد منصور او نور وو. غزنوي دولت ددغې ډلی د له مینځه وړلو لپاره ډیره هڅه وکړه، خو بیخي یې له مینځه ونشو وړلی، ترڅو چې چنگیز راغی، ډیر ورانی یې وکړ ، خو بیا هم دا ډله په یوه کوچنۍ او یوه بله بڼه په افغانستان کې پاتی شوه. دوی په کابل کې د کاکه په نوم او په کندهار کې د ځوان په نوم تر شلمې پیړۍ پورې ژوند وکړ. د دوی مشران دوست د اذر زوی، د بهایي زوی پیرو، و بچه ادې، کاکه طلا،کاکه شکور،میرزا عبدالعزیز لنگر، زمین صوفي، صوفي غني او یو شمیر نور. په نولسمه او شلمه پیړۍ کې په کابل کې ددغې ډلې غړي وو. د کابل کاکه گان په پاین چوک، شوربازار، مراد خانیو او چنداول کې جلاجلا ډلې او مشران درلودل؛ دوی چې په خپل مینځې جگړو کې ټپي یا مړه کېدل، حکومت ته یې خبر نه ورکاوه. د ځوانانو غړو به اوږدې پټه لرونکی لونگۍ تړلې، شمله به یې تر زنگونو پورې رسیدله. پڼې به یې په پښو کولې او یوازې به په ټول ښار کې گرځیده. که چیرې به په جگړه کې بریالی شو بیا به یې ورته مبارکي وویله او که له جگړې به وتښتیده بیا ځوان نه گڼل کېده. ځوانانو به یو بل ته په خبرو کې شیربچه ویل، دوی به لامبو، چوب بازي، پهلواني او پیاده گرځیدل زده کول، ځان سره به یې چاړه، پیش قبضه او تفنگچه گرځول. دوی خرامان خرامان گرځیدل، پاکی جامی به یې اغوستی، رښتینی وو، په ژمنه کلک ولاړ و، وفادار او د غریبو لاس نیوونکي وو. د کار په کولو سره به یې ځان ته ډوډی پیدا کوله. نام و ننگ ته ډیر کلک ژمن وو. داسرارو ساتنه یې کوله، سخیان وو، خو د مخالفینو له وژلو یې مخ نه اړولو، له غریبو خلکو سره د بډایانو په پرتله ډیر نژدی او زړه سواندي وو. وروسته بیا په کابل کې کاکه گي هم مبتذله او بی خونده شوه، بی تقوا خلکو هم د ځوان او کاکه نوم غوره کړ او له بلې خوا یې د امیرانو او مخورو په چوپړ لاس پورې کړ ترڅو د شلمې پیړۍ په پیل کې بیخي ورک شول (۲۷: ۱۰۰-۱۰۱).

د سیستان والي صالح بن نصر د بغداد د خلیفه واثق بالله پر ضد په ۲۳۲ هـ ق کال د پاڅون له کبله د بُست[1] په ښار حمله وکړه ،خو صالح ل یعقوب لیث صفاري څخه د مرستې غوښتنه وکړه، نومړي صالح سره مرسته وکړه او د بست ښار یې د هغه له پاره ونیو ،دوه کاله (۲۳۶-۲۳۸ هـ ق) نور هم یعقوب لیث د خپلو ورونو عمرو ،علي او طاهر سره د صالح خدمت وکړ، صالح به تل په جگړو کې

([1]) بُست د هلمند د سیند کېڼې غاړې ارغنداب او هلمند د رودنو د یو ځای کېدلو له محله یو څه ښکته د بست د تاریخي ښار کنډوالې پرتې دي ،یعنی په همدغه محل کې د بست زاړه ښار موقعیت درلود بست چې تاریخي نومونه یې بیوت BIUT یا بیجس BIJISد لرغونی تمدن د پخوانیو مرکزونو څخه یو مهم مرکز دی او له کومه ځایه چې له خاورینو ډېریو څخه یې شاوخوا کې معلومیږي په لرغونو زمانو کې د یادونې وړ ترقي درلوده (۴۱: ۱۲۸)

مشغول و،د بغداد د نفوذ د مخنیوي په خاطر به له یو ځای څخه بل ځای ته تللو خو له دوو کالو وروسته د صالح او یعقوب لیث تر مینځ اختلاف پیدا شو. ددې اختلاف په پایله کې صالح له خراسان څخه وتښتېده، د صالح له تښتېدلو وروسته د سیستان خلکو او یعقوب لیث صفاري یو تن د درهم بن حسین په نوم خپل امیر او یعقوب یې د عمومی سپه سالار په توګه وټاکه، درهم د یعقوب پواسطه واک ته ورسېد خو له یعقوب سره یې کینه درلوده او په پټه یې د یعقوب لیث د له مینځه وړلو لپاره به یې لارې لټولې . د نوموړي دغه توطیه رسوا شوه، یعقوب لیث د خپلو ملګرو په مرسته درهم ونیو او بندي یې کړ. د درهم پوځیانو یعقوب ته بیعت ورکړ. وروسته د سیستان خلکو یعقوب لیث صفاري خپـــــل پاچا وټاکه(۱۰:۴٦-۱۱).

کله چې یعقوب لیث صفاري په ۲۴۷هـ دمحرم په ۲۵ مه د دوشنبی پر ورځ د خپلو وسلوالو عیارانو په مرسته درهم او خوارج مات کړل ، دسیستان له خلکو یې بیعت واخیست او پاچا شو. صالح له رتبیل مرسته وغوښته ،خو یعقوب رتبیل وواژه او بست یې ونیو ،په دې جګړه کې شپږزره تنه ووژل شول، دیرش زره بندیان،ډېر پیلان او زیات غنیمتونه د یعقوب لاس ته ورغلل(۱۰: ۱۳۰).

کوم وخت چې یعقوب لیث صفاري د طاهر د زوی(محمد) لښکرو ته ماتې ورکړه. هغه یې بندي او نیشاپور یې ونیو او د صفاریانو دولت یې تاسیس کړ؛ د بغداد خلیفه مجبور شو، چې طبرستان، جوزجان، ری او فارس رسماً یعقوب ته وسپاري او هغه د پاچا په توګه وپیژني(۲۵: ۱۷۹).

یعقوب لیث صفاري دپاچا کېدو سره سم د خپلو مخالیفنو صالح بن نصر او د خوارجو د ډلې مشر عمار د له مینځه وړلو لپاره لازمي کړنې پیل کړې. صالح چې د بست د ښار په شاوخوا سیمو کې پټ و د یو پوځ له جوړولو وروسته د یعقوب لیث د ماتی په موخه د بست د ښار په لوري بېحرکت وکړ، مګر نوموړي د یعقوب لیث سره په جګړه کې ماتی وخوړه، د رتبیل په دربار کې یې پناه واخېسته؛ رتبیل چې تر دې وخته د بودایي دین پیرو و، صالح سره یې مرسته وکړه؛ خو رتبیل د کندهار په سیمه کې په ۸٦۲ ز ومړ؛ صالح هم بندي او بیا په بندي خانه کې مړ شو.د خوارجو مشر عمار هم د یعقوب سره په جګره کې ومړ او ملګري یې غرونو ته وتښتېدل (۴٦: ۱۰-۱۱)

یعقوب لیث صفاري خپلې واکمنۍ ته تر کابله پورې پراختیا ورکړه، سند او کرمان یې ونیول، په ۸٦۸ ز کال یې هرات او پوشنج چې د طاهریانو د اصلي ټاټوبی وه و تر خپل نفوذ لاندی هم راوستل، ۸٦۹ ز کال یې کرمان هم ونیو (۲: ۷۳).

یعقوب لیث صفاري د خپلو دښمنانو له مینځه وړلو وروسته د دولت د نفوذ د پراختیا په فکر کې شو،تصمیم یې ونیو،چې د طاهریانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد (ددویم طاهر زوی) چې یو ضعیف واکمن و او د هېواد له ادارې عاجز و، له مینځه وباسي او په افغانستانکې سیاسي وحدت رامینځ ته کړي. یعقوب په خپله موخه کې بریالی شو. د طاهري دولت ټولې سیمې یې ونیولې او د طاهریانو واکمنۍ ته یې په ۲۵۹ هـ ق کال خاتمه ورکړه، وروسته یې د غزني، کابل، بلخ، بامیان ،تخارستان ،گردیز ،فارس او شیراز سیمې هم ونیولې، یعقوب تر کابله پورې د اسلام مقدس دین خپور کړ، په افغانستان او هند کې یې د اسلام مقدس دین د خپرولو له پاره زمینه برابره کړه ، خو عباسي دولت یعقوب د ځان له پاره د ختیځ له خوا یو تهدید گاڼه او د صفاریانو له زیاتېدونکي نفوذ څخه په وېره کې و. دوی د طاهریانو د کورنۍ اخرنی پاچا محمد،خلیفه معتمد د افغانستان د امیر په توگه اعلان کړ،چې پرې د یعقوب لیث او عباسي خلافت تر مینځ اړیکې خرابې شوې . یعقوب د عباسي خلافت له روحاني مقام څخه ډېره وکړه ،وروسته په ۲٦۱ هـ ق کې د بغداد په لوري لښکر کشي وکړه په نظامي لحاظ یعقوب په عباسیانو پیاوړی و، خو د عباسیانو تبلیغ د یعقوب لیث په فوځیانو باندې بده اغېزه وکړه او ماتې یې وخوړه د یعقوب د ماتې له امله د بغداد لپاره خطر کم شو، خو یعقوب غوښتل چې عباسیانو ته غوڅه ماتې ورکړي ، مگر په ۲٦۵ هـ ق د نیشاپور د جندې په سیمه کې ناروغه او مړ شو(۴٦: ۱۱).

یعقوب لیث یو زړور، ځوانمرده ،عاقل ،د حوصلې خاوند اوثابت قدمه پاچا و، د لوړې روحیې درلودنکی و. د جگړې په فن کې یې ډېر مهارت درلوده؛ په ورځني ژوند کې یو مهربانه شخص و ، خپلو مادونانو، بې وزلو او غریبو خلکو سره یې نرم چلند کاوه، خو خانانو او شتمنو سره ډېر سخت و .د جگړې پر مهال به له عسکرو سره یوځای په خیمه کې اوسېده او ساده جامې یې اغوستې، یوازې دسفیرانو د هرکلي پرمهال یې شاهانه جامې اغوستې او مجلل محفل به یې جوړاوه. لنډه دا چې حکومت یې د هغه وخت دسلطنتي حکومتونو سره شباهت نه درلود.

بارتولد د یعقوب په اړه داسې نظر لري: ((د طبرستان فرمانروا حسن بن زید، د یعقوب پولادي کرکتر دسندان په نوم یادوه، یعقوب له قانوني بیروکراسۍ څخه کرکه کوله، یوازې په خپل شمشېر متکي و... یعقوب د خپل لښکر د اړتیاو د پوره کولو په خاطر اړ و چې ډېرى لښکر کشۍ وکړي....))(۲: ۷٦).

یعقوب لیث صفاري یو پوځي او سیاسي شخص و، د عامه خلکو له ژوند څخه خبر و، نو ځکه یې له خلکو او بزګرې طبقې سره په زړه سوی چلند کاوه، یعقوب لیث صفاري له هغو خلکو مالیه نه ټولوله، چې له ۵۰۰ درهمو څخه یې لږ مال درلود؛ هغه له خپلو همکارانو سره مینه ښودله او خپله یې یو ساده ژوند غوره کړ، ساده کتاني جامې یې اغوستې او پرځمکه به کښیناسته او د توري په موټې به یې سر ایښوده او ویده کېده به؛ د هیواد د چارو په پرمخ بیولو کې یې پریکنده دریځ درلود او یو کلک سړی و، چې فورمالیته او تشریفاتي بیروکراسي یې نه خوښوله، خو د سلطنت د ساتنی لپاره یې دوه زره درباري ګارد چې د سرو او سپینو زرو ګرزونه یې لرل وساتل او په رسمي ورځو کې به د پاچا د دربار دوو خواوو ته تلل. یعقوب لیث له ساده ګی سره سره تر مړینې وروسته څلور ملیونه دیناره، پنځوس ملیونه درهمه، لس زره خره او پنځوس زره اوښان له ځان څخه په میراث پریښودل (۲۷: ۱۰۲).

۲,۳. د عمرو واکمني (۲۸۷-۲٦۵هـ ق)

(۲۷۸-۲۵۷ هـ ش)

(۹۰۰-۸۷۸ ز)

د یعقوب د مړینې پر مهال دده دوه ورونه (عمرو او علي) د هغه په خوا کې، حاضر وو. عمرو څه موده مخکې په قهر شوی او سیستان ته راغلی و، د ده په غیاب کې د پوځ قومندانی علي بن لیث ته سپارل شوې وه، د یعقوب له مړینې وروسته دواړو ورونو عمرو او علي د ځای ناستي دعوه کوله. د صفاري دولت مشرانو د مینځګړیتوب په اساس، علي څخه د سلطنت ګوته واخېسته او عمرو ته یې ورکړه. عمرو د وخت د غوښتنې سره سم د بغداد خلیفه ته د یو لیک په ذریعه خپل اطاعت څرګند کړ، په مقابل کې خلیفه د کرمان، فارس، اصفهان، طبرستان، خراسان، سند، هند او ماورالنهر د حکومت فرمان د احمد بن ابی الاصبح پواسطه عمرو ته راولیږه، په دې شرط چې د کال ۲۰ میلونه درهم به

خلیفه ته د خراج په توګه استوي، عمرو دا شرط هم ومانه او په ۲٦٦ هـ ق کال د رجب په ۲۷ مه د نیشاپور[1] د جند له سیمي څخه سیستان ته راغی(۲۱: ۲۰۲- ۲۰۳).

عمرو د یعقوب ورور او د هغه ځای ناستی په توګه مجبور شو چې د هیواد په اداري سیستم کې بدلون راولي، د جګړې کړنلاره یې هم بدل کړ. عمرو وضعیت په دقیقه توګه څاره، په همدې خاطر یې هڅه کوله چې ډیر مسائل د سولې له لارې حل کړي. د یعقوب لیث صفاري عسکرو عمرو د یعقوب ریښتینی ځای ناستې ګاڼه او هغه یې له یعقوب وروسته د خپل فرمانروا په توګه مانه... د عمرو لیث قدرت هم د یعقوب لیث په څېر د توري په زور ټینګ و. له همدې امله عمرو لیث هم اړ و چې د خپلو پلانونو د تطبیق په خاطر پیسې ولري. عمرو دا پیسې نه یوازې د خلکو د مالونو ضبطولو له لارې ، بلکې ده د یو منظم اقتصادي او اداري کړنلارې په واسطه په خپله خزانه کې جمع کولې (۲: ۷۹).

په بغداد کې د معتمد پر ځای مؤفق واک په لاس کې واخیست، خو عمرو له مؤفق سره هم ښې اړیکې درلودې. عمرو چې کله له بغداد څخه خاطر جمع شو. بیا د هغو شورشونو داراملولو په فکر کې شو چې د صفاریانو دواکمنۍ په قلمرو کې مینځ ته راغلي وو. احمد خجستاني چې دطاهریانو په طرفدارۍیې د نیشاپور ښار نیولی و .د هغه د ایل کولو لپاره یې حرکت وکړ، په دې لښکر کشۍ کې له ده سره د عمرو زوی محمد هم و. او د عمرو ورور علي هم ورسره و، خجستاني د نیشاپور ښار ته د عمرو د لښکرو مخه ونیوله. څرنګه چې علي په پټه خجستاني ته خبر ورکړ، چې د هغه پلوی دی. خجستاني په دې خبر سره ډیر زړور شو، د عمرو په عسکرو یې د شپې له خوا حمله وکړه. عمرو ماتې وخوړه او هرات ته په شاه شو. لومړی یې ماتې وخوړه، خو دوهم ځل پر احمد خجستانی بریالی شو او هغه یې وواژه .د فارس حکمرانان چې د احمد خجستاني په مقابل کې د عمروبن لیث له ماتې خبر شو ،هغوی هم د رفیع په مشرۍپه ۲٦۷ هـ ق کال خپل استقلال اعلان کړ، خو هغوی هم ماتې وخوړه، عمرو خپل اعتمادي کسان په فارس او اصفهان کې مقرر کړل، پخپله سیستان ته راغی(۴٦: ۱۳۰).

عباسي دولت نه غوښتل چې د دوی په ختیځ ګاونډ کې دې د صفاریانو مقتدر دولت موجود وي، نو یې د صفاري دولت په مقابل کې خپله پالیسي بدله کړه ،لومړی هغه امتیازات چې عمرو ته یې ورکول لغوه کړل. دویم داچې ددویم طاهر زوی محمد چې له دوی سره په دربار کې و، د عمرو پر ضد

---

[1] .البته دغه وخت عمرو په نیشاپور کې د یعقوب د خسولو په مراسمو کې مصروف ځکه یعقوب په نیشاپور کې وفات شو.

دوباره د واکمنۍ لپاره خراسان ته راولیږه. نصر بن احمد ساماني يې په ماروالنهر کې د صفاريانو پر ضد ولمساوه،کرمان او فارس ته يې خپل اجنټان راوليږل، عمرو يې د کورنيو جنجالونو پواسطه ضعيفه کړ، عباسي خليفه په دې هم بسنه ونکړه، له عمرو څخه يې غوښتنه وکړه ،چې خپل زوی خليفه ته د گروگان په شکل ورکړي، عمرو د خليفه دا ناروا غوښتنه ونه منله . د هغه مقابلې ته يې تيارى ونيو، عمرو د خپل زوی محمد په مشرۍ ٦٥ زره عسکر د بغداد لورې ته ولېږل، عباسيانو هم (١٥٠) زره عسکر د دوی مقابلې ته راولېږل ،د عربي عسکرو مشري پخپله خليفه کوله. کله چې محمد چې د خليفه، له حرکت څخه خبر شو، بېرته سيستان ته راوگرزيد ،مگر محمد بن عمرو په لار کې ناروغه او په ٢٧۴ هـ ق کال د جمادی الاول په ٢٩ نېټه د شاک سيمه کې چې د زرنج ښار ته ٢٣ فرسنگه واټن لري وفات شو. عمرو دوه کاله وروسته ٢٧٦ هـ ق فارس د خليفه له حکمران څخه ونيو. عمرو، رفيع بن هرشمه ته يې چې د طاهر يانو طرفدار و ماتې ورکړه. که څه هم له ٢٧٨څخه تر٢٨٢ هـ ق کال پورې د رفيع او عمرو تر مينځ څو ځله جگړې وشوې چې بلاخره رفيع ووژل شو. په همدغه وخت اسماعيل بن احمد ساماني په ماورالنهر کې واک ته ورسېد. عباسي خليفه غوښتل چې دا دواړه دولتونه يو د بل سره وجنگوي، خو اسماعيل ساماني سره يې ډېرې مادي مرستې وکړې،اسماعيل ساماني او عمرو تر مينځ د بلخ په شاوخوا کې جگړه ونښته، په دې جگړه کې د صفاري دولت فوځ تيت او پرک شو،عمرو په٢٨٧ هـ ق کې سامانيانو سره بندي شو، اسماعيل ساماني هغه د بغداد خليفه ته وليږه په ٢٨٩ هـ ق په بنديخانه کې وفات شو (۴٦: ١۴٠).

ځينې مؤرخين په دې عقيده دي چې عمرو له لوږی څخه په بنديخانه کې مړ شو، خو ځينې وايي چې عمرو د خليفه د وزير قاسم بن عبدالله له خوا د يو شخص پواسطه ووژل شو. عمرو د خپل ورور يعقوب ليث کړنلاره تعقيب کړه، هيڅکله يې ضعيف خلک نه ازارول. د گرديزي په وينا عمرو د افغانستان امارت ښه اداره کړه او داسې سياست يې غوره کړ، چې هيڅوک ترې ناراضه نه و. د عمرو واک هم د يعقوب په څېر د توري په زور ټينگ و، په همدې خاطر عمرو چې د خپلو جگړيزو پلانونو د تطبيق لپاره پيسو ته اړتيا درلوده، نوموړی دغه پيسی د پانگه والو د مالونو د ضبطولو له لارې پوره کولې او د مالياتو په راټولولو سره يې په خپله خزانه کې جمع کولې. ده په ٢٨٣ هـ ق کال څلور مليونه درهمه د بغداد د خليفه المتوکل دربار ته وليږل(٢٢:٢٨١).

عمرو ځينې وخت بغداد ته سوغاتونه ليږل. خو عمرو لومړنی مسلمان پاچا و، چې خپل نوم يې په خطبه کې ذکر کړ. مخکې له دې په خطبه کې يوازې د خليفه نوم يادېده. عمرو له طاهريانو په پرتله ډېر مستقل و. ابن خلکان وايي چې خراسان له ډېرې مودې پورې د عمرو په څېر هوښيار او زرنگ واکمن نه و ليدلی، خو گرديزی وايي چې د عمرو د واکمنۍ پرمهال درې ډوله مصارف و، لومړی هغه مصارف چې په نظامي برخه کې به کېدل. دويم هغه پيسی چې دوی به له شخصي جايدادونو څخه برابرولې او د دربار په چارو کې به يې مصرف کېدل. دريم ډول مصارف دوی هغو خلکو ته ورکول چې هغوی به د دښمن مقابله کوله او له همدی برخې څخه خپلو استازو او لايقه اشخاصو ته انعامونه يې هم ورکول. گرديزي عقيده لري چې عمرو د خلکو مالونه ضبطول چې هغوی ته کومه بهانه پيدا کړه(۸۰:۲-۸۱).

عمرو يو پوه سياست مداره او زړور شخص و. د واک په لومړيو وختونو کې د روغې له لاری يې خپلې ستونزې د بغداد له خلافت سره حل کړې. د عسکري نظام د اصلاح لپاره يې ډېرې هڅې وکړې، د يعقوب ليث برخلاف له تجمل سره يې علاقه درلوده. په دربار کې به يې شاعران موجود وو، چې مشهور يې محمد بن وصيف سکزی چې د دارلانشا ريس و، د عمرو د ماتې او بندي کېدو سره د صفاريانو د قدرت او شوکت دوره پای ته ورسېده، له دې تاريخ وروسته ددوی سلطنت د نالايقو شهزاده گانو اوخاينو خدمتگارانو د لاس بازيچه شوه ژر يې خپل ځای د سامانــيانو ځوان دولت ته پريـــــښود(۳۱: ۱۲).

۲,۴. د طاهر واکمني(۲۸۷-۲۹۶هـ ق)

(۲۷۸-۲۸۷ هـ ش)

(۹۰۰-۹۰۹ ز)

څه وخت چې عمرو بن ليث بندي شو، واکمني يې پای ته ورسېده ،نوموړي زوی نه درلود ،چې دده پر ځای پاچا شوی وای .د صفاري دولت مشرانو دده لمسی د محمد زوی طاهر د امير په توگه وټاکه. نوی امير د بدلې د اخېستلو په غرض د بغداد په لوري حرکت وکړ، خو د خوزستان په سيمه کې يې ماتې وخوړه اوسيستان ته له رسيدو سره سم له يو ترک سره په جگړه کې بندي او بغداد ته يې لاس تړلی واستوه.، په دي ډول دصفاريانو ددريم امير دوره هم پای ته ورسېده. د صفاري دولت زوال له

همدي(۹۱۰ز) نيټې څخه پيل شو. دده په وخت کې د سامانيانو مينځ ته راتګ ، د شهزاده ګانو تر مينځ دواک پر سر اختلاف او دبغداد دخلافت مداخلې ،دصفاريانو دواکمنۍ د زوال لاملونه شمېرل کېږي .هغه دولت چې ديعقوب ليث پواسطه يې بنسټ ايښودل شوی و دنيمې پيړۍ له دوام وروسته دزوال لوری ته سوق شو (۱۰:۴٦).

محمداعظم سيستاني د طاهر په اړه داسې نظرلري : د طاهر غيرعاقلانه سياست چې د هېواد له اداري او سياست سره يې ډېر واټن درلود. د صفاري دولت د سقوط زمينه برابره کړه....(۲۲۰:۲۱).

طاهر بن محمد يو عياش او بې تدبيره شخص و؛ کله چې د پارس له خوا ډاډه شو، په سيستان کې يې په عياشۍ پيل وکړ. د هيواد چارو، لښکر، ماليه او نورو ته يې شاه کړه او خپل ټول وخت يې په عياشۍ تيراوه، د شتمنۍ ډيره برخه يې په همدغه لاره کې خرڅوله. په پای کې د هيواد ټولې چارې، په ځانګړي توګه ماليه له مينځه ولاړه، اقتصادي برخه کې له ستر تاوان سره مخامخ شو او خزانه بالکل تشه شوه (۳۱: ۲۳۳).

۲,۵. د ليث واکمني(۲۹۷-۲۹٦هـ ق)

(۲۸۷-۲۸۸ هـ ش)

(۹۱۰-۹۰۹ ز)

د عمرو ليث د لمسي او د محمد د زوی (طاهر) له بندي کېدو وروسته د ليث صفاري لمسی د علي زوی ليث واک ته ورسېد. ده ايران ته لښکرکشي وکړه او ياغي واليان يې تابع کړل، ده او عسکرو يې لا دمه نه وه جوړه کړې، بيا يې له بست او زمينداور څخه له اوه زره سيستاني سوارو سره دپارس په لوري حرکت وکړ،ډېر ژر يې کرمان، شيراز او بست ونيول. لومړی يې د سبکزی د ورور غالب د مخنيوی لپاره چې د زابلستان حاکم و، د خپل ورور معدل په مشری د هغه په لور لښکر واستاوه او يرغمل يې ونيو، معدل له هغه ځای څخه غزني ته لاړ او سنجک چې د غزني حاکم و، هغه يې وواژه. وروسته له هغه د معدل او سنجک د لښکرو ترمينځ نښته رامينځ ته شوه. ليث بن علي له سيستان څخه د خپل ورور مرستې ته لښکر واستاوه. خو لانجه د سولې له لارې حل شوه. په خپله سنجک شايد د کابل شاهانو له پاتې شونو څخه و. خو د هغه په اړه اوس هم کره معلومات نشته ، خو د غزني د يوې سيمې

حاکم و. په هر حال کله چې لیث بن علي پر پارس حمله وکړه سبکزی ته تر ماتې ورکولو وروسته یې په شیراز خپله ولکه ټینګه کړه. (۳۱: ۲۳۵). سبکزي د لیث نه وېرېده نو د بغداد خلیفه دربار ته ورغی، خلیفه له لیث څخه وغوښتل چې فارس خلیفه ته پرېږدي، خو لیث خپل عسکر د محمد بن زهیر سره د بغداد د خلافت د قوتونو مقابلې ته ولېږل، دده قوتونه کم و ماتی یې وخوړه او شا ته تګ یې وکړ. د محمد بن زهیر ماتی لیث بن علي ورخطا کړ او دې ته یې اړ کړ چې په سختو غرنیو لارو باندې شاه ته راوګرزي، دا شاته تګ چې په سختو غرنیو لارو باندی وشوه، لیث بن علي ته یې ډېر مالي او ځاني زیان ورپیښ کړ،په پایله کې د یوې وړې جګړې په جریان کې لیث بن علي هم بندي شو او بغداد ته واستول شو (۲۱: ۲۲۲-۲۲۳).

۲,٦. د ابوعلي محمد واکمني (۲۹۷-۲۹۷هـ ق)

(۲۸۸-۲۸۸ هـ ش)

(۹۱۰-۹۱۰ ز)

کله چې د لیث بن علي بن لیث د بندي کېدو خبر سیستان ته راورسید، ابو علي محمد بن علي بن لیث چې په زرنج کې اوسېده، د پاچاهۍ واک یې ترلاسه کړ او دده بل ورور معدل هم له فارس څخه راغی او له ده سره یوځای شو. د واکمنۍ په پیل کې خلکو له ده څخه ډېر امیدونه درلودل ،خو یو هم پوره نه شو،ځکه چې ابوعلي یو بیکاره شخص و، د هېوادادارې لپاره جوړ نه و، د ده په واکمنۍ کې کورنۍ بې اتفاقي ډېره شوه، له څو میاشتو حکومت وروسته لیرې شواو پر ځای یې خپل ورور معدل واک ته ورسېد(۴٦:۱۵).

احمد اسماعیل ساماني غوښتل چې سیستان ته ولاړ شي. د فراه په سیمه کې خبر شو،چې د بست خلک د محمد بن علي لیث له ظلم څخه په تنګ شوي دي. له سیستان څخه یې د بست لوري ته حرکت وکړ، لږې ورځې وروسته سهار خاربار (دمارجي دبښتې)ته ورسېده. خلک د ده د لښکرو په لیدلو سره خوښ شول. کله چې محمد بن علي خبر شو،امر یې وکړ چې د بست پُل وران کړي؛ اوبه ډېرې وې؛ خو د اسماعیل احمد ساماني لښکر وار د مخه بست ته داخل شوي وو،محمد بن علي دغه مهال له بست څخه بـــــولان ته وتښـتېد چې (٦-۷ کېلو متره دبست سره واټن لري) خو د

اسماعیل محمد ساماني یو شمېر عسکرو محمد په رخج (قندهار)کې ونیو،هغه یې له خپلو مالونو سره یو ځای چې له خلکو څخه یې په زور اخیستی وو، بست ته بېرته بوتللو. احمداسماعیل ساماني دخپل پوځ سره یوځای د هیرمند سیند پر غاړه بست ته نږدې خپله قرارګاه جوړه ګړه. د بست چارې یې یو نیک سړي حاتم بن عبدالله شاشي (چاچي)ته وسپارلې او فرمان یې صادر کړ چې له محمد بن علي سره چې د خلکو کوم مالونه دي هغه دې بیرته خپلو څښتانو ته توزیع کړئ. په دې ترتیب د محمد بن علي واکمني پای ته ورسېده او د هغه ورور معدل په زرنج کې مخکې واک تر لاسه کړی و (۲۱: ۲۲۵).

۲,۷. د معدل واکمني (۲۹۸-۲۹۷هـ ق)

(۲۸۹-۲۸۸ هـ ش)

(۹۱۱-۹۱۰ ز)

له علي بن محمد وروسته د هغه ورور معدل په زرنج کې واک ته ورسېد، خوکله چې محمد بن علي په بست کې د عسکرو له خوا و نیول شو، دې کار نوموړی حیران کړ، معدل له زرنج څخه دبست په لور د جګړې په غرض حرکت وکړ، د زرنج دښار په شمالي دروازه کې دساماني عسکرو سره چې حسین بن علي مروردی یې مشري کوله جګړه پیل کړه، ساماني پوځ د ښار خلک تر حملې لاندې ونیول (۱۲ د رجب ۲۹۸ هـ ق). لږه موده وروسته د حسین پوځ ښارته لار پیدا کړه او د ښار د اکار په نوم دروازه یې ونیوله . له دې بریالیتوب سره سم ۲۹۸ هـ ق کاله دشعبان په ۲ مه د سیمجور په نوم ساماني حکومت له خوا د سیستان د حکومت فرمان صادر شو. د ۲۹۸ هـ ق کال دشعبان په ۲۷ اوویشتمه د زرنج د ښار دفارس دروازه چې د دې ښار په جنوب غرب کې واقع وه د ساماني پوځ له خوا ونیول شوه. معدل له مخالفت څخه لاس واخېست، یو شمیر مشرانو او علماو سره یو ځای یې حسین مروردي ته ورولیږل، وروسته پخپله هم د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په لومړۍ نیټه حسین مروردي ته ورغی او د ښار تسلیمي یې ورکړه، په همدې وخت کې سیمجور خپلو عسکرو ته امر وکړ چې د ښار ټولې دروازې وباسي او ښارته داخل شي په دې ترتیب د ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجې په دویمه یې د زرنج ښار په بشپړه توګه ونیوپه دې ترتیب ۵۲ کاله وروسته په سیستان کې د صفاریانو د کورنۍ نوم له خطبې څخه ولوید. احمد ساماني په خپله له بست څخه هرات ته ولاړ او معدل بن علي یې هم له ځان سره بؤت(۲۱: ۲۲٦).

۲,۸. د دویم عمرو واکمني(۲۹۸-۲۹۸هـ ق)

(۲۹۰-۲۸۹ هـ ش)

(۹۱۲-۹۱۱ ز)

دویم عمرو چې د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو بن لیث کړوسی و. هغه وخت واک ته ورسېد چې احمد بن اسماعیل د صفاري دولت اصلي ټاټوبي د سیستان پلازمینه (زرنج) نیولې وه. صفاریانو نور د مقاومت توان نه درلود. سامانیانو تر ۳۱۱ هـ ق پورې په سیستان حکومت وکړ خو ابو جعفر احمد بن محمد په ۳۱۱ هـ ق کې بېرته سیستان له ساماني حاکم نصر بن احمد ساماني څخه ونیو (۴٦: ١٦).

۲,۹. د ابو جعفر احمد واکمني(۳۵۲-۳۰۱هـ ق)

(۳۴۲-۲۹۲ هـ ش)

(۹٦۴-۹۱۴ ز)

ابوجعفر احمد د محمد زوی او د عبدالله لمسی، هغه وخت واک ته ورسید، چې سامانیانو د صفاریانو پلازمینه زرنج ونیو. صفازیانو دسیستان په لیرې پرتو سیمو کې د محلي امیرانو په څېر حکومت کولو او تر ډېر وخت پورې یې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ. ابو جعفر یو سیاست مدار او باکفایته شخص و،د ده د حاکمیت پر مهال د یادونې وړ کورنۍ یا بهرنۍ جګړه نه ده پېښه شوې ،نوموړی یو علم پالونکې او د ادب مینه وال و. د ده په دربار کې شاعران اوسېدل، د واک په اخره کې دده په سلوک او خوی کې تغیر راغی ، په خپلو خلکو یې ظلمونه پیل کړل، په پای کې نوموړی د قوم د مشرانو له خوا ووژل شو (۴٦: ١٦).

۲,۱۰. د خلف واکمني(۳۹۳-۳۵۲هـ ق)

(۳۴۲-۳۸۳ هـ ش)

(۹٦۴-۱۰۰۵ ز)

ابو جعفر احمد او د هغه زوی خلف د یعقوب لیث صفاري کورنۍ پورې اړه نلري، خو له دوی سره یې د خپلوي اړیکې درلودې. خلف د صفاریانو د کورنۍ وروستی او مشهور واکمن و. واک ته له رسېدو سره سم یې د خپلې واکمنۍ سیمې ته پراختیا ورکړه، هغه ډېرې سیمې چې د سامانیانو تر سلطنت لاندې وې ببرته له هغو څخه و نیولې، دکرمان ځینې سیمې یې هم ونیولې،ځوځلې یې له سامانیانو او غزنویانو سره جګړې وکړې،خو د واک په اخرو وختونو کې یې عصبي تکلیف پیدا کړ او ډېرې وژنې یې وکړې، حتی خپل زوی طاهر یې هم وواژه. په سیستان کې یې په دسته جمعي ډول خپل مخالفین ووژل، د سیستان خلک دده له ظلم څخه تنګ شول او له سلطان محمود غزنوي څخه یې مرسته وغوښته، سلطان محمود غزنوي پر سیستان حمله وکړه په ۳۹۳ هـ ق کال یې سیستان ونیو،خلف یې بندي او له شپږوکالو بند وروسته وفات شو. په دې ترتیب د صفاریانو دولت په ټول سیستان کې ختم شو (۴٦: ۱۷).

۲,۱۱. د صفاریانو د عصر کلتوري او ټولنیز وضعیت

صفاریانو په افغانستان کې یو مرکزي حکومت جوړ او د افغانستان د پرمختګ لپاره یې زمینه برابره کړه. هېواد د صنعت او معمارۍ په برخه کې ډېر پرمختګ وکړ. یعقوب او عمرو د خپلو واکمنیو پرمهال ډېره پاملرنه د عام المنفعه ځایونو جوړولو ته کوله، دوی پلونو،لاروپه تېره بیا د هلمند پر سیند باندی بندونو ته پاملرنه کوله چې ویالې به یې بیلولې، (یعقوب او عمرو) دواړو واکمنانو د واک پر مهال د اوس په څېر د وزارت مقام وجود نه درلود. پاچا د لښکر د مشرۍ سر بیره نورې مهمې دولتي چارې هم سرته رسولې چې د خلکو عریضو او نوروټولنیزو چارو ته یې توجه کوله. د جګړې پر مهال پاچا به د لښکر قوماندان و، خو د عمرو د واکمنۍ له سقوط وروسته دده د ځای ناستو د واکمنۍ پر مهال د دولت مهمې چارې وزیرانو سرته رسولې. صفاریانو منظم عسکر درلودل چې د دولت له خزانې به یې معاش ورکاوه . یعقوب لیث صفاري په دوو میاشتو کې د خپلو لښکرو رسم ګذشت کاته . دولت ځانګړي تشکیلات درلودل؛ عواید به یې د خزانه په نوم له لاس لاندې سیمو څخه راټولولو، چې د ابن خرداد په

قول ۱۰۷۸۰۰۰۰۰ درهمه د ابن خلدون په قول ۸۲۰۰۰۰۰ درهمه دولتي عوايد و. او ډېر لګښت د ويالو په کښلو، د بندونو په جوړولو او په لښکر کشيو کې کېدل، ځکه پاچاهانو يې ساده او بې تجمله ژوند کاوه؛ د صفاريانو د واکمنانو رسمي ژبه دري شوه. د دري او پښتو ژبې لومړي شاعران لکه د دري ژبې شاعر محمد وصيف، د پښتو ژبې شاعر ابوالهاشم ابن زيد سرواني بستي چې د يعقوب ليث هم عصرو ژوند کاوه.

د زرنج ښار او سيستان د صفاريانو په دوره کې د لوړتيا لوړ پړاو او شوکت ته ورسيد. زرنج ته د صفاريانو د پلازمينې په توګه د سوداګرو کاروانونه راتلل، په ځانګړې ډول هغه مالونه چې له بخارا او نيشاپور څخه هرات ته راوړل کېدل. له هغوی زيات شمير مالونه يې زرنج ښار ته راوړل . اصطخري هرات د خراسان او سيستان دروازه ګڼله، ځکه د زرنج ښار د هرات په سهيل کې د دريو سوداګريزو لارو يعنې د هند، خراسان او فارس په سر کې پروت و. له همدی کبله دغه ښار په ډير لږ وخت کې ډير پرمختګ وکړ. اصلي ښار اوسپنيزې دروازې لرلې؛ د ښار ګرد چاپيره، د کسبګرو د اوسيدو ځای او د بزګرانو بڼونه جوړ شوي وو. زرنج ښار په داخل کې مختلفې ماڼۍ درلودې. ددې ښار ديوالونه او بنسټونه له خامو خښتو او خټو څخه جوړ شوي وو. د طاهريانو او صفاريانو د وخت مؤرخ يعقوب په خپل کتاب، کتاب البلدان کې چې په ۲۷۸-۲۷۹ هـ کې يې‌ليکلی دی، د دې ښار پراخوالی او پلنوالی څلور فرسخه (۳۰ کيلو متر مربع) ليکلی دی. جامع مسجد او دوه پاخه حوضونه په داخل کې جوړ شوی وو، چې لومړي به اوبه حوضونو ته رسولې او بيا به ټول ښار کورونو ته ويشل کېدلې. د ښار د تنظيم په خاطر يعقوب ليث صفاري ځانګړې بوديجه منظوره کړی وه. د هغې بوديجې فهرست چې د ښاري چارو لپاره مصرفيدله په لاندې ډول وه:

۱. د پاچا د ربار مصارف دوه سوه زره درهمه.

۲. د ديوالونو او طاقونو د جوړولو لپاره دوه سوه زره درهمه.

۳. د کلاګانو د جوړولو په خاطر پنځوس زره درهمه.

۴. د بنديانو لپاره شل زره درهمه.

۵. د قرآن د حافظانو او اذان کوونکو لپاره شل زره درهمه.

٦. د روژې په میاشت کې د جامع جومات د مصرف لپاره ډیرش زره درهمه.

٧. په روژه کې د قاریانو، خادمانو او ساتونکو لپاره هر یو ته په میاشت کې شل درهمه او د ورځې دوه منه ډوډۍ ورکول کېده(٢٢: ٢٦٩-٢٧٠).

٢,١٢. د صفاریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

صفاریان له طاهریانو وروسته وتوانېدل . چې افغانستان کې یو مرکزي دولت تاسیس او د افغانستان په ډېرو سیمو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي. د یعقوب لیث او عمرو د واکمنیو پر مهال صفاري، دولت ډېر پرمختګ وکړ، خو د سامانیانو په مقابل کې د عمرو ماتې او د هغه بندي کېدو د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه، چې له ده وروسته د دوی ځای ناستي ونه توانېدل چې د یعقوب لیث او عمرو لیث مقام او حیثیت ژوندی کړي. دا لاندې عوامل د صفاریانو د واک په سقوط کې ډېر مهم ګڼل کېږي:

- له یعقوب لیث او له وروستیو ځای ناستو په ځانګړي ډول له عمرو سره د بغداد د خلافت مخالفت .
- د سامانیانو ظهور او له هغوی څخه د بغداد د خلافت د چارواکو ملاتړ .
- د صفاري شهزاد ګانو ترمینځ د واک پر سر مخالفت .
- د بغداد د خلیفه پرضد د عمرو له خوا لښکر کشي او د هغه ماتې.
- پر سیستان د سلطان محمود غزنوي حمله چې د خلف له بندي کېدو سره د صفاریانو واکمنۍ ته یې د پای ټکی کښیښود.

لنډيز

د صفاريانو د واکمنۍ پر مهال افغانستان په ځانګړي ډول سيستان او د زرنج ښار ډېر پرمختګ وکړ، ځکه چې سيستان کې د صفاري دولت د بنسټ ايښودولو سره سم د سوداګرۍ لپاره زمينه برابره شوه. صفاري دولت د خپل نفوذ سيمه د بغداد تر پولو ورسوله. د دوی د نفوذ پراختيا د بغداد خلافت هم انديښمن کړ او د صفاريانو د له مينځه وړلو لپاره يې هڅې پيل کړی او د صفاري پاچا عمرو ليث پرضد يې د ساماني پاچا خواجه احمد اسمعيل ساماني ملاتړ غوره کړ او هر ډول مالي مرستې يې ورسره کولې. کله چې ساماني پاچا خواجه احمد اسمعيل ساماني، عمرو بن ليث ته ماتې ورکړه، هغه يې بغداد ته واستوه. د بغداد خلافت تر هغه پورې خپل مخالفت ته ادامه ورکړه تر څو چې صفاري دولت سقوط وکړ. د صفاريانو د واکمنۍ په سقوط کې که څه هم د بغداد مخالفت اغيزه درلوده، خو د شهزادګانو خپل منځي مخالفت په دې برخه کې ډېر مهم و.

صفاريانو له ۲۴۶ - ۳۹۳ هـ ق کال پورې د افغانستان په ځينو سيمو واکمني وکړه، دوی په دې موده کې خپل اداري تشکيلات درلودل او د ځانګړي سيستم پواسطه يې ماليات راټولول. صفاريان وتوانيدل چې له طاهريانو وروسته يو خپلواک اسلامي دولت جوړ کړي، حتی د صفاريانو دويم پاچا عمرو د بغداد د خليفه نوم له خطبې څخه ليری کړ.

د سامانيانو له خوا د صفاريانو د پلازمينې زرنج تر نيولو وروسته، ابو جعفر احمد صفاري د صفاريانو واکمني ټينګه کړه، خو د هغه زوی خلف له سامانيانو څخه زرنج بيرته ونيو. خلف د سامانيانو او غزنويانو سره ډېرې جګړې وکړی او ډېرې سيمې يې ورڅخه ونيولی، خو نوموړی واکمن په اخرو وختونو کې په عصبي ناروغۍ اخته شو او ټول وژنه يې پيل کړه، بالاخره د سيستان خلکو له سلطان محمود غزنوي څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود غزنوي په زرنج حمله وکړه، خلف يې بندي کړ. په دې ډول په ۳۹۳ هـ ق کال د صفاريانو واکمني پای ته ورسيده.

پوښتنې

۱. د بغداد له خلافت سره د یعقوب لیث او عمرو مخالفت د صفاریانو د واکمنۍ په سقوط کوم اغیز درلود؟

۲. ایا د صفاري شهزاد ګانو خپل مینځني اختلاف د صفاریانو واکمني د سقوط لوري ته سوق کړه ؟

۳. د بغداد خلافت ولې د صفاریانو پر ضد د سامانیانو ملاتړ وکړ ؟

۴. ایا له اسمعیل ساماني سره د بغداد د خلافت مرستې ددې کورنۍ د واکمنۍ په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟

۵. سلطان محمود غزنوي ولې پر سیستان حمله وکړ؟

٦. خلف د چا له خوا بندي شو؟

۷. د عمرو زوی محمد ولې د بغداد د خلافت د لښکرو په مقابل کې ماتې وخوړه؟

۸. عمرو د چا پواسطه بندي او ووژل شو؟

۹. یعقوب لیث صفاري د عیارانو سره څه اړیکې درلودې؟

۱۰. د یعقوب لیث له مړینې وروسته د علي او عمرو اختلاف څه ډول پای ته ورسید؟

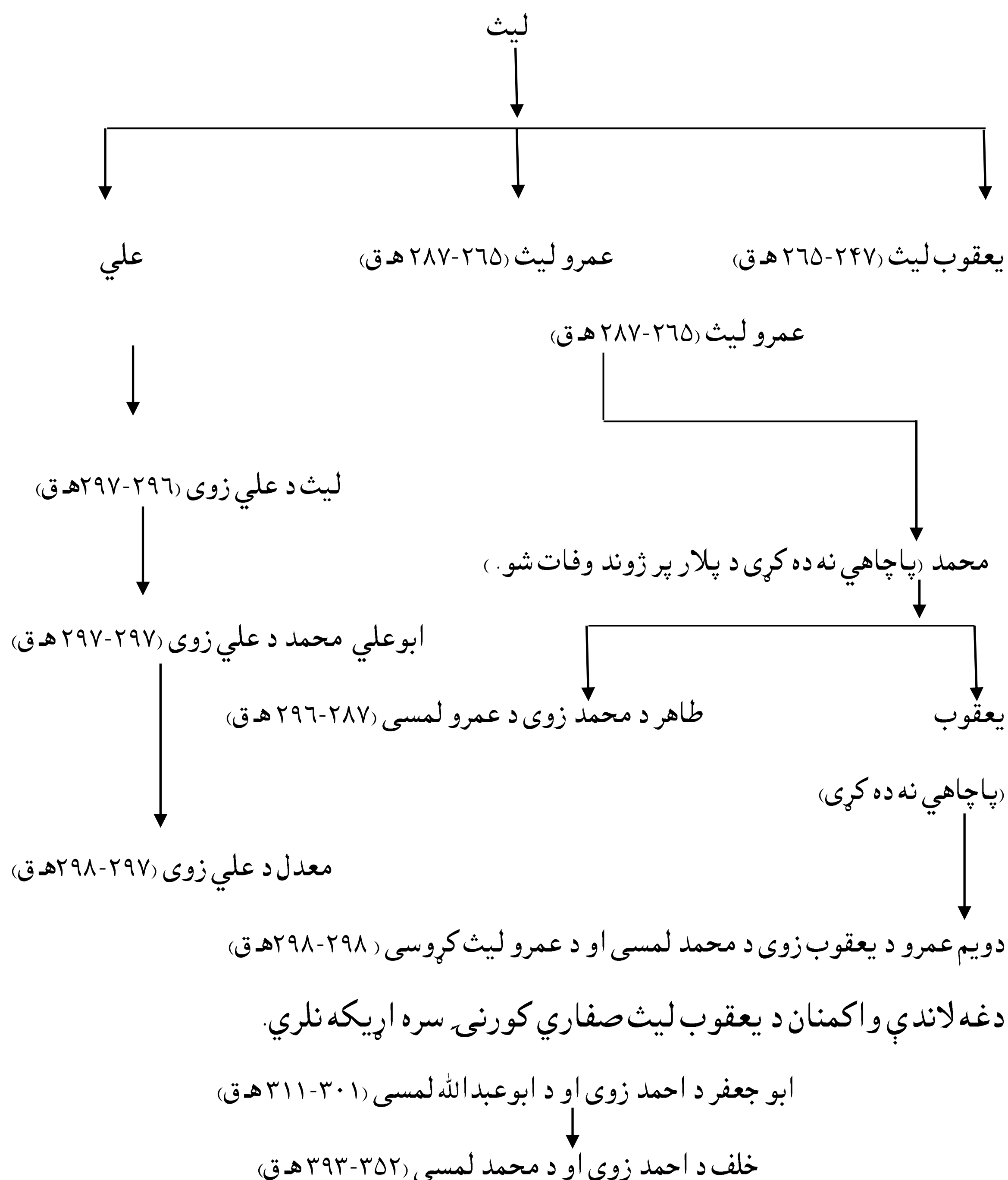
د صفاریانو دکورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	یعقوب لیث صفاري	(۲۴۷-۲۶۵هـ ق) (۲۳۹-۲۵۷ هـ ش) (۸۶۰-۸۷۸ ز)
۲	عمرو د لیث زوی	(۲۶۵-۲۸۷هـ ق) (۲۵۷-۲۷۸ هـ ش) (۸۷۸-۹۰۰ ز)
۳	طاهر د محمد زوی او د عمرو لمسی	(۲۸۷-۲۹۶هـ ق) (۲۷۸-۲۸۷ هـ ش) (۹۰۰-۹۰۹ ز)
۴	لیث د علي زوی او د لیث لمسی	(۲۹۶-۲۹۷هـ ق) (۲۸۷-۲۸۸ هـ ش) (۹۰۹-۹۱۰ ز)
۵	ابوعلي محمد د علي زوی او د لیث لمسی	(۲۹۷-۲۹۷هـ ق) (۲۸۸-۲۸۸ هـ ش) (۹۱۰-۹۱۰ ز)
٦	معدل د علي زوی او د لیث لمسی	(۲۹۷-۲۹۸هـ ق) (۲۸۸-۲۸۹ هـ ش) (۹۱۰-۹۱۱ ز)
۷	دویم عمرو د یعقوب زوی د محمد لمسی او د عمرو کړوسی	(۲۹۸-۲۹۸هـ ق) (۲۸۹-۲۹۰ هـ ش) (۹۱۱-۹۱۲ ز)
۸	ابو جعفر د احمد زوی او د ابوعبدالله لمسی	(۳۰۱-۳۵۲هـ ق) (۲۹۲-۳۴۲ هـ ش)

		(۹۱۴-۹٦۴ ز)
۹	خلف د احمد زوی او د محمد لمسی	(۳۵۲-۳۹۳هـ ق) (۳۴۲-۳۸۳ هـ ش) (۹٦۴-۱۰۰۵ ز)

۲,۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۲,۱. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د صفاري کورنۍ واکمنان

دغه لاندې واکمنان د یعقوب لیث صفاري کورنۍ سره اړیکه نلري.

ابو جعفر د احمد زوی او د ابوعبدالله لمسی (۳۰۱-۳۱۱ هـ ق)

خلف د احمد زوی او د محمد لمسی (۳۵۲-۳۹۳ هـ ق)

درېیم څپرکی

ساماني دولت

پیلیزه

سامان خدات چې اصلاً د افغانستان د بلخ حاکم و، د بغداد له حاکم سره یې د ښو اړیکو له امله خپل پخوانی زردشتي دین پرېښود او مسلمان شو. د هغه زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، یحی او الیاس) درلودل، چې د مامون الرشید لخوا نوح د سمرقند، احمد د فرغانې، یحي د تاشکند (چاچ) او الیاس د هرات د والي په توګه مقرر شول. کله چې خواجه احمد اسمعیل ساماني، عمرو ته ماتې ورکړه. د ساماني حکومت ساحه هم پراخه شوه.د سامانیانو واکمنۍ په مرکزي اسیا، افغانستان او د ایران په ځینو برخو کې خپل حاکمیت ټینګ کړ. پخپله اسمعیل ساماني د بغداد د خلیفه له غوځ ملاتړ څخه برخمن و. د ساماني دورې واکمنان د علم، فرهنګ او اسلامي تمدن په پرمختګ کې د پام وړ ونډه واخېسته. ډېرې مدرسې یې جوړې او د دوی په دربار کې عالمان، ادیبان او شاعران اوسیدل. د دوی د ډېرو واکمنانو وزیران عالمان او ادیبان وو. خو ددې کورنۍ وروستي واکمنان د عمر په لحاظ کوچنۍ وو او د واک چارې د خودغرضه جنرالانو بکتوزن او فایق لاس ته ورغلی هغوی د دولت د پیاوړتیا پرځای،

د خپل شخصي واک د زياتوالی لپاره په خپل مينځ کې جګړې کولې چې دې کار د سامانيانو واکمني ضعيفه کړه.

په دې څپرکي کې په بلخ کې د سامان خدات حاکميت، د ابونصر د اسمعيل ساماني زوی، ابونصر د احمد زوی، نوح د نصر زوی، ابوصالح منصورد نوح زوی، دويم نوح د منصور زوی، دويم منصور د دويم نوح زوی، دويم عبدالمالک د نوح د زوی واکمنی، د سامانيانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنګي حالت، د سامانيانو د سقوط لاملونو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د اړتيا تر بريده توضيح شوی دی.

۳,۱. سامان خدات

سامانيان يوه اريايي کورنۍ وه او په بلخ کې اوسيدله. سامان خدات ددې کورنۍ مشر و. سامانيان هم د خپل نيکه سامان خدات په نوم ياديږي. کله چې د بلخ خلکو د سامان خدات پرضد شورش وکړ. سامات خدات د خراسان له حاکم اسد بن عبدالله څخه د مرستې غوښتنه وکړه. نوموړي د سامان خدات سره مرسته وکړه، شورش يې ارام او سامان خدات يې د بلخ د حاکم په توګه مقرر کړ. سامان خدات په خراسان کې د اموي دولت د حاکم اسد بن عبدالله له مرستې څخه ډير خوښ شو نو يې خپل پخوانی زردشتي دين پريښود او د اسلام مقدس دين يې قبول او مسلمان شو. د خپل زوی نوم يې اسد کيښود.

د سامان خدات زوی اسد څلور زامن (نوح، احمد، يحی او الياس) درلودل. دوي د عباسيانو سره ښې اړيکې درلودې او له عباسيانو سره يې د شورشونو په ارامولو کې په ځانګړې ډول د رافع بن ليث په جګړه کې له مامون الرشيد سره ډيره مرسته وکړه. مامون الرشيد چې کله هرات ته متوجه شو، نو يې غسان بن عباد د خراسان د امير په توګه مقرر کړ او د اسد د زامنو سپارښتنه يې ورته هم وکړه، کله چې د حسين زوی طاهر له هغه وروسته د خراسان حاکم شو، هغوي يې په خپل حال پريښودل. مامون الرشيد هم د اسد څلور واړه زامن په مهمو څوکيو (نوح د سمرقند د حاکم ، احمد د فرغانې حاکم، يحي د چاچ حاکم او الياس د هرات د حاکم) په توګه مقرر کړل(۴٦:۲۰).

د عباسیانو ټولو خلفاو د دوي درناوی کاوه، د نوح بن اسد له مړینې وروسته د خراسان امیر، طاهر پوشنجي د یو فرمان په ترڅ کې، د نوح بن اسد ټول قلمرو دده د وروڼو یحی او احمد ترمینځ وویشل شو، خو کله چې یحي وفات شو، د ماورالنهر ټول واک د احمد لاس ته ورغی.

احمد یو باانصافه حاکم و، چې د وروڼو په مینځ کې یې د عادل لقب ګټلی و. په خراسان کې یې نفوذ پیدا کړ، نوموړی هم به ۲۵۰ هجري قمري کال وفات شو. ده اووه زامن (نصر، اسمعیل، یعقوب، یحی، اسد، اسحق او احمد) درلودل. نصر چې تر ټولو مشر و، د پلار ځای ناستی شو او د واک چارې یې په لاس کې واخیستې. عباسي خلیفه (المعتمد باالله) دټول ماورالنهر[1] دحکمرانۍ فرمان دنصرپه نوم صادر کړ.

نصر خپل ورور اسمعیل د بخارا د حاکم په توګه مقرر کړ او د ماورالنهر د خلکو د ژوند د ښه کېدو او امنیت د ټینګېدو لپاره یې ډیري هلې ځلې وکړې. د نصر دوره د صفاریانو د نهضت له پیل(۲۴٦هـق) سره برابره وه. طاهریانو په اریانا کې د وحدت او خپل نفوذ د ټینګوالي په موخه مخ په ماورالنهر لښکر ور واست. په دغه وخت کې په ټوله اریانا کې درې مرکزونه (په نیشاپورکې طاهریان، په زرنج کې صفاریان او سمرقند کې سامانیان) موجود وو. د اریایانو درې واړو دولتونو کوښښ کاوه چې د یو بل د نفوذ ساحه کمه او د خپلې واکمنۍ ساحه پراخه کړي. ښه به دا وه چې دوي د سولې له لارې په اریانا کې یووالی تامین کړی وای. خو د سولی له لاری دې کار امکان نه درلود، له همدې امله د صفاریانو او طاهریانو ترمینځ جګړه پیل شوه، چې په پایله کې د طاهریانودولت سقوط وکړ. وروسته بیا د صفاریانو او سامانیانو ترمینځ جګړې ونښتې، چې دا جګړې هم د افغانستان په زیان وې. ساماني لښکرو په ۲۹۸ هـ ق کال د ذوالحجی په میاشت کې د ابوالحسن سیمجور قهستانی او حسین بن علي مروردي چې د خراسان سپهه سالار و، د زرنج د ښار دروازې پرانیستې او د زرنج ښار یې ونیو. اسمعیل ساماني چې کله د بست او کندهار وضعیت ارام کړ، حسین مروزي (مروالرودي) ته د یوه لیک پواسطه دستور ورکړ چې محمد بن علي بن لیث صفاري دې سیمجور ته پریږدي او پخپله د معدل بن علي بن لیث سره هرات ته راشي. خو هغوی محمد بن علي بن لیث هم له ځان سره هرات ته بوته او له هغه ځای څخه یې بخارا ته واستول او د میاشتی به یې دری زره درهمه تنخواه ورکوله، مګر ډیر وخت

---

[1] عربي مؤرخینو او واکمنانو د امو سیند هغې خواته سیمې د ماورالنهر په نوم یاد کړې.

تیر نه شو، چې د خلیفه د غوښتنې په اساس هغوی یې بغداد ته ولیږل او هلته د خلیفه لخوا بندیان شول. په همدغه وخت ساماني پاچا، سیستان د هغه د کاکا زوی منصور بن اسحاق ساماني ته ورکړ. منصور بن اسحاق ساماني د زرنج د خلکو سره د لیدنی پرمهال د ښو کارونو د عملي کولو زیاتې وعدې ورکړې خو وفا یې پرې ونکړه (۲۱: ۲۲۷).

۳,۲. د امیراسمعیل ساماني واکمني (279-295هـ ق)

(270-286 هـ ش)

(892-908 ز)

د ساماني دولت بنسټ اینښودونکي اسمعیل داحمد ساماني زوی د ۲۳۴ هجري قمري کال د ربیع الاخر په میاشت د فرغانې په ښار کې هغه وخت چې پلار یې هلته حاکم و، وزیږید. کله چې پلار یې مړ شو، دده ورور نصر هغه د بخارا حاکم مقرر کړ. په ۲۷۲ هجري قمري کال رافع[1] د هرثمه زوی له نصر څخه د مرستې غوښتنه وکړه. نصر، اسمعیل د څلورو زرو عسکرو سره د هغه مرستې ته واستاوه او رافع وکولای شو چې د عمرو لیث صفاري د لښکرو مشر ابوطلحه ته ماتې ورکړي (۳۵:۲۵۳-۲۵۴).

اسمعیل ساماني په ۲۷۹ هجري قمري کې د خپل مشر ورور ابونصر له مړینې وروسته د خوارزم او ماورالنهر پاچا شو. د ابونصر زوی یې په سمرقند کې حاکم وټاکه، پخپله بخارا ته راغی او بخارا یې د خپلې پلازمینې په توګه وټاکله. عباسي خلیفه معتمد د اسمعیل واکمني په رسمیت وپیژنده، هغه ولایتونه چې په ماورالنهر کې د نصر تر واک لاندې و د یو فرمان په ترڅ کې اسمعیل ساماني ته ورکړل او خلک یې د هغه اطاعت ته وهڅول؛ دویم ځلې بیا اسمعیل ساماني ته یې فرمان ورکړ چې تخارستان او جوزجان ولایتونه ونیسي (۲: ۲۰۶).

معتمد له صفاریانو څخه په ویره کې و، د ساماني واکمن اسمعیل ساماني سره یې د صفاریانو پرضد مرسته کوله، څرنګه چې د معتمد د توطیې، تحریک عمده لامل، د عمرو زیات ځواک او له دې امله چې ډیرې سیمې لکه سیستان، بست، رخج (کندهار)، هرات ، نیشاپور، مروه، کابل، بامیان، غزني

---

[1] رافع بن هرثمه د هرات د بادغیس او سیدونکې دی. هغه تر خجستاني وروسته د خراسان حکومت ترلاسه کړ، او په هغه جګړه چې له عمرو لیث سره پیښه شوه ماتې وخوړه. (۳۵ : ۲۵۳).

او بلخ د عمرو تر واک لاندې وې، خو عمرو د رافع له ماتې وروسته غوښتل چې خوارزم هم دده تر واک لاندې راشي.همدا لاملونه وو، چې د اسمعیل ساماني او صفاري پاچا عمرو لیث ترمنځ جګړه ونښته، چې په جګړه کې عمرو لیث ماتې وخوړه، اسمعیل ساماني لومړی هغه بندي او بیا یې د عمرو د غوښتنې او هیلې برخلاف بغداد ته واستلو، چې له دوو کاله بند وروسته په ۲۸۹ هجري قمري کال کې وفات شو (۴٦: ۲۲).

عباسي خلیفه د خراسان د ځینو سیمو د حاکمیت فرمان د اسمعیل ساماني په نوم صادر کړ. اسمعیل ساماني د طبرستان د محلي امیر محمد بن زید طبري او د شمال د ترکانو له مشر ایلک خان[1] سره جګړې وکړې، او په دې جګړو کې بریالې هم شو. د ساماني دولت د نفوذ ساحه پراخه شوه، کله چې اسمعیل ساماني له رافع څخه خوارزم وغوښت، هغه په ورین تندي د خوارزم حاکمیت اسمعیل ته وسپاره او اسمعیل خپل استازی هلته واستاوه. په دې ترتیب د سامانیانو ریښتنی بنسټ ایښودونکی اسمعیل بن احمد ساماني واک ته ورسید. په هغو محلي واکمنانو کې چې د بغداد د خلیفه له اطاعت څخه یې غاړه غړولې وه، یو هم شاه اسمعیل ساماني و. اسمعیل ساماني چې د خراسان او ماورالنهر حکمران و. په ۲۷۹ هجري قمري کال کې یې کندهار، زابل او غزنی ونیول، بخارا یې د خپل دارالخلافت په توګه وټاکله او خپل ځان ته یې د پاچا لقب ورکړ. دې کورنۍ نژدې یوه پیړۍ پاچاهي وکړه (۳٦: ٦۰).

دده په وخت کې سامانیانو د صفاریانو د واک لاندې ډېري سیمې ونیولې، په خوارزم او ماورالنهر کې یې د بغداد د خلافت د موافقې او رضایت سره سم حاکمان مقرر کړل. د خراسان، ماورالنهر او خوارزم زیاتې برخې د دوي په واکمنۍ کې شاملې شوی، پخپله اسمعیل ساماني یو عادل شخص و، په اداره او سیاست کې یې پوره وړتیا درلوده. نصر ته د پنځه سوه زرو درهمو د نه لیږلو اصلي دلیل دا ؤ

---

[1] ایلک خان د ترکانو له قبایلو څخه و ، چې د فرغانې په جنوب کې اوسیدل، لکه د ترکانو د نورو قبایلو په شان د لسمې پیړۍ کې مسلمانان شوی وو. په لسمه پیړۍ کې دوی داسې یو حکومت جوړ کړ چې له فرغانی څخه یې د چین پولو پورې پراخوالی درلود. د قراختایانو چې ختیځ تورکان وو، پلازمینه یې کاشغرستان کې و او د ایلک خانیانو چې لویدیځ تورکان و پلازمینه یې ((اوزګند)) وو چې د فرغانې په جنوب کې موقعیت لري. په هر حال د ایلک خانیانو پاچا بغرا خان ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه او په ۹۹۰ ز کال یې د ساماني دولت پلازمینه بخارا یې ونیوله، خو د ایلک خان د ناروغی له امله هغه بیرته خپل هیواد ته ستون او هلته مړ شو ، چې دویم نوح د هغه له ناروغۍ او مړینې وروسته بیرته بخارا ته راستون شو او پر تخت کښیناست(۲۷: ۱۱۰).

چې امیر اسمعیل یو رعیت پال ، زړه سواندی او ځواکمن شخص و، نوموړی په دې راضي نه و، چې له ښار، کلیو اوبانډو څخه راټوله کړې مالیه بلې سیمې ته ولیږي. که چیرې د هغه ملک مشرتابه دده د مشر وروریه لاس کې هم وي. غوښتل یې چې دغه راټوله شوې مالیه د ښار په ودانۍ او نورو ودانیزوچارو ولګوي، نو ځکه د نصر استولي کسان له بخارا څخه تش لاس بیرته ولاړل. له دې امله د دواړو وروڼو ترمینځ تاوتریخوالی رامینځ ته شو. خو ده بیا هم خپل ورور وروسته وباخښه او بیرته یې د حاکم په توګه مقرر کړ ترڅو وفات شو(۳۵:۲۵٦).

د اسمعیل ساماني د واکمنۍ پلازمینه بخارا د ډیرو عالمانو او پوهانو مرکز و، دده په دربار کې مشهور علما اوسېدل، ابوالفضل محمد بلعمي چې یو پیاوړی عالم و، دده په حکومت کې د وزارت دنده درلوده. دده د حکومت پر مهال ډیرې مدرسې جوړې شوې، دري ژبې ته یې زیاته پاملرنه وکړه. اسمعیل ساماني د سلطنتي واک سربیره اخلاقي نفوذ هم درلود. دده پرهیزګاري ، ځوانمردي او ښو اخلاقو د هغه محبوبیت لاپسی زیات او دده په واکمنۍ کې د معمارۍ صنعت هم ډیر پرمختګ کړی و. په بخارا کې یې داسې ماڼۍ جوړې کړې چې په ټول خراسان کې یې شهرت درلود چې لا تر اوسه هغه ودانۍ شتون لري. د کرنې په برخه کې یې هم د پام وړ اقدامات وکړل (۴٦: ۲۲).

امیر اسمعیل ساماني بخارا ته نږدې په یوه اباده کلي کې چې د ازماز په نوم یادیده او دده ډیره خوښیده، د ۲۹۵ هجري قمري کال د صفری په ۱۴ مه چې د سې شنبې شپه وه د ٦۱ کلنې په عمر وفات شو. هغه ځای چې د اسمعیل ساماني د مقبرې په نوم شهرت لري، د اسلامي دورې د معمارۍ په تاریخ کې له مهمو ودانیو څخه شمیرل کیږي. اوس هم په بخارا کې د سیلانیانو د توجه وړ ده. دغه ماڼۍ دده له مړینې وروسته جوړه شوه. په دې مقبره کې له اسلام د مخه، د مرکزي آسیا د معمارۍ سبک په ښه ډول څرګندیږي. معماري یې په ساماني دورې پوره اړه لري (۳۹: ۲٦۷).

۳,۳. د ابونصر احمد واکمني(۳۰۱-۲۹۵هـ ق)

(۲۹۲-۲۸٦ هـ ش)

(۹۱۴-۹۰۸ ز)

د امير اسمعيل ساماني له مړينې وروسته د هغه د وصيت سره سم د هغه مشر زوی احمد د ابونصر د لقب په غوره کولو سره پاچا شو. نوی پاچا يو عصباني او جګړه خوښوونکی شخص و. لومړی يې خپل تره اسحق د سمرقند له حکومت څخه ليرې او بندي کړ، د طبرستان امير چې ډير ثروت مند شوی و پرهغه يې حمله وکړه، د طبرستان امير له خپل ثروت سره بغداد ته وتښتيد. ساماني پاچا د هغه په عوض بل حاکم وټاکه.

ابونصر احمد په ۲۹۹ هجري قمري کال هرات ته راغی، ډيره موده يې هلته تيره کړه. يو ټولګی عسکر يې د صفاري پاچا ابوعلي سره د جګړې په غرض، چې هغه تر رخج او بست پورې يې نفوذ درلود سيستان ته يې واستاوه. د سيستان ښار ته نږدې د دواړو قوتونو ترمينځ سخته جګړه ونښته، په پايله کې ابوعلي ماتې وخوړه او بندي شو، ساماني پاچا ابونصر احمد خپل وراره د ابوعلي په عوض په سيستان کې د حاکم په توګه مقرر کړ. ابونصر احمد ساماني ډير وخت په ښکار او حرمسرای کې تيراوه ، دده دې سلوک د ساماني دربار لوړ پوړي چارواکې خفه کړل او دده د وژلو پلان يې طرح کړ، د څو تنو غلامانوله لاسه چې لا وار د مخه تطميع شوي وو، په ۳۰۱ هجري قمري کال کې ووژل شو(۴٦:۲۳).

په سجستان کې معدل بن علي بن ليث د يعقوب ليث او عمرو وراره مخالفت پيل کړ. نصر بن اسمعيل د معدل بن علي د رعيت کولو په خاطر لښکر وليږه. معدل بن علي بن ليث په دې جګړه کې ماتې وخوړه او بندي شو. نصر د سجستان په ولايت کې د خپل تره زوی ابوصالح منصور بن اسحاق بن احمد ساماني د حاکم په توګه مقرر کړ، خو د سجستان خلکو د منصور پر ضد پاڅون وکړ او هغه يې بندي کړ او د يعقوب ليث له زوی عمرو سره يې بيعت وکړ، خو نصر د دويم ځل لپاره لښکر وليږه، عمرو د يعقوب زوی يې کلابند کړ، خو هغه سوله وکړه او سجستان يې د نصر لښکرو ته وسپاره (۷: ۲۰۷).

۳,۴ . د نصر واکمني (۳۰۱-۳۳۱ هـ ق)

(۲۹۲-۳۲۲ هـ ش)

(۹۱۴-۹۴۴ ز)

د ابونصر احمد بن اسمعیل ساماني له وژل کېدو وروسته د دربار مشرانو د هغه (۸) کلن زوی ابوالحسن نصر چې په امیر سعید هم مشهور و، د پاچا په توگه وټاکه. خو کوم وخت چې یې نصر له حرم څخه بیرون کړ، چې پر تخت کې کښینوي، خو هغه ډیر وړوکی یعني اته کلن کوچنی و، ویره پرې غالبه شوه؛ ژړل یې او ویې ویل چې ما چیرته بیایی، غواړئ ما هم ووژنئ څرنگه چې زما پلار ووژل شو، له ما څخه لیرې شئ، خو مشرانو نوموړی پرتخت کښیناو (۷: ۲۰۸).

ابوعبدالله محمد بن احمد الجیهاني چې یو مشهور ادیب او نیک سړی و، دده د وزیر او نایب په صفت تعین کړ. ترڅو نوموړی د بلوغ عمر ته ورسیږي د حکومت چارې به دغه نایب سرته رسوي او له هغه سره به مرسته کوي. دده د حکومت په لومړیو وختونو کې دده وروڼو (یحي ، منصور، ابراهیم) او د نوموړي تره اسحق بن اسد یو شمیر شورشونه وکړل، چې ترټولو مهم شورش د هغه د کاکا اسحق بن اسد شورش و، ځکه هغه په سمرقند کې ډیر واک او قدرت درلود. په ۹۱۴ ز کال اسحق له دوو جگړو وروسته د نصر له خوا ونیول شو چې بیا په بندیخانه کې وفات شو. احمد د سهیل زوی او حسین علي هم دده پر ضد په هرات او سیستان کې شورشونه وکړل، خو دده پوه او باتدبیره وزیر ابوعبدالله بن احمد الجیهاني دغه ټول شورشونه ارام کړل. نصر یو عادل، پرهیزگاره او علم پالونکی شحص و، د عالمانو په پالنه کې یې ډیر کوښښ کاوه، رودکي او شهید بلخي دده د واکمنۍ د شاعرانو له جملې څخه وو، د کلیله او دمنه قصه دده ّپه وخت کې له عربي ژبې څخه دري ته وژباړل شوه، چې د هغې د نظم کولو له امله رودکي ته یې اتیا زره درهم د انعام په توگه ورکړل. د رودکي هغه قصیده (بوی جوی مولیان) چې د نصر ساماني لپاره یې ویلي وه اوس هم د ژبو پر سر ده. ختیځ مؤرخین د نصر ډیر ستاینه کوي او هغه له اسمعیل وروسته دویم پیاوړی پاچا گڼي او دده واکمني د ساماني کورنۍ د عظمت آخیرنی دوره گڼي (۴۶: ۲۴).

د نصر په واکمنۍ کې یوه مهمه پیښه په ری او ماورالنهر کې د اسماعیلیه فرقې پټ او ښکاره تبلیغاتو پیل و، چې خلک یې د مصر د فاطمي خلیفه تابعیت او پیروۍ ته رابلل. احمد نخشبی د دې

نهضت لارښوونکې د خپل فعالیت او تبلیغ په پایله کې په خپله امیر نصر د احمد زوی اړ کړ ترڅو ۱۱۹ زره دیناره د مروردي د مړیني د دیت په نوم د مصر خلیفه فاطمي ته ولیږي. امیر نصر ساماني اسمعییلي فرقې ته په گرزیدو سره، د ترک معتصبه غلامان او روحانیون او نور مسلمانان په قهر او دده پرضد راپورته شول. په گارد کې د ترکانو په مرسته یې د امیر نصر ساماني د وژلو توطیه جوړه کړه. د امیر نصر ساماني زوی نوح له دې توطیې څخه خبر شو او پلار ته یې وړاندیز وکړ چې د توطیه کوونکو مشر خپل حضور ته راوغواړي او سر دې ترې غوڅ کړي، نصر د خپل زوی خبره ومنله ، یو محفل یې جوړ کړ او خپلو افسرانو ته یې امر وکړ چې د توطیه کوونکو رئیس سر دې دده مخې ته کیښودل شي. وروسته یې اعلان وکړ، چې د خپل زوی نوح په گټه د خپل سلطنت څخه تیر او پاچاهي ده ته پریږدي. څرنگه چې نوح په اسمعیلیه طریقه باندي متهم نه و، د پوځ مشران د پاچا له دې غیر منتظره پریکړې څخه حیران شول او نوي امیر نوح بن نصر ته یې بیعت وکړ. خو نوح د نصر زوی چې کله واک ته ورسید لومړی کار یې دا و چې د اسمعیلیه فرقې مشر نخشبی یې دې ته اړ کړ چې د فقهي علماو سره بحث وکړي، چې په پایله کې د اسلامي فقهې عالمان پر نخشبي بریالې شول، لږه موده وروسته یې نخشبي په دې متهم کړچې له هغو پیسو څخه چې نصر بن احمد د مروردي د دیت په خاطر فاطمي خلیفه ته لیږلې وې څلوېښت زره دیناره یې حیف میل کړی دی، په پایله کې نخشبي د مخالفینو له خوا له نیولو وروسته د بخارا په میدان کې پانسي کړ. په دې ډول د نصر بن احمد واکمني د هغه په استعفا سره پای ته ورسیده او پرځای یې دده زوی نوح پاچا شو (۲۲: ۲۹۰).

۳,۵. د نوح واکمني (۳۴۳-۳۳۱هـ ق)

(۳۳۴-۳۲۲ هـ ش)

(۹۴۴-۹۵۶ ز)

د نصر بن احمد له مړینې وروسته د هغه زوی نوح په ۳۳۱ هجري قمري کې واک ته ورسید. امیرالمؤمنین نوح بن نصر ته د خراسان د هغو سیمو فرمان ورکړ کومې چې دده د پلار په واک کې وې او دده واکمنۍ یې په رسمیت وپیژنده (۷: ۲۰۹). نوح، ددې لپاره چې د خلکوهغه احساسات او مخالفتونه چې دده د پلار (نصر) د واکمنۍ پرمهال د اسمعیلیه فرقې ته د ورگرځیدو په خاطر پیدا شوي وو، له مینځه یوسي. فقهي عالم ابوالفضل محمد بن احمد یې د خپل وزیر په توگه وټاکه.

ابوالفضل محمد بن احمد الحاکم که څه هم د فقهی یو لوی عالم و خو د هیواد په ادارې او سیاست کې يې چندان مهارت نه درلود، په همدې علت دده په اداره کې ګډوډې مینځ ته راغله چې د نوح د دولت د ضعف سبب وګرځیده. د وزیر د مخالفینو مشر د سمرقند حاکم و، پر هغه باندې له کامیابیدو وروسته امیر هغه معاف کړ. نوح د ټولو مخالفینو سره له نرمۍ څخه کار واخیست. مګر ګټه يې ونه کړه. بوعلي چغاني بن محتاج د سامانیانو سپه سالار هم د نوح پر ضد پاڅون وکړ، د مروې او بخارا له نیولو وروسته يې د نوح کاکا ابراهیم سره یو ځای شو، او هغه يې د سامانیانو امیر وباله، دې کار د سامانیانود سقوط زمینه برابره کړه (۴۶: ۲۴-۲۵). د پوځ د مشرانو او د علم د دښمنانو یو ټولګی د نوح بن نصر په شاوخوا کې نفوذ پیدا کړ، له نوح څخه يې غوښتنه وکړه چې د نومورې وزیر د کړنلاری له امله سیاسي وضعیت خراب دی، وزیر مونږ ته وسپاری، که نه مونږ به ستا له تره سره یو ځای شو. نوح بن نصر ، نوموړی عالم ظالمانو ته وسپاره، هغوی په ډیر ناوړه ډول وزیر وواژه، خو نوح بن نصر هم په ۳۴۳ هـ ق کې مړ شو (۷: ۲۰۹).

د نوح د حکومت دوره (۳۳۱-۳۴۳ هـ ق) کې د ساماني دولت د سقوط نښې په واضح ډول ښکاره شوې. د سقوط عمده لامل د نوح بن نصر د حکومت تګ لار و. نوح بن نصر د اسمعیلیه غورځنګ له غلي کېدو وروسته، ابوالفضل محمد بن احمد فقیه يې د خپل وزیر په توګه وټاکه. ابوالفضل محمد بن احمد خپل ډیر وخت په لمانځه او عبادت تیراوه او له حکومتي چارو سره يې دومره علاقه نه لرله. په دغه وخت کې ساماني دولت له سختواقتصادي او مالي ستونزو سره مخ شو. خو دا ستونزه هغه وخت زیاته شوه چې په ۳۴۳ هـ کال بغاوت کوونکو د ساماني دولت خزانه چور کړه. دولت ددې بحراني وضعیت د له مینځه وړولو لپاره امر وکړ چې خلک د راتلونکې کال مالیه مخکې له مخکې ورکړي، مګر حکومت بل کال د خلکو هغه مالیه حساب نه کړه او د خلکو پور يې ادا نه کړ. حکومت په دې کار دا ثابته کړه چې دوی د خلکو د پور د ورکولو توان نه لري. په دې ترتیب د نورو لاملونو په خوا کې مالي ستونزې د نوح بن نصر حکومت د سقوط سره مخ کړ. (۲۲: ۲۹۲).

۳,٦. د عبدالملک واکمني (۳۴۳-۳۵۰هـ ق)

(۳۳۴-۳۴۰ هـ ش)

(۹۵٦-۹٦۳ ز)

د نوح له مړينې (۳۴۳ هجري قمري) وروسته د هغه د پنځو زامنو هر يو عبدالملک، منصور، نصر، احمد او عبدالعزيز څخه عبدالملک پاچا شو. نوموړي، لومړی پخواني مامورين له دندو گوښه او پرځای يې نوي مامورين مقرر کړل. ابومنصور احمد د عزيز زوی يې د وزير او بکر بن مالک يې سپه سالار او د خراسان د والي په توگه مقرر کړل، خو الپتگين يې د ټولو قواو سپه سالار وټاکه. عبدالملک له دغو تعيناتو وروسته د سامانيانو د واکمنۍ د پراختيا له پاره لښکر کشي پيل کړه، لومړی يې خراسان ته د ابوعلي محتاج د له مينځه وړلو لپاره لښکر راواستوه. بکر بن مالک ابوعلي محتاج ته ماتې ورکړه، بيا يې په اصفهان کې رکن الدوله ته مخه کړه، چې پر هغه هم بريالی شو، بکر بن مالک يو لايقه او پوه خو ډير کبرجن اداره چي و، چې پوځي چارواکو ورڅخه کرکه کوله. عبدالملک ته يې شکايت وکړ، نوموړی دا ناراضي توب د خپلې پاچاهي له پاره خطر وگاڼه، دده پرځای يې الپتگين د خراسان د حاکم او سپه سالار وټاکه، چې وروسته نوموړی په افغانستان کې د غزنوي دولت بنسټ کيښود. خو عبدالملک په ۳۵۰ هـ ق کال د چوگان په لوبه کې له آس راولويد او مړشو(۴٦: ۲۵).

د عبدالملک له مړينې وروسته نوي شورشونه پيدا او خلکو پاڅونونه پيل کړل. ددې خبرې مهم لامل دا و چې د عبدالملک واک ته د رسيدو پرمهال د ترک د قوماندانانو زور او قوت ورځ تر بلې زياتيده، چې ټولې حکومتي چارې د هغوی لاس کې وې. په سياسي لحاظ په دغه وخت کې د الپتگين نقش ډير زيات و. ځکه هغه د حاجب کل دنده ترلاسه کړې وه او د ترکي گارد د رئيس په توگه وټاکل شو، په دې خاطر چې د ترکانو نفوذ کم شي او عبدالملک، الپتگين له ځان څخه لرې کړي، هغه يې د خراسان د حاکم په توگه مقرر کړ. د هغه پر ځای د الپتگين پخوانی سردار د حاجب کل په توگه وټاکه. خو د عبدالملک له مړينې وروسته د هيواد د مشرانو ترمينځ اختلاف پيدا شو، ځکه الپتگين غوښتل چې د عبدالملک کوچنی زوی پاچا شي، خو د دربار مشرانو د هغه پر عوض د عبدالملک د ورور نوح بن نصر پلويان وو او هغه يې پاچا کړ(۲۲: ۲۹۴).

۳,۷. د ابو صالح منصور واکمني (۳۶۶-۳۵۰هـ ق) (۳۵۶-۳۴۰ هـ ش) (۹۷۹-۹۶۳ ز)

کله چې عبدالملک له اوو کالو حکومت وروسته د چوګان د لوبې پرمهال له آس څخه ولويده، له لويدو سره سم مړ شو. د ساماني دربار مشران په دې فکر کې شول چې د عبدالملک له ورونو او زامنو څخه یو تن د هغه د ځای ناستی په توګه وټاکي. ابوعلي محمد بلعمي د عبدالملک وزير، چې له الپتګين سره يې دوستي درلوده، ، او د هغه له مشورې پرته يې کوم کار نه کاوه، په همدې خاطر يې الپتګين ته یو لیک راوليږه او د ځای ناستې په اړه يې د هغه د نظر غوښتنه وکړه. الپتګين د هغه د ځای ناستې لپاره د عبدالملک زوی نصر خوښ کړ، خو مخکې له دې چې بخارا ته د الپتګين ليک ورسيږي، د ساماني دربار نورو سردارانو د عبدالملک ورور منصور د ځای ناستې په توګه ټاکلې و. له همدې ځايه د نصر او منصور د پلويانو ترمينځ د نظر اختلاف پيدا شو، دا اختلاف دومره زيات شو چې الپتګين د نيشاپور ښار پريښود او له خپلو عسکرو سره يې د سامانيانو د پلازمينې په لور حرکت وکړ(۴۶: ۲۶).

د امو د سيند په خوا کې د الپتګين د فوځونو او د بخارا د عسکرو ترمينځ جګړه ونښته، خو الپتګين د ماورالنهر په نيولو بريالی نه شو، د مجبوريت له مخې غزني ته راوګرځيد، الپتګين د غزني ښار ونيو او هلته يې د غزنويانو د سلطنت بنسټ کېښود. خو په ۹۶۱ ز کې د عبدالملک ناڅاپي مړينې د هيواد وضيعت ډير کړکيچن حالت سره مخ کړ او بې نظمي زياته شوه، حتې په دې ګډوډۍ کې د پاچا قصر هم چور او وسوځول شو. که څه هم بلعمي د الپتګين د غوښتنې سره سم د عبدالملک ځوان زوی نصر واک ته ورساوه، خو د نصر حکومت له يوې ورځې زيات دوام ونه کړ، ځکه د سامانيانو سلطنتي کورنۍ او د ګارد مشرانو د ابو صالح منصور پلوي کوله. فايق چې د منصور د کوچنيوالی ملګری و، د هغه په پلوي يې پاڅون وکړ، چې ددې مخالفتونو په پايله کې منصور واک ته ورسيد. الپتګين دوی ټول ترک کړل، خو بلعمي د منصور د حکومت طرفداري وکړه چې د مړينې تر ورځې پورې وزير پاتې شو(۲: ۱۳۶).

د منصور د واکمنۍ پرمهال د سیستان حاکم خلف د احمد زوی د حج د فریضې د ادا کولو په خاطر مکې معظمې ته تللی و. د بیرته راګرځیدو پرمهال د طاهر بن حسین له مخالفت سره مخامخ شو. سامانی منصور له خلف سره مرسته وکړه او هغه یې بیرته حکمرانۍ ته ورساو. لږه موده وروسته خلف پخپله د سامانیانو سره جګړه وکړه، منصور د هغه سره له یوې اوږدې جګړې وروسته په سوله راضي شو. منصور یو سوله خوښوونکې او امن غوښتونکې پاچا و. د نوموړي له مړینې وروسته د هغه زوی دویم نوح واک ته ورسید(۴۶: ۲۶).

د ابو منصور بن نوح واکمنی په ارامۍ سره تیره شوه، کومه مهمه پیښه په کې واقع نه شوه. خو دده د واکمنۍ پرمهال د حکومت د دربار مصرف د دولت له عوایدو څخه زیات شو. ده د عوایدو د زیاتوالی او چور چپاول په خاطر په نورو سیمو یو شمیر حملې وکړې. په پایله کې د کورنیو ځمکوالو (فیوډالانو) مخالفتونه زیات شول. هغوی د محلي ازادیو او خودمختارۍ غوښتونکي وو. د دولت عایدات د لښکرکشیو او د فیوډالانو د پاځونونو له امله ډیر زیان ولید، د حکومت کمزوري ورځ تر بلې زیاتیده، چې قراخطایانو د حملې په مقابل کې ماتې وخوړه (۲۲: ۲۹۵).

۳،۸. د دویم نوح واکمني (۳۸۷-۳۶۶هـ ق)

(۳۷۷-۳۵٦ هـ ش)

(۹۷۹-۱۰۰۰ ز)

د منصور له مړینې وروسته دده زوی دویم نوح چې لا ۱۳ کلن و پاچا شو. نوموړی د عمر په لحاظ کوچنی او د دولتي چارو له اجرا څخه عاجز و. د سامانی دولت ټولې سیاسي او دولتي چارې د دریوو تنو (ابوالحسین عبدالله د احمد عتبی زوی ، حسام الدوله ابوالعباس تاش او ابوالحسن فایق) او د هغه د مور له خوا اداره کیدې. چې عتبی د وزارت دنده، ابوالعباس تاش د حاجب الحجاب (د دربار وزیر) او د خراسان امارت او فایق د بلخ د حکمران دنده اجرا کوله. د سامانی دولت وزیرانو او آمرینو ددې پرځای چې د هیواد د ابادۍ او د شورشونو د ارامولو په خاطر خپله انرژي مصرف کړي، شخصي مسایلو ته یې په دولتي مسایلو ترجیح ورکړه. د خپل شخصي واک د زیاتوالی په خاطر یو د بل د له مینځه وړلو لپاره هلی ځلی پیل کړې وې. په پایله کې د سامانی دولت بحراني وضعیت نور هم کړکیچن او شورشونه زیات شول. په ځانګړي ډول د تاش او سیمجور چې د خپل پلار له مړینې وروسته

د خراسان حکومت يې تر واک لاندې و، له ابوالحسين عبدالله عتبی سره يې دښمني درلوده، د بلخ له حاکم ابوالحسن فايق سره يوځای شو او د استقلال له پاره يې هڅې پيل کړې. نوح د سيمجور د له مينځه وړلو او خراسان کې د وضعيت د ارامولو له پاره يو پوځ راوليږه او له سبکتگين څخه (چې دا مهال يې ورسره ښې اړيکې درلودې) د مرستې غوښتنه وکړه. سبکتگين له خپل زوی سلطان محمود سره يو ځای د دويم نوح د مرستی لپاره ورغی. سيمجور ماتی وخوړه، ساماني پاچا دويم نوح سبکتگين ته د ناصرالدين او سلطان محمود ته د سيف الدوله لقبونه ورکړل، په خراسان او بلخ باندې يې ددوي حاکميت په رسميت وپيژانده(۴۶: ۲۷).

دويم نوح هڅه کوله چې د لويو نظامي ډلو له پوځي مشرانو، په ځانگړي ډول له ابوالحسن سيمجوري سره سوله وکړي. په همدې خاطر يې ابوالحسن سيمجوري ته اعزازي لقبونه ورکړل، کله چې ددوی حکومت ټينگ شو، د دويم نوح وزير ابوالحسين بن عبدالله بن احمد عتبی په دې فکر کې شو چې د حکومت بيروکراسي پياوړی کړي او پوځ تر خپل نفوذ لاندې راولي. دا کړنلاره ددې سبب شوه، چې يو قوي قوماندان ابوالحسن سيمجوري يې له دندې ليرې کړ. پر ځای يې تاش چې پخوا د عتبی د پلار غلام و، وټاکه. خو اصلي لامل دا و چې سيمجور دويم نوح ته مشوره ورکوله چې عتبی ځوان او د وزارت له چارو څخه عاجز دی نو پرځای يې جيهاني د وزير په توگه وټاکه، هغه وه چې سيمجور يې له دندې گوښه کړ دې وضيعت د نوح واکمنۍ د ځواکمن کېدو پرځای کمزوری کړه(۲:۱۴۰).

د دويم نوح د واکمنۍ په کمزورتيا کې د بغرا خان بن موسی د سلجوق لمسی مخالفت هم اغيزه درلوده، ځکه هغه د ابوعلي سره په پټه داسې تړون لاس ليک کړ چې د سامانيانو قلمرو به په خپل مينځ کې تقسيم کړي. بغرا خان چې کله ماورالنهر ونيسي د امو درياب جنوبي ولايتونه به ابوعلي ته ورکوي. خو کله چې ۹۹۲ ز نوح بخارا پريښوده، بغرا خان د بخارا ښار ته داخل شو او د سامانيانو له خزانی څخه ورته ډير غنيمتونه په لاس ورغلل. نوح په امل کې لښکر راغونډ کړ. عبدالله بن محمد بن عزيز يې له خوارزم څخه راوغوښت او د خپل وزير په توگه يې مقرر کړ. ابو علي هم له بغرا خان څخه جلا او له نوح سره يو ځای شو، خو له نوح څخه يې وغوښتل چې ده ته د ((ولي امير المؤمنين[1])) لقب

---

[1] ولي امير المونين: دا لقب د سامانيانو د کورنۍ ځانگړی لقب و، چې علي هم ددې لقب غوښتنه وکړه.

ورکړي چې دا لقب د سامانيانو د کورنۍ ځانګړی لقب و. نوح د ابوعلي دا غوښتنه ومنله، له دې وروسته دويم نوح بيرته د بخارا ښار ته راوګرځيد (۲: ۱۵۴).

سيمجور او فايق څه موده وروسته بيا د دويم نوح پر ضد شورش وکړ، خو دا ځل يې هم د سلطان محمود غزنوي له خوا ماتې وخوړه، سميجور د محمود غزنوي لخوا بندي او بيا په ۹۹۷ ز کال کې مړ شو، خو فايق د ايلک خان په دربار کې پناه واخيسته او ترکان يې پر بخارا حملې ته وهڅول. مګر سبکتګين هغه له خپله ځايه دې خواته پرينښود. او ايلک خان شاته وتنبول شول. دويم نوح په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ او په همدې کال سبکتګين هم وفات شو (۴۶: ۲۷).

د دويم نوح واکمني د سامانيانو په دوره کې يوه بحراني دوره وه. د نوموړي ډير وخت د شورشونو په ارامولو کې تير شو. خو بيا هم د ده په دربار کې عالمان او اديبان اوسيدل. د دري ژبې مشهور شاعر دقيقي دده درباري شاعر و.

۳,۹. د دويم منصور واکمني (۳۸۸-۳۸۷هـ ق)

(۳۷۸-۳۷۷ هـ ش)

(۱۰۰۱-۱۰۰۰ ز)

د دويم نوح له مړينې وروسته د هغه کوچنی زوی دويم منصور چې بلوغ ته لا نه و رسيدلې پاچا شو. ټولې دولتي چارې د فايق او بکتوزن له خوا اداره کېدلې. ابومنصور عزير چې د امير سبکتګين له ويرې تښتيدلې و، بيرته يې راوست. ابومنصور عزير بخارا ته د راتګ پرمهال د ايلک خان سره مرسته کړې وه، خو کله چې ابومنصور د دوهم نوح زوی سمرقند ته ورسيد، ابومنصور عزير يې بندي کړ، فايق هم دغه مهال په سمرقند کې و. ايلک د ابومنصور عزير د ازادی غوښتنه وکړه او د هغه د خلاصولو لپاره يې لښکر بخارا ته راوليږه. امير منصور د دوهم نوح زوی چې د ايلک خان د لښکر د راليږلو خبر واوريد له بخارا څخه بيرون شو او امل ته ولاړ، خو کله چې فايق بخارا ته راورسيد او پاچاهی وضعيت يې خراب وليد ډير خفه شو او امير منصور بن دوهم نوح سره يوځای شو، او هغه ته يې وويل چې امارت يې ولې خالي پريښی دی، منصور بيرته بخارا ته راغی او د لښکرو دنده يې فايق ته پريښوده (۷: ۲۱۵).

د دويم نوح واکمني د دغو جاه طلبو جنرالانو او د ساماني دولت د نورو مشرانو د اختلاف په وجه له ستونزو سره مخ شوه. بکتوزن او فايق په اتفاق سره دواړه وتوانيدل چې دويم منصور ړوند او له واک څخه ليرې کړي. د هغه پرځای د هغه کوچنی زوی عبدالملک واک ته ورسوي. د دويم منصور د واکمنی په دوره کې ددې پرځای چې د ساماني دولت د وضعيت د بهبود لپاره کار وشي ، پر ځای يې نوموړی دولت د بحران خواته سوق کړ. خو د خود غرضو جنرالانو په واسطه دده ړنديدل او پرځای يې د کوچنی زوی پاچا کېدل ددې کورنی د سقوط زمينه برابره کړه (۴۶: ۲۸).

۳,۱۰. د دويم عبدالملک واکمني (۳۸۹-۳۸۸هـ ق)

(۳۷۹-۳۷۸ هـ ش)

(۱۰۰۲-۱۰۰۱ ز)

دويم عبدالملک د دويم منصور کوچنی زوی چې لا ماشوم و، واک ته ورسيد. هغه هسې په نوم پاچا و او د دولت له اداري څخه عاجز او ويې نشوای کولای چې د ساماني دولت د پرځيدو مخه چې د واک غوښتونکو فيوډالانو، د نظامي خود غرضو جنرالانو او ترکي غلامانو د مخالفتونو پواسطه سياسي وضعيت يې کړکيچن حالت سره مخ و، مخنيوی وکړي. د دولت چارې د بکتوزن او فايق پواسطه اداره کېدلې، دغو دواړو جنرالانو (بکتوزن او فايق) غوښتل چې د ساماني دولت اړيکې د غزنويانو له دولت سره خرابې او کمزورې کړي، په بدل کې يې د ايلک خان سره د ساماني دولت د پياوړي کېدو کوښښ کاوه.

غزنوي پاچا سلطان محمود غزنوي چې لا په بلخ کې و، له يوې خوا د ددويم منصور په ړنديدو خپه و، او له بلې خوا د بکتوزن او فايق په دې هڅو باندې زيات انديښمن شو چې هغوي د ايلک خان له دولت سره د ساماني دولت د اړيکو د پياوړي کېدو کوښښ کاوه. په همدې سبب سلطان محمود غزنوي د سامانيانو د پلازمينې په لور لښکر کشي وکړه. بکتوزن او فايق ته يې په مروه کې ماتې ورکړه. بکتوزن او فايق بخارا ته وتښتيدل، سلطان محمود له دې بريالیتوب وروسته خپل ورور نصر د نيشاپور او خراسان د سپهسالار په توګه مقرر کړ او بيرته غزني ته راوګرزيد. خو ايلک خان له خپل ټاټوبی کاشغر څخه حرکت وکړ، په ۳۸۹ هجري قمري کال يې بخارا ونيوله؛ دويم عبدالملک او د هغه د

کورنۍ غړي يې بنديان کړل. که څه هم د دويم عبدالملک ورور ابراهيم د لباس په بدلولو سره له بنديخانې څخه وتښتيده، خوارزم ته ولاړ او هلته يې يو لښکر برابر کړ او د سلطان محمود غزنوي له ورور نصر او ايلک خان سره يې جګړې وکړې خو مثبته پايله يې ترلاسه نه کړه، چې بيا په مروه کې نوموړی ووژل شو، چې د ابراهيم په وژلو سره د ساماني دولت لړۍ پای ته ورسيده او ددوي ځای غزنوي دولت ونيو(۴۶: ۲۹)

۳,۱۱. د سامانيانو د عصر مدني، ټولنيز او فرهنګي حالت

په ماورالنهر او د خراسان په شمال کې د تاريخي ودانيو اثار ليدل کيږی. چې له هغې جملې څخه يوه د بخارا د کهندز ودانۍ ده. دا وداني د شپږو پاچاهانو د اوسيدو ځای و. پکې د خزانې د ساتلو او د بنديخانې خونې وې. دا وداني يو ځل ويجاړه شوه. د اصطخری په قول دوه دروازی يې درلودې. اما د بخارا د مدينې ښار اوه دروازی درلودی... د بخارا د ښار شاوخوا سيمې باغونه وو. او ټولې سيمې يې شنې وې چې پاچاهي ودانې د هغو په مينځ کې ليدل کيږې؛ روانې ويالې يې درلودې، بازارونه يې تل له شوره ډک او پاک وو (۸: ۶۷۲).

کوم ساماني دولت چې د نصر بن احمد ساماني په لاس جوړ شوی و ، او تقريباً يوه پيړۍ يې دوام وکړ. په دې دوره کې اسلامي فرهنګ او تمدن په مينځنۍ اسيا، افغانستان اود ايران ځينې برخې چې د دوي په واکمنۍ کې شاملې وې ډير پرمختګ وکړ. په دې دوره کې کرنې ، اوبو لګولو، څارويو روزنې، د وريښمو ټوکر اوبدلو او کاغذ[1] جوړولو ترقي وکړه. سره او سپين زر، قلعي، مس، سرب او نوشادر به د افغانستان او ماورالنهر په ځينو سيمو کې ايستل کېدل. د اسونو براق ، څرمن او صابون جوړولو، پوست ګنډلو، د غاليو اوبدلو صنعت او سوداګرۍ پرمختګ وکړ. په دې برخه کې د درملو، څارويو، کاغذ، پوستکو، لرګيو، وريښمو، غلې، غوړيو، کړديو، صابون، ميوې، سپينوزرو، اوسپنې او مسو

---

[1] د سمرقند کاغذ د نړی د تمدن په تاريخ کې ځانګړی مقام لري. د مسلمانانو له ويناو څخه معلوميږي چې د سمرقند خلکو د کاغذ جوړولو فن له چينايي بنديانو څخه ياد کړی، چې زياد بن صالح په ۷۵۱ کې بنديان کړي وو. خو پروفيسور کربچيک Karabchek د تازه څيړنو پر بنسټ داسې حدس او کمان کوي، چې له زړو کاليو څخه د کاغذ جوړول په خپله د سمرقند د خلکو اختراع ده. ځکه له ۹۴۰ ز کال څخه مخکې چينايي کاغذ چې له زړو او فرسوده کاليو څخه جوړ شوی وي په بازارونو کې نه ليدل کېده . سر ايم اوريل شتين Sir.M. Aurelstein په خپلو څيړنو کې دا ثابته کړې چې چينايانو له زړو او فرسوده کاليو څخه کاغذ جوړ کړ او هغوي کاغذ په دويمه ميلادي پيړۍ کې اختراع کړی، چې په لسمه زيږديز پيړۍ کې د سمرقند د کاغذ د پاپيروس او پوستکو چې پر هغوي ليکونه کېدلې ځای په اسلامي هيوادونو کې ونيو. (۲: ۱۱۰-۱۱۱).

سوداګري په سمرقند کې دود شوه. د ماورالنهر او افغانستان ښارونه د علماو، شاعرانو او هنرمندانو د ټولیدو ځای و. ساماني دولت علم پالونکي وزیران لرل لکه: ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابو علي محمد بن ابوالفضل بلعمي، د طبري د تاریخ ژباړونکي، ابوعبدالله محمد بن الجیهاني، ابوعلي بن ابو عبدالله جیهاني، ابو عبدالله احمدابن ابوعلي جیهاني، ابوالحسن عتبی او یو شمیر نورو علماو د علم او هنر په وده کې ژوره اغیزه درلوده(۲۷: ۱۱۱).

د سامانیانو د واکمنۍ دوره په آسیا کې د اسلامي فرهنګ او تمدن د پرمختګ دوره وه، د ساماني کورنۍ واکمنانو چې د سیاسي واک د ټینګښت لپاره جګړې کولې، د علم او کلتور د پرمختګ لپاره یې هم ډیرې هلې ځلې وکړې. د ساماني واکمنانو د واک پرمهال مروه، بلخ، نیشاپور او بخارا د زده کړې او پوهې په مرکزونو بدل شول. او ددوی په واکمنیو کې عالمانو د لومړی وزیر په توګه دنده اجرا کوله. ساماني پاچاهانو د عالمانو د پالنې په خوا کې خپل معلومات هم زیاتول او د خپلو اولادونو تربیې ته یې ځانګړې پاملرنه کوله. د ساماني پاچاهانو له خوا به شاعران، ادیبان او عالمانو تشویق کېدل. د ساماني پاچاهانو په دربار کې د عالمانو، شاعرانو او ادیبانو شمیر زیات وو(۴٦: ۳۱).

په ساماني دوره کې دري ژبې ښه وده وکړه، د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار ولیکل شول. لکه د طبري تفسیر ، تاریخ طبري، کلیله او دمنه په دري ژبه وژباړل شول. عجایب البلدان چې د ابوالموئید بلخي اثر و، د منصوري منثوره شهنامه ، د سعودي منظومه شهنامه، د جوزجاني حدودالعالم او د الابنیه فی حقایق الادویه دهروي په همدې وخت کې تالیف شوي دي. یو شمیر شاعران لکه شهید بلخي، رودکي بخارایي، دقیقي بلخي ، رابعه بلخي او لسګونه نور شاعران په همدې دوره کې راڅرګند شول. په هغه اثارو کې چې نظر عربي لغاتو ته دري لغاتونه پکې ډیر دي عبارت دي له بلعمي تاریخ او حدود العالم ګڼل کیږي. ددې دورې فیلسوفانو لکه ابو زید بلخي، ابو سعید سجزی، ابوسلیمان منطقي، ابوجعفرخازم او ابو الوفا جوزجان؛ دیني عالمان لکه سلیمان سبتي، ابو حاتم سبتی، محمد بن الکتاب؛ او نامتو پوهان ابونصر فارابي او ابن سینا بلخي د سامانیانو د دورې پوهان وو. د سامانیانو په پلازمینه او نورو سیمو کې کتابتونونه موجود وو. اسماعیلیه طریقه هم ددوي په واکمني کې رواج شوه. ساماني دولت د لسو وزارتونو (دیوانونو) لرونکې و. د شخصي چارو او درباري چارو منظم دیوان ، د مستوفي دیوان، اوقاف، قضا،رسائل ، مشرط، برید، احتساب او د مشرف دیوانونه پکې راتلل چې د صدارت چارې ، د دربار وزارت، د مالیې چارې، عدلي چارې، شاهي تحریراتو او بهرنیو چارو دندې،

ښاري امنيت ، مخابرات، احتساب، بلديه، او استخباراتو دندې يې ترسره کولې. وزارت ديوان د صدارت حيثيت درلود. په خپله وزير تر پاچا وروسته مقتدر شخص و. يوازې سپه سالار دده سره برابر ګڼل کيدای شو. د اشرافو ديوان به استخباراتي چارې هم سرته رسولې. بريد ديوان د مخابراتو کار کاوه. لويانو په خپلو کورونو کې جاسوسان او مخبران لرل. د احتساب ديوان د ښاروالي، او سيمه ايزه پوليسو په شان و. د مشرط امير لکه د پوليسو امر و. د دولت خزانې دوه برخې درلودې. يوه يې د عمومي دخل او خرچ لپاره او بله برخه يې د پس انداز يا سپما لپاره ځانګړې شوې وې. پاچا ددغو ټولو تشکيلاتو په سر کې قرار درلود، چې يوازې او يوازې د خدای په نزد مسؤل و. د افسرانو مقررول، ليرې کول او تقاعد د پاچا واک ګڼل کېده . روحانيون او مذهبي عالمان د دولت د درناوي وړ وو(۲۷: ۱۱۳).

ساماني دولت ددغه پراخ تشکيل سره سره په دې بريالی نه شو چې هيواد کې مرکزيت ټينګ وساتي، ځکه سيستان، نيشاپور ، هرات، بلخ ، جوزجان او خوارزم- ټولو تقريباً د خپلواکو امارتونو بڼه درلوده. ساماني دولت له دوو مخالفو ځواکونو سره مخامخ و، يو يې محرومه طبقه او بل يې ځواکمن فيوډالان وو. دولت د ځان ساتنې لپاره د دواړو پر وړاندې په عسکرو ډډه لګوله. بل پلو ساماني پوځ د ترک له اجيرانو او ازادو عسکرو څخه جوړ و. سپاره او پلي عسکر د ليندۍ او غشي لرونکي وو. کله به يې توره او سپر ځينې وخت به يې زغرې هم استعمالولې. پلي عسکر به مخکې او سپاره به ورپسې و. د منجنيق استعمال، د اړيکو لارې پريکول او کلابند کول- د دښمن د ماتې لارې وې. پرته له دې پاچا له مرئيانو څخه جوړ ګارد درلود. دولت خپلو عسکرو ته د پيسو پرځای ځمکې ورکولې. د ساماني دورې په پای کې ساماني پاچاهان د افسرانو د لاس د آلې په توګه استعماليدل. د دولت عايد به په لاندې برخو کې لګول کېدل. د پاچا او دربار لګښتونه، د عسکرو او مامورينو معاشونه، د برجونو جوړول او ساتنه، د سيلابونو د ويجاړيو رغونه، د بنديانو لګښت، د ملا او مؤذن معاشونه، د پلونو جوړول، د ويالو کيندل. د مامورينو معاش به په شلو ورځو کې ورکول کېده ، چې بيست ګانی يې بلل. پاچا له وزيرانو څخه جوړ مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پريکړې د پاچا د ارادې مخنيوی نشو کولای، پاچا هيڅ قانون ته غاړه نه کيښوده، دربار له اشرافو، خدمتګارانو، شاعرانو، طبيبانو او بذله ګويانو څخه ډک و(۲۷:۱۱۶).

د سامانيانو مرکزي دولت ناچاره و چې د فيوډالانو د استقلال طلبانه تمايلاتو په مقابل کې مبارزه وکړي. د ساماني دولت ټولو واکمنانو د مرکزي حکومت د ټينګښت له پاره ډيرې هلې ځلې وکړې، مګر خپلې موخې ته ونه رسيدل. سامانيانو د فيوډالانو د پاڅونونو د مخنيوی په خاطر بانفوذه اشخاص د

خپلو سیمو د مسؤلینو په توګه وګومارل؛ خو دا سیاست هم ګټور تمام نه شو. د نصر د زوی نوح (۳۳۱-۳۴۳ هجري قمري) د حکومت په دوره کې د ساماني حکومت د سقوط نښانې ښکاره شوې. ځکه نوح بن نصر له خلکو څخه مالیات مخکې له مخکې د قرضی په بڼه اخیستل ، خو بیا یې هیڅکله د خلکو قرضه ورنکړه. بارتولد په دې عقیده دی ، چې د ساماني دولت د مالیاتو کلنۍ اندازه ۴۵۰ میلونه درهم وه، چې دا به ددوي په لاس کې وې او هغه خراج چې له ختیځو ولایتونو څخه اخیستل کېده ؛ د پاچا خزانی ته نه رسیده(۲۲: ۲۹۲).

که څه هم پورته د سامانیانو د دورې د دفترونو یادونه وشوه، خو دلته بیاهم د ځینو نومونه لیکو:

1. د وزارت دفتر: چې د هیواد ټولې سیاسي او اقتصادي چارې یې څارلی او په نورو ټولو دفترونو یې ریاست لاره.
2. د مستوفي دفتر: د حکومت مالي برخې یې تنظیمولی.
3. د امنیت دفتر: چې اوس مهال د کورنیو چارو وزارت ته ورته دی.
4. د شکایاتو اوریدو دفتر.
5. د خدماتو دفتر: چې د وزیرانو او نورو دولتي مامورینو کارونه یې سرته رسول.
6. د ځانګړی محکمی دفتر: ددې دفتر دنده د ځانګړو ځایونو څارنه وه.
7. د محتسب دفتر : دې اداري به شرعي چارې، جامې او د نورو ځیزونو د پلورلو او پیریدلو څار کاوه.
8. د اوقافو دفتر: د جوماتونو او نورو وقف شویو ځایونو څار به یې کاوه او هغه به یې تر خپل واک لاندې ساتل.
9. د قضا دیوان: د خلکو د دعوو د حل او فصل کولو او نورو عرایضو پر وړاندې به یې هڅی ترسره کولې.

پورته دفترونه ټول شاهي سرای ته څېرمه په یوه ښکلې ودانۍ کې پراته وو، دغو ادارو په ولایاتو کې هم ځانګې درلودې(۲۲: ۲۹۳).

۳,۱۲. د سامانیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- هغو کوچنیو شهزاد ګانو ته واک سپارل چې د دولت له اداري څخه به عاجز ول.
- د لوړ رتبو چارواکو تر مينځ د واک د زياتوالي په خاطر خپل مینځي اختلافات.
- د فايق او بکتوزن له خوا د دويم منصور ړنديدل او د غزنوي پاچاهانو مداخله.

د پورته او يو شمير نورو لاملونو په پام کې نيولو سره د سامانيانو دولت چې د اسمعيل ساماني له خوا د هغې بنسټ ايښودل شوی و، د دويم عبدالملک د دويم منصور د زوی د واکمنۍ پرمهال چې نوموړی ډير کوچنی و د دربار مشرانو لخوا د پلار پر ځای د پاچا په توګه وټاکل شو. نوموړی د دولتي چارو له اداري څخه عاجز او واک د خود غرضو جنرالانو لاس ته ورغی چې د واک په اخرو وختونو کې د ايلک خان د حملې په مقابل کې عبدالملک يې بندي شو. دده په بندي کېدو سره د سامانيانو د واک لړی پای ته ورسيد.

لنډیز

د سامانیانو واکمني د ماورالنهر په تاریخ کې ځانګړی ځای لري. تاجکستان اوس هم خپله د چلند وړ پیسې د سامان په نوم یادوي. دغه کورنۍ چې اصلاً له بلخ څخه وه، مامون الرشید او طاهرپوشنجي د خپلې حکمرانۍ پرمهال د سامان خدات د زوی اسد څلور واړه زامن (نوح، احمد ، یحی او الیاس) په ترتیب سره د فرغانی، سمرقند، چاچ (تاشکند) او هرات د حاکمانو په توګه وټاکل، په دې ترتیب بیا وروسته، له بلخ څخه ماورالنهر ته ولیږدیدل.

د احمداسمعیل ساماني پواسطه ددې کورنۍ د سلطنت بنسټ کېښودل شو. په لومړیو وختونو کې د بغداد خلافت د صفاریانو په مقابل کې ددوی ډیره پلوي کوله، خو وروسته د سامانیانو ترمینځ د اختلاف او د دربار د مشرانو له خوا د کوچنیو شهزادګانو لکه دویم منصور او دویم عبدالملک واک ته رسولو له امله، چې هغوی د هیواد له ادارې څخه عاجز وو، د سامانیانو واکمني د سقوط لوری ته سوق کړه.

د سامانیانو د واکمنۍ دوره په آسیا کې د اسلامي فرهنګ او تمدن د پرمختګ دوره وه. سره ددې چې دوی د واکمنۍ د پراختیا لپاره جګړې کولې، د علم او کلتور لپاره یې هم ډیرې هلې ځلې کولې. د دوی د واکمنۍ پرمهال بلخ، نیشاپور او بخارا د زده کړو په مرکزونو بدل شول. بل پلو ته په سمرقند کې د څارویو، پوستکو، کاغذ، صابون او میوی سوداګری پیل شوه. ماورالنهر او د افغانستان لرغوني ښارونه د عالمانو او شاعرانو د ټولیدو په ځایونو بدل شول. د ساماني واکمنانو په دربار کې به ستر عالمان اوسیدل. لکه : ابوالفضل محمد بن عبدالله بلعمي، رودکي، ابوعلي محمد، ابو عبدالله بن محمد بن الجیهاني، ابوالحسن عتبی او نور. په ساماني دوره کې دري ژبې ښه پرمختګ وکړ. د نظم او نثر په برخه کې ښه اثار لکه د طبري تفسیر، تاریخ طبري، کلیله او دمنه په دري ژبه ولیکل شو.

ساماني دولت ډیر پراخه تشکیلات درلودل. اداري چارې یې د دیوانونو په واسطه اداره کیدلې، خو بیا هم دوی ونشو کولی چې د فیوډالانو او ځان غوښتونکو جنرالانو د مخالفت مخه ونیسي. ځکه فایق او بکتوزن وتوانیدل چې دویم منصور ړوند او له واک څخه لیری کړي او پر ځای یې د هغه کوچنی زوی واک ته ورسوي. د دوی عواید د برجونو په جوړولو، د عسکرو په معاشونو ، د سیلابونو پواسطه د ویجاړ شویو بندونو په رغولو، د بندیانو په معثیت، د پلونو په جوړولو، د ویالو په کیندلو او

نورو برخو کې مصرفیدل. پاچا له وزیرانو سره یو مشورتي مجلس درلود، خو د مجلس پریکړو د پاچا د ارادې مخنیوی نه شو کولی. پاچا هیڅ قانون ته مسؤل نه و. دربار به تل له اشرافو، خدمت گارانو او بذله گویانو څخه ډک و.

د سامانیانو واکمنۍ هغو وړو شهزادگانو ته واک سپارلو، چې د هیواد له ادارې څخه به عاجز وو، د چارواکو ترمینځ اختلاف، د غزنوي دولت او ایلک خان مداخلو او یو شمیر نورو عواملو له امله سقوط وکړ. ځکه ایلک خان بخارا ونیوه؛ د عبدالملک کورنۍ غړي یې بندیان کړل خو د عبدالملک ورور ابراهیم د الیاس په وژلو سره له بندي خانې څخه وتښتید. خوارزم ته ولاړ، د لښکر له برابرولووروسته یې دسلطان محمود له ورور او ایلک خان سره جگړې وکړې، خو مثبته پایله یې ترلاسه نه کړه. بالاخره نوموړی په مروه کې مړ شو. د ابراهیم له مړینې سره سم د سامانیانو د دولت لړۍ پای ته ورسیده.

پوښتنې

۱. آیا د عمرو په مقابل کې د بغداد خلافت د امیر اسمعیل ساماني سره مرسته کوله؟

۲. د سامانیانو په سقوط کې د کاشغر پاچا ایلک خان مخالفت څه اغیز درلود؟

۳. آیا د ساماني دولت په سقوط کې د فایق او بکتوزن مخالفت اغیزه درلوده؟

۴. د دویم عبدالملک کوچنیوالی ددی دولت په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟

۵. له ساماني دولت سره د غزنوي دولت د اړیکو د ښه والی لامل څه و؟

٦. سامانیان څه ډول واک ته ورسیدل؟

۷. سامان خدات اصلاً د کوم هیواد اوسیدونکې و؟

۸. سامان خدات ولي خپل زردشتي دین په خپله خوښه پریښود؟

۹. اسمعیل ساماني په کوم کال د ساماني دولت بنسټ کیښود؟

۱۰. سامانیانو په فرهنګي برخه کې کوم مهم خدمتونه وکړل؟

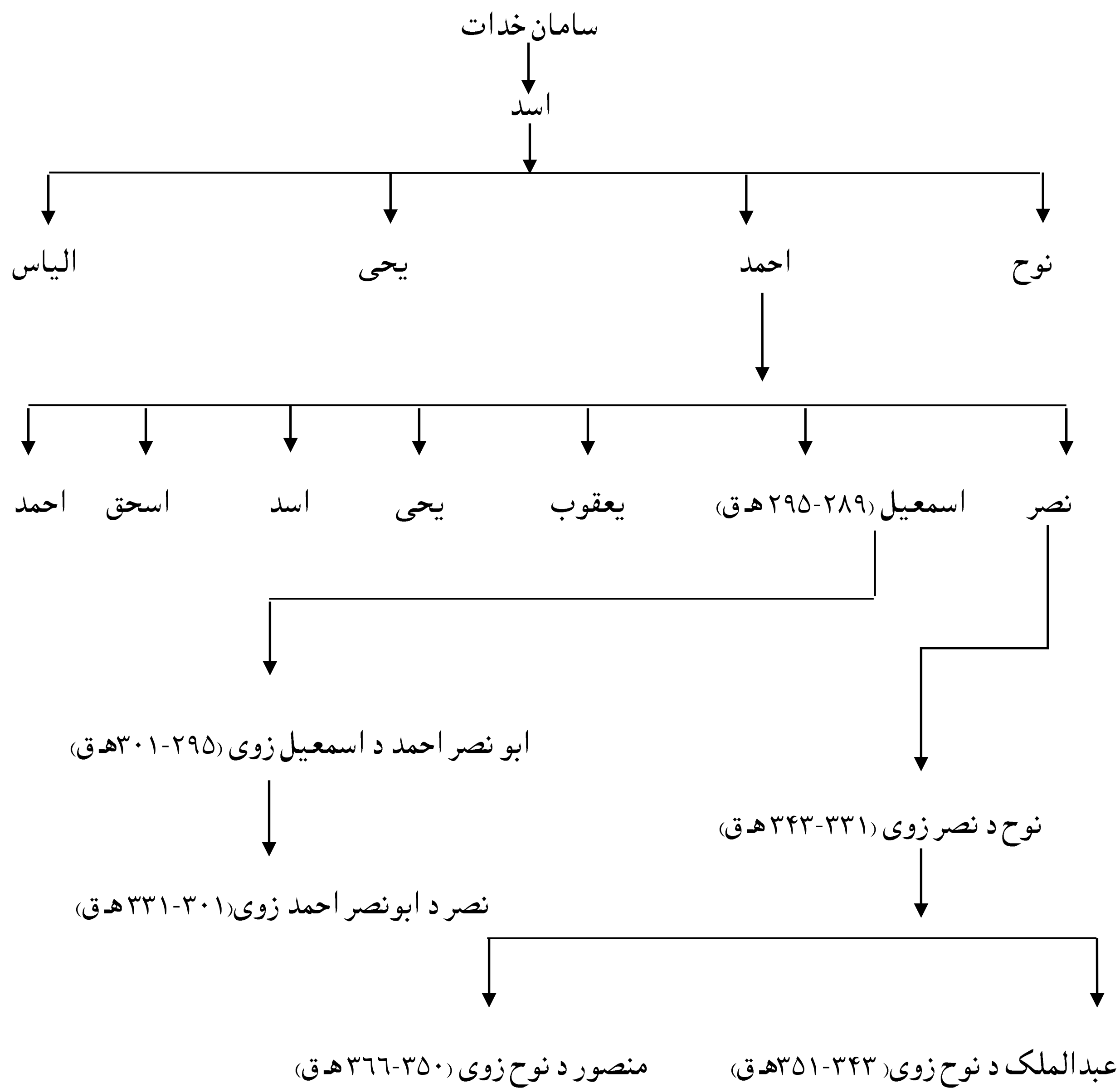
د سامانیانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنې موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	امیر اسمعیل ساماني	(279-295هـ ق) (270-286 هـ ش) (892-908 ز)
۲	ابو نصر احمد د اسمعیل زوی	(۲۹۵-۳۰۱هـ ق) (۲۸۶-۲۹۲ هـ ش) (۹۰۸-۹۱۴ ز)
۳	نصر د احمد زوی	(۳۰۱-۳۳۱هـ ق) (۲۹۲-۳۲۲ هـ ش) (۹۱۴-۹۴۴ ز)
۴	نوح د نصر زوی	(۳۳۱-۳۴۳هـ ق) (۳۲۲-۳۳۴ هـ ش) (۹۴۴-۹۵٦ ز)
۵	عبدالملک د نوح زوی	(۳۴۳-۳۵۰هـ ق) (۳۳۴-۳۴۰ هـ ش) (۹۵٦-۹٦۳ ز)
٦	ابو صالح منصور د نوح زوی	(۳۵۰-۳٦٦هـ ق) (۳۴۰-۳۵٦ هـ ش) (۹٦۳-۹۷۹ ز)
۷	دوهم نوح د منصور زوی	(۳٦٦-۳۸۷هـ ق) (۳۵٦-۳۷۷ هـ ش) (۹۷۹-۱۰۰۰ ز)
۸	دوهم منصور د دوهم نوح زوی	(۳۸۷-۳۸۸هـ ق) (۳۷۷-۳۷۸ هـ ش) (۱۰۰۰-۱۰۰۱ ز)

۹	دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی	(۳۸۹-۳۸۸هـ ق) (۳۷۹-۳۷۸ هـ ش) (۱۰۰۲-۱۰۰۱ ز)

۳،۱. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱.3. گراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د ساماني کورنۍ واکمنان

دوهم نوح د منصور زوی (۳٦٦-۳۸۷ هـ ق)

دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷-۳۸۸ هـ ق)

دوهم عبدالملک د دوهم منصور زوی (۳۸۸- ۳۸۹ هـ ق)

څلورم څپرکی

د غزنویانو دولت

پیلیزه

د غزنویانو مستقل اسلامي دولت وتوانیده چې په ټول افغانستان او د هند په ځینو برخو کې د اسلام مقدس دین خپور کړي، چې سرحدات یې هند او فارس ته رسېدل. دغه لویه امپراتوري د افغانستان د غزني له ښار څخه اداره کېده، چې د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري، ځکه غزنوي دولت د افغانانو پرمټ د هند په نیمه وچه کې د اسلام مقدس دین خپور کړ. په دغه څپرکي کې د غزني ښار د نوم د تسمیې وجه، د الپتګین له خوا د غزني د ښار نیول او د غزنوي دولت بنسټ ایښودل، د ابواسحق ابراهیم، بلکاتګین، پریتګین او سبکتګین واکمني، په هند کې د سلطان محمود غزنوي فتوحات، د غزنویانو د کورنۍ د ټولو واکمنانو د واکمنۍ دوره او د سقوط لاملونه یې توضیح شوي دي.

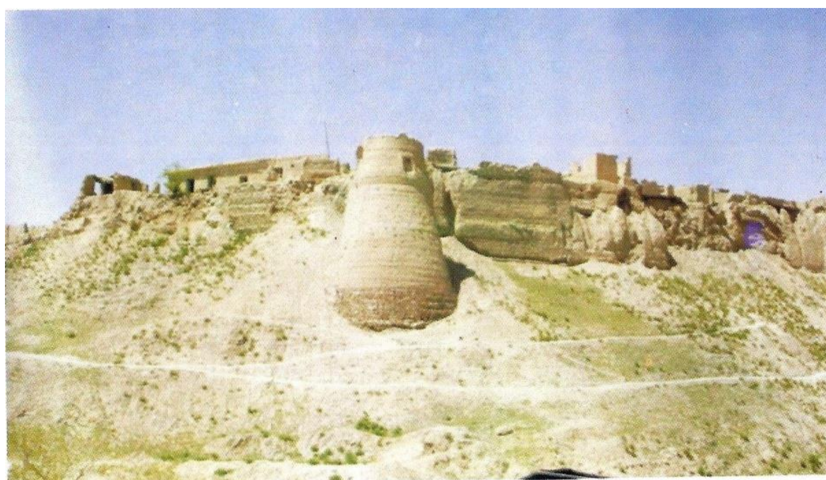
په دې څپرکي کې د غزنويانو د عصر فرهنگي او ټولنيز وضعيت د دولسمې او پنځلسمې زيږديزو پيړيو ترمينځ د افغانستان اوضاع ، خو د پوښتنو ترڅنگ کې د غزنويانو د کورنۍ د واکمنۍ د سقوط لاملونه تشريح شوي دي.

۴,۱. د غزنويانو د دولت مينځ ته راتگ

۴,۱,۱. غزني ښار

غزني ښار د تاريخ په اوږدوکې په مختلفو نومونو لکه غزني، گزنيک ، غزنه (جزنه)، غزنين، غزنو، گازاکه ، هوسی نا ، کنژک او گنجک باندې ياد شوی دی. اوس د غزني پخوانی ښار د کابل- کندهار ترمينځ د يوې کنډوالې په بڼه پروت دی، خو لرغوني عظمت او برم يې اوس له څو خرابو پرته نور څه نه لري. د سلطان علاؤالدين جهان سوز په لاس له سوزولو مخکې يو آباد ښار و. هيوان تسنگ د غزني ښار هوسی نا بللی دی ، نوموړي ليکلي، چې دا ښار د يوې مستحکمې کلا په بڼه په يوه شنه او حاصلخيزه سيمه کې پروت دی . هيوان تسنگ لومړنی عالم دی چې هوسی نا (غزنی) يې د زابلستان پلازمينه وبلله (۴۲: ٦٨).

د غزني پخواني ښار په کلاسيکه بڼه جوړ او په يوه اوچته غونډۍ باندې پروت دی. يوه مظبوطه کلا او ديوال ورنه راچارپير شوی او د يوې جنگي کلا بڼه يې خپله کړې ده، ځکه د کلا په غاړو کې پاخه او کلک برجونه موجود وو، چې په دفاع کې ورڅخه گټه اخيستل کېده . (۴۲: ۷۵).

۴,۱. انځور: پورتنی انځور د غزني د پخواني ښار بڼه راښيي. (۳: ۱۲۴)

د غزني اوسنی ښار د غزني د ولایت مرکز دی، چې د کابل له ښاره ۱۳۵ کیلو متره واټن لري. د سمندر له سطحې په ۲۱۸۳ متره لوړوالي سره په یوه لوړه تپه باندې موقعیت لري او د سوق الجشي اهمیت لرونکی دی. د غزني ښار د سبکتگین په واکمنۍ کې هم پرمختګ وکړ، خو د سلطان محمود غزنوي په واکمنۍ کې له ځانګړي اداري، علمي، سوداګریز او اقتصادي اهمیت څخه برخمن شو، مګر د ګوډ تیمور لمسي له دې ښاره د یوې نظامي هډې په توګه ګټه اخیسته، خو د اورنګزیب په واکمنۍ کې نوموړی ښار بیا د پاملرنې وړ وګرزید. د انګریزانو د لومړي یرغل پرمهال یې ډیر زیان ولید، خو د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه په واکمنۍ کې د ۱۳۴۳ ل کال د نوي اساسي قانون له مخې په نوي تشکیلاتي ویش کې غزني د ولایت او د غزني ښار د هغه د مرکز په توګه وپیژندل شو. د غزني د نوي ښار بنسټ په ۱۳۳۷ ل کال کې کیښودل شو. ددې نوي ښار ودانیو او سړکونو د ۱۳۴۲ او ۱۳۴۷ ل کلونو ترمینځ یو څه پرمختګ وکړ.اوس دغزني ښار دپراختیا او پرمختګ په حال کې دی(۳: ۱۰-۱۱).

۴,۱,۲. د غزنوي دولت بنسټ ایښودونکی

کله چې د الپتګین اړیکې د ساماني دولت له مشرانو سره خرابې شوې او د دوي ترمینځ جګړه وشوه؛ له جګړې وروسته الپتګین غزني ته مخه کړه. د غزني ښار یې د هغه وخت له محلي حکمران ابوبکر لاویک[1] څخه ونیو. او په ۳۵۱ هجري قمري کې یې د غزني په ښار کې د غزنوي مستقل دولت بنسټ کیښود.

د غزنوي د واکمنۍ دوره په افغانستان کې د خپلواک اسلامي دولتونو په لړ کې هغه دوره ده چې پکې د اسلام مقدس دین ته د پام وړ خدمتونه سرته رسیدلي دي. د غزني ښار یې د اسلامي مدنیت مرکز ګرزولې و. همدا لامل و، چې په ۱۳۹۱ ل (۲۰۱۳ ز) کال د نړۍ د اسلامي هیوادونو له خوا د غزني ښار د نړۍ د اسلامي تمدن د مرکز په توګه وپیژندل شو. دا ویاړ هم د غزنوي دولت د هغو خدمتونو پر بنسټ د افغانستان په برخه شو چې غزنوي دولت په ختیځ کې د اسلام د مقدس دین په خپریدو او د اسلامي عالمانو په تربیه کې سرته رسولې وه.

---

[1] ابوبکر لاویک چې د ساماني منصور له لوري د غزني حاکم په توګه ټاکل شوی و. (۳۲: ۲۷۷).

۴,۲. د الپتگين واکمني (۳۵۲-۳۵۱هـ ق)
(۳۴۲-۳۴۱ هـ ش)
(۹۶۳-۹٦۲ ز)

الپتگين په ۲٦۷ هجري قمري کې زيږيدلی دی. د اسمعيل ساماني د زوی احمد په دربار کې غلام و (۳ :۱۷). نوموړی ډېر ژر د شاهي گارد غړی او په شاهي گارد کې د افسر رتبې ته ورسيد. وروسته د حاجب الحجاب (دربار وزير) په دنده وگمارل شو. په ۹۵٦ ز کال د بلخ حاکم، په ۹۵۹ ز کال د ساماني پوځ د سپه سالار او د افغانستان د شمالي سيمو د والي په حيث مقرر شو. په ۹٦۰ ز کال په بخارا کې د عبدالملک له مړينې وروسته، الپتگين د عبدالملک ساماني وزير ابوعلي بلعمي ته په يوه ليک کې وليکل چې د عبدالملک زوی دې پاچا شي، مگر د دربار نورو مخورو د عبدالملک ورور منصور پاچا کړ. منصور د د الپتگين د ايل کولو په غرض پوځ راوليږه، خو الپتگين نوموړي پوځ ته د خُلم په دره کې ماتې ورکړه. له دې مخالفت وروسته الپتگين د غزني ښار د غزني له حاکم ابوبکر لاويک[1] څخه ونيو. په ۹٦۲ ز ۳۵۱ هجري قمري کې يې په غزني کې د غزنويانو د خپلواک دولت بنسټ کيښود. له سولې وروسته ساماني پاچا د خراسان د حکومت فرمان د الپتگين په نوم راوليږه.[2] الپتگين په ۳۵۲ هجري قمري کې ومړ او د هغه پرځای دده زوی ابواسحق پاچا شو (۲۷: ۱۱۷).

۴,۳. د ابواسحق ابراهيم واکمني (۳۵۵-۳۵۲هـ ق)
(۳۴۵-۳۴۲ هـ ش)
(۹٦٦-۹٦۳ ز)

ابواسحق ابراهيم يو کمزوری، عياش او بې کفايته شخص و، چې د پلار پرځای پاچا شو. دده د افغانانو غوښتنې نه شوای پوره کولی، عسکرو دده پرضد شورش وکړ. د ابوعلي لاويک زوی ابوبکر لاويک له دې وضعيت څخه گټه واخېسته او د غزني په ښار يې حمله وکړه، د غزني د ښار له نيولو

[1] قاضي منهاج سراج جوزجاني د ابوبکر لاويک پرځای د انوک نوم ذکر کړی. (۷: ۲۲۶).

[2] الپتگين چې په غزني کې يو نوی سلطنت تشکيل کړ، خو د هغه دپاره د خپل سلطنت د پراختيا په مخ کې د کابل شاهانو سره زور وازمايې او جگړې څخه بله لاره نه و، چې له کابل شاه سره د پيښور څخه تر کابله پورې پښتانه ملگري وو(۳۲:۲۷۷).

وروسته ابواسحق ابراهیم بخارا ته ولاړ او له ساماني پاچا څخه یې د مرستې غوښتنه وکړه. ساماني پاچا ډیر عسکر غزني ته راواستول. د غزني ښار د دویم ځل لپاره ابواسحق ابراهیم ونیو. ددې ښار تر نیولو وروسته ابواسحق ابراهیم د دویم ځل لپاره پاچا شو، مگر ډیر ژر په ۳۵۵ هجري قمري د ذوالعقدی په ۲۵ مه مړ شو. دده پرځای د الپتگین غلام، جنرال بلکاتگین واک ته ورسید(۳: ۱۸).

۴,۴. د بلکاتگین واکمني (۳۵۵-۳۶۵هـ ق)

(۳۴۵-۳۵۵ هـ ش)

(۹۶۶-۹۷۷ ز)

د الپتگین زوی ابواسحق وارث نه درلود. د دربار مشرانو او جنرالانو بلکاتگین، چې د الپتگین د ساتونکي گارد قوماندان و، د پاچا په توگه وټاکه. نوموړی یو عادل او پرهیزگاره شخص و. بلکاتگین په عسکرو ډیر گران و، نوموړي پوره لس کاله پاچاهي وکړه، په ۳٦۵ هجري قمري کال د گردیز په کلابندۍ کې مړ شو(۴٦ : ۳۵).

۴,۵. د پریتگین واکمني (۳٦۵-۳٦٦هـ ق)

(۳۵۵-۳۵٦ هـ ش)

(۹۷۷-۹۷۸ ز)

د بلکاتگین له مړینې وروسته د غزنوي دربار مشرانو پریتگین، چې د الپتگین غلام او جنرال و، د پاچا په حیث وټاکه، خو نوموړي د عدالت او خدمت پرځای د ظلم او بې رحمۍ لاره غوره کړه. خلک دده له ظلم او ناوړه کړنلارې څخه په تنگ شول. ابوعلي لاویک د غزني مخکني حاکم له دې فرصت څخه گټه واخیسته، د کابل د پاچا کابل شاه له زوی سره یې یوځای پر غزني د حملې په نیت حرکت وکړ، مگر سبکتگین د لوگر د څرخ په سیمه کې د هغوي مخه ونیوله، په جگړه کې ابوعلي او د کابل شاه د پاچا زوی دواړه بندیان او ووژل شول. د غزني د دربار مشرانو پریتگین له واک څخه لیرې او پرځای یې سبکتگین د غزني پاچا کړ (۴٦ : ۳٦).

۴,٦. د سبکتگین واکمني (۳٦٦-۳۸۷هـ ق)

(۳۵٦-۳۷٦ هـ ش)

(۹۷۸-۹۹۸ ز)

سبکتگین په ۳۳۱ هجري قمري کال په ماورالنهر کې زیږدیدلی دی. پلار یې جوق نومیده، چې د خپلې قبیلې مشر و. ددې قبیلې په خوا کې یوه ترکي قبیله اوسېده. نوموړې قبیلې د جوق پرقبیلې حمله وکړه. د جوق د قبیلې د سیمې نیولو سره سم سبکتگین چې لا ۱۲ کلن و د یادې قبیلې سره بندي شو. سبکتگین څلور کاله په بند کې پاتې شو. بیا په یوه سوداګربانديې، چې نصر نومیده د مرئیي په توګه وپلورل شو. سبکتگین له نصر سره و چې د جګړې او توري استعمال یې زده کړ. خپل صاحب ورڅخه ډیر خوښ و، نوموړی یې د خپلو مرئیانو د رئیس په توګه وټاکه. له همدې سوداګر نصر سره و، چې د اسلام مقدس دین یې قبول کړ. (۴٦: ۳٦).

نصر، سبکتگین بخارا ته له ځانه سره بوته، کله چې الپتګین په سبکتگین کې د زړورتیا نښې ولیدې، نوموړی یې واخېسته، په دې مهال الپتګین د ساماني عبدالملک حاجب الحجاب[1] و. څه وخت چې الپتګین د افغانستان د شمالي سیمو حاکم په حیث مقرر شو، سبکتگین هم ورسره و او د غزني د ښار په نیولو کې هم له الپتګین سره ملګری و (۷: ۲۲٦).

سبکتگین ډیر ژر د الپتګین د دربار وزیر او د هغه د معتمدو کسانو له جملې څخه وګڼل شو. د الپتګین له لور سره یې واده هم وکړ. د الپتګین د زوی ابو اسحق په واکمنۍ کې یې هم مهمه دنده درلوده. تر هغه وروسته د بلکاتګین او پریتګین په واکمنیو کې هم مهم شخص و او لوړه څوکۍ یې درلوده. سبکتگین د پریتګین د درباریانو له خوا د ۳٦٦ هجري قمري کال د شعبان په ۲۷ مه د جمعې په ورځ د پاچا په توګه وټاکل شو. له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت دواکمنۍ د پراختیا په فکر کې شو، ترڅو په افغانستان کې د یو قوي دولت پواسطه ملي وحدت تامین او د هیواد د تجزیې او سقوط مخه ونیسي. لومړی یې بست ، قصدار (بلوچستان) او قلات جنوبي برخې ونیولې. په کابل کې د محلي دولت له مینځه وړلو وروسته د افغانستان ختیځ ته متوجه شو. د کابل هندوشاهي دولت چې د

[1] حاجب الحجاب د سبکتگین په واکمنۍ کې یو ځانګړی ارګان و چې د دربار چارې به یې سرته رسولې او د هغه مسؤل ته یې د حاجب الحجاب (د دربار وزیر) هم ویل.

صفاريانو د واکمنۍ پرمهال يې کابل پرېښود او د ګندهارا په ختيځو سيمو (لغمان او ننګرهار) کې يې خپل موقعيت ټينګ کړ. له لغمان څخه د ګنګ درياب پورې سيمه يې تر نفوذ لاندې وه. د اسلامي لښکر د پرمختګ په مخکې يو لوی خنډ و. د پنجاب راجه جيپال چې د برهمن له قوم څخه و، د سرهند له انبالې څخه نيولې تر پيښور پورې په اوږدوالی، له کشمير څخه نيولې تر ملتان پورې په پلنوالې دده واکمني وه. يعني د افغانستان ختيځه برخه دده تر لاس لاندې وه، کله چې نوموړی راجا د سبکتګين له نيت او هڅو څخه خبر شو، يو لوی لښکر يې راټول او د خپلې پلازمينې (لاهور) څخه يې د افغانستان په لورې حرکت وکړ، سبکتګين هم له خپل فوځ سره د هغه مخې ته ورغی (۳۶: ۶۲).

امير سبکتګين د سلطنت په دويم کال ختيځ لورې ته لښکر کشي وکړه، څوکلاګانې يې ونيولې، په ډېرو ځايونو کې يې جوماتونه جوړ کړل. له زياتو برياليتوبونو سره بيرته غزني ته راوګرزيد. دغه وخت په هندوستان کې راجه جيپال حکومت کاوه. د جيپال د حکومت ساحه له لاهور څخه تر لمقان او له کشمير څخه تر ملتانه پورې پراخوالی درلود؛هغه په دې خاطر چې په ويهند کې اوسېده، نو د مسلمانانو له لښکر سره مخامخ شو، کله چې جيپال د مسلمانانو له حرکت څخه خبر شو، ورخطا شو، قوي پوځ، فيلان او سواره يې د مسلمانانو مخې ته راوليږل. د لمقان (لغمان) په ميدان کې جګړې ته يې تيارې ونيو. لمقان د کابل او پيښور ترمينځ موقعيت درلود. امير سبکتګين هم له غزني څخه د جګړې لپاره د جګړې ډګر ته راورسيد، دواړو لښکرو جګړه پيل کړه. له سبکتګين سره د هغه زوی سلطان محمود غزنوي هم په دې جګړه کې ملګری و.))(۲۵:۴۹).

د دواړو لښکرو ترمينځ درې ورځې جګړه روانه وه[1]. سلطان محمود چې دغه وخت د خپل پلار د لښکر مشر او سردار و، سره له دې چې ډېر ځوان او بې تجربې و، خو په دغه جګړه کې يې ډېره ميړانه وښوده او په ډېرې چالاکۍ سره وجنګيده. په پای کې راجه جيپال ته د خپل لښکر کمزوري ښکاره شوه. د پنځوسوو (۵۰۰) پيلانو او روپيو په ورکولو يې سوله وکړه او خپل يو معتبر امير يې د سبکتګين سره د ضمانت (يرغمل) په توګه پرېښود او څو تنه مسلمان اميران يې د هغو شيانو د ورکولو په خاطر

[1] په جګړه کې پښتنو قوم ته ډير زيان ورسيده ځکه د کابل او پيښور ترمينځ پښتانه پراته وو. بل پلو د سبکتګين په لښکر کې هم پښتانه وو چې ددوي په برياليتوب کې ډيره ونډه درلوده او ددوي کورونه وران شول خو له کابل څخه تر پيښوره پورې د پښتنو ونډی ته په تاريخ کې ډيره يادونه نه ده شوی، يوازی البيروني ليکلی چې له اباسيند څخه تر کابله پورې علاقو کې پښتانه قبايلو يادونه کوی او داسې وايې چې دا خلک ډيرسرکښ، سرتيری، زيږه او هندو مذهب دي.(۳۲: ۲۷۵).

چې د سولې د تړون په وخت کې یې منلي وو له ځان سره لاهور ته بوتلل.خو کله چې راجه جیپال لاهور ته ورسید، خپل تړون یې مات او مسلمان امیران یې ونیول، غزني ته یې ځواب راولیږه تر هغه چې زمونږ هندو مشر خوشې نکړي، مونږ به هم مسلمان امیران خوشی نکړو. سبکتګین چې په دې جګړه کې له لغمان څخه تر سند سیند پورې سیمه نیولې وه، د جیپال ددې ځواب له خبرېدو سره سم د یو لوی پوځ سره د هند په لوری یې حرکت وکړ، راجه جیپال د هندي راجاګانو په مرسته د یو لوی لښکر سره له لاهور څخه د پېښور په لورې حرکت وکړ، په غالب ګومان د سند د سیند لویدیځ ته د پېښور په شاوخواکې د هندوانو او مسلمانانو ترمینځ جګړه ونښته، په پایله کې هندوانو ماتې وخوړه او سبکتګین بریالی شو.له دې بریا وروسته د افغانستان ختیځه برخه د لاهور له ریاست څخه آزاده شوه. د سند تر سیند پورې خطبه د سبکتګین په نوم جاري شوه. سبکتګین دوه سوه زره عسکر په پېښور کې پریښودل. د هغه ځای اوسیدونکي پښتانه چې د پېښور په شاوخوا کې اوسیدل په ډیرې کرارۍ اوتسلې سره تابع او د هغه ځای پښتانه یې په خپل پوځ کې شامل کړل (۳٦: ٦۲- ٦۳).

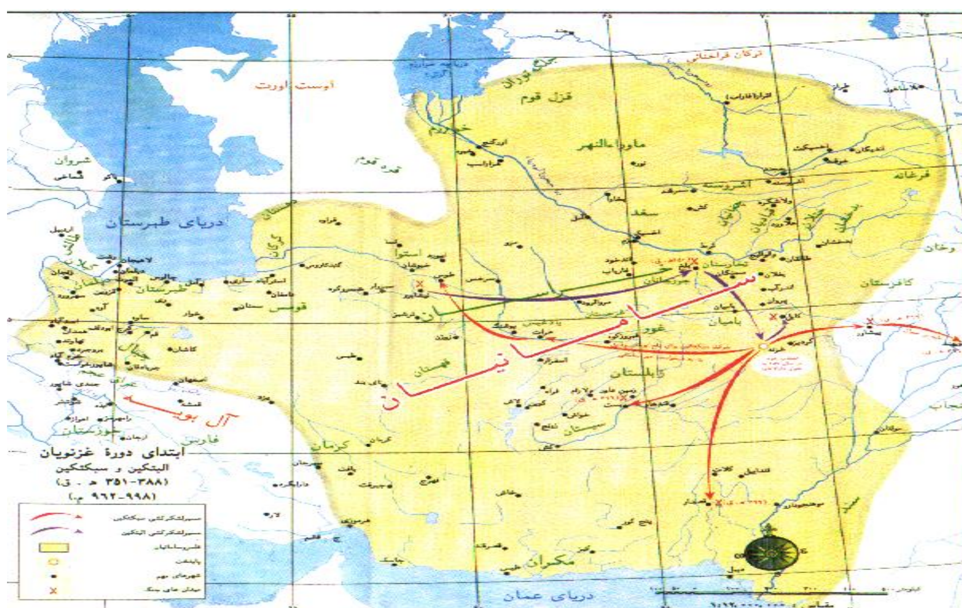
د سبکتګین او جیپال ترمینځ لومړی جګړه په ۳۷٦ هجري قمري پېښه شوه او جیپال د هندو شاهي دولت پاچا د پنجاب د راجه ګانو په مرسته د غزني په لوری حرکت وکړ، د کابل د سیند په غاړه د لغمان په سیمه کې د دواړو لښکرو (مسلمانانو او هندوانو) ترمینځ جګړه ونښته. جګړه د سبکتګین په بریالیتوب او د جیپال په ماتې سره پای ته ورسیده. د سبکتګین قوتونو له لغمان څخه د سند د سیند تر سواحلو پورې سیمې، چې د افغانستان طبعیي حدود دی، ونیولې. د نیول شویو سیمو خلکو ته یې د اسلام د مقدس دین تبلیغ کاوه، ډیر مسجدونه یې جوړ کړل. دومره ډیر غنیمتونه یې لاس ته راوړل، چې د غزنوي دولت او پوځ په پیاوړتیا کې یې ډیره مرسته وکړه. د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختیا لپاره یو بل لامل دا و چې د سامانیانو واکمني د داخلي مخالفتونو په وجه د زوال لورې ته سوق شوه. سبکتګین له دې وضعیت څخه ښه ګټه واخیستله، له نوح ساماني سره د ابوعلي سیمجور او فایق مخالفت، نوح مجبور کړی و چې له سبکتګین څخه د مرستی غوښتنه وکړي. سبکتګین د خپل زوی محمود سره د نوح مرستې ته ورغی. د ساماني پاچا مخالفینو ته یې ماتې ورکړه او د ایلک خان له خطر څخه یې هم خلاص کړ. ساماني پاچا سبکتګین ته ددې خدمت په مقابل کې د ناصرالدین او سلطان محمود ته د سیف الدوله لقبونه ورکړل. سلطان محمود غزنوي ته یې د خراسان سپه سالاري هم ورکړه. سبکتګین ، محمود په نیشاپور کې پریښود، په خپله لومړئ بلخ ته ولاړ، بیا یې غوښتل غزني

ته راشي ، د لارې په اوږدو کې د باميانو او بلخ ترمينځ ، بلخ ته نږدې په ۳۸۷ هجري قمري کې وفات او غزني کې يې خښ کړ (۳۷:۴۶-۳۸).

قاضي منهاج سراج جوزجاني د امير سبکتگين د شخصيت په اړه داسې نظر لري:((امير سبکتگين مرد عاقل و شجاع و ديندار و نيکو عهد و صادق و بی طمع از زمان مردمان، و مشفق بر رعيت و منصف بود. و هر چه در امرا و ملوک از اوصاف حميده بيايد، حق تعالی جمله او را کرامت کرده بود، و مدت ملک او بيست ويک سال بود، و عمر پنجاوشش سال بود، و وفات او به حدود بلخ بود...)) (۷: ۲۲۸).

سبکتگين په رعيت او عسکرو گران و. هغوي سره يې په سختو او ستونزو کې تل برخه اخيسته. دده له ښې ادارې څخه ټول خوښ وو. کله چې سبکتگين مړ شو نو د امير عادل لقب يې وگاټه... سبکتگين په سختيو کې صابر او د کلکې ارادې خاوند او خير رسوونکې شخص و. دده دوه زامن حسن او حسين په کوچنيتوب کې مړه شوي و او محمود، اسمعيل، نصر او يوسف ورڅخه پاتې شول. سبکتگين په خپلو اولادونو ډير شفقت درلود. د هغوي تعليم ته يې ډيره پاملرنه کوله. کله چې يې واک ترلاسه کړ، خپل ورونه، مور او خويندې يې راوغوښتل او په خوشحالۍ کې يې شريک کړل (۳۷: ۵۸).

۴,۱. نقشه :لاندينۍ نقشه مونږ ته د الپتگين او سبکتگين د لښکر کشيو لورې راښيي. (۳۰:۴۴۹)

۴,۷. د سلطان محمود غزنوي واکمني (۳۸۸-۴۲۱هـ ق)
(۳۷٦-۴۰۹ هـ ش)
(۹۹۸-۱۰۳۱ ز)

سلطان محمود غزنوي د سبکتگين زوی د جوق لمسی او د قرايجکم کړوسی په ۳٦۱ هجري قمري د محرم په لسمه شپه زيږيدلی دی. مور يې د زابلستان د يو نجيب شخص[1] لور وه. څرنگه چې د ختيځو شهزادگانو سره ښايي سلطان محمود غزنوي هم د هغه وخت په مدرسو کې قرآن حفظ کړي او په شريعت او حديثو کې يې زده کړې وکړي. په سياسي برخه کې سبکتگين پخپله هغه ته د هيوادنيو چارو ترسره کول وروښودل او خپلې ښودنې يې د پندنامې په نوم يوه رساله کې راوړې دي. سلطان محمود غزنوي په اداري چارو کې هم پوره بلديت درلود. کله چې سبکتگين د بست جگړې ته ولاړ، اوه کلن محمود يې په خپل وکالت په غزني کې پريښود او ابوعلي کرماني د هغه وزير و. څو کاله وروسته هغه ته د زميندآور د ولايت چارې وسپارلې. محمود په توره وهلو او نښه ويشتلو کې پوره مهارت درلود. دا تجربې يې له پلار سره په گډو سفرونو او جگړو کې ترلاسه کړې وې، په ۳۷٦ هجري قمري په لغمان کې له جيپال سره او همدارنگه په ۳۸۴ هجري قمري له فايق او ابوعلي سيمجور سره په جگړه کې له خپل پلار سره يو ځای جنگيده. په وروستۍ جگړه کې ورته د سيف الدوله لقب ورکړ شو (۳۷:٦۰-٦۲).

سبکتگين شپږ زامن (محمود، اسمعيل، نصر، يوسف، حسن او حسين) درلودل. سبکتگين د مړينې پرمهال ، خپل کوچنی زوی اسمعيل چې د الپتگين لمسی و، د خپل ځای ناستې په توگه وټاکه. ځکه چې سبکتگين، الپتگين ته خاص احترام درلود. اسمعيل بلخ ته ولاړ او خپله پاچاهي يې اعلان کړه. عبدالحارث منصور بن نوح ساماني ته يې درناوی وکړ. هغه خزانه چې پلار يې په هلو ځلو راټوله کړې وه، عسکرو ته بحشش کړه. ده فکر کاوه که چيرې له سلطان محمود سره يې جگړه پيښه شي هغوی به د دې ننگه او ملاتړ وکړي (۳۷: ٦۵).

سبکتگين د اسمعيل د ځای ناستی له ټاکنې وروسته سلطان محمود غزنوي ته په دې مضمون يو ليک ليکي: اسمعيل مې د ځای ناستی په توگه وټاکه، چې ته ډير لوی کارونه په مخکې لرې، اميد دی چې ته به له دې مصلحت سره راضې يې. په غزني کې به ستا لپاره خطر نه وي. اسمعيل ستا له نږدې

[1] په همدې خاطر د سلطان محمود غزنوي د دربار شاعرانو هغه د محمود زابلي بللې دی.

مرسته کوونکو څخه دی. ته له هغه څخه ډېر ځواکمن یې ... . خو محمود خپل پلار ته ددې لیک ځواب ورنکړ (۳۰: ۹۸).

سلطان محمود چې په نیشاپور کې و، اسمعیل ته یې خبر ورکړ، چې دی د پاچاهي مستحق دی. ابوالحسن حمولی یې له یو لیک سره یو ځای اسمعیل ته راولیږه. او دا یې هم ورته ویلي و، چې مشر ورور ته په درناوي، د محمود د حقوقو او د وروری د مینې په لرلو سره غزنی هغه ته وسپاري، د بلخ یا د خراسان ولایت به اسمعیل ته ورکړي. په لیک کې یې دا هم لیکلي و: که چیرې رښتیا هم اسمعیل عسکري لیاقت، تجربه او په کارونو کې کفایت لرلای، نو محمود به هیڅکله د پلار له وصیت څخه سرغړونه نه وې کړی. خو اسمعیل دا وړاندیز ونه مانه، د دغې پیښې له امله د جوزجان حکمران او عبدالحارث ډیره هڅه وکړه ترڅو چې دواړه ورونه سره پخلا شي او یو بل سره خبرې وکړي، خو اسمعیل ددغه مینځگړیو په هڅو شکمن شو او خبرو ته یې غوږ ونه نیوه. محمود اړ شو چې غزني ته روان شي او د تورې په زور خپل مقصد ترلاسه کړي. خو کله چې هرات ته راورسید بیا یې د سولې وړاندیز وکړ، اسمعیل بیا هم انکار وکړ (۳۷: ۲۶-۲۷).

اسمعیل د محمود له خوا د سولې وړاندیزونه د هغه د ضعف علامه گڼله او د دربار د مشرانو د مشورو په اساس د محمود ټول وړاندیزونه رد او د جگړې تیاری یې ونیوه. سلطان محمود هم د جگړې لار غوره کړه. غزني ته نږدې د ۳۸۸ هجري قمري د ربیع الاول په میاشت کې د دواړو ورونو ترمینځ د پاچاهی پر سر جگړه ونښته. په پایله کې محمود بریالی شو او اسمعیل ماتې وخوړه او بندي شو. په دې ترتیب د اسمعیل د پاچاهی اوه میاشتی دوره پای ته ورسیده، او په بندیخانې کې مړ شو. سلطان محمود د واکمنی چارې په خپل لاس کې واخیستی (۳۷: ٦٥).

سلطان محمود د غزني د لویو پاچاهانو له جملې څخه دی. کله چې ده غزنی ونیو، اسمعیل تسلیم شو او د سبکتگین پرتخت کیناست. عالمان، سیاسي او نظامي مشران یې معاف کړل. دده د فرمان پربنسټ د سبکتگین قبر په ډېر ښه شان سره جوړ شو. د واکمنی په لومړي کال کې وتوانید د ټولو سیمو حاکمان تابع او د سبکتگین قلمرو تر خپل کنترول لاندې راولي.

۴،۷،۱. د سلطان محمود غزنوي او ابوالحارث ساماني اړیکې

د سبکتگین د مړینې پرمهال، سلطان محمود غزنوي د سامانیانو د سپه سالار په توګه په نیشاپور کې اوسېده. محمود غزنوي غزني ته د راتګ پر مهال ساماني پاچا ابوالحارث د واکمنۍ له نیولو څخه خبر کړ. څه وخت چې محمود پر خپل ورور اسمعیل بریالی او د سبکتگین د قلمرو تر تصرف وروسته په خراسان کې د خپل قدرت په فکر شو، په داسې حال کې چې نوموړی کله غزني ته راتللو، ساماني پاچا ابوالحارث له فرصت څخه ګټه واخېسته، بکتوزن چې د سامانیانو دپوځ مشر و د خراسان د سپه سالارۍ او حاکم په توګه مقرر کړی و. سلطان محمود غزنوي د پورته خبر له خبرېدو، بیرته د پخواني مقام د لاس ته راوړلو په غرض د یو لښکر سره بلخ ته ولاړ او هلته میشت شو. له بلخ څخه یې د ساماني امیر څخه د خراسان د حکومت او سپه سالارۍ غوښتنه وکړه ، هغه ته یې ځان او سبکګین د خدمتونو یادونه وکړه. خو له ساماني امیر څخه یې مثبت ځواب ترلاسه نه کړ. ساماني امیر د خپل استازي پواسطه محمود ته د سلطنت د مبارکۍ په خوا کې د بلخ ، ترمز او هرات حکومت ده ته ورکړ. خو ده د خراسان له حکومت او سپه سالارۍ څخه یې ډډه وکړه. محمود بیا خپل استازی ابوالحسن حمولي د قیمتي سوغاتونو سره ساماني دربار ته ولیږه او یادونه یې وکړه چې ساماني پاچا باید دده د پلار خدمتونه هیر نکړي او ویې وویل چې ما باید دې ته اړ نکړې چې د سامانیانو مخالفت وکړم(۳۰:۱۰۷).

کله چې ابوالحسن حمولي بخارا ته ورسید. ساماني امیر هغه ته وزارت ورکړ، هغه د محمود دربار ته له راتګه ډډه وکړه. محمود له بلخ څخه نیشاپور ته حرکت وکړ ترڅو پخوانی مقام لاسته راوړي. بکتوزن محمود سره له جګړې ډډه وکړه، له نیشاپور څخه ووت او ساماني پاچا یې د سلطان محمود له حملې څخه خبر کړ. ابوالحارث د محمود د مقابلې په خاطر لښکر ترتیب او له پلازمینې څخه د خراسان په لورې روان شو. کله چې ابوالحارث سرخس ته ورسید، بکتوزن او فایق چې د ساماني دولت مشران وو، له ابوالحارث څخه ناراضي و، ابوالحارث (دویم منصور د دویم نوح زوی) یې ړوند او پرځای یې عبدالملک واک ته ورساوه. په ۳۸۹ هجري قمري کې. د ابوالحارث (دویم منصور د دویم نوح زوی) له واکه د لیرې کېدو وروسته د هغه کوچنی زوی عبدالملک د بکتوزن او فایق پواسطه واک ته ورسید. محمود د منصور ړندیدل بهانه کړل. بکتوزن او فایق ته یې ماتې ورکړه، خراسان یې ونیو. د هرات او بلخ حکومتونه یې په رسمي ډول محمود ته ورکړل. د عبدالملک له مړینې وروسته د سامانیانو له

مینځه تګ نور په خراسان[1] کې د محمود له پاره کومه ستونزه نه وه. نصر یې د نیشاپور د حاکم او سپه سالار په توګه په نیشاپور کې پرېښود. محمود په بلخ کې پاتې شو ترڅو وضعیت وڅاري او د بغداد خلافت ته یې د مذهبي او روحاني مقام په حیث خبر ورکړ. عباسي خلیفه القادر باالله محمود د فتح شویو سیمو د حکمران په توګه وپیژاند، د امین السلطنت او یمین الدوله لقبونه یې ورته ورکړل. په ۳۸۹ هجري قمري کې یې دده پاچاهي په رسمیت وپیژانده. سلطان محمود غزنوي په اسلامي دوره کې لومړنې پاچا و چې په ټول افغانستان کې یې محلي واکمنان تابع اویو قوي مستقل اسلامي دولت یې تشکیل کړ(۳۰:۱۰۹).

۴,۷,۲. د سیستان نیول

د سبکتګین د واکمنۍ پرمهال د صفاریانو واکمن خلف د احمد زوی د محمد لمسی له سبکتګین سره د اړتیا په اساس دوستانه اړیکې درلودې، خو دسبکتګین له مړینې وروسته وتوانیده چې د غزني دربار، له بحراني وضعیت څخه ګټه واخلي او د خپل زوی طاهر پواسطه پوشنج ونیسي. د طاهر د لښکر مشران سلطان محمود ته راغلل او هغه یې وهڅاوه چې پر سیستان حمله وکړي. سلطان محمود غزنوي په ۳۹۰ هجري قمري کال سیستان ته لښکر کشي وکړه. د غزني پوځونو؛ خلف چې په یوه محکمه قلعه کې اوسېده، کلابند کړ. دغې کلابندۍ ډېر دوام ونکړ، ځکه خلف پوهیده چې نوموړی د غزنوي پوځونو سره مقابله نشي کولی. د سولې وړاندیز یې وکړ. سلطان محمود د سولې وړاندیز ومانه، خو دده واکمني یې په سیستان کې پای ته ورسوله. سلطان محمود غزنوي خلف ته د اوسیدو د ځای د خوښولو اختیار ورکړ. خلف په جوزجان کې سکونت غوره کړ او څلور کاله په جوزجان کې واوسېده، خو وروسته یې د ایلک خان سره د یو خراب لیک د لیږلو له امله د محمود په دستور هغه (خلف) د ګردیز

---

[1] د خراسان نوم یې لومړی ځل واوریدو او په خپلو کتابونو او اثارو کې یاد کړل. لومړنۍ عربي لیکوال امام احمد بن یحی بن جابر بغدادي دی ، چې په بلازری سره شهرت لری. د دویمې هجري پیړی په ورستیو کې زیږدیدلی او په ۲۵۵ هجري کې خپل نامتو کتاب فتوح البلدان تالیف او اسلامي مؤرخینو لپاره یې درونд ماخذ پرېښې د خراسان کلمه استعمال کړی ده. خو د اسلام تر راتګ څخه وړاندې د افغانستان خاوره په دریو لویو برخو - شمالي (باختر) ، سویلي پراخه سیمه (نیمروز) او مینځني برخه (خراسان) ویشل شوی و. پر افغانستان د اسلامي لښکرو د راتګ پرمهال د باختر برخه له مینځه تللی وه او ځای یې خراسان نیولې و ، ځکه مونږ وینو کله چې د مسلمانانو لښکرو د فارس له هیواد څخه حتیځ لور ته راورسیدل او د هغه سمسورو سیمو تر فتحې وروسته یې د لومړي ځل لپاره د خراسان نوم واوریده او لاندینې ولایتونه او ښارونه یې د خراسان برخې وپیژندلې: د نیشاپور ولایت، هرات ولایت، تخارستان ولایت ، بلخ ولایت، ماورالنهر ولایت او د خوارزم ولایت.(۲۸ : ۶-۸).

کلا ته ولیږه، چې په ۳۹۹ هجري قمري کې هلته مړ شو. د خلف له مړینې وروسته د صفاریانو حکومت سقوط وکړ او ددوي سیمې د سلطان محمود د قلمرو برخه وگرزیدې. بیرته غزني ته د راتگ پرمهال د اعتماد وړ قیچچي حاجب یې د سیستان د حاکم په توگه وټاکه. محمود چې له سیستان څخه غزني ته ورسید، په سیستان کې شورش پیل شو. سلطان محمود دویم ځل سیستان ته لښکر کشي وکړه، شورش یې ارام کړ او خپل ورور نصر چې د نیشاپور حاکم و، د سیستان د حاکم په توگه مقرر کړ(۱۱۱:۳۰-۱۱۲).

۴,۷,۳. د غور نیول

هغه ټولې غرنۍ سیمې چې د هرات ختیځ او جنوب حتیځ، د سیستان جنوب اود جوزجان جنوب ته پرتې وی د غور یا غورستان په نوم یادیدې. د دغو سیمو شاوخوا سیمې د اسلامي فاتحانو له خوا فتح شوي وو. مرکزي سیمې له دې امله چې ورتگ ورته ستونزمن و، ازادې پاتې وې. یوازې د مندیش حکمران ابن سوري د سبکتگین واکمني ومنله. خو د سبکتگین له مړینې وروسته یې بیرته خپله ازادي وساتله، او ټاکل شوي پیسې به یې نه ورکولې، خو سلطان محمود د غور د شاوخوا سیمو له خلکو څخه د سرسلامتۍ محصول اخیسته. په ۴۰۱ هجري قمري کال سلطان محمود په خپله د غور په خوا روان شو. د هرات د حاکم التون نتاش او د طوس د حاکم ارسلان جاذب لښکرې یې مخکې کړې. ددغه لښکر خبر غورته ورسید. د غور د غرونو خلکو د جگړې لپاره تیاری ونیو او التو نتاش ته یې ماتې ورکړه، خو سلطان محمود ډیر ژر مرستې ته ور ورسید. او غوریانو ته یې وروسته له څو جگړو ماتې ورکړه. په دې ترتیب سلطان محمود دغور پلازمینه اهنگران ونیوله. محمد ابن سوري کلاگانې پریښودې. غرونو ته وخوت او د سلطان محمود پر ضد یې جگړه پیل کړه. خو سلطان محمود د مهارت او جسارت د لرلو سره سره پر محمد ابن سوري بریالې نه شو. محمود له یوه ځانگړې تاکتیک څخه گټه واخیسته (دوی د تیښتې په بهانه خپل ځایونه پریښودل، شاته ولاړل. غوریان چې ددوی ظاهري شاته تگ ولید، له خپلو سنگرونو څخه راووتل، د غزنوي لښکرو لټون یې وکړ. سلطان محمود ډیر ژر پرې راوگرزیده، په دې ډول یې د غوریانو تیت او پرک لښکر ته ماتې ورکړه. سلطان محمود مندیش د ابن سوري بل زوی ابوعلي ته وسپاره. ابن سوري او شیش یې بندیان غزني ته ولیږل. خو محمدابن سوري

له اسارت څخه مرگ بهتر وگاڼه، هغه زهر چې د خپلې گوتې له غمي لاندې یې ایښې وو، وڅېل. په لاره کې د کدن Kidan[1] په سیمه کې مړ شو(۳۷: ۱۰۸).

سلطان محمود د غور د ختیځو برخو له نیولو وروسته په ۴۰۵ هجري قمري کې د غور جنوب خواته لښکر کشي وکړه. د څو کلاگانو له نیولو وروسته بیرته غزني ته راغی. سلطان محمود غزنوي په ۴۱۱ هجري قمري د غور د شمال غربي برخې د نیولو لپاره د هرات حاکم مسعود له هرات څخه حرکت وکړ، تر څو دتب سیمې ته ورسید او د څو کلاگانو تر نیولو وروسته د تب حاکم تسلیم شو او وعده یې ورکړه ټولې هغه کلاوې چې په غرستان کې یې نیولې وې هغه به بیرته سلطان ته ورکړي. مارابادMarabad چې د لارې په اوږدو کې موقعیت درلود. ددې سیمې حاکم هم د خراج په لیږلو سره د مسعود متابعت وکړ. په دې ترتیب ټول غور یې ونیولو (۳۷: ۱۱۰).

۴,۷,۴. د قصدار یا نننی بلوچستان نیول

د قصدار حکومت د نننی بلوچستان په شمال حتیځ کې د غزني له توابعو څخه شمیرل کېده . په ۴۰۱ هجري قمري د قصدار حاکم د ایلک خان په لمسون غزني سره دښمني غوره کړه او د خراج له ورکولو څخه یې ډډه وکړه. سلطان محمود د ۴۰۲ هجري قمري په جمادي الاول کې قصدار ته لښکر کشي وکړه. قصدار یې کلابند کړ، د قصدار حاکم تسلیم شو، د کلني خراج د ورکولو وعده یې وکړه. دا یې هم ومنله چې (۱۵) پیلان او ۱۵ میلونه درهمه د جگړې تاوان به هم سلطان ته ورکړي. سلطان محمود د سولې شرایط ومنل ، باج یې پرې وټاکه او غزني ته راستون شو(۳۷:۱۱۱).

۴,۷,۵. د مکران نیول

د مکران سلطنت په لومړیو وختونو کې د بویه[2] کورنۍ تابع و. د اباسین سیند او د عمان خلیج ترمینځ د سمندر پر غاړه، د کرمان او بلوچستان په یوه برخه کې پروت و. کله چې د ال بویه ځواک او

---

1 عتبی ۲۴۴ مخ. طبقات ناصري ۳۲۱مخ. (کدن) د غزني او بامیانو ترمینځ لاره کې و. د کدن دغه موقعیت د طبقات ناصري په (۳۲۴، ۳۴۳، ۴۳۱ او ۴۳۲ مخونو) تر یادونې او مقایسې وروسته ترلاسه شوی. د کدن موقعیت د غور شمال غرب ته موقعیت لري (۳۷:۱۰۸).

2 ابو شجاع بویه د ایران د بویه پاچاهانو نیکه و، چې د قزوین څنگ ته د کیاکاش اوسیدونکي و، او ویل یې چې دې د ساماني سلطان بهرام گور له نسب څخه دی. کله چې ماکان بن کاکي طبرستان ونیو، ابوشجاع له خپلو دریو زامنو (علي، حسن او احمد) سره د هغه په حضور کې د ملازمت دنده ترلاسه کړه. په ۳۵۱ هجری کې ماکان د اسفار بن شیرویه له لاس

واکمني پای ته ورسیده، د مکران[1] حکمران معدان لومړی د سبکتګین او بیا د محمود تابع و. کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۱٦ هجري قمري د سومنات ړنګولو پسې هند ته ولاړ، معدان مړ شو. له معدان څخه دوه زامن عیسی او ابوالمعسکر پاتې شول. د دواړو ترمینځ د واک پر سر جګړه ونښته، ابوالمعسکر[2] ماتې وخوړه، د سلطان محمود دربار ته یې پناه یوړه. محمود ابوالمعسکر په غیږ کې ونیو. عیسی د سلطان محمود له دې نیک چلند څخه وویریده، چې محمود به دده ورور ابوالمعسکر واک ته ورسوي. عیسی یو هیئت د نماینده ګانو په توګه سلطان ته ولیږه او له خپل ورور سره یې شخړه حل کړه. د سلطان محمود قهر کم شو او عیسی یې د مکران د حاکم په توګه په رسمیت وپیژانده. خو په ۴۲۰ هجري قمري کال کله چې محمود سلجوقیانو سره په جګړه بوخت و، عیسی دښمني پیل کړه او د مکران ازادي یې اعلان کړه. سلطان محمود تصمیم ونیو چې ابوالمعسکر د مکران پرتخت کښینوي، خو مخکې له دې کاره مړ شو (۳۷:۱۲۰).

۴,۷,٦. د ری، همدان او اصفهان نیول

فخر الدوله د ری د بویه کورنۍ حاکم په ۳۸۷ هجري قمري کې مړ شو. پر ځای یې د هغه ۹ کلن زوی مجدوالدوله پاچا شو، مور یې د خپل کوچني زوی نائب السلطنه شوه. کله چې مجدالدوله ځوان شو، غوښتل یې خپله مور لیرې کړي، خبره جګړې ته ورسیده. مجدوالدوله ماتې وخوړه او بندي شو. هغه د خپلې مور واکمني ومنله او له بند څخه آزاد شو. د مجدالدوله مور په ۴۱۹ هجري قمري کې مړه شوه. د حکومت چارې مجدوالدوله ته پاتې شوې. نوموړی له سلطان محمود څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمود په ۴۲۰ هجري قمري کې اته زره سپاره عسکر د حاجب علي په مشرۍ هلته واستول. مجدالدوله له سلو تنو عسکرو سره د هغه مخې ته ورغې، چې په ډیرې اسانۍ سره د دښمن لاس ته ورغی. ځکه، کله چې د راغلو عسکرو او سلطان د احترام په خاطر له آس څخه ښکته شو، ډیر

ماتې وخوړه او خراسان ته وتښتیده. اسفار هم د مرداویېج بن زیاد وواژه، په خپله د طبرستان حاکم شو. د بویه درې واړه زامن دده خواته ورغلل. مرداویېج د بویه مشر زوی علی ته د کرج (همدان ته نږدې پروت دی) حکومت ورکړ. دوه نور ورونه یې هم کرج ته ولاړل. د فتوحاتو په لړ کې علی فارس، حسن ری او احمد عراق ونیو. د مرداویېج له مړینې وروسته علی خپلواکي اعلان کړه، اصفهان یې هم ونیوه او د واک ساحه یې پراخه شوه (۳۷: ۲۶۶-۲۶۷).

[1] د مکران پایتخت کز Kiz نومیده. د ننني تربت کلي ته نږدې پروت و (۳۷: ۱۱۹).

[2] ابوالمعسکر د مکران معدان زوی و، چې د پلار له مړینې وروسته یې د خپل ورور عیسی سره د واک پر سر جګړه وکړه. په جګړه کې ابوالمعسکر ماتې وخوړه او د سلطان محمود په دربار کې یې پناه واخیسته. (۳۷:۱۲۰)

ژر د غزني د عسکرو له خوا په خيمه کې نظر بند شو. حاجب علي خپل عسکر د ری د ښار دروازو د نیولو لپاره ولیږل. ددې بریالیتوب زیری یې سلطان محمود ته راولیږه (۳۷:۱۲۰).

سلطان محمود ډېر ژر له جرجانیه څخه د ری خواته روان شو. د ۴۲۰ هجري قمري د جمادي الاول په نهمه د دوشنبې ورځ ښار ته ننوت، زیات غنیمتونه لکه یو ملیون دینار نقدې پیسې ، نیم ملیون دیناره جواهر، ۶۰۰۰۰ جوړې جامې او د طلا او نقرې ډېر شمیر لوښي یې په لاس راوړل. وروسته له هغه مجدوالدوله یې خپل حضور ته راوغوښت، بیا یې هغه له خپل زوی ابو دولف سره د بندي په توګه هند ته ولیږه. سلطان محمود یو څه موده په ری کې پاتې شو. د ری د ادارې لپاره یې ور کسان وټاکل. د ری د شاوخوا سیمو حاکمان ورته تسلیم شول. یوازې ابراهیم بن مرزیان دیلمي مخالفت وکړ. سلطان محمود بیا په قزوین کې ابراهیم بن مرزیان دیلمي ته ماتې ورکړه، او نوی نیول شوی ولایت یې مسعود ته پرېښود؛ امر یې ورته وکړ چې د بویه د کورنۍ تر واک لاندې نورې سیمې هم باید ونیسي (۳۷: ۱۲۴-۱۲۵).

غزنوي لښکر د همدان او اصفهان د نیولو په نیت حرکت وکړ. لومړی یې په همدان یرغل وکړ. علاوالدین ابن کاکه ته یې ماتې ورکړه او همدان یې ونیو. بیا یې د اصفهان خواته حرکت وکړ. علاولدوله تستر (Tester) ته وتښتید. مسعود په ۴۲۱ هجري قمري کې اصفهان ونیو. خو کله چې د سلطان محمود د مړینې خبر ورته ورسید، مسعود، علاولدوله له خبرو وروسته بیرته د اصفهان د حاکم په توګه مقرر کړ، په دې شرط چې د کال شل زره دیناره خراج به ورکوي. په خپله ری ته ستون شو او له هغه ځایه نیشاپور ته راغی (۳۷: ۱۲٦).

۴,۷,۷. د فارس نیول

سامانیان په بخارا کې د سقوط په حال کې وو. په افغانستان کې سلطان محمود غزنوي د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ. د سلطان محمود د قدرت او عظمت آوازې له خوارزم څخه تر هند پورې ورسیدې. د خراسان په لویدیځ کې وضعیت کړکیچن و. په ۳۱٦ هجري قمري کې د زیار د کورنۍ د واک بنسټ د زیار زوی اویز پواسطه کینبودل شو، چې په ری او اصفهان کې یې حکومت درلود. همدارنګه د بویه د کورنۍ د واک بنسټ په ۳۲۰ هجري قمري ابوالحسن علی د ابو شجاع بویه پواسطه کینبودل شو چې د فارس په سهیل او د عراق په ځینو برخو کې یې پاچاهي کوله. د بویه درې زامنو

درې جلا جلا امارتونه جوړ کړل، چې په تاریخ کې د دریودیالمه په نوم یادیږي. چې د پارس دیالمه، د ری او همدان دیالمه، د عراق دیالمه، اهراز او کرمان کې به تل د دواړو کورنیو (بویه او زیار) ترمینځ جګړې وې. سلطان محمود غزنوي چې د هند زیاتې برخې نیولی وې، خوارزم یې هم نیولی و، د ترکستان په خانانو باندې هم بریالی شوی و، اوس په دې لټه کې ؤ چې لویدیځ طرف ته هم خپل نفوذ ته پراختیا ورکړي. لویدیځ لورې ته د لښکر کشۍ په پایله کې یې د ری ، اصفهان، همدان ، ګیلان، طبرستان، قزوین، ګرګان او مازندران ښارونه ونیول. او د افغانستان سرحدات یې عراق ته نږدې کړل. د بویه کورنۍ واکمني یې پای ته ورسوله (۴۶: ۴۶-۴۷).

۴٫۷٫۸. ختیځ لورې ته فتوحات

سلطان محمود غزنوي د افغانستان ستر ځواکمن واکمن و، چې په کلمَة الله یې راسخه عقیده لرله او غوښتل یې چې د خپل پلار په څېر د خپلو بریو لمن د اباسین پورې غاړې د هندوستان په پراخه ځمکو کې وغځوي. په همدې موخه یې پوځي سفرونه وکړل. محمود غزنوي چې کله واک ته ورسید، ډیر ژر په هند کې د فتوحاتو په فکر کې شو. دې هدف ته د رسیدو دپاره یې لومړی د یوه قوي سیاسي ځواک د جوړولو هڅه وکړه.

۴٫۷٫۸٫۱. د ویهند جګړه

سبکتګین د ویهند[1] د هندوشاهي[2] کورنۍ پاچا د انند پال له زوی جیپال سره جګړه وکړه او د خپل سلطنت برید یې تر لغمان پورې ورساوه. محمود هم د خپل پلار لاره تعقیب کړه، کله چې د بغداد د خلیفه له خوا په ۳۸۹ هجري قمري کې د مستقل سلطان په توګه وپیژندل شو، پریکړه یې وکړه چې هند ته پوځي سفر وکړي .

---

[1] هغه وخت چې هندوشاهي دولت له کابل څخه وشړل شو ، ویهند یې دویم پایتخت و. البیروني لیکي : چې له پیښور څخه ۱۴ میله فاصله لري (۱۶: ۵۲۷).

[2] لسمه میلادي پیړۍ کې د هند د شهزادګانو یوه سلسله په داسې یوه سیمه چې له لغمان څخه تر سند او د جنوبي کشمیر له غرونو څخه د ملتان تر سیمې پورې پراخه وه. پلازمینه یې ویهند و. جبپال چې کله له بهیم څخه وروسته پاچا شو، ډیر ژر یې د غزني حکمران سره شخړه پیل کړه. د غزني حکمران سبکتګین ، جیپال ته ماتې ورکړه. ټوله سیمه یې تر لغمانه پورې تر حکمراني لاندې راوستله (۳۷ : ۱۱۹-۱۲۰).

په ۳۹۱ هجري قمري کې د پنځلس زره سپرو عسکرو او یو شمیر رضا کارانو سره یې له غزني څخه د هند لورې ته حرکت وکړ. پیښور ته نژدې یې پوځي قرارگاه جوړه کړه. جیپال د دولس زره سپرو، دیرش زره پلی او درې سوه پیلانو یو لښکر برابر کړ. د ۳۹۲ هجري قمري د محرم په اتمه د دوی ترمینځ جگړه ونښته. په جگړه کې هندوانو ماتې وخوړه. ډیر غنیمتونه د مسلمانانو لاس ته ورغلل. جیپال له خپلو پنځلسو زامنو سره بندي شو. وروسته د سلطان محمود او جیپال ترمینځ د سولې تړون لاسلیک شو. په تړون کې جیپال ژمنه وکړه چې ۲۵ زره دیناره او پنځوس پیلان به امیر ته د جگړې تاوان ورکړي، نو ځکه یې هغه بیرته په خپل ځای مقرر کړ، خو د هغه زوی یې د دغه تاوان تر ورکولو پورې له ځان سره وساته. محمود د ویهند په لوري لاړ. د ۳۹۳ هجري قمري په پسرلي کې بیرته غزني ته راغی. جیپال پنجاب ته له رسیدو سره سم ځان وواژه، پرځای یې زوی انند پال پاچا شو (۳۷:۱۲۹).

۴,۷,۸,۲. د سند نیول

۳۹۶ هجري قمري کې سلطان محمود د ملتان د نیولو په نیت روان شو. د سند دسیند له کوزي برخې څخه پورې وتل له خطره ډک کار و. پریکړه یې وکړه چې د پیښور په سیمه کې له دغه سیند څخه پورې وځي. انندپال ته یې خبر ورکړ چې د افغاني پوځ ممانعت ونکړي، خو انندپال د ملتان د حکمران داود په ملاتړ پاڅېد او د سلطان د عسکرو د مخنیوي له پاره مخ په پیښور راغی. سلطان محمود، انند پال ته سخته ماته ورکړه او د چیناب تر سیند پورې یې وځغلاوه. انند پال د کشمیر غرونو ته وتښتیده. خو سلطان محمود له دې وړاندې ورپسې ورنغې، د ملتان په لورې روان شو(۳۷: ۱۳۱).

کله چې سلطان محمود په ۳۹٦ هجري قمري کال په پنجاب او ملتان کې خپل فتوحات پیل کړل، نو د غازي لقب ورکړ شو. لومړی یې ملتان ونیو، خو د ملتان حاکم داود چې قرمطي مذهب یې درلود، خپل مذهب ته یې پریښود او ۷۵ طلایي درهم یې محمودته ورکړل. په ۳۹۸ هجري قمري کې انند پال د گوالیار، قنوج، اجمیر او یو شمیر نور هندي راجا گان له ځان سره ملگري کړل، د پیښور او د سلطان محمود لخوا د نیول شویو سیمو د بیرته نیولو په خاطر یې له خپلو سیمو څخه حرکت وکړ. ددوي ترمینځ د نگړ یا لنگرکوټ په قلعه کې جگړه ونښته. لنگرکوټ قلعه د همالیا د غرونو په لمن کې یوه کلکه او مستحکمه کلا وه چې د هند پانگوالو او راجاگانو خپله پانگه (طلا) هلته ساتلې وه. خو سلطان محمود غزنوي نوموړې قلعه هم فتح کړه. سلطان محمود ډیره خزانه (اوه لکه دیناره، اوه سوه

منه زرين لوښي او ۲۲ منه خالصه طلا، دوه زره منه خامه نقره، شل منه مختلف جواهرات ....) د لنګرکوټ له قلعه څخه لاسته راوړل. دغه غنیمتونه په ۴۰۰ هجري قمري کې درې ورځې نندارې ته کېښودل شول (۴٦: ۴۲).

د ۴۰۵ هجري قمري په پسرلی کې سلطان محمود غزنوي غوښتل د ناردين قلعه چې حکمران تريلوچنيال پکې حکمراني کوله، له مينځه يوسي ځکه هغه په لاهور کې د هندوشاهي د سلسلې له نورو حکمرانانو سره په يوځای کېدو سره يو قوي قوت جوړ کړی و او هڅه يې کوله چې په لاهور کې د غزنويانو نفوذ له مينځه يوسي. د ناردين کلا په لورې يې حرکت وکړ. کله چې تريلوچنيال د سلطان محمود له ورتګ څخه خبر شو، خپل زوی (بهيمپال) يې د کلا د دفاع لپاره وټاکه. سلطان محمود بهيمپال ته ماتې ورکړه او کلا يې فتح کړه. او ډير غنيمتونه د سلطان محمود په نصيب شول. د تريلوچنيال ځواک درې وړې شو. هغه د پنجاب ختيځ د سوالک Siwalik په غرونو کې له لاسه وتلو فوځونو په راټولولو شروع وکړه. يو ځل بيا يې پر محمود حمله وکړه، خو ماتې يې وخوړه. د سلطان محمود ددې بريا خبر ډيرو لريو ځايو ته ورسيد، چې په پايله کې د شاوخوا راجاګانو سلطان ته د وفادارۍ لوړه وکړه. او د هغو سيمو ګڼ شمير خلکو د اسلام دين ومانه. سلطان محمود د دينې ښوونې لپاره هلته افغاني عالمان پريښودل او ډير جوماتونه يې جوړ کړل او په خپله د ۴۰۵ هجري قمري کال په اوړي کې بيرته غزني ته راستون شو (۳۷: ۱۳۷).

په ۴۰۹ هجري قمري کې محمود د کشمير د فتحې پريکړه وکړه. که څه هم هغه د جيهلم له سيند څخه تير شو د لوهرکوټ مشهور حصار چې هلته ډير هندوان جمع شوي وو، محمود دوه ځله حمله وکړه. کله چې د سلطان محمود لښکر له افغانستان څخه هند ته ورسيد. د قنوج او مترا (ماتوره[1]) په ښارونو کې، چې په هند کې د مدنيت مرکزونه وو او ډير معبدونه يې لرل، حمله وکړه. د لنګرکوټ چې د سلطان له مهمو فتحو څخه ګڼل کيږی، ځکه ددې ښار په يوه معبد کې پنځه زره بتان چې سترګو کې يې ياقوت ځای پرځای شوي وو، او نور قيمتي اجناس موجود و، هم محمود ته په لاس ورغلل. وروسته د مترا، قنوچ او د ګنګا درياب په غاړه کې چې ډيرې کلاګانې او زرهاو بوتان موجود وو

[1] ماتوره: د هند له مشهورو فرهنګي ښارونو څخه وه، چې هلته ډير معبدونه موجود وه. نوموړي ښار سلطان محمود غزنوي په په ۴۰۸ هـ ق (۱۰۱۸ م) کال فتح کړ. سلطان محمود چې کله د ماتوره ښار فتح کړ، په دې ښار کې پنځه بتان موجود وو. دغه بتان له سرو زرو څخه جوړ او د يو بت په سترګو کې دوه ياقوت ځای پرځای شوی وو. (۴۶: ۴۲)

د هغوی د فتحې لپاره تیاري ونیوه. د قنوچ تر نیولو وروسته مظفر او منصوره یې هم ونیول. سلطان محمود ته په دې فتح کې پنځه پنځوس زره غلامان، ۳۵۰ پیلان او درې ملیونه درهم په لاس ورغلل. کله چې سلطان له دې وروسته غزني ته راورسید، په غزني کې یې د مشهور جماعت (عروس فلک) بنسټ کیښود. د عروس فلک مسجد په آسیا کې د معمارۍ په لحاظ ساری نه درلود. سلطان محمود په ۴۱۲ هجري قمري د کالنجر د نیولو لپاره اقدام وکړ، په لاره کې یې د ګوالیار کلا ونیوله ، او د کالنجر کلا یې هم فتح کړه (۴۶: ۱۴۳).

۴،۷،۸،۳. د سومنات فتح (۴۱٦ هـ ق)

(۴۰۴ هـ ش)

(۱۰۲٦ ز)

سلطان محمود غزنوي د پرلپسې فتوحاتو په لړ کې د هند ډیری سیمې ونیولې او د هندوانو یو شمیر معبدونه یې وران او پرځای یې جوماتونه جوړ کړل. ټولو هندوانو به ویل چې سومنات زمونږ پر بتانو په غوسه شوی دی، که هغه خوښ وای، هیڅ به بتان نه وای تخریب کړای. کله چې سلطان محمود دا خبر واورید. د سومنات د ویجاړولو دپاره، ترڅو د هندوانو پورته ادعا رد کړي په ۴۱٦ هجري قمري د شعبان په ۲۳ مه د دوشنبې په ورځ له دیرش زره منظمو سپرو او ډیر شمیر داوطلبو مسلمانانو سره له غزني څخه روان شو، چې د همدې کال د رمضان په ۱۵ مه ملتان ته ورسید. هلته د وسایلو د چمتو کولو او بیدیا کې د لارې د څیړلو او تثبیتولو لپاره تم شو. سلطان هر عسکر ته د اوبو لپاره دوه اوښان ورکړل او شل زره نورو اوښانو باندې یې وسایل او شیان بار کړل.د ۴۱٦ هجري کال د شوال په دویمه یې له ملتان څخه حرکت وکړ. د سختو لارو له طې کولو وروسته د ۴۱٦ هجري قمري کال د ذیقعدې په ۱۴ مه د پنجشنبې ورځ سلطان محمود هغه ښار ته چې هلته سومنات[1] بت ؤ، ورسید. هغه د سمندر تر غاړې یوه کلکه کلا ولیده. د کلا برجونه د برهمنانو په لاس کې وو. هغوی مسلمانانو ته په سپکاوي سره وویل، چې سومنات به له تاسې څخه هغه بدله واخلي کوم چې تاسو یې سپکاوې کړی دی. خو کله چې د کلا مشر خپله ناتوانې ولیدله، یو ټاپو ته وتښتیده، ترڅو چې سلطان محمود بیرته راونه ګرزید هغه مشر هم سومنات ته رانغی (۳۷: ۱۳۷).

---

[1] د سومنات د بتانو خونه د کاتیاوار د ایالت د شبعې جزیرې په جنوب کې چې لویدیځ برخه کې موقعیت درلود. (۴۶: ۴۳) .

سلطان محمود د سومنات کلا محاصره کړه. د کلا اوسیدونکو برهمنانو او د سومنات نورو پیروانو په کلکه دفاع کوله، خو د سلطان محمود پوځ د ۴۱٦ هجري قمري د ذیقعدې په۱۵ مه د جمعې په سهار پر کلا حمله وکړه، ماسپښین مسلمانانو د کلا برجونه ونیول او د اذان په کولو سره یې خپله کامیابي اعلان کړه. د کلا هندوان د کلا دننه معبدونو ته ننوتل، د بت پښو ته پریوتل او مرسته یې وغوښتله. دوباره یې په زیات جرئت او هیله بیا جګړه پیل کړه. د مسلمانانو پوځ ګډ وډ شو، مخکې له ماښام څخه هندوانو له دوی څخه هغه سنګرونه بیرته ونیول کوم چې نیولي یي وو. د شنبې ورځ د ذیقعدې په ۱٦ مه مسلمانانو بیا د کلا استحکامات ونیول او هندوان یې په شا وتنبول. هندوان بیا ډلې ډلې معبد ته ننوتل او له سومنات څخه یې مرسته وغوښته. خو د هندوانو دغه عصبیت د مسلمانانو په جرئت هیڅ اغیزه ونکړه. مسلمانان د کلا په نیولو بریالي شول. په پایله کې پنځوس زره هندوان د سومنات په دفاع کې ووژل شول(۳۷: ۱۷۰).

جواهر لعل نهرو د سومنات په اړه داسې نظر لري : سومنات یو لوی معبد و، چې د پیړیو په اوږدو کې هلته ډیر سوغاتونه جمع شوي وو. کله چې محمود هغه ځای ته نږدې شو، په زرګونو خلکو دې معبد ته پناه یوړه، هیله یې درلوده چې معجزه به مینځ ته راشي. هغه خدای چې دوي د هغه عبادت کوي ، ددوي ساتنه او ملاتړ به وکړي... په پایله کې محمود معبد ونیوه. پنځوس زره کسان چې هلته د ساتنې په انتظار کې وو، ټول مړه شول...)) (۴۵: ۳۱۲-۳۱۳).

سلطان محمود له دې بریالیتوب وروسته د ۴۱۷ هجري قمري کال د صفری په لسمه بیرته غزني ته راغی.

۴,۷,۸,۴. **د جټانو سره جګړه (۴۱۸ هـ ق)**

(۴۰٦ هـ ش)

(۱۰۲۸ ز)

جټان چې سلطان محمود، له سومنات څخه د بیرته راتګ پرمهال کړولي وو. له ملتان څخه یې حرکت وکړ، پریکړه یې وکړه چې په سیند کې د جټانو مقابله وکړي. خپل لښکر یې په بیړیو او وسلو سمبال کړ، جټانو هم د جګړې له پاره ترتیبات نیولې وو، کورونه او مالونه یې یو لیرې ټاپو ته یوړل.

ځلور زره بیړې یې مجهزې کړې وې. خو د جټانو بیړۍ به چې کله د مسلمانانو له بیړیو سره ولګیدلې نو چپه او ډوبې به شوې. په پایله کې جټانو ماتې وخوړله. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال کې بیرته غزنې ته راغی(۳۷ : ۱۷۷).

۴,۷,۹ . د سلطان محمود مړینه

سبکتګین له بلخ څخه د غزني پر لورې د سفر په لاره د ۳۸۷ هجري قمري کال په شعبان کې مړ شو. د هغه له وصیت سره سم اسمعیل پاچا شو، او اوه میاشتې یې پاچاهي وکړه. سلطان محمود له یوې جګړې وروسته چې د ۳۸۸ کال د ربع الاول په میاشت کې د دواړو ورونو اسمعیل او محمود ترمینځ واقع شوه، محمود بریالی او پاچا شو. سلطان محمود د ۳۳ کالو (۳۸۸-۴۲۱هجري قمري) واکمنۍ وروسته د ۴۲۱ هجري قمري کال د ربیع الثاني په ۲۳ مه نیټه وفات شو. سلطان محمود په ۴۱۸ هجري قمري کال په هند کې د جګړو له امله په ځانګړې ډول د اوړي په موسم کې د جګړو د سختیو او تکلیف له کبله یې د بدن ځواک ورځ تر بلې کمیده. په ۴۱۸ هجري قمري کال له جټانو سره د جګړې پرمهال د ملاریا مکروب یې وجود ته ورننوت چې دغه مزمنې ناروغۍ ورته د اسهال او سل (نرې رنځ) سب وګرځید. نوموړی دوه کاله په دغې شدیدې ناروغي باندې اخته و. سلطان محمود هڅه کوله چې دغه ناروغي له خلکو پټه وساتي. طبیبانو ورته د بشپړ استراحت سپارښتنه کوله ، خو بیا هم سلطان محمود ورځنۍ چارې ترسره کولې. د ورځې دوه ځله یې خلک خپل حضور ته منل. خپل کلني سیاحت ته یې د پخوا په شان دوام ورکړ. د امپراتورۍ دننه یې ګرځیدل راګرځیدل پري نښودل. د ۴۲۰ کال ژمی یې په بلخ کې تیر کړ، خو د بلخ آب او هوا دده پر وجود باندې ښه ونه لګیده. د ۴۲۱ هجري قمري په مینځ او د ۱۰۳۰ ز کال په اپریل کې غزني ته راورسید. د ځای بدلون هم ګټه ونکړه. په غزني کې له یوې اونۍ وروسته د ۴۲۱ هجري قمري د ربیع الثاني په ۲۳ مه د پنجشنبې ورځ د سهار په ۹ بجو د ۵۹ کالو په عمر وفات شو. په هماغه ورځ یې د ماخستن د لمانځه پروخت په فیروز بڼ کې یې خښ کړ (۳۷: ۱۷۸-۱۷۹).

۴,۷,۱۰. د سلطان محمود شخصیت

سلطان محمود غزنوي د هغو پاچاهانو په جمله کې شامل دی چې د خپلو لوړو کارنامو له کبله نه یوازې په اسلامي تاریخ کې مشهور دی؛ بلکې د نړۍ په تاریخ کې هم ډیر شهرت لري. د بغداد خلیفه

له خوا د سلطان په لقب ولمانځلی شو. دده مور د زابلستان د یو سردار لور او پښتنه وه. د پلار له لورې ترک ؤ. دا چې دی په افغانستان کې پیدا شوی او روزل شوی دی افغان دی. ولې پښتنو نوموړی د هغه د لوړو کارنامو له امله د خپل مشر او لیډر په توګه قبول کړ. په تخت باندې د سلطان محمود د کښیناستلو پرمهال د غزني حکومت لا ډیر پرمختګ نه و کړی، مګر ده د خپلې واکمنۍ قلمرو په یو عظیم سلطنت بدل کړ. دده په واکمنۍ کې بخارا، د فارس یوه لویه برخه او د هند ډیرې سیمې شاملې وې. پر هند باندې یې ۱۷ ځلی لښکر کشي کړیده. د سلطان محمود غزنوي د فوځونو اکثریت؛ پښتانه وو. دا خبره العتبي هم د هند د ناردین په جګړه کې تائید کړی وه. په دې جګړه کې ګڼ شمیر پښتانه دده سره ملګري وو (۲۸۱:۳۲-۲۸۲).

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د شخصیت په اړه داسې نظر لري : له سبکتګین وروسته د هغه زوی محمود پاچا شو. سلطان محمود یو ممتاز سردار، د سپرو عسکرو یو ښه لارښود، پر هند یې ډیر کلونه پرلپسې حملې وکړې؛ ډیر غنیمتونه او بندیان یې له ځانه سره یوړل، اولس ځله یې پر هند حمله وکړه، یوازې یو ځل یې ماتې وخوړه، نور په ټولو حملو کې بریالی و (۴۵:۳۱۲).

سلطان محمود یو مسلمان او د قرآن حافظ و. د هند هره سیمه یې چې نیولې هلته یې د اسلام مقدس دین خپور کړی دی. ټول غنیمتونه یې د خدای ج د دین په لاره کې لګول. هغه د خلکو شخصي شتمنۍ او کورونو سره کار نه درلود. نوموړی مینځنۍ قد او جلبوونکې څېره درلوده. سلطان محمود یو مهربانه سړی و، له ورونو سره یې نرم چلند کاوه، له مامورینواو صاحب منصبانو سره یې ښه سلوک کاوه، هغوی به له مړینې وروسته هم هغه په نیک نوم یادوه. خپل ژوند یې د اسلام د سپیڅلي دین له اصولو سره سم تیراوه. د چا مخالفت یې نه شو منلې، خپله تیروتنه یې منله ، د قانون احترام یې کاوه او هیچا ته یې د قانون خلاف کړنو ته اجازه نه ورکوله.

۴,۷,۱۱. د سلطان محمود دورې ته یوه کتنه

سلطان محمود غزنوي د مینځنیو پیړیو او مخکنیو امپراتورانو په څېر د یو مطلق العنانه پاچا په توګه د درې واړو قوو (اجرائیه، قضائیه او مقننه) په سر کې قرار درلود. ده په خپل ژوند کې دا ثابته کړه چې د سکندر مقدوني او ژول سزار په څېر د نړۍ له لویو فاتحانو څخه دی؛ او د اسلام په تاریخ کې د سترو او مقتدرو اسلامي پاچاهانو په لیکه کې ولاړ دی. ده په خپل ژوند کې یوه لویه امپراتوري

تشکیل کړه. د ده د امپراطورۍ سرحدات په لویدیځ کې د اصفهان، همدان او طبرستان پورې؛ په ختیځ کې د ګنګا تر سواحلو پورې او په شمال کې تر سیر دریا پورې رسیده، تاسیس کړه. سلطان محمود په خراسان کې د یو مقتدرې امپراطورۍ په جوړولو، تر ډیره وخته پورې د افغانستان په سیاسي، نظامي، او اقتصادي لحاظ د اسلامي هیوادونو مقتدر دولت ګڼل کېده . د اسلام مقدس دین یې په ټول افغانستان او هند کې خپور کړ (۴٦: ۴۷).

سلطان محمود هیڅکله په خپلو دندو کې بې عمله شخص نه و. نوموړی د دولتي چارو په سرته رسولو کې نه ستومانه کېده . له هرې ادارې څخه یې څارنه کوله . کله به یې چې ظلم، جبر او بې عدالتي ولیدله، ډیر ژر به یې مجرم ته سزا ورکوله او مظلوم ته به یې د جبران چاره کوله. د امپراطورۍ په لېرې سیمو کې په ګرځېدو راګرځیدو سره یې د حاکمانو په زړونو کې دده محبوبیت زیاتوه. له صاحب منصبانو او دولتي چارواکو یې دوامداره څارنه کوله. سلطان محمود د ټول پوځ قوماندان او سپه سالار و. پخپله یې په جګړو کې ګډون کاوه. بهرنۍ سیاست یې خپله شخصاً اداره کاوه. مهم مکتوبونه یې پخپله لیکل. لوړ رتبه مامورین یې خپله مقررول. له وزیرانو سره یې مشوره کوله. دده په دربار کې ډیر زیات شمیر قلموالو او شاعرانو حضور درلود. د سلطان محمود دولت یو قوي مرکزي دولت و.

سلطان محمود حکومت لاندې وزارتونه درلودل.

1. د دیوان وزارت (وزیر مالیه)
2. عرض دیوان (حربیه وزیر)
3. د رسالت دیوان (دارالتحریر وزیر)
4. د شغل دیوان (وزیر د اشرف الملوک یا استخبارات)
5. دیوان وکالت یا د دربار وزیر

په ولایتونو کې جلا ادارې موجودې وې. (۳۷: ۱۸۴).

د سلطان محمود غزنوي په دربار کې د وخت مشهور شاعران او عالمان لکه عنصري بلخي، فرخي سیستاني، منوچهري ، فردوسي (د شهنامې لیکونکې)، ابوریحان البیروني، ابن سینا بلخي، احمد حسن میمندي ، العتبی او داسې نور موجود وو. ډیر اسلامي علما یې تربیه او د امپراطورۍ لیرې برخو

ته يې واستول. چې د همدې خدمت پر بنسټ د اسلام مقدس دين هر ځآی ته ورسيده او په غزني کې لويه ديني مدرسه جوړه شوه، چې پکې اسلامي زده کړې کېدلې. د همدې ارزښتونو له مخې په ۲۰۱۳ ز کال کې د اسلامي نړۍ له خوا غزنی د اسلامي نړۍ هيوادونو د تمدن د مرکز په توګه وپيژندل شو.

جواهر لعل نهرو د سلطان محمود د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري : محمود په ۱۰۳۰ ز کال کې مړ شو. دده د مړينې پرمهال ټول پنجاب او سند دده په قلمرو کې شامل و. په هند کې محمود د يو لوی اسلامي رهبر په توګه پيژندل شوی دی. ده د اسلام دنشراو پراختيا لپاره پرهند حملې کولې. ډېر مسلمانان د هغه ستاينه کوي... (۴۵:۲۱۳).

همدارنګه مرحوم مير غلام محمد غبار د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ د دورې په اړه داسې نظر لري : ... هند ته د محمودلښکرو مذهبي اړخ درلود، نه د مال د ترلاسه کولو اړخ. هغه، غنيمتونه او مرئيان يې د مذهب له حکم سره سم منل او د غير مسلمانانو مذهبي ځايونه يې په جوماتونو اړول او يا يې له سره جوړول. محمود يو کلک مسلمان و او د الهي کلمة الله لوړيدا يې خپله ديني دنده بلله. په دغه لار کې د هغه جګړو ديني بڼه درلوده او که چيرې د مالي ګټو لپاره وای نو مسلمان شوی او تسليم شوي هندوان به يې يو هم ژوندی نه وای پريښی. مالي او ځاني مصؤنيت به يې نه و ورکړای. او يا به يې د بوتانو د ماتولو پرځای د هغه په پيروانو پلورلي وای. هغه به په دي قيمتي غنيمتونو او ځيزونو باندې تل جوماتونه او مدرسې جوړولې ...)) (۲۷:۱۲۱).

د سلطان محمود دوه تيروتنې د تاريخ په وړاندې د پاملرنې وړ دی. يودا چې په افغانستان کې ترکي سلجوقيانو ته يې د اوسيدو اجازه ورکړه ، ځکه همدې سلجوقيانو د ده له مړينې وروسته د مسعود سره مخالفت وکړ او د هغه د قوتونو تر ماتې وروسته سلجوقيانو خپل مستقل دولت تاسيس کړ. دويمه تيروتنه يې دا وه چې د مسعود پر ځای محمد د ځای ناستې په توګه وټاکه چې په لوی لاس يې پخپلې غزنوي کورنۍ کې بې اتفاقي پيدا کړه ، چې بيا مسعود په زور له محمد څخه واک ترلاسه کړ.(۴۶:۴۹).

د سلطان محمود د واکمنۍ دوره د افغانستان د اسلامي واکمنانو په لړ کې يوه ځلانده او له وياړه ډکه دوره ده چې په افغانستان کې يې يو لويه امپراتوري جوړه او د هند په نيمه وچه کې يې د اسلام

مقدس دين خپور کړ.او د هیواد دننه یې سیاسي وحدت تامین او په خوا کې یې یو قوي مرکزي دولت تاسیس کړ.

۴,۲. نقشه : لاندېنۍ نقشه د سلطان محمود غزنوي د لښکر کشیو لورې راښئي.(۳۰:۱۵۰)

۴,۸. د محمد واکمني (۴۲۱-۴۲۱هـ ق)

(۴۰۹-۴۰۹ هـ ش)

(۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)

سلطان محمود غزنوي اوه زامن مسعود، محمد، سلیمان ، اسمعیل ، نصر ، ابراهیم او عبدالرشید درلودل. دوه لومړني مسعود او محمد   یې مشران زامن وو. مسعود چې تر محمد مشر و؛ زړور، مبارز او د مشرۍ صفتونه پکې موجود وو، خو محمد دا صفتونه نه درلودل. هغه عیاش سړی و او د سیاست په نسبت د شعر او ادب سره یې زیاته علاقه درلوده (۴٦: ۴۹).

سلطان محمود په ۴۰٦ هجري قمري کې خپل زړور زوی مسعود د ځای ناستې په توګه وټاکه، چې نوموړی هغه مهال ۱۹ کلن و. اما د مسعود دښمنانو د شیطانت په وسیله سلطان محمود پر مسعود باندې بدګومانه کړ او سلطان محمود، د دښمنانو د توطیې او دسیسې پر بنسټ مسعود تل تهدیداوه او بل زوی محمد یې د مسعود په مقابل کې تشویق او هڅاوه. سلطان محمود غزنوي خپل زړور زوی مسعود سره له کینې څخه ډک چلند کاوه، مسعود یې د تهدید په خاطر له هرات څخه ملتان ته ولیږه. لږه موده وروسته یې بیرته هرات ته بدل کړ. ددې دواړو (پلار او زوی) ترمینځ د تاوتریخوالې

پايله دا شوه چې سلطان محمود غزنوي؛ مسعود د ځای ناستې له مقام څخه ليرې کړ. خو ددې موضوع له ښکاره کېدو څخه يې ډډه وکړه، ځکه هغه د مناسب وخت په انتظار کې و. خو ددربار مشرانو هم په ښکاره د سلطان ددې تصميم مخالفت نشو کولی؛ که چا مخالفت هم کاوه، سلطان محمود د هغوي نظرياتو ته کوم اهميت نه ورکاوه خو سلطان محمود د مړينې پر مهال د دولت مشرانو ته وويل: کوښښ وکړئ چې زما د زامنو تر مينځ بې اتفاقي پيدا نشي او مسعود د محمد سره جگړه ونکړي . د سلطان محمود له مړينې وروسته د غزنوي دربار مشران په دوه ډلووويشل شول؛ يوې ډلې د مسعود ملاتړ وکړ؛ بلې ډلې د سلطان د وصيت سره سم د محمد ملاتړ وکړ او محمد چې په دې مهال په جوزجان کې و، د پاچا په توگه يې اعلان کړ. علي د ارسلان زوی حاجب د پلازمينې د امنيت د ساتلو او ټولو حکومتي چارو څارنه کوله. محمد يې له جوزجان څخه غزني ته د يو ليک په واسطه راوغوښت. محمد چې د علي ليک ولوست؛ له خپلو مشاورينو سره يې يو ځای پريکړه وکړه چې د ځای ناستې په اړه د مسعود نظر ته انتظار وباسي؛ د هيواد گټو ته وفادار درباريانو د محمد دا نظر تائيد کړ. خو فرصت طلبو عناصرو وويل : ((څه کوئ چې نقد په نسيه خرڅوئ. غزني، سيستان، کابل، زابل، هندوستان او هغه خزانه چې ته پوهيږې چې څومره ده له تاسره ده؛ هغه عسکر چې نړۍ يې د مقابلې توان نلري له لاسه ورکوې او د بل تر امر لاندې ژوند کوې))(۳۰: ۱۸۵).

محمد غزني ته راغی او په غزني کې يې تود هرکلی وشو. له درې ورځو غم او فاتحې اخيستلو وروسته پرتخت کښيناست؛ محمد د نرم طبعيت خاوند و؛ يو شمير درباريان چې مسعود يې د امپراطورۍ د ادارې لپاره وړ گاڼه، ويې هڅاوه چې غزني ته راشي او واک ترلاسه کړي. مسعود هم ځان د پاچاهۍ مستحق گاڼه؛ د واک د ترلاسه کولو په خاطر له فارس څخه هرات او له هرات څخه بلخ او بيا غزني ته راغي. د مسعود پلويانو وار د مخه محمد بندي او ړوند کړې و. په دې ترتيب مسعود واک ته ورسيد او د محمد اوه مياشتنۍ واکمني ختمه شوه (۴۶:۵۰).

۴,۹. د مسعود واکمني (۴۲۱-۴۳۲هـ ق)

(۴۲۰-۴۰۹ هـ ش)

(۱۰۴۲-۱۰۳۱ ز)

مسعود چې کله واک ته ورسید ، خواجه احمد حسن میمندي یې له بندیخانې څخه خلاص کړ او د خپل وزیر په توګه یې وټاکه؛ ابو علي حسن بن محمد یې چې په حسنک مشهور و، بندي کړ او احمد ینالتګین یې ویهند ته ولیږه. هغه دواړه سرداران چې محمد یې بندي او ړوند کړی و، بندیان او پانسي کړل، چې دې کار ظاهري بڼه درلوده؛ ځکه چې مسعود پخپله امر کړی و چې محمد ړوند کړئ. مسعود یو کال د دربار د چارو په سنبالښت او د داخلي ستونزو په اوارولو کې تیر کړل. په ۴۲۲ هجري قمري کې د عیسی په نوم یو تن په مکران کې بغاوت وکړ؛ د مسعود عسکرو هغه شورش ارام او په ۴۲۳ هجري قمري کې ترکمنانو پر هرات حمله وکړه. هغوي ته یې هم ماتې ورکړه. په ۴۲۴ هجري قمري کې مسعود هند ته پوځي سفر وکړ . خو کله چې له هند څخه بیرته راوګرځید؛ د هیواد په داخل کې وضعیت ورځ تر بلې بحراني کېده؛ په ځانګړي ډول ترکمنانو به په طوس ، هرات او ترمذ حملې کولې. علي تګین هم له بخارا څخه د بلخ د نیولو تصمیم درلود. مسعود پخپله مقابلې ته ورغی او په سرخس کې یې قرار ګاه ونیوله. ترکمنانو په مروه کې ماتې وخوړه. علي تګین په خپله مړ شو، مسعود خاطر جمع شو (۴٦: ۵۱).

مسعود یو ځل مخکې له علي تګین څخه د واک لپاره د مرستې غوښتنه کړې وه، او تعهد یې کړی و چې د مرستې په بدل کې به د ختلان سیمه علي تګین ته ورکوي. خو کله چې مسعود د علي تګین له مرستې پرته واک ته ورسید نو د ختلان د سیمې له ورکړې یې انکار وکړ. خو علي تګین وار د مخه د جګړې تیاري نیولې وه. کله چې مسعود سرخس ته د جګړې لپاره ورسید، علي تګین مړ شو، مسعود د هغه له خطر څخه بې غمه شو. له بل پلوه د قدر خان سره یې د دوستۍ اړیکې په دې مقصد ټینګې کړې. چې د کاشغر له قدر خاني دولت سره اړیکې په دوستۍ بدلې شي ، په ۴۲۲ هجري قمري کې سلطان مسعود خپل دوه سفیران کاشغر ته ولیږل؛ دوې دواړو دنده درلوده چې د قدر خان دربار ته ورشي او د هغه لور مسعود ته او د هغه د زوی بغراتګین لور مودود لپاره وغواړي. بالاخره

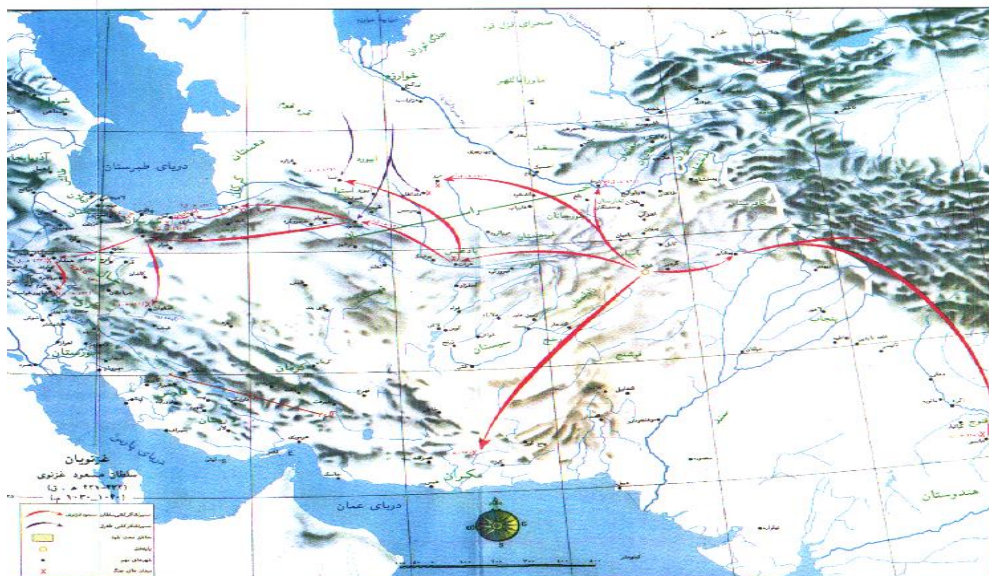
استازي بريالی شول. قدر خان خپله لور مسعود او د خپل زوی بغراتگين لور يې د هغه زوی مودود ته په نکاح ورکړې (۳۰: ۲۱۰).

بارتولد هم پورته مطلب تائيدوي او ليکي : مسعود يو هئيت د ابوالقاسم ابراهيم بن عبدالله حصيري او قاضي ابو طاهر عبدالله بن احمد ثياني په مشرۍ کاشغر ته وليږه. دغه هئيت د کاشغر پاچا قدر خان ته د مسعود له پاچا کېدو خبر ورکړ. او د مسعود له خوا يې د دوستۍ ډاډ ورکړ او له قدر خان څخه يې غوښتنه وکړه چې خپله لور مسعود او د هغه د زوی بغرا خان لور د مسعود زوی مودود ته په نکاح ورکړي. مسعود د قدر خان د لور لپاره پنځوس زره ديناره او د بغرا خان د لور لپاره يې ديرش زره ديناره پيشنهاد کړل. د دوي وړانديز د کاشغر د پاچا قدر خان او د هغه له مړينې وروسته د هغه د زوی بغرا خان له خوا ومنل شو. د مودود ميرمن په لار کې وفات شوه خو د مسعود ميرمن شاه خاتون په ۱۰۳۴ ز کال غزني ته راورسيده چې د مسعود له خوا يې تود هرکلی وشو (۲۱۸:۲-۲۱۹).

له قراختائيانو سره د کورني پيوند او دوستۍ څخه د مسعود موخه دا وه ترڅو له شمال څخه خاطر جمع شي او دده دښمنان له قراخانيانو سره ملگري نه شي. په ۴۲۵ هجري قمري کال سلجوقيان د يبغو -طغرل او داود په مشرۍ له ماوراالنهر څخه د خراسان نيسايا (جوزجان) ته داخل شول. مسعود دوه تنه جنرالان د ترکمنانو د دفاع لپاره جوزجان ته واستول، خو سلجوقيانو د غزني پوځ ته ماتې ورکړه. مسعود مجبور شو چې د جوزجان ولايت ته نږدې سيمې سلجوقيانو ته پريږدي. په ختيځ کې د وضعيت د کنترول لپاره يې د سلطان محمود د وخت حاکم اربارق له هند څخه بلخ ته راوغوښت؛ ددې لپاره چې د هغه عسکر پاڅون ونکړي. لومړی يې د هغه احترام او وروسته يې په ۴۲۲ هجري قمري کال بندي او ثروت يې ورته لوټ کړ. احمد ينالتگين يې د پنجاب د حاکم په توگه وټاکه. احمد ينالتگين په ۴۲۶ هجري قمري کال د سلطان مسعود له اجازې پرته پر بنارس حمله وکړه او له ډېرو غنيمتونو سره لاهور ته راوگرزيد. مسعود د هغه دا عمل د ځان لپاره خطر وگاڼه او جنرال تلک يې د هندو قواو د قوماندان په توگه چې خپله هندو و، وټاکه، د احمد ينالتگين د ايل کولو په خاطر لاهور ته وليږه. احمد ينالتگين غوښتل چې مانسيرې (منصري) ته وتښتي؛ مگر د سند سيند کې ډوپ شو. سلطان مسعود په ۴۲۸ هجري قمري کال هند ته سفر وکړ. د هانسي مشهوره کلا او بنارس بندر يې ونيول او له ډېرو غنيمتونو سره غزني ته راوگرځيد. خپل زوی مجدود يې د لاهور د حکمران په توگه مقرر کړ. مسعود په همدې کال ماوراالنهر ته سفر وکړ، هغه ترکمنان چې د بلخ د نيولو نيت يې درلود

بیرته شاته تګ ته مجبور کړل. په جوزجان کې علي کندوزي چې بغاوت یې کړی و، د خپلو ملګرو سره یې یو ځای پانسي کړ (۴۶: ۵۲).

۴,۳. نقشه : لاندینی نقشه د سلطان مسعود د لښکرکشیو لورې راښئي. (۳۰: ۱۵۱)

سلطان مسعود د واک په اخرو وختونو کې د ډیرو جګړو او ستونزو له امله عصباني شوی و. هغه مشران چې مسعود ته وفادار و، زاړه یا مړه شوي وو. په دربار کې بې باوري او ګډوډي د مسعود واکمنۍ د زوال کندي ته ورټیل وهله. مسعود د دندانقان په سیمه کې چې د سرخس او مروې په مینځ کې موقعیت لري سخته ماتې وخوړه. په ډیر بد حالت غزني ته راورسید. په همدې مهال (۴۳۱ هجري قمري) د میکائیل سلجوقي زامنو (طغرل بیک او داود چغر بیک) نیشاپور، هرات او سیستان پورې سیمې ونیولې.

مسعود چې د هیواد په داخل کې وضعیت خراب ولید، خپل زوی مودود یې په غزني کې پریښود، پخپله یې هند ته په دې نیت سفر وکړ چې هلته به د یوه قوي پوځ له برابرولو وروسته افغانستان ته راشي؛ ترڅو له سلجوقیانو څخه نیول شوې سیمې بیرته ونیسي. د دربار مشرانو نوموړی هند ته له سفر څخه منع کاوه، خو مسعود ونه منله. په دې سفر کې یې خپل ړوند ورور محمد او د هغه زامن له بندیخانې څخه ازاد او له ځانه سره یې هند ته بوتلل. کله چې مسعود د مارګلې سیمې ته، چې د سند دریاب د اوسنې حسن ابدال ختیځ کې موقعیت لري ، ورسید، په دې ځای کې هغو عسکرو چې د

مسعود خزانی ته سترگی پټې کړې وې، دده پرضد شورش وکړ. دوي د لږ مقاومت وروسته د مسعود په طرفدارانو بریالی شول. د مسعود خزانه یې چور او نوموړی یې بندي کړ او د هغه ورور ړوند محمد یې پاچا کړ. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې د محمد د پاچا کېدو سره سم یې مسعود وواژه. مسعود د توري او قلم خاوند و، د ادب سره یې هم مینه درلوده. د ده د واکمنی مشهور عالم ابوریحان البیروني و(۴۶:۵۳).

د مسعود قبر اوس د روضه په لار کې ښي طرف ته تقریباً د یو میل په واټن د بڼونو په مینځ کې موجود دی.د هغه پر سر یوه ګُنبده هم جوړه شوې، د مرمر له ډبرو څخه یو ښایسته صندق دده پر قبر جوړ شوی. خلک دا د مسعود مزار ګڼي چې د باغونو په مینځ کې پروت دی(۳: ۴۳)

۴,۲. انځور: پورتنی انځور د سلطان مسعود تاریخي منار راښي. (۳:۱۲۱)

۴,۱۰. د مودود واکمني (۴۳۲-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۰-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۴۲-۱۰۵۱ ز)

سلطان مسعود د واکمنۍ په آخر کې خپل مشر زوی مودود چې مخکې یې د ولیعهد په توګه ټاکلی و. په ۴۳۲ هجري قمري کې یې د خپل وزیر احمد بن محمد بن عبدالصمد سره په اتفاق یو لوی لښکر د سلجوقیانو سره د مقابلې په خاطر له غزني څخه حرکت وکړ ترڅو له سلجوقیانو سره مقابله وکړي. مګر د پلار له وژلو او د عسکرو د شورش د خبرېدو سره سم یې د سلجوقیانو له مقابلې

څخه لاس واخیست او پریکړه یې وکړه چې ژر تر ژره د خپل پلار له قاتلانو څخه د خپل پلار بدل واخلي. خو دده پوه وزیر ابونصر احمد بن محمد بن عبدالصمد، مودود ته وویل : ښه دا ده چې لومړی غزني ته ولاړ شو او غزني ونیسو. کله چې غزني مو ونیو، ټول عسکر ډیر ژر زمونږ لاس ته راځي(۳۰:۲۷۷).

د وزیر دا وړاندیز د مودود خوښ شو، بیرته غزني ته راغې. په غزني کې د خلکو له خوا یې دروند استقبال وشو. د سلطان مسعود د فاتحې د مراسمو له پای ته رسیدو وروسته یې د سلطان مسعود د قاتلانو څخه بدلې اخیستلو لپاره عسکر راټول او مجهز کړل. محمد په پیښور کې د مودود د مقابلې لپاره تیاری کاوه. د پسرلي په رارسیدو سره مودود له غزني څخه بهر شو، محمد خپل زوی یې د پیښور او ملتان د سپه سالار په توګه وټاکه ، پخپله یې له پیښور څخه د مودود د مقابلې لپاره حرکت وکړ. د اوسني فتح آباد په سیمه کې دواړه لښکرې سره مخامخ شوې ، په لومړی جګړه کې یو هم بریالی نشو. مودود، عبدالرشید د محمود زوی یې د ځان ملګری کړ ، بالاخره امیر محمد ماتې وخوړه او د مودود په دستور د سلطان مسعود تابوت غزني ته راوړل شو او هغه ځای فتح آباد[1] په نوم یاد کړو (۳۰: ۲۷۹).

امیر محمد مخکې مودود ته لیکلی و چې سلطان مسعود د ینالتګین زامنو؛ زما له رضایت پرته د خپل پلار د قتل په بدل کې وژلی دی. خو مودود په خپلې واکمنۍ کې دوه مهمې دندې درلودې، یوه د پلار د وینې بدله اخیستل او بله د سلجوقیانو سره مقابله. خپل تره امیر محمد یې په ۴۳۲ د رجب په ۱۳ مه وواژه. همدارنګه د ینالتګین او د امیر محمد زامن یې چې د خپل پلار قاتلین ګڼل ، ټول یې ووژل (۳: ۴۴).

مودود بیرته غزني ته راوګرزید. په ۴۳۲ هجري قمري کال کې یې ځان پاچا اعلان کړ. د سلجوقیانو سره ددښمنې پرځای یې د دوستۍ لار غوره کړه. د چغري بیک داود لور یې پخپله نکاح کړه. مګر د دوستۍ سربیره سلجوقیانو د غزنوي دولت په سیمو حمله وکړه او بلخ یې دوباره ونیوه او د سیستان پر یوه برخه یې هم تسلط پیدا کړ. په همدې علت غزنویانو هند کې خپلو نیول شویو سیمو ته پاملرنه وکړه. د سلجوقیانو د شورش سره سم د مودود ورور مجدود هم د خپل ورور پرضد په لاهور کې

---

[1] فتح آباد ښار ګوټي د سره رود ولسوالی مربوط دی چې د خیر اباد څخه پورته موقعیت لري چې د خوګیانیو او سره رود ولسوالیو ترمینځ فاصل حد دی.

مخالفت پیل کړ. دواړه ورونه جګړې ته تیار شول؛ خو مجدود په ناڅاپي ډول مړ شو، او د هغه عسکر هم د مودود ملګري شول. د غزنویانو واک دوباره په هند کې ټینګ شو. وروسته په ۴۳۵ هجري قمري یې عسکر د سلجوقیانو سره د جګړې په خاطر باختر ته واستول؛ مګر د غزني پوځ د سلجوقي پاچا الپ ارسلان سره په جګړه کې ماتې وخوړه. په همدې وخت کې سلجوقیانو پر بُست حمله وکړه. مودود د سلجوقیانو مقابلې ته د طغرل په نوم قوماندان واستوه، طغرل لومړی په بست بیا په هرات کې سلجوقیانو ته ماتې ورکړه. خو دوه کاله وروسته سلجوقیانو بیا پر بست حمله وکړه، غزنوي دولت دا ځل هم طغرل د سلجوقیانو مقابلې ته واستوه. خو طغرل د غزنوي دولت سره خیانت وکړ او د مودود پر ضد یې شورش وکړ. خو کومه مثبته پایله یې ترلاسه نکړه. له دې نیتې وروسته هغه په تاریخ کې د طغرل نمک حرام په نوم یاد شو. د سلجوقیانو ورځ تربلې د قدرت زیاتوالي ،مودوددې ته اړ کړ چې د ماورالنهر او اصفهان له امیرانو سره د سلجوقیانو پر ضد متحد شي. او د سلجوقیانو نفوذ په افغانستان کې ختم کړي. خو مخکې له دې چې هغه دا پلان عملي کړي. نوموړي په ۴۴۱ هجري قمري کال له نهه کالو واکمنۍ وروسته د ۳۹ کلنۍ په عمر وفات شو(۴۶: ۵۴).

۴,۱۱. د دویم مسعود واکمني (۴۴۱-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)

د سلطان مودود له مړینې وروسته په ۴۴۱ هـ ق کې د هغه کوچنی زوی چې څلور کلن و د پاچا په توګه وټاکل شو؛ مګر د دربار مشرانو داسې پریکړه وکړه ترڅو دویم مسعود قانوني سن ته رسیږي د هغه کاکا علي د لومړي مسعود زوی به د هغه د نائب السلطنه په حیث دنده اجرا کوي. خو علي بن ربیع خادم؛ د مسعود په پاچا کېدو کې مهم نقش درلود. علي بن ربیع دا موخه درلوده چې دویم مسعود به تش په نوم پاچا او واک به له ده سره وي. خو له دې کوچني پاچا سره د دربار د وزیر (حاجب) باشتګین کوم چې د سلطان محمود غزنوي د وخت له آمرینو څخه و مخالفت پیدا شو. باشتګین او د ربیع ترمینځ مخالفت ورو ورو زیات شو. باشتګین غوښتل چې د مودود زوی علي واک ته ورسوي. په پایله کې باشتګین بریالی شو او د دویم مسعود شپږ ورځنې حکومت پای ته ورسید. او پر ځای یې د مسعود زوی علي د واک په ګدۍ کېښناست (۴۶: ۵۵).

۴,۱۲. د علي واکمني (۴۴۱-۴۴۱هـ ق)

(۴۲۹-۴۲۹ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)

د مودود زوی دویم مسعود له ګوښه کېدو وروسته چې کله علي په ۴۴۱ هـ ق کې واک ته ورسید. د بهاؤالدوله په لقب یې غوره کړ او د خپل ورور له کونډې سره چې د داود چغري بیک[1] لور وه، نکاح وکړه. د ده واکمنۍ هم ډېر دوام ونه کړ، ځکه علي بن ربیع د میرک وکیل چې په دربار کې یې نفوذ درلود د نورو غلامانو او د غزنوي دربار د امیرانو سره یو ځای د سلطنتي خزانې له چورولو وروسته د پېښور په لورې حرکت وکړ. بل پلو ته علي د لومړي مسعود زوی په تخت باندې له کښیناستلو وروسته خپل ورونه مردانشاه او ایزدشاه چې له غزني ښخه لیرې و، غزني ته راوستل او د هغوی یې ډېر عزت یې وکړ. د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشید هم واک ته د رسیدو لپاره کوښښونه پیل کړل، خو علي د لومړی مسعود زوی یې په مقابل کې په خلکو پیسې وویشلې او د خزانې له مالونو ښخه یې د نفوذ خاوندانو ته تحفې ورکولې، مګر ګټه یې ونکړه (۳۰: ۳۰۲).

د دویم مسعود او د لومړي مسعود د زوی (علي) د واکمنیو پر مهال د سلجوقیانو نفوذ د غزنویانو په دربار کې زیات شو. په دې کار له غزنوي واکمنانو ښخه د خلکو په تیره بیا غوریانو خوابده او سخت مخالفت یې پیل کړ.

۴,۱۳. د عبدالرشید واکمني (۴۴۱-۴۴۴هـ ق)

(۴۲۹-۴۳۲ هـ ش)

(۱۰۵۱-۱۰۵۴ ز)

عبدالرشید د سلطان محمود غزنوي زوی چې ګردیزي هغه د سلطان معظم عزالدوله وزین الملة معزالدین دین الله په لقب باندې یاد کړی دی. پرته له ستونزو واک ته ورسید، نوموړی یو پوه او عاقل سړی و؛ خو زړ ور او جګړه خوښونکی شخص نه و او د ستونزو په مقابل کې ناتوانه سړی و، نوموړی مودود د بست د مندین په کلا کې بندي کړی و. خواجه میمندي د مودود وزیر چې د سلطان په امر

[1] په ځینو کتابونو کې د مودود ددې میرمنی د پلار نوم شاکر بیک ښودلی (۴۶: ۵۵)

بُست ته تللی و، هلته د مودود له مړینې خبر شو هغه عبدالرشید د سلطان محمود زوی د پاچاهي له پاره وړ وګاڼه نو له بندي خانې څخه یې آزاد او غزني ته یې راوست، کله چې علي بن سلطان مسعود له عبدالرشید سره د جګړې توان نه لیده ، وتښتیده او عبدالرشید واک ته ورسید. عبدالرشید هم د خپل پلار په څېر زړور نه و. چغري بیک داود سلجوقي چې د خراسان حاکم و، خپل زوی الپ ارسلان یې د تخارستان له لارې پر غزني باندې د حملې په خاطر راولیږه. الپ ارسلان د سیستان له لارې بست ته لښکر کشي وکړه. عبدالرشید د طغرل په مشرۍ د هغوي مخې ته لښکر واستوه. طغرل د خمار په دره کې (شاید د میدان ننني ولایت زړه خمار دره وي) د الپ ارسلان لښکر ته ماتې ورکړه. طغرل ډېر ژر بست ته ولاړ د داود سلجوقي لښکرو ته یې ماتې ورکړه؛ او د هغوی عسکر یې تعقیب کړل څو تر سیستان پورې ورسید (۳۰: ۳۰۴).

طغرل په دې بریالیتوب سره د غزني په دربار کې ډېر نفوذ پیدا کړ او د حاجب الحجاب (دربار وزیر) مقام ته ورسید. نوموړی دومره مغروره شو چې په سر کې یې د پاچاهي فکر پیدا شو. له سیستان څخه د راتګ پر مهال خراسان ته ولاړ نشو، غزني ته راوګرزید، کله چې د غزني پنځه فرسنګۍ ته راورسید، عبدالرشید ته یې پیغام راواستوه، چې عسکرو یې ورسره خراسان ته په تللو مخالفت وکړ-غواړي غزني ته راشي. عبدالرشید چې دا پیغام واوریده، له خپلو نږدې درباریانو سره یې مشوره وکړه. هغوی چې د طغرل په موخه پوهیدل، عبدالرشید یې د غزني په قلعه کې اوسیدو ته وهڅاوه. څو ورځې وروسته طغرل حاجب د غزني ښار ته داخل شو او حکومتي ماڼۍ کې ځای پر ځای شو. عبدالرشید د خپلو ملګرو سره په غزني کې د یو غرنۍ سیمې په یو قلا کې پټ شو. طغرل د هغه ملګرو ته د تهدید او طمع څخه ډک لیک ورولیږه او ورڅخه یې وغوښتل چې سلطان عبدالرشید هغوي ته تسلیم کړي. عبدالرشید او د هغه ملګرو پرته له تسلیمۍ بله چاره نه درلوده. دوي ټول تسلیم شول. خو طغرل، عبدالرشید له نهه تنو شهزاد ګانو سره یو ځای وواژه، او پخپله د پاچاهۍ پر تخت کیښناست(۴۶:۵٦).

۴,۱۴. د طغرل واکمني (۴۴۴-۴۴۴هـ ق)

(۴۳۲-۴۳۲ هـ ش)

(۱۰۵۴-۱۰۵۴ ز)

د عبدالرشيد له وژلو وروسته طغرل پر تخت کښيناست. تقريباً شپږ اونۍ يې پاچاهي وکړه. طغرل هغه کسان چې د ادارې او پاچاهۍ کولو توان يې درلود له مينځه يوړل. طغرل د عبدالرشيد د ليرې کولو او د غزنويانو د پر تخت کښيناستلو په اړه داسې وايي: ((کله چې زه عبدالرشيد د الپ ارسلان مخې ته د جګړې له پاره استولم؛ له ماسره يې وعده وکړه او قول يې راکړ. خو د ځان ساتنې ويره پرده دومره غالبه شوه چې د بدن د هډوکو لړزه يې زما غوږونو ته راورسيده؛ زه پوه شوم چې له دومره بې زړه انسان څخه نه نشې کېداى د پاچاهۍ د چارو د سرته رسولو او ادارې طمع وکړو.)) . د طغرل خبرى دومره واقعيت ته نږدې نه دي؛ خو د طغرل واکمني د غزني د درباريانو له کرکې سره مخ شوه، ځکه چې هغوى د پرديو واک نه شو زغملى. که څه هم طغرل له پاچا کېدو وروسته د سلطان مسعود لور سره نکاح وکړه، خو د سلطان مسعود لور او د دربار مشرانو له خرخيز څخه چې مخکې د غزنوي دربار لخوا د هند د ځينو سيمو د حکمران په توګه ټاکل شوى و. د طغرل په مقابل کې يې له هغه څخه مرسته وغوښته ، له طغرل څخه يې ګيله وکړه او خرخيز يې د انتقام لپاره وهڅاوه. د طغرل مخالفين د خرخيز په يو ځاى کېدو سره قوي شوي و؛ د طغرل د له مينځه وړلو په فکر کې شول. په داسې حال کې چې طغرل لا پر تخت ناست و چې څو قوي مټو ځوانانو يو ناڅاپه پر طغرل حمله وکړه او هغه يې ټوټې ټوټې کړ. د هغه سر يې د لرګي پر سر وټومبه او ښار کې يې وګرځاوه (۳۰: ۳۰٦).

۴,۱۵. د فرخ زاد واکمني (۴۴۴-۴۵۱هـ ق)

(۴۳۲-۴۳۹ هـ ش)

(۱۰۵۴-۱۰٦۱ ز)

فرخ زاد د لومړي مسعود زوى او د سلطان محمود لمسى دى چې په ۴۴۴ هـ ق کال په تخت کښيناست. هغه د ښو اخلاقو خاوند او عادل شخص و، خو د غزنوي دولت متزلزل وضعيت هغه ضعيف کړ. دده ډير کارونه دده وزير خرخيز سرته رسول. داود سلجوقي پر غزني حمله وکړه؛ خو خرخيز هغه ته ماتې ورکړه ، له غزني څخه يې شاته وشاړه، خو لا د خراسان ډيرى برخې سلجوقيانو نيولې وې، فرخ زاد

په داسې حال کې واک ته ورسيد چې د دولت وضعيت په کړکيچن حالت کې و، خو نوموړی وتوانيد چې يو پوځ ترتيب او بست ته يې وليږي. سلجوقيانو د غزني د لښکرو د مقابلې په خاطر کلسارغ چې د سلجوقي پوځ يو سپه سالار و، راوليږه. د جګړې په جريان کې د سلجوقيانو پوځ ماتې وخوړه او کلسارغ له غزنوي پوځ سره بندي شو، خو کله چې دغه بنديان غزني ته ورسيدل، فرخ زاد ټول خوشې کړل. ترڅو چې فرخ زاد ژوندی و ، سلجوقيانو پر بست باندې حملې ته زړه ښه نکړ. هند يې هم په ښه وجه اداره کړ. درې ځلې په هند کې شورشونه وشول خو هلته د سپه سالارانو له خوا ارام شول. فرخ زاد په ۴۵۱ هـ ق د قولنج د ناروغۍ له امله مړ شو (۳: ۴۷-۴۸).

فرخ زاد د خپل اوه کلن سلطنت په موده کې د زابل پر خلکو باندې؛ درانده ماليات ليرې کړل. هغه مړي چې طغرل نمک حرام په سمڅو کې اچولي و راوويستل او ښخ يې کړل(۴۶: ۵٦).

۴,۱٦. د ابراهيم واکمني (۴۵۱-۴۹۲هـ ق)

(۴۳۹-۴۷۹ هـ ش)

(۱۰٦۱-۱۱۰۱ ز)

څه وخت چې د سلطان ابراهيم ورور فرخ د قولنجو د ناروغي له امله وفات شو، ابراهيم د لومړي مسعود زوی او د سلطان محمود لمسی په ۴۵۱ هـ ق کې پر تخت کښيناست. ابراهيم يو عادل ، پوه او سياسي شخص او د سبکتګين د کورنۍ له پوهو اشخاصو څخه ګڼل کېده . پر تخت باندې د کښيناستلو پرمهال د سلطان محمود غزنوي د وخت د حکمرانۍ ډيره برخه ددښمنانو لاس ته ورغلې وه؛ حتی بست ، بلخ او هرات د سلجوقيانو په لاس کې و. سلطان ابراهيم په دې پوهيده چې سلجوقيان قوي شوي دي؛ د جګړې په واسطه نشي کولی چې هغوي ايل او مهار کړي، د اړتيا له امله يې له سلجوقيانو سره د جګړې پر ځای د سولې لار غوره کړه. دواړو لوريو تعهد وکړ چې د يو بل حدودو ته به احترام کوي. د دوي اړيکې دومره دوستانه شوې، چې د الپ ارسلان زوی ملک شاه سلجوقي خپله لور د ابراهيم زوی مسعود ته په نکاح کړه. دا د سلجوقيانو او غزنويانو ترمينځ د امن دوره وه. ابراهيم له دې وضعې څخه ګټه واخېسته، او د خپلو خلکو د ژوند د ښه کېدو له پاره يې کارونه سرته ورسول او هم يې په غزني کې جوماتونه او کلاګانې جوړې کړې. هند ته يې سفرونه وکړل، ډيرې سيمې يې ونيولې او غنيمتونه يې لاس ته راوړل (۴٦: ۵۷).

سلطان ابراهیم په ۴۲۴هـ ق کال کې زیږیدلی او په ۴۵۱ هـ ق کې په ۲۷ کلنۍ پاچا شو. تقریباً یو څلویښت کاله یې پاچاهي وکړه. نوموړی د ښو اخلاقو خاوند او د ښې ادارې له امله په غزنوي پاچاهانو کې د پام وړ شهرت لري (۳۰: ۳۱۳).

سلطان ابراهیم د خپلې حکمرانۍ په دوران کې دوه مهمې دندې په مخکې درلودې، لومړۍ دنده یې دا وه چې د سلجوقیانو د نفوذ د زیاتېدو مخه ونیسي، چې لا د مخه یې له دې کورنۍ سره دښمني درلوده. دویمه دنده یې دا وه، چې په داخل کې د هغو ستونزو او کړکیچن حالت مخه ونیسي چې د سلطان محمود امپراتوري یې تجزیې ته نږدې کړې وه. ابراهیم د لومړۍ دندې لپاره د سلجوقیانو سره دوستي پیل کړه او د هغوی له خوا خاطر جمع شو. په داخل کې یې هم یو لړ اصلاحات عملي کړل، د حکومتي او ملکي چارو دقیقه څارنه یې کوله. سلطان ابراهیم شپږدېرش زامن او څلویښت لور ګانې درلودې او ساداتو ته یې ورکړې وې.

د سلطان محمود غزنوي لښکرو په غور حمله وکړه او غور یې فتح کړ، د ملک محمد سوري له نیولو وروسته د هغه زوی ابو علي یې د غور د حکمران په توګه پرېښود. خو د هغه وراره امیر عباس بن شیش ؛ ابوعلي دستګیر او بندي کړ، امیر عباس یو زړور او د سخت مزاج لرونکی شخص و، خلک ورځینې تنګ شول؛ د غور مخورو او مشرانو د غزني دربار ته یو لیک ولیږه او د امیر عباس په لېږی کولو کې یې ترې مرسته وغوښته. سلطان ابراهیم د یو لوی لښکر سره د غور لورې ته روان شو، د غور عسکر هم له سلطان ابراهیم سره یو ځای شول. سلطان ابراهیم امیر عباس ونیوه او غزني ته یې راولیږه او د هغه د قلمرو واک یې امیر محمد غوري ته پرېښود، په دې ترتیب غور د دویم ځل لپاره د غزنویانو تر حاکمیت لاندې راغی.. په ۴۹۲ هـ ق کې وفات شو. د هغه له وفات وروسته د هغه زوی دریم مسعود پاچا شو(۳۰: ۳۱۷).

۴,۱۷. د درېیم مسعود واکمني (۴۹۲-۵۰۹ هـ ق)
(۴۷۹-۴۹۵ هـ ش)
(۱۱۰۱-۱۱۱۸ز)

ابراهیم شپږ دیرش زامن درلودل. د هغه له مړینې وروسته درېیم مسعود پاچا شو. درېیم مسعود ډېر ورونه درلودل؛ مګر دده په واکمنۍ کې کومه ستونزه پیدا نشوه. درېیم مسعود یو لایقه پاچا او د

پوهې خاوند و. دده د واکمنۍ دوره آرامه وه؛ ځکه چې ده د سلطان سنجر له خور سره نکاح کړې وه او سلجوقيانو سره يې دوستي درلوده؛ د يو بل په سيمه يې تيري نه کاوه. درېيم مسعود په داخل کې د مالياتو قانون اصلاح او تطبيق کړ. دا چې نوموړی د سلجوقيانو له لورې خاطر جمع و، نو يې په هند کې فتوحاتو ته ادامه ورکړه. په هند کې د درېيم مسعود سپه سالارطغاتگين د غزنوي دولت د واکمنۍ د پراختيا په خاطر د گنگا له سينده تير او هغه سيمې چې سلطان محمود غزنوي نيولې وې بيا ځلي تر خپل کنترول لاندې راوستې (۴٦: ۵۷).

درېيم مسعود د مالياتو په راټولولو کې زياتوالی ونکړ او خلکو سره يې نرمۍ څخه کار اخېسته. د قاضي منهاج سراج جوزجاني په حواله درېيم مسعود په ۴۵۲ هـ ق کال په غزني کې زېږيدلې دی. درېيم مسعود په چارو کې عادل او له غريبانو سره يې په مرسته کې هيڅ توپير رانغې. ټول خلک ترې راضي او خوښ وو. د هيواد خلکو خپل ژوند په ډېرې خوشحالۍ سره پرمخ وړ. هندوستان کې د غزنوي دولت تر ولکې لاندې سيمې په ښه توگه اداره کېدلې. نوموړی شهزاده په ۴۵۳ هـ ق کې په غزني کې زېږيدلی و او په ۵۰۹ هـ ق کال مړ شو. درېيم مسعود، منهاج سراج جوزجاني د هغه لقب علاوالدين، مستوفي عمادالدوله د علاوالدوله او د روضة الصفا ليکوال د جلال الدوله اود فرشته تاريخ کې د علاوالدوله په نومونو ضبط کړی دی. دده د عدالت يوه بيلگه دا ده چې په ۵۰۴ هـ ق په غزني کې ټول کرنيز حاصلات ملخانو له مينځه ويوړل او خلک له قحطۍ سره مخامخ شول، ده امر وکړ چې له دولتي ذخيرې څخه غنم او خوراکي مواددې وايستل شي او په خلکو دې په ارزانه بيه وپلورل شي. بالاخره نوموړی په ۵۰۹ هـ ق کې مړ او د غزني د ښار ختيځ لور ته د منار ترځنگ خښ شو چې دا منار له ښار څخه په لېرې واټن کې ولاړ دی. دا منار د همدې پاچا په وخت کې آباد شوی دی. دده لقب په هغه ځای کې د علاولدوله و الدين ابی سعد مسعود په نامه ليکل شوی (۱۴: ٦۸۵).

۴,۱۸. د ارسلان شاه واکمني (۵۰۹-۵۱۱هـ ق)

(۴۹۵-۴۹۷ هـ ش)

(۱۱۱۸-۱۱۲۰ز)

د درېيم مسعود له مړينې وروسته ارسلان د خپل پلار پر ځای پر تخت کښيناست. خو ارسلان شاه ددې پر ځای چې د خپل سلطنت د ټينگښت لپاره يې هڅې کړې وای، د کورنۍ پر بربادۍ او په له

مینځه وړلو یې لاس پورې کړ. ځکه نوموړی واکمن د سلطان سنجر خور ته په خواره سترګه وکتل، سلجوقیان یې پرغزني باندې حملې ته وهڅول، خپل ورونه یې بندیان کړل، ځینې یې بندیان، ځینې یې ړانده او ځینې یې ووژل. خو بهرام شاه په تیښته بریالی شو. خپل ماما سلطان سنجر سلجوقي ته یې پناه ویوړه. دا مهال سلطان سنجرسلجوقي د خپل ورور له خوا د خراسان په یوه برخه کې د حاکم په توګه دنده ترسره کوله، نوموړی د بهرام شاه پلوي وکړه، ارسلان شاه ته یې ولیکل: ((چې په خپله خوښه بهرام شاه ته واک وسپاري ، خو ارسلان شاه ونه منله)) (۱۴: ٦٨٦).

سلطان سنجر له خپلو عسکرو سره پر غزني یرغل وکړ او بهرام شاه یې واک ته ورساوه، لوموړي ځل د دوي ترمینځ په بست کې سخته جګړه ونښته چې د سلطان سنجر د پوځونو مشری د سجستان حاکم ابوالفضل نصر بن خلف کوله، ارسلان شاه په بست کې له سختې ماتې سره مخامخ او بیرته غزني ته ستون شو. ارسلان شاه چې په ویره کې و، د سنجر خور یې هغه ته واسطه کړه او دوه سوه زره دیناره یې هم هغه ته ولیږل. خو بهرام شاه سولې ته غاړه کیښنښوده او دومره هڅه یې وکړه چې بالاخره سنجر غزني ته د تلو پریکړه وکړه. کله چې سنجر د غزني دوه فرسنګۍ ته راورسید، ارسلان شاه له دیرش زرو عسکرو او یو سلو شپیته پیلانو سره د هغه مقابلې ته ووت. بالاخره په جګړه کې یې ماتې وخوړه او د هند په لوری وخوځیده، سنجر د سترې شاهنشاهي پلازمینه په خپل واک کې واخښته. په دې توګه د ارسلان شاه او بهرام شاه د بې اتفاقیو له امله د سلطان محمود غزنوي د سترې کورنۍ برم پای ته ورسید. سنجر په غزني کې تر ځلویښتو ورځو وروسته بیرته خراسان ته ولاړ. ارسلان شاه بیا پر غزني حمله وکړه؛ بهرام شاه تر ماتې وروسته بامیانو ته وتښتیده سنجر چې له دې پیښې خبر شو، یو ځل بیا یې غزني د بهرام شاه لپاره ونیو؛ ارسلان شاه یې هم ونیو او بهرام شاه ته یې تسلیم کړ. بهرام شاه لومړی هغه ته ښښنه وکړه او بیا یې د ویرې له امله په ۵۱۲ هـ ق کې په پټه وواژه(۶۸۸:۱۴-۶۸۹).

۴,۱۹. د بهرام شاه واکمني (۵۱۱-۵۵۲هـ ق)

(۴۹۷-۵۳۸ هـ ش)

(۱۱۲۰-۱۱٦۰ز)

بهرام شاه د درېیم مسعود زوی، د ابراهیم لمسی، د لومړی مسعود کړوسی او د سلطان محمود غزنوی کودی دی. د غزنوي کورنۍ لومړنۍ پاچا و چې د سلطان سنجر په مرسته واک ته ورسید. د

غزني دربار ته يې د سلجوقيانو د نفوذ لاره خلاصه کړه، ځکه بهرام شاه د جمعې د لمانځه په خطبه کې د خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم ياد کړ او دا لومړی ځل و چې د غزنويانو د سلطنت پر منبر د خطبې پرمهال د سلجوقي پاچا سلطان سنجر نوم ياد شو. په تخت باندې د بهرام شاه کيښناستل د غزنويانو د کورنۍ د سقوط ورځ وه. بهرام شاه د کورنيو شورشونو له ارامولو وروسته دوه ځلي هند ته پوځي سفر وکړ، چې ددې پوځي سفرونو لامل په هند کې د ارسلان شاه سپه سالار محمد باهيليم شورش او مخالفت ؤ. چې بهرام شاه دوه ځله هند ته پوځي سفر وکړ چې په دواړو سفرونو کې يې محمد باهليم او د هغه زامنو ته په ملتان او لاهور کې په ۵۱۲ هـ ق کې ماتې ورکړه(۴٦: ۵۸).

د غزني دربار ته د سلجوقي ترکمنانو د راوستلو له امله د غور واکمنان په قهر شول، خو کله چې قطب الدين محمد غوري له سلطان علاوالدين غوري او سيف الدين غوري څخه خفه شو، د غزني دربار ته ولاړ. بهرام شاه په لومړيو وختونو کې د هغه ډېر احترام او درناوی وکړ او خپله خور يې ورته په نکاح کړه؛ خو وروسته ملک الجبال (قطب الدين محمد غوري) له ابراهيم څخه ځکه خواشينی شو چې سلجوقيانو ته يې په کورنيو چارو کې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. کله چې ډېر خلک دده په شاوخوا راټول شول، ابراهيم د خپلو نژدې کسانو له خوا د قطب الدين غوري پرضد وهڅول شو، ابراهيم، قطب الدين محمد غوري د واک پر نيولو او خلکو ته د پيسو په ويشلو تورن کړ، او هغه يې وواژه. د قطب الدين محمد غوري درې واړه ورونه امير بهاوالدين سام (د غور او باميانو حاکم)، سيف الدين (د غور محلي حاکم) او علاوالدين جهانسوز چې کله د خپل ورور قطب الدين محمد غوري له مړينې خبر شول؛ د غزني په لوري يې حرکت وکړ. د غور د لښکرو له رسيدو سره سم بهرام شاه هند ته وتښتيده(۱۴: ٦۹۹).

سيف الدين د غزني له خلکو سره ډېر ښه چلند کاوه. کله چې د ژمي موسم راورسيد، سيف الدين د غور عسکر غور ته وليږل او پخپله د خپلو خدمتگارانو سره په غزني کې پاتې شو او د بهرام شاه په امنيتي کسانو او مامورينو يې باور وکړ. په دې وخت کې واورو لارې بندې کړې. غزنويانو بهرام شاه ته په يو ليک کې خبر ورکړ، چې سيف الدين غوري پرته له غوري عسکرو په غزني کې يوازې اوسيږي. بهرام شاه له وخت څخه گټه واخيسته، په ډېرې چالاکۍ سره يې پرغزني بريد وکړ، سلطان سيف الدين غوري اړ شو چې له مجدالدين موسوي او يو شمير غوريانو سره؛ له ښاره ووځي او د غور پر لورې روان شي. د بهرام شاه سورو کسانو هغه وځاره او د سوراخ په سيمه کې يې ايسار کړ. سيف الدين غوري په

ډېره ميړانه او زړورتوب د غزني له سورو سره تر هغې وجنګيده تر څو يې چې غشي درلودل، کله چې د سلطان سيف الدين غشي خلاص شول، هغه يې له خپل وزير مجدالدين موسوي سره يرغمل غزني ته راوست؛ بيا يې په دوو اوښانو سواره او په ډېره ناځوانۍ سره يې د غزني د ښار په کوڅو کې وګرځول او خلکو پرې له بالاخانو څخه خاورې اچولې. بيا يې دواړه د پل يک په طاق کې وځړول او د سلطان سيف الدين سر يې سنجر ته واستاوه(۱۴: ۷۰۰).

کله چې غور ته د سيف الدين د وژلو خبر ورسيد، سلطان بهاوالدين سام غوري د خپل ورور فاتحه وانخېسته. د بدلې د اخېستلو په خاطر يې له غور، ګرم سير او غرجستان څخه يو لوی لښکر جوړ کړ، خو کله چې د ګيلان سيمې ته راورسيد، د ډېرې غوسې او پريشانۍ له امله ناروغه او په همغه ځای کې وفات شو. له دې وروسته د هغه بل ورور علاوالدين د غزني په لورې حرکت وکړ. بهرام شاه له علاوالدين سره په زميداور او تګين اباد (قندهار) کې له جګړو وروسته هند ته فرار وکړ. علاوالدين غزنی ونيو. نوموړی اوه ورځې او شپې د غزني ښار کې اور بل کړ او امر يې وکړ چې نارينه ووژنې اوښځې بنديانې کړې. امر يې وکړ چې له محمود، مسعود او ابراهيم د غزني د پاچاهانو له جسدونو پرته نور ټول شاهي جسدونه له قبرونو څخه راوباسي او ويې سوزوي. د ورونو مړي يې په تابوتونو کې ځای پرځای کړل او غور ته يې يوړل. په دې ترتيب علاولدين په جهانسوز شهرت پيدا کړ. د بست ښار يې هم ويجاړ کړ. د غزني ښار چې د تمدن مرکز و وران شو. څه موده وروسته علاؤالدين د سنجر په مقابل کې ماتې وخوړه او له هغه سره بندي شو. بهرام شاه د دربيم ځل لپاره له هند څخه راغی او د غزني واک يې په لاس کې واخېست، خو دربيم ځل واکمنۍ يې ډېر دوام ونکړ او ژر وفات شو(۶۰:٤٦).

بهرام شاه يو علم دوسته پاچا و، د هغه شعر او شاعري ډېره خوښيده چې د حکيم سنايي حديقه او د بهرامشاهي کليله - دمنه يې ښې بيلګې دي. حمدالله مستوفي د هغه لقب يمين الدوله ياد کړی. هغه منار چې دده د واکمنۍ پر مهال جوړ شوی اوس هم په غزني کې شته چې دا لاندې لقبونه يې پرې ليکلي دي:

السلطان الاعظم يمين الدوله او امين المله ابوالمظفر بهرامشاه. دا القاب بالکل د ستر شهنشاه سلطان محمود غزنوي القاب دي: خو هر چاته څرګنده ده چې ددې دواړو واکمنو ترمينځ څومره بې کچه توپير و؛ يوازې القاب او کلمات د سرلوړۍ لامل نشي کيدای(۱۴: ٦٩٦).

۴،۳. انځور: پورتنی انځور د بهرام شاه تاریخي منار راښي. (۳:۱۲۱)

۴،۲۰ . د خسرو شاه واکمني (۵۵۲-۵۵۷هـ ق)
(۵۳۸-۵۴۲ هـ ش)
(۱۱۶۰-۱۱۶۵ز)

د بهرام شاه له مړینې وروسته د هغه مشر زوی یمن الدوله خسرو شاه پر تخت کښیناست. دده د واکمنۍ پرمهال د غزنویانو دولت ډیر کمزوری شوی و؛ یوازې په غزني او د هندوستان په ځینو ښارونو کې دده واک چلیده. سنجر چې له دوی سره مرسته کوله هغه د غزه ترکانو له خوا بندي شوی و. بل پلو ته غوریان هم ډیر قوي شوي و. غزه ترکانو د سنجر له بندي کېدو وروسته غزني ته عسکر ولیږل. خسرو شاه هند ته وتښتید او لاهور یې د خپلې پلازمینې په توګه وټاکه. په دې ترتیب په افغانستان کې د غزنویانو واکمني پای ته ورسیده. غزه ترکانو دولس کاله په غزني کې واکمني وکړه، ترڅو سلطان غیاث الدین غوري غزه ترکان له غزني څخه وشړل او معزالدین غوري یې په غزني کې پریښود. خسروشاه اوه کاله په لاهور کې حکومت وکړ بیا هلته وفات شو(۱۴: ۷۰۷).

۴,۲۱. د خسرو ملک واکمني (۵۵۷-۵۸۲هـ ق)

(۵٤۲-۵٦۷ هـ ش)

(۱۱٦۵-۱۱۹۰ز)

د خسرو شاه له مړينې وروسته خسرو ملک په لاهور کې واک ته ورسيد. لاهور وار د مخه د خسرو شاه پواسطه په ۵۵۲ هـ ق کال کې د غزنويانو د پلازمينې په توګه ټاکل شوی ؤ. خسرو ملک د غزنوي کورنۍ وروستی پاچا و؛ غوري واکمنانو يوازې د غزني پر حاکميت قناعت ونه کړ، ځکه کله چې سلطان معزالدين غوري په غزني کې غزه ترکانو ته ماتې ورکړه، بيا به يې هر کال د خسرو ملک د واک سيمې تر لاسه کولې ، په هند کې د غزنويانو د نيول شويو سيمو د نيولو لپاره يې د هند په لوري حرکت وکړ، خسرو ملک ونه توانيده چې د غوريانو مقابله وکړي ، سلطان معزالدين په ۵۷۷ هـ ق کال تر لاهور پورې خپلې لښکرې واستولې. په ۵۸۲ هـ ق يې پر لاهور يرغل وکړ؛ خسرو ملک يې يرغمل فيروز کوه ته وليږه، چې وروسته په بنديخانه کې وفات شو. د خسرو ملک د واک له پای ته رسيدو سره سم د غزنويانو واکمني پای ته ورسيده(۱۴: ۷۱۰-۷۱۱).

۴,۲۲. د غزنويانو د عصر فرهنګي او ټولنيزې هڅې

د غزنويانو د واکمنۍ پر مهال د افغاني دولت نفوذ د هند نيمې وچې ته ورسيد. نو ټول افغانستان د خراسان په نامه يادېده. خراسان چې د لمر ختلو يا ختيځ معنی ورکوي. د عباسي خليفه له خوا هم په رسمي توګه سلطان محمود غزنوي د خراسان د سلطان په توګه وپيژندل شو. خو ابی بکر احمد بن محمد الهمداني چې په ابن فقيه هم مشهور دی ، نوموړې خراسان په څلورو برخو ويشلی او لاندې ولايتونه د هغه څلورو برخې ګڼي : نيشاپور ولايت (اوسنې خراسان)، هرات ولايت، مرو ولايت، خوارزم ولايت، تخارستان ولايت، بلخ ولايت ، ماورالنهر ولايت او د فرغاني ولايت، همدارنګه د کرمان او سيستان ولايت د ښارونو په ټاکلو کې تقريباً د بلاذري پيروي کوي، خو يو بل جغرافيه ليکونکی ابو القاسم عبيدالله بن عبدالله مشهور په ابن خرداد د خاص خراسان څلور برخې په دې توګه ښيې : د مرو شاجهان برخه، د بلخ او تخارستان برخه ، د هرات ، پوشنج، بادغيس او سجستان برخه، د ماورالنهر برخه ، نوموړی د بست، رخج، کابل، زابلستان، هرات، بلخ، تخارستان(قطغن او بدخشان)، مرو او نيشاپور، خوارزم، بخارا، سغد، خجند او فرغانه ددې څلورو برخو اجزا ګڼي(۲۸: ۱۰-۱۱).

غزنويانو د آسيا په زړه افغانستان کې یوه لویه امپراتوري تشکيل کړه چې په هغه کې ټول افغانستان ، فارس، د هندوستان ځینې سیمې او ماورالنهر شامل وو. د غزني ، بلخ ، لاهور او بست له ښارونو څخه يې د پلازمینې په توګه ګټه اخیسته. د غزنويانو دورې تقريباً دوه نیمې پیړۍ دوام وکړ. د غزنويانو په دوره کې په ځانګړی ډول د سلطان محمود غزنوي دوره د اسلامي مدنيت د ټینګښت او د دري ژبې د پرمختګ دوره وه. هند ته د سلطان محمود غزنوي پوځي سفرونو مذهبي بڼه درلوده. غزنويانو څو ځلې پر هند حملې وکړې؛ لومړی ځل د سبکتګین او جیپال ترمينځ جګړه وشوه؛ سبکتګین پر جيپال بريالی شو، خو هند يې فتح نه کړ؛ سلطان محمود چې يو کلک مسلمان و ، غوښتل يې د اسلام مقدس دين د هند په نيمه وچه کې هم خپور کړي. نوموړي اکثراً د مني په موسم کې د هند هیواد ته پوځي سفر کاوه. په دې جګړو کې ډير ثروت هم دده لاس ته ورغې. له ده سره د جګړې په بنديانو کې ډير شمير پوه معماران او صنعتګران هم وو، چې د غزني د ښار په ودانولو کې يې ترې ګټه واخیسته. هند ته د غزنويانو ورتګ د افغانستان او هند ترمينځ د نويو اړيکو پيلامه وه چې د افغانستان او هند يو نوی مدنيت مينځ ته راغې او غزنی د تمدن په پلازمينه بدل شو. يو شمير ديني عالمان افغانستان څخه هند ته ولاړل چې هنديانو سره يې په اسلامي زده کړو کې مرسته کوله. د غزنويانو امپراتوري د هند، فارس او ماورالنهر د نږدې کېدو سبب هم شوه او د دغه هيوادونو يو شمير سيمې د پلازمينې غزنې څخه اداره کېدلې (۴٦: ٦٠).

سلطان محمود غزنوي غنيمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دين د اصولو سره سم قبلول، په ټولو ځايونو کې يې بودايې معابد په مسجدونو بدلول او يا تخريبول. بتان يې ماتول او له هغو څخه لاس ته راغلي مالونه او غنيمت يې حلال ګڼل. په اقتصادي برخه کې يې د اوبو بندونه جوړ او کرنيزې ځمکې ابادې کړې چې د هغه غټه بېلګه د غزني بند سلطان دی چې لا تر اوسه پورې موجود دی. کسبه کارۍ په ځانګړي ډول نساجۍ او فلز کارۍ ډيره وده وکړه. په ودانيو کې مرمرينې ډبرې استعمال شوې، د سبکتګين او سلطان محمود غزنوي قبرونه او د غزني منارونه او د مسعود قبر لاتر اوسه پاتې دي. غزنويانو په آسيا کې د ديني عالمانو او شاعرانو په تربيه کې ځانګړې ونډه درلوده، نظامي قدرت يې ډير پياوړی ؤ، په فتوحاتو کې اديبانواو شاعرانو هم هڅه کوله، او پوځيان يې هڅول. د غزنويانو د دربار مهم او مشهور وزيران دا وو : ابوالعباس الفراينی، احمد بن حسن ميمندي، حسن بن مهمد ميکالي، ابونصر احمد بن عبدالصمد شيرازي، خواجه احمد مستوفي، عبدالرازق بن احمد او نور .

مشهور عالمان يې عبارت وو له : ابوريحان البيروني، ابن سينا بلخي، ابوالفتح بستي، ابومنصور موفق هروي، عبدالجبار العتبی، ابونصر مشکان، ابوالفضل بیهقي، عبدالحی گردیزي، ابو عبدالله جوزجاني، ابو نصر عتبی او نور . مهم شاعران يې عبارت وو له : فردوسي،فرخي، عنصري ، مسجدي، منو چهري، سنايي ، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو ، اسد طوسي او سید حسن غزنوي. دا دوره د دري ژبې د رنسانس دوره ده. سلطان محمود غزنوي یو مدرسه د عروس فلک مسجد په خوا کې جوړه کړې وه، چې مجهز کتابتون يې درلود. د امپراطورۍ له ډېرو سیمو څخه یې عالمان راټول کړل ، دلته د اسلام فقه او په نورو اسلامي علومو کې عالمان تربیه او بیا هند او ماورالنهر ته استول کېدل. څو د اسلام مقدس دين په خپرولو کې اغیزمن فعالیت سرته ورسوي. د مدرسې استادانو ته دولت معاش ورکاوه. ددې مدرسې زده کوونکي یوازې له غزني څخه نه وو؛ بلکې د امپراطورۍ له مختلفو سیمو څخه به د زده کړې لپاره راتلل او د دولت لخوا اعاشه او اباطه کېدل، موزيم يې هم جوړ کړی و چې مختلف اثار ورکې ساتل کېدل؛ یو ښکلی مسجد يې د عروس فلک په نوم هم جوړ کړې و(۴۶: ۶۲).

کله چې غزنويانو خپل پايتخت لاهور ته انتقال کړ، هغه ښار هم د سیاست او سوداګرۍ له پلوه پرمختګ وکړ. د سلطان محمود په وخت کې یو شمیر ديني عالمانو، متصوفينو، فيلسوفانو، روحانيونو ، شاعرانو او اشرافو له افغانستان څخه هند ته سفر وکړ او هلته يې د يو نوي تمدن بنسټ کینښود چې د هند او افغان د تمدن په نوم يادیږي. له متصوفینوڅخه مشهور يې علي بن عثمان همجوري او خواجه معين الدين چشتي وو، چې دې دواړو په هند کې ډېر نفوذ پيدا کړ. اسلامي عالمانو د اسلام د مقدس دين په نشر کې ډېره ونډه واخیسته. د غزنويانو په دوره کې د هند، افغانستان او ماورالنهر ترمينځ ازادانه تګ راتګ د سوداګرۍ لپاره زمينه برابره کړه او دغو سوداګريزو اړيکو د امپراتوري په مختلفو سيمو کې د اسلام د مقدس دين د تبليغاتو له پاره هم زمينه برابره کړه. هغه نظامي، دولتي سیاسي تشکيلات چې سلطان محمود غزنوي وضع کړی وو د هغه د وروستیو ځای ناستو له خوا عملي کېدل، که چیرې کوم تغییر راغلی وي هغه ډېر کم دی. د غزنويانو د واکمنۍ قلمرو ډېر پراخه و. ددې امپراطورۍ اداري ډېر مصرف ته اړتیا درلوده، د غزنوي دولت د عوايدو مهمې سرچينې عبارت وې له :

۱. سلطنتي ملکيت

۲. جگړه ییزه غنیمتونه چې یوازې د سومنات له بت څخه له شل میلیونو دینارو څخه یې ډیر غنیمتونه لاس ته راوړي وو.

۳. هغه سوغاتونه چې د محلي امیرانو له خوا به ورکول کېدل.

۴. خراج او مالیات چې د مختلفو سیمو له حاکمانو څخه اخېستل کېدل(۴۶: ٦٦).

۴،۲۳. د (۱۲ - ۱۵) زیږدیزې پیړۍ ترمینځ د افغانستان ټولنیز حالات

د غزنویانو واکمنې د افغانستان په تاریخ کې له لسمې او دولسمې زیږدیزې پیړۍ سره برابره ده، په دې دوره کې مینځنیو پیړیو خپل پړاوونه طې کول، کرنې او د اوبو لګولو چارو پرمختګ وکړ؛ د اوبو بندونه جوړ شول، چې بند سلطان اوس هم موجود دی. صنعت او کسبه کاري په تیره بیا نساجۍ او فلزکارۍ ډیر پرمختګ وکړ. په دې دوره کې لوړې ودانۍ او ځلی جوړ شول. د بلخ، کابل نیشاپور، هرات او مرو ښارونه د مینځنۍ آسیا په لویو سوداګریزو ښارونو بدل شول. یوازې غزني دوه سوه زره نفوس درلود. د وریښمو لویه لار چې ډیره برخه یې د غزنویانو د امپراطورۍ له سیمو څخه تیرېدله، تل به لوی کاروانونه په دې لاره تیرېدل، او د چین هیوادیې له مدیترانې سره تاړه. په دې لار کې ځای پر ځای کاروان سرایونه جوړ او د لارې امنیت ټینګ و. دغو کاروانونو له افغانستان، چین ، هند ، ترکستان، عراق ، مصر او شام څخه مالونه وړل راوړل. په دغو مالونو کې رختونه، عطر، مرئیان، څاروې ، درمل، فلزي سامانونه، وسلې، قیمتي ډبرې، مسي لوښې، کاغذ، وړۍ، پوستکې، څرمن، دانې ، ډیوې او غوړي شامل وو(۲۷ : ۱۲۹).

بادي او د اوبو ژرندې، د اوبو رایستلو څرخونه (ارهټونه)، اوربشې، غنم، وریجې، پنبه او د انګور تولید وده وکړه ، او له ممیزو، بادام او سرکې څخه شراب جوړیدل، د کرنې ترڅنګ غالۍ اوبدلو، رخت جوړولو ، له وړیو څخه د د ټغرونو او لیمڅیو جوړول، له فلزاتو څخه د وسلو جوړول او خټینو لوښو جوړولو ډیر پرمختګ کړی و. له سپینو زرو څخه به ګاڼې جوړیدې، د یو من غنمو بیه یو درهم وه. زرګري او پښې ګري ، ترکاڼي او د ودانیو جوړولو پرمختګ وکړ. دولت منظم اداري او نظامي تشکیلات درلودل ، قضایي ، مالي او د جاسوسۍ چارو ډیره پراختیا کړې وه. په ټولو ښارونو کې جوماتونه او مدرسې ودانې شوې . د غزني ښار په ټوله آسیا کې د دري ادب زانګو بلل کېده . فردوسي او ابوریحان

البیروني زیات اثار ولیکل. یو شمیر شاعران لکه سنایي ، اسد، مسعود سعد، ابوالنصر او سید حسن غونديې شاعران وروزل شول. د تیرو تورل، د ماڼیو ګچ کاري ، کاشي تورل، انځوریز لرګي به استعمالیدل. د غزني څلی ، د بست طاق په دې دوره کې جوړ شوي دي. ښوونه او روزنه د عقیدې سره سم سرته رسیدله. په هر حال په افغانستان کې هم د غزنویانو دوره لکه د نورو اسلامي هیوادونو په شان ورځ تر بلې د فقهاؤ دریځ د کلکیدو او د ادبیانو، هنر، صنعت او د علومو د ودې دوره وه. خو فلسفه په ټپه ودریده(۲۷ : ۱۳٦).

د غزنوي دولت ملکي تشکیلات د دولت د ځواک د کلکوالې دوره وه. د هیواد د ملکي ادارې په سر کې د وزارت دیوان و، چې د صدارت او مالیې د وزارت دندې یې سرته رسولې. د د یوان مشر ته یې دیوان صاحب یا خواجه بزرګ ویلي. دویم دیوان رسایل و، چې د تحریراتو رسمي دندې په خوا کې یې د پاچا د بهرنې سیاست چارې هم پرمخ بیولې. د رسایلو په دیوان کې د عربي، ترکي او هندي ژبو ژباړونکی مقرریدل. د رسایلو د دیوان صاحب به د تکړه منشیانو له ډلې څخه غوره کېدل او ځوان منشیان د شاګرد په توګه د معینیت په څانګه کې بې تنخوا په کار بوختیدل. دریيم مهم وزارت ((دیوان عرض)) و چې د جګړې د وزارت په توګه په نظامي چارو او د پوځ په برخه کې بوخت و. دغو دریو واړو وزارتونو د (صاحب بزرګ) یا د دربار وزیر او د ګارد قوماندان سره یو ځای د پاچا تر مشرتوب لاندې دوزیرانو مجلس جوړاوه. خو وروستی پریکړه د پاچا ارادې پورې اړه درلوده. دیوان وکالت : حسابي چارې سرته رسولې. قاضي القضات په مرکز کې د ولایتونو د قاضیانو په سرکې قرار درلود. د قاضي حکم پرته له ځنډ څخه د اجرا وړ و. مهمې بندیخانې په مندیش (غور) ، ګردیز، جوزجان، کشمیر، ملتان او غزني کې په کلکو کلاو کې موجودې وې. چې سیاسي او جنایي بندیان به ورکې ساتل کېدل، بندیانو ته ډول ډول سزاګانې ورکول کېدلې(۲۷: ۱۳۷).

د غزنویانو د پوځ شمیر سل زره تنه وو چې څلویښت زره یې سپاره عسکر په غزني کې وو، پوځ لوې وسله تون درلود، اوه سوه پیلان چې څه یې بار وړونکي او څه جګړه ایزه وو. د غزني د دربار مصرف دومره زیات نه وو، خو د خوراکونو د چمتو کولو لپاره لویه اداره وه چې ((تولیت سفر شاهي)) بلل کېده . پاچا به په لوړه چوتره باندې پرتخت ناست و، څو سوه مرئیانو چې د وشاخ خولۍ، د سپینوزرو خولۍ ، کمربندونه (ملاوستنی) او ځانګړې وسلې به یې درلودې شاوخوا به ولاړ وو. د چوترې پرمخ به شهزاد ګان او سپهه سالاران وو، او نور مامورین به په ټاکلو ځایونو ناست وو. سلطنتي حاجب د (دربار

مسولین) به د دربار په دروازه کې ولاړ وو، او د مرئیانو څو زره کسیزه گارد به د دربار له دروازې بهر ودریده. شهزاد گان هم د تشریفاتو پابند وو او که سرغړونه به یې وکړه بیا به اوچته غړونه ورباندې کېدل. جگړې ته د روانیدو پر مهال به پاچا پوځ له یو لوړ ځای څخه معاینه کاوه. د بهرنیو سفیرانو لیدنې هم ډیره پرتمینه بڼه درلوده، د سفیرانو هئت ته به د غزني په ټولو لویو لارو کې ښه راغلاست ویل کېده . د پاچا لیک په پټه راغوښتل کېده . له ژباړې وروسته بیرته ورکول کېده . سفیرانو ته د راتگ په دریو لومړیو ورځو کې به شل زره درهم او یو شمیر قیمتي سوغاتونه ورکول کېدل. او د رخصتیدو په ورځ به تر دوو سوو زرو درهمو پورې نقدي او د سپینو زرو یو براق لرونکي آس ، قیمتي جامې ، یو څه مشک، عود او کافور سفیر ته ورکول کېدل(۲۷:۱۴۱).

سره له دې د غزني دولت خپلو عسکرو ته به نقدي پیسی ورکولې خو لویو افسرانو او زورمندانو ډیرې ځمکې درلودې. مرئیان به تر روزنې لاندې نیول کېدل . چې کله به آزاد شول د مامورینو په توگه هم منل کېدل. په غزنوي دولت کې نسب او هم د پوهې د معیار سره سم درناوې کېده . د غزنوي دولت عواید له سل میلونو درهمو څخه زیات وو چې جنسي او نقدي بڼه یې درلوده. د جگړو غنیمتونه او مصادره شوي شتمني د دولت په لگښتونو کې به مصرفیدله. لکه د ځینو غزنوي پاچاهانو د دربار لوړ لگښت، د حرمسرای لگښت، د شاهي کورنۍ لگښتونه، د پوځ لگښت او معاش ، د ملکي مامورینو معاشونه، د روحانیونو مستمري او معاشونه ، د شاعرانو مستمري معاشونه ، د لرې پرتو ولایتونو د والیانو معاشونه، چې په غزني کې به اوسیدل د میاشتې پنځه زره درهمه او په کال کې به یې دوه سوغاتونه اخېستل. د لارو جوړول او رغونه، د پلونو جوړول ، د جوماتونو ابادول، د حکومتي ودانیو او بنسټونو جوړول او نورو برخو کې به مصرفېدل(۲۷: ۱۴۲).

۴,۲۴. د غزنویانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د غزنویانو واکمنۍ د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال ډیر پرمختگ وکړ او یو لوی اسلامي دولت یې تاسیس کړ. خو د هغه له واکمنۍ وروسته د هغه د ځای ناستو تر مینځ مخالفت، د سلجوقیانو مخالفت ، د غوریانو سره دښمني او د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې د هغوی په سقوط کې مهمه ونډه درلوده، چې ورته په لاندې ډول اشاره شوې ده:

- د غزنويانو د سقوط ستر لاملونه د سلجوقيانو مخالفت او د سلجوقيانو په مقابل کې د لومړي مسعود ماتی او د سلطان سنجر پواسطه د بهرام شاه واک ته رسيدل.
- له غوريانو سره مخالفت ، د بهرام شاه له خوا د قطب الدين غوري وژنه.
- د واک پر سر د شهزاده گانو ترمينځ مخالفت
- د سيف الدين غوري وژنه چې په غچ کې يې سلطان علاولدين جهان سوز د غزني ښار وسوزاوه.
- د بهرام شاه له خوا د غزني پريښودل
- د غزه ترکانو په مقابل کې ماتې او لاهور ته د پلازمينې انتقالول.

لنډیز

د غزنویانو د واکمنۍ دوره د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري، ځکه د دوی د واکمني پر مهال به د هند او اوسنۍ ایران ډیرې سیمې د افغانستان د واکمنانو پواسطه اداره کېدلې. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ستره ونډه درلوده او د نړۍ د لویو امپراطورانو څخه شمیرل کېده. سلطان محمود غزنوي پخپله په دغو جګړو کې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو لپاره ګډون کاوه او غازي هم ورته ویل کېده. سلطان محمود غزنوي د خپلې واکمنۍ پر مهال دغه لوی اسلامي دولت په ښه شان اداره کړ. د ده د واکمنۍ پر مهال د علومو زده کړې ترقي وکړه، او د دیني روزنې لپاره یې یوه مدرسه جوړه کړې وه چې تقریباً دری زره شاګردانو به ورکې درس وایه. سلطان محمود غزنوي د دولت د اداري لپاره ځانګړې تشکیلات جوړ او هر دیوان به جلا دنده سرته رسوله. د سلطان محمود غزنوي له خوا د سومنات د بت خانې فتح او ددې بت ماتول د اسلام په تاریخ کې یوه ستره بریا ده. سلطان محمود غزنوي یو لوی اسلامي دولت افغانانو او خپلو وارثینو ته په میراث پریښود. له ده وروسته د غزني دربار د دربار د مشرانو تر واک لاندی راغی. هغوی لومړی د سلطان محمود غزنوي له مړینې وروسته د مسعود او محمد ترمینځ د اختلاف له امله په دوه ډلو وویشل شول حتی د دربار ځینو مشرانو محمد نه پریښود چې واک مسعود ته وسپاري او هغه یې جګړې ته لمسوه.

کله چې مسعود له محمدڅخه واک په زور ونیوه ، نو هغه یې بندي کړ. وروسته پخپله سلطان مسعود د محمد او د هغه د زامنو او پلویانو پواسطه ووژل شو. مودود د خپل پلار د وژلو له امله اړ شو چې له سلجوقیانو سره جګړه پریږدي او د خپل پلار د انتقام په خاطر له خپل کاکا سره د جګړې په خاطر تیاری ونیسي. مودود لږه موده وروسته دننګرهار په فتح آباد کې محمد ته ماتې ورکړه او د خپل پلار قاتلین یې ووژل. د مودود له مړینې وروسته د دربار مشرانو د مودود څلور کلن زوی دویم مسعود د پاچا په توګه او د هغه کاکا علي یې د هغه د نایب په توګه وټاکه څو له هغه سره به مرسته وکړي. خو علي ډیر ژر په دویم مسعود کودتاه وکړه او واک یې په خپل لاس کې واخیست، خو هغه هم د دربار مشرانو له واک څخه لیری او پر ځای یې د سلطان محمود غزنوي زوی عبدالرشید واک ته ورساوه. د طغرل نمک حرام پواسطه د واک نیول چې د غزنوي له کورنۍ سره یې اړیکې نه درلودی، ډیر ژر له واک څخه لیری شو او د هغه پرځای د محمود غزنوي لمسی د لومړی مسعود زوی فرخ زاد واک ته

ورسيد. دې پيښو د غزنويانو واکمنۍ لپاره د سقوط زمينه برابره کړه، خو په ځانګړي ډول د سنجر پواسطه د بهرام واک ته رسول او په خطبه کې د سلجوقي واکمن نوم اخېستل د غزنويانو واکمني د سقوط سره مخ کړه، خو کله چې غزنويانو د غزه ترکانو په مقابل کې ماتی وخوړه او خپله پلازمينه يې لاهور ته انتقال کړه ، نو د غزنويانو واکمني عملاً په افغانستان کې سقوط وکړ.

غزنويانو سل زره تنه پوځ درلود چې څلويښت زره يې په غزني کې وو. په غزني کې يو لوی وسله تون هم موجود وو. اوه سوه پيلان يې درلودل چې څه يې بار وړونکې او څه يې جګړه ايز وو. خپلو عسکرو ته يې نقدي پيسی ورکولی خو افسرانو يې ځمکې هم درلودلې.

سلطان محمود غزنوي غنيمتونه او غلامان د اسلام د مقدس دين د اصولو سره سم قبلول. په ټولو ځايونو کې يې بودايي معبدونه په مسجدونو بدلول. په اقتصادي برخه کې يې د اوبو بندونه جوړ او کرنيزې ځمکې يې ابادې کړی . کسبګرۍ هم په دې دوره کې وده وکړه.

پوښتنې

1. ولې د غزنويانو د کورنۍ بنسټ ایښودونکی الپتگین د ساماني پاچا په ټاکنه کې له اختلاف وروسته پر غزني ښار حمله وکړه؟
2. د غوريانو او غزنويانو ترمينځ اختلاف د غزنويانو په سقوط کې څه اغيزه درلوده؟
3. د غزنوي شهزاد گانو د خپل مينځي اختلاف پايلې څه وې؟
4. د بهرام شاه واک ته رسولو کې د سلطان سنجر مداخلې څه منفي اغيز درلود؟

د غزنویانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمنۍ موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	الپتگین	(۳۵۱-۳۵۲هـ ق) (۳۴۱-۳۴۲ هـ ش) (۹۶۲-۹۶۳ ز)
۲	اسحق	(۳۵۲-۳۵۵هـ ق) (۳۴۲-۳۴۵ هـ ش) (۹۶۳-۹۶۶ ز)
۳	بلکاتگین	(۳۵۵-۳۶۵هـ ق) (۳۴۵-۳۵۵ هـ ش) (۹۶۶-۹۷۷ ز)
۴	پریتگین	(۳۶۵-۳۶۶هـ ق) (۳۵۵-۳۵۶ هـ ش) (۹۷۷-۹۷۸ ز)
۵	سبکتگین	(۳۶۶-۳۸۷هـ ق) (۳۵۶-۳۷۶ هـ ش) (۹۷۸-۹۹۸ ز)
٦	اسمعیل	۳۸۷-۳۸۸ هـ ق
۷	سلطان محمود	(۳۸۸-۴۲۱هـ ق) (۳۷٦-۴۰۹ هـ ش) (۹۹۸-۱۰۳۱ ز)
۸	محمد	(۴۲۱-۴۲۱هـ ق) (۴۰۹-۴۰۹ هـ ش) (۱۰۳۱-۱۰۳۱ ز)
۹	لومړی مسعود	(۴۲۱-۴۳۲هـ ق) (۴۰۹-۴۲۰ هـ ش) (۱۰۳۱-۱۰۴۲ ز)

۱۰	مودود	(۴۳۲-۴۴۱ هـ ق) (۴۲۰-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۴۲-۱۰۵۱ ز)
۱۱	دویم مسعود	(۴۴۱-۴۴۱ هـ ق) (۴۲۹-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)
۱۲	علي	(۴۴۱-۴۴۱ هـ ق) (۴۲۹-۴۲۹ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۱ ز)
۱۳	عبدالرشید	(۴۴۱-۴۴۴ هـ ق) (۴۲۹-۴۳۲ هـ ش) (۱۰۵۱-۱۰۵۴ ز)
۱۴	طغرل	(۴۴۴-۴۴۴ هـ ق) (۴۳۲-۴۳۲ هـ ش) (۱۰۵۴-۱۰۵۴ ز)
۱۵	فرخ زاد	(۴۴۴-۴۵۱ هـ ق) (۴۳۲-۴۳۹ هـ ش) (۱۰۵۴-۱۰٦۱ ز)
۱٦	ابراهیم	(۴۵۱-۴۹۲ هـ ق) (۴۳۹-۴۷۹ هـ ش) (۱۰٦۱-۱۱۰۱ ز)
۱۷	دریيم مسعود	(۴۹۲-۵۰۹ هـ ق) (۴۷۹-۴۹۵ هـ ش) (۱۱۰۱-۱۱۱۸ ز)
۱۸	ارسلان شاه	(۵۰۹-۵۱۱ هـ ق) (۴۹۵-۴۹۷ هـ ش) (۱۱۱۸-۱۱۲۰ ز)
۱۹	بهرام شاه	(۵۱۱-۵۵۲ هـ ق) (۴۹۷-۵۳۸ هـ ش) (۱۱۲۰-۱۱٦۰ ز)

۲۰	خسرو شاه	(۵۵۲-۵۵۷هـ ق) (۵۳۸-۵۴۲ هـ ش) (۱۱۶۰-۱۱۶۵ز)
۲۱	خسرو ملک	(۵۵۷-۵۸۲هـ ق) (۵۴۲-۵۶۷ هـ ش) (۱۱۶۵-۱۱۹۰ز)

۴,۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۴،۱. ګراف: لاندینۍ ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د غزنوي کورنۍ واکمنان

الپتګین (۳۵۱-۳۵۲ هـ ق)

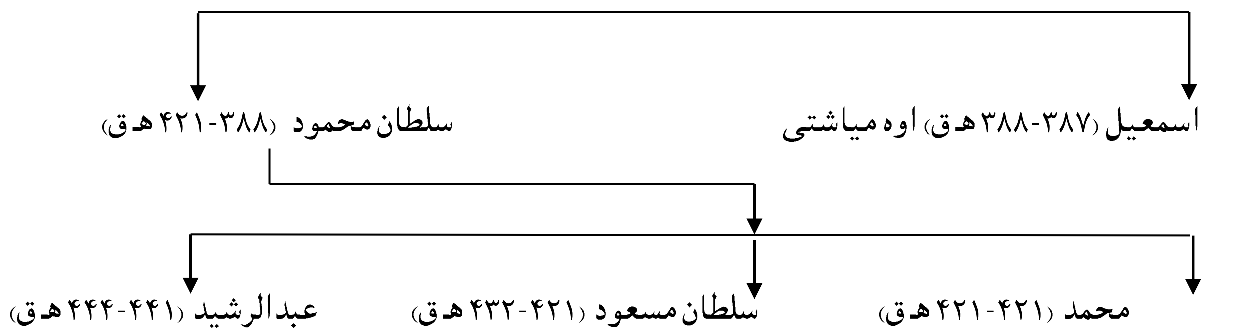
اسحق د الپتګین زوی (۳۵۲-۳۵۵ هـ ق)

بلکا تګین د الپتګین د ساتونکي ګارد قوماندان (۳۵۵-۳۶۵ هـ ق)

پریتګین د الپتګین غلام او جنرال (۳۶۵-۳۶٦ هـ ق)

سبکتګین د الپتګین زوم (۳٦٦-۳۸۷ هـ ق)

اسمعیل (۳۸۷-۳۸۸ هـ ق) اوه میاشتې

سلطان محمود (۳۸۸-۴۲۱ هـ ق)

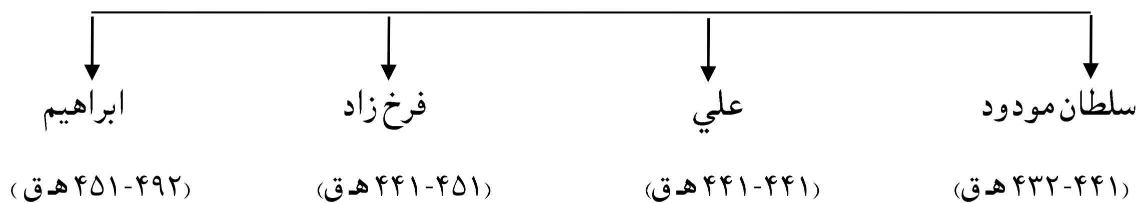
محمد (۴۲۱-۴۲۱ هـ ق)

سلطان مسعود (۴۲۱-۴۳۲ هـ ق)

عبدالرشید (۴۴۱-۴۴۴ هـ ق)

سلطان مسعود (۴۲۱-۴۳۲ هـ ق)

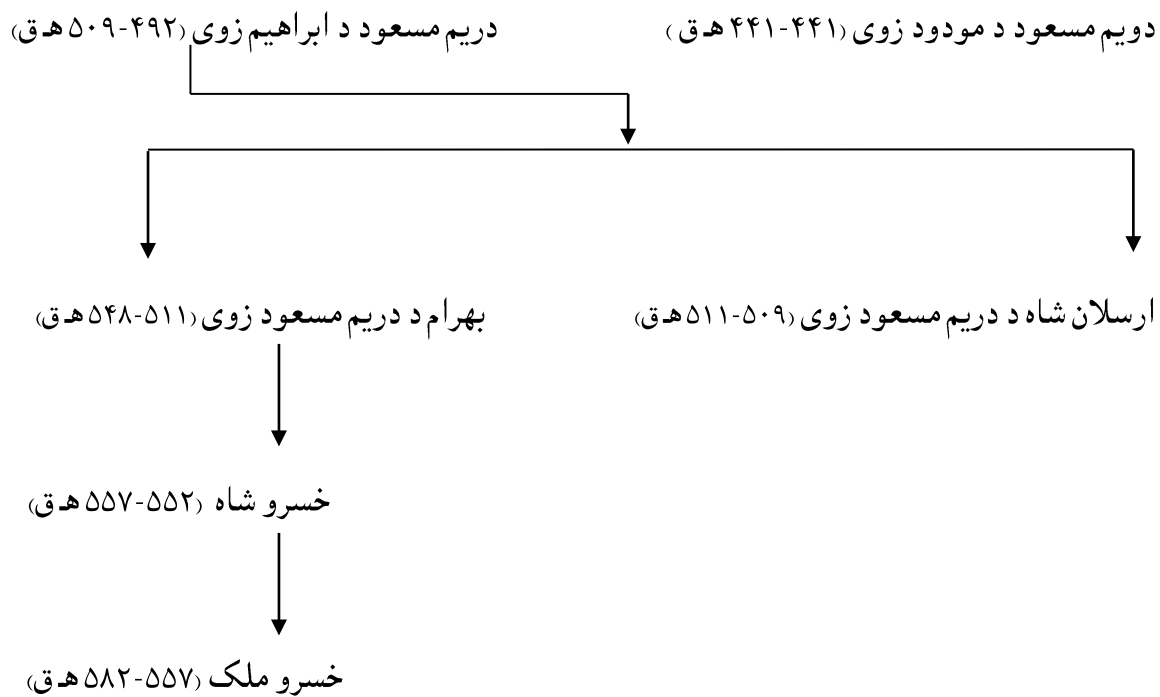

سلطان مودود (۴۳۲-۴۴۱ هـ ق)

علي (۴۴۱-۴۴۱ هـ ق)

فرخ زاد (۴۴۱-۴۵۱ هـ ق)

ابراهیم (۴۵۱-۴۹۲ هـ ق)

نوټ : طغرل نمک حرام د سلطان محمود غزنوي د کورنۍ سره اړیکه نه لري.

طغرل نمک حرام (۴۴۴-۴۴۴ هـ ق)

پنځم څپرکی

د سلجوقیانو دولت

پیلیزه

سلجوقیان له ترکي قومونو څخه یو قوم دی چې کسب یې مالداري وه او تل به له یوه ځای څخه بل ځای ته د څړ ځای د موندنې په خاطر لیږدیدل. د سلجوق پلار دقاق یا توقاق تیمور نومیده. سلجوق په ماورالنهر کې د محلي امیرانو د واک لاندې ژوند کاوه. تر هغه پورې چې د سامانیانو واکمني د سیحون په شاوخوا سیمو کې ټینګه وه؛ سلجوقیانو د سامانیانو په خاوره باندې د تېرې جرئت نه شو کولای، خو کله چې د بې اتفاقی په وجه د سامانیانو واکمني کمزورې شوه؛ سلجوق له دې وضعیت څخه ګټه واخېسته، له جیحون څخه راتیر او په جند کې میشت شو. سلجوق په دغه وخت کې د اسلام مقدس دین قبول او مسلمان شو. سلجوق له هغو ترکانو سره جګړه کوله چې مسلمانان شوی نه وو. سلجوق ډیر شهرت وموند. د ماورالنهر محلي واکمنانو هم د خپلو دښمنانو د له مینځه وړلو له پاره له سلجوق څخه د مرستې غوښتنه کوله. کله چې سلجوق د جند په ښار کې مړ شو، دده د واکمنۍ ساحه دده د څلورو زامنو (یبغور ارسلان چې په اسرائیل مشهور و ، میکائیل، یونس او موسی)

له خوا اداره کېده . د سلجوق زوی اسرائیل د علي تګین سره د سلطان محمود غزنوي په مقابل کې مرسته وکړه. خو سلطان محمود غزنوي د آمو له سیند څخه تیر شو، علي تګین وتښتیده؛ او اسرائیل د سلطان محمود له خوا په ۴۱٦ هـ ق کال د کشمیر د کالنجر په کلا کې بندي شو. ددې قوم یو شمیر مشرانو له سلطان محمود غزنوي څخه په افغانستان کې د میشته کېدو غوښتنه وکړه، سلطان محمود غزنوي په افغانستان کې د سلجوقیانو څلورو زرو کورنیو ته په دې شرط چې وسلې به نه ساتي د میشته کېدو اجازه ورکړه. دا د سلطان محمود غزنوي یوه لویه تیروتنه وه چې سلجوق (ترکانو) ته یې د اریانا (افغانستان) دروازې پرانیستې چې بیا د همدې قوم مشرانو د سلطان محمود اولادې ته ستونزې پیدا کړې. په ۴۱۸ هـ ق کال سلجوقیانو په جوزجان (نیسایا) ولایت کې د خلکو د مالونو په لوټولو پیل وکړ. خلکو غزنوي سلطان محمود ته شکایت وکړ، هغه یو پوځ ورولیږه، دوی ته یې سزا ورکړه. د مسعود د پاچاهۍ پرمهال سلجوقیانو به پر مروه، هرات، ترمذ او بلخ باندې تل حملې کولې او مسعود به دوی له خپلې خاورې څخه شړل، مګر د میکائیل زامنو داود چغري بیک او طغرل له ډیرو جګړو وروسته په یوې جګړې کې په ۴۲۹ هـ ق کال مسعود ته ماتې ورکړه. بلخ ، نیشاپور او مروه یې له مسعود څخه ونیول. او په نیشاپور[1] کې یې تاج پر سر کیښود او خپله پاچاهي یې اعلان کړه. د سلجوقیانو واکمنې له یو شمیر هیوادونو سره ارتباط لري خو موږ دلته یوازې پر هغې برخې بحث کوو کوم چې افغانستان پورې اړه لري.

۵,۱. د رکن الدین ابوطالب طغرل بیک واکمني (۴۲۹-۴۵۵هـ ق)

(۴۱٦-۴۴۲ هـ ش)

(۱۰۳۸-۱۰٦۴ز)

کله چې د میکائیل زوی، طغرل بیک د دندانقان په جګړه کې سلطان مسعود ته په ۴۲۹ هـ ق کې ماتې ورکړه؛ په همدې کال (۴۲۹ هـ ق) کې یې د پاچاهي تاج په سر کړ او پاچاهي یې په نیشاپور کې اعلان کړه. طغرل بیک خپل ورور ییغور د لویدیځ افغانستان یعنی پوشنج، هرات او سیستان د حاکم په توګه وټاکه او په ۴۳۲ هـ ق کال نوموړی تر بست (هلمند) پورې پرمخ ولاړ. دده ورور داود چغري بیک له مروې او سرخس څخه نیولې تر بلخ او شبرغان پورې سیمې ونیولې، د بلخ په

[1] نیشاپور او مروه هغه وخت د افغانستان (خراسان) د خاورې جز و.

علي آباد کې يې د سلطان مسعود لښکرو ته ماتې ورکړه او د خپل نفوذ ساحه يې په سويل کې تر سيستان او شمال کې تر بلخ او تخارستان پورې وغځوله. له سلطان مسعود وروسته سلطان مودودله غزني څخه خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی سيستان ته د جګړې له پاره واستوه، خو بريالی نشو، په مقابل کې تخارستان، بلخ، ترمذ، قباديان او وخش يې ترې ونيول(۱۰: ۱٦۸-۱٦۹).

طغرل بيک د سلجوقيانو لومړی پاچا و. نوموړی يو زړور، د ټينګ عزم او د جګړې په هنر پوه شخص و. په نيشاپور کې د پاچاهۍ له اعلان وروسته د اصفهان ، بغداد او نورو سيمو په نيولو بريالی شو. د اصفهان له نيولو وروسته يې هغه ځای (اصفهان) د خپلې پلازمينې په توګه وټاکه او د بغداد د خليفه لور يې په نکاح کړه. د طغرل بيک په واسطه د بغداد له نيولو وروسته عباسي خليفه په ۱۰۵۵ هـ ق خپل واک له لاسه ورکړ او د سلجوقيانو تر مستقيم تسلط لاندې و. اما د مذهبي لارښود په توګه سلجوقيانو دده احترام کاوه. د طغرل وزير عبدالملک خراسانی د سلجوقيانو د واکمنۍ د نفوذ په پراختيا کې مهمه ونډه درلوده. نوموړی د دربار د دري او عربي برخې منشي هم و او له لويو عالمانو او لويانو څخه ګڼل کيږي. د سلجوقي دولت ډير کارونه به دده په تدبير او سياست اداره کېدل. په ۴۵۵ هـ ق طغرل بيک مړ او پر ځای يې زوی الپ ارسلان پاچا شو(۴٦: ٦۸).

طغرل سلجوقي د خپل مهال يو ځواکمن پاچا و؛ د ايران سياسي يووالی تر ساسانيانو وروسته د همدې په لاس ټينګ شو. هغه ديلمي واکمنو ته ماتې ورکړه او بغداد يې هم ونيوه، بيا يې شام ونيو او د ګرجستان له عيسويانو سره يې جګړې وکړې او په ۱۰٦۳ ز کې مړ شو (۲۷: ۱۴۳).

د طغرل بيک اداره په دوو برخو ويشل شوی وه، چې يو يې درګاه[1] او بل يې ديوان و. درګاه د سلطان په حرم پورې ارتباط درلود، د هغې مالي او اقتصادي چارې ځانګړي وکيل اداره کولې، چې ددې ادارې په سر کې به يو مشهور شخص مقرريده چې د وزير او لويو امرينو په حساب کې راته، د درګاه بلې برخې د ملکي، نظامي، مذهبي اشخاصو، پوهانو او نورو د هرکلي برخه وه. وزيرانو به مستقيماً له سلطان سره خپلې ستونزې شريکولې او ورتلل يې آزاد وو. خو د ملک شاه په وخت کې وکيل د لوړو ملکي او نظامي افسرانو او سلطان ترمينځ د تګ راتګ مسؤل و. وروسته ((امير بار)) چې نظامي افسر به وه د وکيل ځای ونيو. له دې پرته يو بل منصب حاجب کبير هم موجود و، چې وروسته

[1] دغه ارګان د طغرل بيک په حرم پورې ارتباط درلود. ددې ارګان مالي او اقتصادي چارې ځانګړی کس اداره کولی.

له وزیر څخه د هیواد مهم شخص ګڼل کېده . د طغرل بیک په وخت کې یو بل تن د نګهبان ریس په نوم و، چې پنځوس لرګین کوتک لرونکی کسان یې په اختیار کې درلودل. د هغوی دنده دا وه چې خلک به یې په غاړه کې وهل او بندیخانې کې به یې اچول. د اداري بله برخه دیوانونو جوړوله، د هر دیوان په سر کې وزیر قرار درلود. سلجوقي وزیرانو نظامي دندې هم درلودې. وزیر به مالي چارې څارلې، د مصرف او عایداتو ډول یې د مستوفیت په واسطه معلوموه. د پوځ حقوق یې کنترلول. ((دیوان اعلی)) چې په سر کې وزیر قرار درلود، په څلورو برخو (دیوان رسایل، دیوان استیفا، دیوان اشراف الممالک او عرض دیوان) ویشل شوی و. وروسته نور دیوانونه لکه دیوان خالص یا خالصه چې له سلطنتي ملکیتونو څخه څارنه کوله؛ دیوان مصادره هم تاسیس شو. ځینې اداري تشکیلات هم په پلازمینه کې موجود وو. له طغرل بیک وروسته د هغه ځای ناستو هم له همدغو تشکیلاتو څخه ګټه اخیسته (۴: ۹٦).

۵,۲. د الپ ارسلان واکمني (۴٦۵-۴۵۵هـ ق)

(۴۴۲-۴۵۲ هـ ش)

(۱۰٦۴-۱۰۷۴ز)

د طغرل بیک له مړینې وروسته د هغه وراره د داود چغري بیک زوی الپ ارسلان واک ته ورسید. الپ ارسلان د روم امپراطورۍ لښکرو ته په ترکیه کې ماتې ورکړه. ارمنستان او ترکیه کې د روم امپراطور رومانوس دیو جانوس ته ماتې ورکړه او د نوموړي دیوجانوس لور یې خپل زوی ملک شاه ته واده کړه. او عبدالملک یې مړ کړ او د خراسان یو نامتو عالم خواجه نظام الملک طوسي یې چې شافعي مذهب او با تدبیره سړی و، د خپل وزیر په توګه وټاکه. الپ ارسلان د طوسي په مرسته په هیواد کې نظم ټینګ کړ(۲۷:۱۴۴).

الپ ارسلان په افغانستان کې خپلو حملو ته دوام ورکړ. تخار، بلخ او ترمذ یې ونیول، که څه هم د غزني له پاچا ابراهیم سره یې ښې اړیکې درلودې. د الپ ارسلان له مشهورو وزیرانو څخه یو هم ابوعلي حسن بن علي بن اسحق چې د نظام الملک طوسي خراساني لقب یې درلود، ده د الپ ارسلان د واکمنۍ پرمهال د سلجوقي دولت په پرمختګ کې ستره ونډه درلوده. الپ ارسلان په ۱۰٦۴ ز کال په ماورالنهر کې د ختل (ترمذ) ته لښکر کشی وکړه او هغه یې تر خپل کنترول لاندې راوست. کله چې

غزنوي دولت د بلخ او ترمذ کنترول له لاسه ورکړ، دا دواړه ولايتونه هم د سلجوقيانو لاس ته ورغلل. د دواړو ولايتونو خلکو شورشونه کول، خو الپ ارسلان له ډيرو ستونزمنو جګړو وروسته دغه شورشونه ارام کړل. الپ ارسلان په ډير شجاعت او زړورتيا سره، پر هغو کلاګانو چې د غرونو په لوړو برخو کې جوړې شوی وې، حملې وکړې. يو کال وروسته يې په ۱۰٦۵ ز کال له خوارزمه څخه په جند (Jand) او ساوران (Sawran) حمله وکړه، د هغه ځای حاکم له جګړې پرته دې سلجوقي واکمن ته ځان تسليم کړ. الپ ارسلان نوموړی حاکم چې په داوطلبانه توګه تسليم شوی و، په خپل حال پريښود. هغه د پخوا په څېر خپل حاکميت ته دوام ورکړه. الپ ارسلان د طمغاچ خان ابراهيم د واکمنۍ په سيمه حمله وکړه. ابراهيم خان د بغداد د خلافت دربار ته له الپ ارسلان څخه شکايت وکړ. خو د خلافت دربار له دوی سره مرسته ونشوه کولی. دويم ځل په ۱۰۷۳ ز کال الپ ارسلان د يو لوی لښکر سره چې (۲۰۰۰۰۰) دوه سوه زرو ته يې شمير رسيده پر ماوراالنهر حمله وکړه، خو دا ځل لښکر کشي د الپ ارسلان د مړينې له امله له ناکامۍ سره مخ شوه، ځکه الپ ارسلان د يو کلا د اوسيدونکی د خنجر د ضربې له امله مړشو. د الپ ارسلان له وژل کېدو وروسته دهغه زوی ملک شاه پاچاشو (۲۵٦:۲-۲۵۷).

۵,۳. د ملک شاه واکمني (۴۸۵-۴٦۵هـ ق)

(۴۷۲-۴۵۲ هـ ش)

(۱۰۹۴-۱۰۷۴ز)

د الپ ارسلان له مړينې وروسته د هغه له شپږو زامنو څخه ملک شاه چې په لياقت او جرئت کې تر نورو ښه و او د پلار له خوا د ځای ناستي په توګه ټاکل شوی و؛ د جلال الدوله معزالدين ابوالفتح حسن ملک شاه په نوم پاچا شو. ملک شاه د غزني د پاچا ابراهيم له زوی سره دوستانه اړيکې درلودې، زابلستان او کابل يې تر لاهور پورې غزنوي دولت ته پريښودل. په دغه وخت کې د ملک شاه ورور تکش په بلخ کې ياغي شو، ملک شاه هغه په ترمذ کې ونيو او ړوند يې کړ (۱۱ :۸۲۹).

ملک شاه هم د پلار د وخت پوه وزير نظام الدين خراساني طوسي د خپل وزير په توګه وټاکه؛ د دې وزير تدبيرونو د دولت د واک په ټينګښت کې ډيره اغيزه درلوده. د ملک شاه د واکمنۍ پرمهال يو شمير شورشونه په ځينو سيمو کې پيدا شوی وو؛ خو دده د پوه وزير طوسي په لاس ارام شول او په کوچنۍ اسيا (ترکيه) کې يې خپل نفوذ ټينګ کړ. د خپلې واکمنۍ سيمې ته يې د مرکزي آسيا له

کاشغر څخه تر مدیترانې بحیرې پورې پراختیا ورکړه. دده په واکمنۍ کې بیت المقدس او سوریه شامل شول. خو کله چې ملک شاه سمرقند ته ورسید د سمرقند حاکم د سولې لاره خپله کړه، ملک شاه هم د سولې لاره ورسره ومنله. دواړو لوریو د مینځګړتوب لپاره نظام الملک ته مراجعه وکړه، ملک شاه له شمس المک سره له روغی وروسته بیرته خراسان ته راغی (۲: ۲۵۷).

دویم ځل ملک شاه په ۱۰۸۹ ز کال کې بخارا فتح او سمرقند یې کلابند کړ؛ په سمرقند کې ملک له سخت مقاومت سره مخامخ شو، د سمرقند حاکم ټولو امنیتي مسؤلینو ته امر ورکړ چې له ښار څخه کلکه ساتنه وکړي، خو د سمرقند له امرینو څخه د یو امر زوی له ملک شاه سره بندي و، ملک شاه د هغه پلار تهدید کړ چې زوی دې وژنم، نوموړي له همدې امله له برج څخه ښه دفاع ونه کړه. د ملک شاه پوځ ته یې اجازه ورکړه چې هغه برج ونیسي، په دې ترتیب د ملک شاه پوځونو سمرقند ونیو. د سمرقند حاکم چې په یوه کور کې پټ شوی و، هغه یې پیدا کړ او رسې په غاړه یې ملک شاه ته راوست. ملک شاه امر وکړ چې هغه اصفهان ته واستوي. ملک شاه له سمرقند څخه اوزګند ته ولاړ، د ملک شاه په غوښتنه د کاشغر خان (حاکم) دده حضور ته راغی او په داوطلبانه ډول ملک شاه ته تسلیم شو. د کاشغر حاکم امر وکړ چې خطبه د ملک شاه په نوم ووایي او هم سیکه دده په نوم ضرب کړي. ملک شاه خراسان ته راغی او سمرقند کې یې خپل نائب پریښود. په دې ترتیب سمرقند او کاشغر ددوی په واکمنۍ کې شامل شول (۲:۲٦۱).

د سلجوقیانو د قلمرو پراختیا ددې سبب شوه چې په هره سیمه کې یو مشر د حاکم په توګه وټاکل شي. د هر حاکم قدرت به په تدریجي توګه زیاتیده، چې وروسته د ملک شاه سلجوقي د ځای ناستو د واکمنۍ پرمهال له سلجوقي دولت څخه جلا شول او جلا جلا سلجوقي دولتونه یې مینځ ته راوړل. لکه د کرمان سلجوقیانو حکومت، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت، د عراق د سلجوقیانو حکومت، د کردستان او د ترکې د سلجوقیانو د حکومت په نوم هر یوه خپل استقلال اعلان کړ. په دې توګه د کرمان د سلجوقیانو حکومت غزه ترکانو، د شام (سوریه) د سلجوقیانو حکومت ، د عراق او کردستان د سلجوقیانو حکومت خوارزم شاهانو له مینځه یوړل مګر د ترکې د سلجوقیانو حکومت تر ۱۴ مې زیږدیزې پیړۍ پورې دوام وکړ چې د عثمانیانو پواسطه له مینځه ولاړ.. ملک شاه په ۴۸۵ هـ ق کال کې ومړ چې له مړینې وروسته یې زوی برکبارق واک ته ورسید (۴٦: ۷۰).

ملک شاه سلجوقي دري ادب پياوړی کړ او ددیني علماو ملاتړ يې وکړ. دده وزير نظام الملک د نظاميه په نوم ګڼ شمير مدرسې په بلخ، مروه، نیشاپور، پوشنګ، هرات، بغداد، اصفهان، بصره، امل او موصل کې جوړې کړې، چې شافعي مذهب پکې تدريس کېده . عمر خيام د همدې پاچا په امر تاريخ جلالي کتاب ليکلی دی. ملک شاه سره له دې لکه د الپ ارسلان په څېر بيسواد و، خو ده لکه د غزنوي پاچاهانو په څېر د ادب پالنه وکړه او خپل واک يې ټينګ کړ. خو دده د ځای ناستو لکه محمود، برکبارق، ملک شاه ثاني او محمد د واکمنيو پرمهال د سلجوقيانو اداره ډېره ضعيفه شو (۲۷:۱۴۴).

۵,۴. د برکبارق واکمني (۴۹۸-۴۸۵هـ ق)

(۴۸۵-۴۷۲ هـ ش)

(۱۰۹۴-۱۱۰۷ز)

د ملک شاه له مړينې وروسته يې زوی برکبارق پاچا شو. نوموړی پاچا دولس کاله پاچاهي وکړه چې يوولس کاله يې له پاچاهي غوښتونکو سره په جګړو او نښتو تيره کړه او د هيواد د ابادۍ له پاره يې وخت پيدا نکړ؛ يوازې يو کال يې په ارامۍ سره پاچاهي وکړه. نوموړي په ۴۹۰ هـ ق کې خپل ورور سلطان سنجر په افغانستان کې د نيول شويو سيمو د حاکم په توګه مقرر کړ. دده له مړينې وروسته دده ورور ابوشجاع محمد پاچا شو.(۴۶: ۷۰).

د برکبارق د واکمنۍ پرمهال په سمرقند کې دده لخوا سليمان تګين، محمود تګين او هارون تګين يو پر بل پسې د واک چارې په لاس کې واخېستې، چې د دوی اصل معلوم نه و. سليمان تګين د داود کوچ زوی، محمود تګين د ضمغاج خان ابراهيم لمسی و. د برکبارق په واکمنۍ کې قدرخان جبرئيل د بغراخان محمد لمسی، نه يوازې د ماورالنهر ډېرې برخې ونيولې او په ۱۱۰۲ ز کال يې د سلجوقيانو په قلمرو حملې پيل کړې او ترمذ يې ونيو، مګر د سلطان سنجر سره يې په جګړه کې ماتې وخوړه او ووژل شو، چې دغه جګړه د جند ښار ته نږدې وه. سلطان احمد سنجر د سليمان تګين زوی احمد تګين، چې د قدر خان د حملې پرمهال فرار کړی و ، بيرته خراسان ته راوغوښت. محمد تګين د ارسلان خان لقب پر ځان کيښود او تر ۱۱۳۰ ز کال پورې د ماورالنهر حاکم و (۲: ۲٦۴-۲٦۵).

۵,۵. د ابوشجاع محمد واکمني (۴۹۸-۵۱۱هـ ق)

(۴۸۵-۴۹۷ هـ ش)

(۱۱۰۷-۱۱۱۹ز)

له برکبارق وروسته د هغه ورور ابوشجاع محمد د غیاث الدین ابوشجاع محمد په نوم پاچا شو. دده په واکمنۍ کې ډیره ګډوډي وه، خو نوموړي وضعیت ارام کړ. دده د واکمنۍ له مهمو پېښو څخه د صلیبي جګړو پیل و چې د مسلمانانو او عیسویانو ترمینځ پیل شوې. سلطان سنجر د نوموړي د واکمنۍ پر مهال د افغانستان په نیول شویو سیمو کې د پاچاهۍ اعلان وکړ. د محمد ځای ناستو هم ونشوای کولی چې له سنجر څخه د افغانستان نیول شوي سیمې بیرته واخلي (۴٦: ۷۱).

د ابو شجاع محمد واکمنۍ پرمهال د ماورالنهر چارې د سنجر پواسطه څارل کېدلې. د قدر خان له ماتې وروسته د هغه ځای حاکم محمد تګین د ارسلان خان په لقب وټاکل شو. کله چې ارسلان خان له ساغر بیک سره د قراختایانو سره اړیکې درلودې جګړه پیل کړه، سلطان سنجر د ارسلان خان پلوي وکړه او د دواړو ترمینځ یې سره روغه وکړه. په ۱۱۰۹ ز کال ساغر بیک دویم ځل بغاوت وکړ. سنجر د خپل ټاکل شوی سلطان ارسلان خان پلویتوب وکړ. ارسلان خان د سنجر په مرسته یاغیان او شورشیان تابع کړل، وروسته له دې ارسلان خان شل کاله حکومت وکړ. ارسلان خان د بخارا بالاحصار ترمیم او د ښار دیوالونه یې بیا له سره جوړ کړل. په ۱۱۲۱ ز کې یې جامع جومات هم جوړ کړ(۲:۲٦٦).

۵,٦. د سلطان محمود سلجوقي واکمني (۵۱۱-۵۱۳هـ ق)

(۴۹۷-۴۹۸ هـ ش)

(۱۱۱۹-۱۱۲۰ز)

د ابوشجاع محمد له مړینې وروسته د هغه زوی سلطان محمود پا چا شو. سلطان محمود پر تخت باندې له کېښناستلو وروسته لومړی د خپل کاکا سنجر سره چې د افغانستان په نیول شویو سیمو کې یې لا د مخه د سلطنت اعلان کړې و، جګړه وکړه. په پایله کې سلجوقي دولت په دوو برخو وویشل شو.

په ختیځه برخه کې سلطان سنجر او په لویدیځه برخه کې سلطان محمود سلطنت کولو. له دې وروسته په افغانستان کې د سلطان سنجر واکمني پیل شوه (۴٦: ۷۱).

په دغه وخت کې افغانستان پر څلورو برخو ویشل شوی و، شمالي ولایتونه له تخارستانه تر مروې پورې مستقیماً په سنجري او سلجوقي دربار پورې اړه درلوده. د غور، بامیانو او گوزگانانو سیمې د هرات تر شاو خوا پورې د غوریانو تر لاس لاندې وې. زابل ولایت له هلمند څخه تر غزني، کابل، ننگرهار، پېښور او لاهور پورې د سلطان محمود غزنوي کورنۍ په واکمنۍ کې و. سیستان، زمینداوره تر زرنج، فراه پورې د سیستان په ملکانو پورې اړه درلوده، چې دغو ملکانو د سلجوقیانو، غوریانو او غزنویانو سره ښې اړیکې درلودې، چې د صفاریانو او د سیستان د ملکانو له پاته شونو (بقایاو) څخه وو(۱۱:۸۳۰).

۵,۷. د سلطان احمد سنجر واکمني (په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني) (۵۱۱-۵۵۲هـ ق)

(۴۹٦-۵۳۷ هـ ش)

(۱۱۱۸-۱۱۵۹ز)

سلطان سنجر د ملک شاه زوی د سلجوقیانو د کورنۍ د مشهورو پاچاهانو له جملې څخه دی. دده له پاچا کېدو سره سم د غزنوي دولت تجزیه او د غوریانو واکمني نوی د پراختیا او ټوکېدو په حال کې وه. سنجر لومړی ماورالنهر ته لښکر کشي وکړه. ماورالنهر ته له لښکر کشۍ وروسته یې له بهرام شاه سره مرسته وکړه. هغه یې په غزني کې واک ته ورساوه. تر لاهور پورې سیمې یې بهرام شاه ته پرېښودې (۱۱: ۸۲۹).

په تیر کې مو هم ویلی وو چې بهرام شاه په خطبه کې له خپل نوم سره د سلطان سنجر نوم هم اضافه کړ. سلطان سنجر لومړنی سلجوقي پاچا و چې یوازې یې په خطبه کې د نوم په یادولو بسنه وکړه. سلطان سنجر مروه خپلې پلازمینې په توگه وټاکله. سلطان سنجر په جگړه کې سلطان علاؤالدین حسین جهان سوز ته ماتې ورکړه او بندي یې کړ. لږه موده وروسته یې علاؤالدین بیرته آزاد او د غور د محلي حاکم په توگه یې وټاکه. په غور او غزني باندې له بري وروسته سلطان سنجر له دریو دښمنانو

سره مخ شو. لومړی د خوارزم پاچا اتسز، دویم د قراخطایانو دولت او درېیم د غزه ترکانو له مخالفت سره مخ شو(۴٦:۷۱).

اتسز خوارزم شاه په ۵۳۰ هـ ق کال د سنجر پر ضد شورش وکړ او جرجانیه ته نږدې د هزار آسپ کلا ته یې پناه یوړه. سنجر په دغه کلا حمله وکړه، اتستز خوارزمشاه فرار وکړ. سلطان سنجر د خوارزم حکومت ونیو، اتسز د بدلې اخېستلو لپاره د قراخطایانو له دولت څخه د مرستې غوښتنه وکړه. قراخطایانو چې په ۵۱۹ هـ ق په کاشغر کې مستقل دولت تشکیل کړې و، تل یې هڅه کوله چې په مناسب وخت کې پر مسلمانانو حمله وکړي. اتسز له نوموړی پاچا څخه غوښتنه وکړه چې د سلطان د واکمنۍ په سیمو حمله وکړي. قراخطایانو په ۵۳۱ هـ ق پر ماورالنهر حمله وکړه او د سمرقند په ۳٦ کیلو مترۍ کې د دواړو قواوو ترمینځ جګړه ونښته . سلطان سنجر په دې جګړه کې ماتې وخوړه، تقریباً ۳۰ زره عسکر یې ووژل شول. سلطان سنجر سلجوقي ترمذ ته راوتښتید. ګوره خان قراخطایي سمرقند او بخارا ونیول او چور یې کړل او اتسز خوارزم شاه یې د باج په ورکولو سره په خوارزم کې پرېښود. له دې وروسته ماورا النهر د قراخطایانو تر نفوذ لاندې راغی او د سلجوقیانو له نفوذ څخه خلاص شو، تر څو چې سلطان محمد خوارزم شاه واک ته ورسید او د قراخطایانو نفوذ ته یې د پای ټکې کېښود. اتسز د سنجر له ماتې او خفګان څخه ګټه واخېسته په ۵۴۲ هـ ق کې یې په مروه او نیشاپور حمله وکړه په لومړی وخت کې اتستز مروه او نیشاپور ونیول خو وروسته یې ماتې وخوړه. مګر د سلطان سنجر سیاسي او نظامي وضعیت د ګوره خان (قراخطایانو) سره په جګړه کې له ماتې وروسته ډېر خراب و. په همدغه وخت کې غزه[1] ترکانو هم د سنجر پر ضد شورش وکړ . سنجر د غزه ترکانو مقابلې ته تیار شو. د دوی ترمینځ پرلپسې جګړې وشوې. په پایله کې سنجر په ۵۴۸ هـ ق ماتې وخوړه او د خپلې میرمنې سره د غزه ترکانو له خوا بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو. د مروې ښار غزه ترکانو ونیو او چور یې کړ. د سنجر میرمن په بندیخانه کې مړه شوه. خو سنجر له بندیخانې څخه فرار وکړ. لږه موده وروسته هغه هم مړ شو. د سلطان سنجر له مړینې سره سم په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده. خو دوو دولتونو (غوریانو او خوارزمشاهیانو) د غزه ترکانو د چور مخه ونیوله (۴٦: ۷۲).

---

[1] غزه ترکان د خوارزم په شاوخوا سیمو کې اوسیدل. دوی مسلمانان ول خو دا قبیله د قراخطایانو له خوا چې بودایي دین یې درلود زوریدل. د سلطان سنجر په اجازه غزه ترکان په بلخ کې میشت شول چې کال به یې ۲۴ زره پسونه سنجر ته ورکول. په تدریج سره قدرت زیات شو چې د باج له ورکولو څخه انکار وکړ. سلطان سنجر د دوي د رعیت کولو په خاطر له دوي سره جګړه وکړه خو په جګړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه (۴۶. ۷۲).

۵,۸. د سلجوقيانو د دولت سقوط او د خوارزمشاهانو پياوړې کېدل

د سلجوقيانو دولت هغه وخت له سقوط سره مخ شو چې د دوی واکمنۍ په څو محلي حکومتونو وويشل شوه، هر محلي حکومت به د خپل نفوذ د پراختيا له پاره هڅې کولې. په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني هغه وخت پای ته ورسيده چې سلطان احمد سنجر د غزه ترکانو سره په جګړه کې ماتې وخوړه او له غزه ترکانو سره نوموړی بندي شو. که څه هم سلطان احمد سنجر له بنديخانۍ څخه وتښتيد، مګر ډير ژر وفات شو. د نوموړي له مړينې وروسته په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني پای ته ورسيده، خو افغانستان کې د غوريانو نفوذ د پراختيا په حال کې و؛ چې د غزه ترکانو واک ته يې په غزني کې د پای ټکې کيښود. په خوارزم کې د خوارزمشاهانو واکمني ورځ تر بلې پياوړې کېده ، ترڅو چې يې په ماورالنهر کې يو پياوړی دولت تاسيس کړ. ددې کورنۍ د پاچاهانو په لړ کې سلطان علاؤالدين محمد خوارزم شاه وتوانيد چې يوه لويه امپراتوري تاسيس او تر هند پورې خپل نفوذ ته پراختيا ورکړي. خو د خوارزم شاهانو نفوذ د سلطان علاؤالدين محمد خوارزمي او چنګيز خان ترمينځ د اختلاف او جګړې په پايله کې ضعيفه او له مينځه ولاړ. په دې ډول په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني هم د قراختايانو د دولت (ګوره خان) سره په جګړه کې له ماتې وروسته د سلطان سنجر سياسي او نظامي وضعيت ډير ضعيفه شو او د اتسز د حملې لپاره هم زمينه برابره شوه چې لومړی مروه او نيشاپور ونيسي ، خو وروسته اتسز ماتې وخوړه. دې مخالفت د سلطان سنجر پرضد د غزه ترکانو د شورش لپاره زمينه برابره او غزه ترکان وتوانيدل چې سلطان سنجر ته ماتې ورکړي. د سلطان سنجر له ماتې او بنديتوب سره سم د سلجوقيانو واکمني په افغانستان کې پای ته ورسيده (۲۷: ۱۴۴).

۵,۹. د سلجوقي دولت کلتوري او ټولنيزې کړنې

کله چې سلجوقيان واک ته ورسيدل، ماورالنهر او خراسان يې ترخپل تسلط لاندې راوستل، وروسته يې خپل نفوذ ته د فارس تر لويديځې څنډې، سيستان او عراق پورې پراختيا ورکړه. سلجوقيان په ځړ ځايونو کې د رمې له څرولو څخه پاچاهۍ ته ورسيدل، له همدې کبله سلجوقي واکمنانو په جګړه کې مهارت درلود. دوی د واک د پراختيا سره ډيره مينه درلوده. د سلجوقي پاچاهانو له خوا په لومړيو وختونو کې په اقتصادي، سياسي او فرهنګي برخه کې کومه هڅه نه ده شوې. خو کله چې دوی په نيول شويو سيمو کې د هغو ځايونو له فرهنګ او تمدن سره آشنا شول، دوی د هغه ځآی د خلکو د

فرهنګ تر اغيز لاندې راغلل؛ خو بيا هم د سامانيانو او غزنويانو په څېر يې فرهنګي او ټولنيزو هڅو ته ډېره پاملرنه ونکړه. خو له دې سره هم په لښکر کشيو مصروف وو. د پوه او با تدبيره وزيرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو يو شمير کارونه په علمي او فرهنګي برخه کې سرته ورسيدل، او نظام الملک طوسي په اداري او سياسي برخه کې ډېرې هلې ځلې وکړې، لکه د ملک شاه سلجوقي د وزير خواجه نظام ملک په هڅه په بلخ، مروه، نيشاپور، پوشنګ، هرات ، بغداد، اصفهان او بصره کې يو شمير مدرسې د نظاميه په نوم جوړې شوې. عمر خيام تاريخ جلالي وليکه، سره له دې چې ملک شاه د الپ ارسلان او سلطان احمد سنجر په څېر بيسواده وو. د سلجوقيانو د واکمنۍ پرمهال دربار ساده بڼه درلوده، تجمل او دولتي تشکيل کم شو. ديوان بريد (د مخابراتو وزارت) له مينځه ولاړ. د جاسوسۍ دستګاه خپل اهميت له لاسه ورکړ. مجازات يې زيات کړل. په سلجوقي دولت کې د نظامي خدمت په مقابل کې د ځمکو ورکړې رواج درلود، او د پيسو په عوض به يې ځمکې ورکولې. کوم ښارونه چې د سلجوقي واکمنانو ترحملې لاندې راغلل هغو ډېر زيان وليد. سلجوقيانو په فرهنګي برخه کې له غزنويانو څخه پيروي کوله. په سوداګرۍ کې يې هم لږ پرمختګ وکړ (۴:۹۱).

سلجوقيانو په بشپړ ډول د يوه قبيلوي ملکيت غوښتونکی وو. دولت يوازې د پاچا مال نه، بلکې د پاچا د ټولې کورنۍ مال يې باله، نو ځکه هر سلجوقي شهزاده چې به په هر ځای کې و، هلته به يې په خپل نوم خطبه جاري کوله. له همدې امله د سلجوقيانو لويه شاهنشاهي په ټوله مينځنۍ اسيا، کوچنۍ او مرکزي اسيا کې په څو څو حکومتونو وويشل شوه. سلجوقيانو غوښتل چې مينځنۍ اسيا د پخوانيو پاچاهانو په څېر په مطلق العنانه ډول اداره کړي، خو د روحانيونو او اشرافو له مخالفت سره به مخامخ کېدل. د ځمکه والو جګړې او تجزيه طلبي د سلجوقيانو د دورې يوه ډېره ځرګنده نښه ده. د بيلګې په توګه په کوچنۍ اسيا کې د سلجوقيانو دولت په لسو کوچنيو حکومتونو ويشل شوی وه. د ځمکې قيمت ټيټ شو او د ځمکه والو په اقتصاد باندې يې ډېره بده اغيزه وکړه. د دوی په اقتصادي سيستم کې د لږ ځمکومالکانو اقتصاد ډېر خراب او حاکمه طبقې نور هم په رعيت ظلم زيات کړ(۲۷:۱۴۵).

سره له دې چې سلجوقيانو يوه لويه امپراتوري له افغانستان څخه تر عراقه پورې تشکيل کړه، ولې عباسي خلافت ته د روحاني مقام د درناوې په خاطر؛ په ټوله امپراطورۍ کې د عباسي خليفه نوم په خطبه کې اخېستل کېده. کله چې به خليفه خپل ځای ناستی ټاکه، سلجوقي پاچا به هغه ته هم

بعیت کاوه. همدارنګه که چیرې به سلجوقي پاچا خپل ځای ناستې ټاکه د هغه د اعتبار لپاره به د بغداد د خلیفه تائید اخېستل کېده (۴:۹۳).

که څه هم د سلجوقیانو د واکمنۍ پرمهال افغانستان په څلورو برخو ویشل شوی و، شمالي ولایتونه له تخارستان څخه تر مروې د سنجر او سلجوقي دولت پورې اړه درلوده. د غور، بامیانو او ګوزګانانو سیمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوریانو ترلاس لاندې وې. زابل ولایت له هلمنده تر غزنې، کابل، ننګرهار، پېښور او لاهور پورې د سلطان محمود کورنۍ پورې. د سیستان ولایت له بست او زمینداور، زرنج، تر فراه پورې د سیستان په ملکانو پورې اړه درلوده، دغو ملکانو له سلجوقیانو ، غوریانو او غزنویانو سره هم اړیکې ساتلې، خو د غزه ترکانو سره د سلطان احمد سنجر جګړه کې د سنجر له ماتې سره سم په افغانستان کې د سلجوقیانو واکمني پای ته ورسیده (۱۰: ۱۷۰).

هغه ترکمنان چې اوس هم په افغانستان کې په ترکمني ژبه خبرې کوي د هیواد د شمال په سرحدي سیمو کې میشت دي. ددې قوم یو شمیر یې اوس هم کوچیان دي . د حیواناتو په ځانګړې ډول د پسونو او آسونو په روزنه بوخت دي. یو شمیر یې په کرنیزو چارو او یو تعداد یې په ښارونو کې ژوند کوي، او په صنعت او سوداګري بوخت دي. د ترکمن قوم ډېره لویه قبیله د تیکي (Tekes) قبیله ده چې د هرات په حوزه کې اوسېږي. بله مهمه قبیله ساراک (Sarak) نومیږي چې د میمنې د ښار په ۹۵ کیلو مترۍ کې سرحد ته نږدې اوسیږي. د ترکمن قوم دربیمه لویه قبیله یرسریز (Erseris) نومیږي چې د هیواد په شمال کې په تیت او پرک ډول اوسیږي (۱۵ :۲٦۳).

د سلجوقیانو د واکمنۍ پر مهال د پاچا دربار ته د دولتي مامورینو او د ظالم له زور او جبر څخه د شکایت او د عدالت غوښتنې لپاره ورتګ اسانه وه. هر چا کولې شو چې د پاچا دربار ته ورشي او پاچا سره خبرې وکړي. سلجوقي پاچا طغرل په اونې کې د یکشنبې او چهار شنبې د خلکو د شکایتونو د اوریدو او څېړلو دپاره ځانګړې کړې وې. سلجوقي پاچاهانو د عدالت د ټینګیدو په خاطر په ولایتونو او مرکز کې قاضیان ټاکلې وو او د هغوی په چارو کې یې مداخله نه کوله. قاضي د حکم په صادرولو کې آزاد و. د هغه حکم بیا کتنې ته اړتیا نه درلوده، خو کله چې غلط یا د غرض څخه ډک حکم صادر کړ، هغه به یې له دندې ګوښه کاوه. مدعي کولې شو چې لوړو ذیصلاح مقامونو ته شکایت وکړي. دوی د ملکي مامورینو برابره تنخوا درلوده. د خپلې واکمنۍ څخه د دفاع او د اخلي شورشونو د ارامولو په

خاطر سلجوقیانو نظامي قوې ته اړتیا درلوده. لومړیو وختونو کې د دوی قوتونه منظم نه وو. کله چې دوی لویه امپراتوري تشکیل کړه دایمي او منظمو عسکرو ته اړتیا پیدا شوه. له غلامانو څخه یې خپل پوځ جوړ کړ. په هره اندازه چې قلمرو او د واکمنۍ ساحه پراخیده، په هماغه اندازه یې د پوځ شمیر هم زیاتوه. ددې پوځ مهمه برخه د سورو برخه وه، چې دا برخه هم د غلامانو او ازادو خلکو څخه جوړه او له شخصي سلطان سره یې اړیکې درلودې. هغه سلجوقي امران او حاکمان چې په ولایتونو کې مقرریدل، هغوی هم ځانته عسکر درلودل. د لښکر کشي پرمهال یې مرکزي حکومت ته له ولایتونو څخه عسکر رالیږل. د دوی په جګړه کې سپر، شمشیر، تبر زین او نیزې څخه استفاده کوله (۴: ۹۴-۹۵).

۵,۱۰. د سلجوقیانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

د سلجوقیانو د امپراطورۍ سقوط اصلاً له هماغه د لومړي ملک شاه له مړینې وروسته مخ په ځوړ شوه، چې سلجوقي شهزاده ګانو هر یوه په هر ځای کې خپل حکومتونه جوړ کړل، د بیلګې په توګه په ۱۰۴۱ ز کال په کرمان کې، په ۱۰۹۴ ز کال په شام کې، په ۱۱۱۷ ز کال په عراق او کردستان کې، په ۱۰۷۷ ز کال ترکیه (کوچنۍ آسیا) کې خپلواک سلجوقي دولتونه اعلان کړل. سلطان سنجر خپله خور بهرام شاه ته په نکاح ورکړه او هغه یې په غزني کې واک ته ورساو. سنجر، علاوالدین جهانسوز او اتسز خوارزمشاه ته په ۱۱۴۰ ز کې ماتې ورکړه، خو اتسز د کاشغر قراختایي دولت د سنجر پر ضد ولمساوه. ددغه لمسون په پایله کې د قراختایي دولت او سنجر ترمینځ په ۱۱۵۲ ز کال د جیحون په غاړه جګړه ونښته. په جګړه کې سلطان سنجر ماتې وخوړه. یو کال وروسته د غزه ترکانو سره په جګړه کې بندي شو. څلور کاله په بند کې پاتې شو، په دغو څلورو کلونو کې غزه ترکانو د افغانستان په شمالي ولایتونو کې ډیر ورانی وکړې. ډیر شمیر فاضل خلک یې له مینځه یوړل. غزه ترکانو پر غزني یرغل وکړ او د غزنویانو لړی پاتې کسان یې له مینځه یوړل. سنجر له څلور کالو بند څخه وروسته له بندیخانې څخه وتښتید او مروې ته ورسید. خو له ۴۰ کالو پاچاهي وروسته په ۱۱۵۷ ز کال وفات شو. د سنجر له مړیني وروسته سلجوقي دولت سقوط وکړ او د دوی د واکمنۍ سیمې د افغانستان غوري دولت ونیولې. (۲۷: ۱۴۴-۱۴۵).

- په کوچنیو دولتونو باندې د سلجوقیانو د دولت ویشل کېدل.
- د کاشغر له قراختایانو سره په جګړه کې د سنجر ماتې.

- له غزه ترکانو سره په جګړه کې د سلطان سنجر ماتې او بندي کېدل.
- د خوارزمشاه اتسز مخالفت او سلطان سنجر پر ضد د قراختايي دولت لمسون او د سلجوقيانو پر ضد د هغوی پوځي عمليات.

لنډيز

سلجوقيان د سلطان محمود غزنوي په اجازه په افغانستان کې ميشت شول؛ خو وروسته يې د سلطان محمود له ځای ناستو سره مخالفت پيدا شو. سلطان مسعود او مودود ته يې ډيرې ستونزې پيدا کړې. طغرل بيک و توانيده چې په نيشاپور کې تاج پر سر او خپله پاچاهي اعلان کړي. يو شمير هيوادونه يې تر خپل کنترول لاندې راوستل او پراخه سلجوقي واکمني يې رامينځ ته کړه. سلجوقيانو چې له رمو څرولو څخه پاچاهي ته ورسيدل، په جګړه کې يې پوره مهارت درلود. دوی لومړی د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د جوزجان د خلکو پر کورونو چور او تالان پيل کړ. د خلکو له شکايت وروسته سلطان محمود غزنوي هغوی ارام کړل، خو سلطان مسعود د سلجوقيانو په مقابل کې ماتې وخوړه او دې ته اړ شو ترڅو هند ته سفر وکړي او له هغه ځايه يو لښکر برابر او د سلجوقيانو سره مقابله وکړي، خو هغه په لاره کې ووژل شو. مودود هم د پلار يعنی لومړی مسعود د مړينې له امله د سلجوقيانو سره جګړه پريښوده. سلجوقيانو د افغانستان ډيرې برخې ونيولې چې په پايله کې بهرام شاه د سلطان احمد سنجر پواسطه واک ته ورسيد او د سنجر نوم يې په خطبه کې واخيسته. سلجوقيان ورځ تر بلې پياوړی کېدل چې ټول ايران او عربستان يې هم ونيول. خو خليفه ته يې ځانګړی احترام درلود او د هغه نوم به يې خطبه کې يادوه. بالاخره د سلجوقيانو واکمني ډيره پراخه شوه او يو شمير محلي حکومتونو لکه د کرد سلجوقي دولت، د ترکيې سلجوقي دولت، د افغانستان سلجوقي دولت، د کرمان سلجوقي دولت، د شام سلجوقي دولت، د عراق سلجوقي دولت او د کردستان سلجوقي دولتونه مينځ ته راغلل. چې دې کار د سلجوقيانو د سقوط زمينه برابره کړه. دغه واړه دولتونه د خوارزم شاهيانو او غوريانو په واسطه له مينځه ولاړل. خو په ترکيه کې يې ډير وخت دوام وکړ ترڅو عثمانيانو د هغوی واکمني سقوط کړه.

سلجوقيانو ساده دربار درلود. که د دوی يو شمير پاچاهان بيسواده هم وو، خو د علم او فرهنګ سره يې علاقه درلوده. هغوی د نويو سيمو د نيولو پرمهال د نوي فرهنګ او تمدن سره مخ کېدل او تر اغيز لاندې يې راتلل. که څه هم د دوی ډير وخت په جګړو کې تېر شو، خو د دوی د با تدبيره وزيرانو لکه عبدالملک او نظام الملک په هڅو سره يو شمير فرهنګي کارونه سرته ورسيدل، په ځانګړي ډول د ملک شاه سلجوقي د وزير نظام الملک په هڅه په بلخ، مروه، نيشاپور ، پوشنج، هرات، بغداد، اصفهان او بصره کې يوشمېر مدرسی د نظاميه په نوم جوړې شوې.

د سلجوقيانو واکمني د لومړی ملک شاه له واکمنۍ وروسته مخ په ځوړ شو. د سلجوقي شهزاده ګانو پواسطه محلي دولتونه جوړ شول او هر يو په خپل نوم خطبه جاري کړه. د غزه ترکانو په مقابل کې د سلطان احمد سنجر له بندي کېدو او مړينې وروسته په افغانستان کې د سلجوقيانو واکمني هم پای ته ورسېده.

پوښتنې

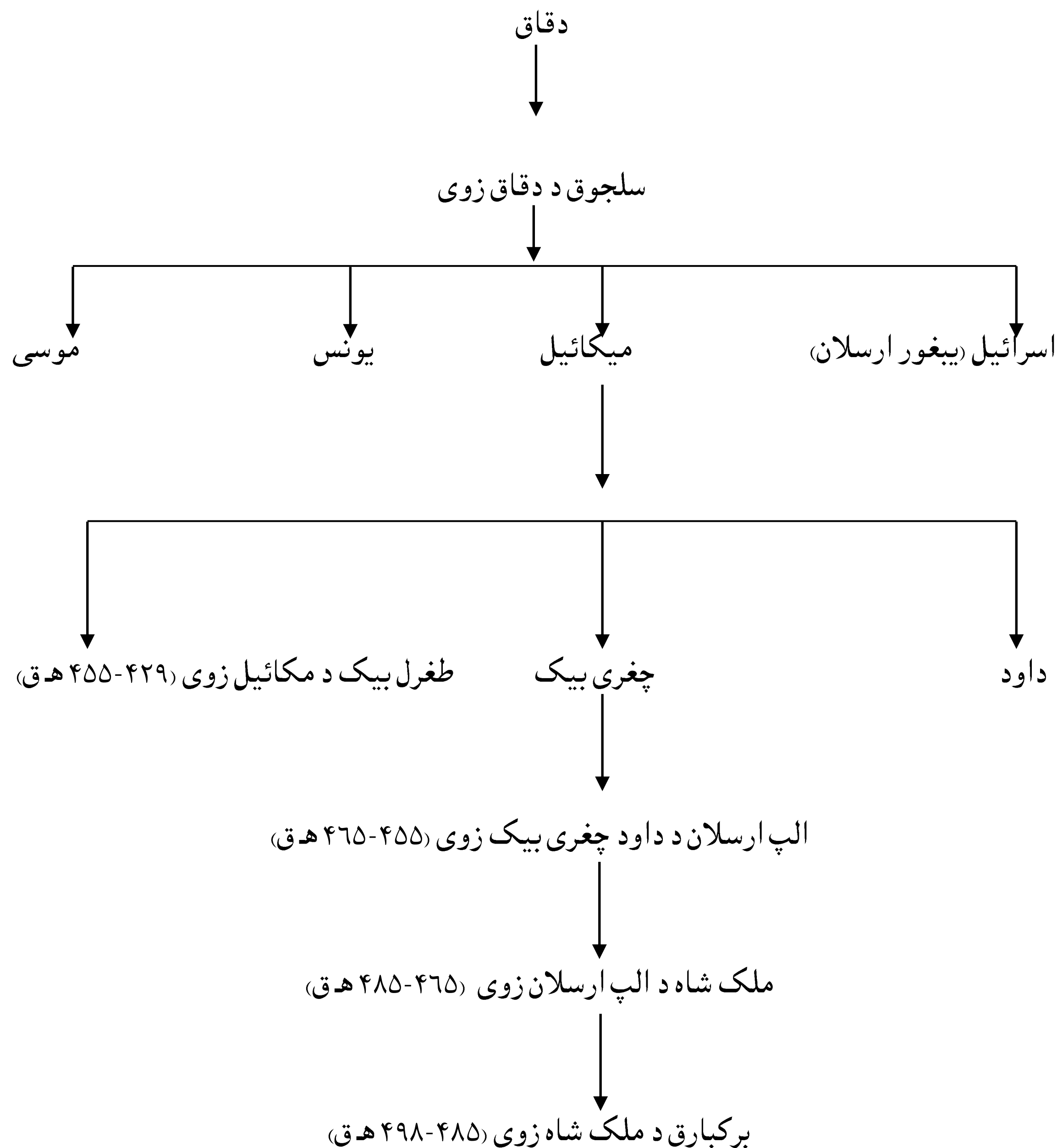
1. د سلجوقیانو خپل مینځې ناخوالو
2. د سلجوقیانو د واکمنۍ په سقوط کې څه اغیزه درلوده؟
3. له غزه ترکانو سره د سلطان سنجر جګړه په افغانستان کې د سلجوقي دولت د سقوط سبب وګرزید؟
4. سلجوقیان د کوم افغاني واکمن په اجازه افغانستان کې میشت شول؟
5. سلجوقیانو اصلاً د کوم ځای اوسیدونکي دي؟
6. په کوچنیو دولتونو باندې د سلجوقیانو واکمنۍ د ویش لاملونه څه و؟
7. سلطان احمد سنجر د چا زوی دی؟
8. طغرل بیک څه ډول واک ته ورسید؟
9. د سلجوقیانو بنسټ د کوم سلجوقي پاچا پواسطه کیښودل شو؟
10. سلطان احمد سنجر د چا له خوا بندي شو؟
11. د سلجوقیانو د واکمنۍ سقوط د کوم سلجوقي پاچا په واکمنۍ پیل شوه؟
12. د سلجوقیانو د واکمنۍ پرمهال د هیواد اقتصادي او سیاسي وضیعت څه ډول و؟

د سلجوقیانو د کورنۍ د واکمنانو د واکمني موده		
شمیره	د پاچا نوم	کال
۱	رکن الدین ابوطالب طغرل بیک	(۴۲۹-۴۵۵هـ ق) (۴۱٦-۴۴۲ هـ ش) (۱۰۳۸-۱۰٦۴ز)
۲	الپ ارسلان	(۴۵۵-۴٦۵هـ ق) (۴۴۲-۴۵۲ هـ ش) (۱۰٦۴-۱۰۷۴ز)
۳	ملک شاه	(۴٦۵-۴۸۵هـ ق) (۴۵۲-۴۷۲ هـ ش) (۱۰۷۴-۱۰۹۴ز)
۴	برکبارق	(۴۸۵-۴۹۸هـ ق) (۴۷۲-۴۸۵ هـ ش) (۱۰۹۴-۱۱۰۷ز)
۵	ابوشجاع محمد	(۴۹۸-۵۱۱هـ ق) (۴۸۵-۴۹۷ هـ ش) (۱۱۰۷-۱۱۱۹ز)
٦	سلطان محمود	(۵۱۱-۵۱۳هـ ق) (۴۹۷-۴۹۸ هـ ش) (۱۱۱۹-۱۱۲۰ز)
۷	سلطان احمد سنجر	(۵۱۱-۵۵۲هـ ق) (۴۹٦-۵۳۷ هـ ش) (۱۱۱۸-۱۱۵۹ز)

۵٫۱. جدول: پورتنی جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۵٫۱. گراف: لاندینۍ گراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د سلجوقي کورنۍ واکمنان

ابوشجاع محمد د برکبارق زوی (۴۹۸-۵۱۱ هـ ق)

سلطان محمود د ابو شجاع محمد زوی (۵۱۱-۵۱۳ هـ ق)

سلطان احمد سنجر (۵۵۲-۵۱۱ هـ ق) په افغانستان کې

شپږم څپرکی

د غوریانو دولت

پیلیزه

د غوریانو واکمني د افغانستان په تاریخ کې ځانګړی ځای لري، له غزنویانو وروسته غوریانو په افغانستان کې یوه لویه امپراتوري جوړه کړه. په هند کې یې هم د غزنویانو سیمې تر خپل تسلط لاندې راوستلې، چې تر ډېر وخته پورې په هند کې د افغانانو واکمني دوام وکړ. د غور سیمه د خپل فزیکي جوړښت له امله د تیري کوونکو لپاره ستونزې پیدا کړې. تیري کوونکي نه توانیدل چې د غور سیمه په اسانۍ ونیسي. په غور کې د غرونو د موجودیت له امله دغه سیمه د غور او واکمنان یې د غوریانو په نوم یادیږي. غوریان نسلاً پښتانه دي، دوی زیاتره په غرونو کې اوسیدل. د کاکاخیل په وینا د پښتو کلیمه له پشتې څخه اخېستل شوی ده نو ځکه دري ژبو به د دوي د اوسیدو ځای د پشته په نوم یادوله او دوی ته پشتانه ویل کېده. لرغونی غور د هرات، فراه، زمینداور او غرجستان په مینځ کې موقعیت درلود. عربي جغرافیه لیکونکی ابن هوقل چې په څلورمه هجری پیړۍ کې اوسېده د غور په اړه داسې لیکي : غور کافرستان است و سبب آنکه در نوشته های اسلامی از آن یاد میشود این است که گروه مسلمان دارد. کوهای آباد و چشمه ها و باغ ها و رود ها دارد. وادي که غور احاطه کرده اند از هرات تا فراه تا زمینداور ، تا جوزجان و از آن جا تا هرات سراسر بلاد غور است... (۱۸: ۱۸).

په لرغونی غور کې څلور قبيلې اوسيدې چې عبارت وې له سوري (پښتانه)، تايمني، جمشيدي او فيروز کوهي څخه. د غور حکمرانان ټول د سوري (پښتنو) له قوم سره تړاو لري، ځکه چې سوريان ټول پښتانه او ژبه يې پښتو وه، او دري ژبو دوی د پشته نشين يا پشتوان په نوم ياد کړي دي. مخکې هم ذکر شول چې د پښتو کليمه هم د پشته نشين څخه مينځ ته راغلی ده. ارمنيان ټول پښتانه د اوغان په نوم يادوي او دغه د اوغان کليمه اوس هم په افغانستان کې استعماليږي. د نورو قومونو ځينې خلک اوس هم پښتانه د اوغان (اوغو) په نوم يادوي. عبدالحی حبيبي ليکي : غور يو غرنۍ سيمه ده چې زمونږ د هيواد په زړه کې موقعيت لري. د تاريخ له نقطه نظره ډير اهميت لري. د غور غرونه شمال ته د بابا له غرونو او باميانو سره وصل دي. سهيل ته له اروزگان، تيری د هراوت او له موجوده زمينداور سره وصل دي په ختيځ کې يې اجيرستان (وجيرستان) او غزنی واقع دي او لويديځ کې يې فراه او اسفنزار ، بادغيس او هرات موقعيت لري (۹: ۱۳۵).

٦،١. د غوري دولت مينځ ته راتگ

د سوري (غوريانو) د واکمنۍ لومړنی پاچا شنسب بن خرنک و چې د سوري کورنۍ ټول پاچاهان دده له نسله گڼل کيږي. مشهور پاچاهان يې بسطام، شماخ او ماهويه سوري وو، چې د غوري ملکانو يا سوري حاکمانو په نوم يادېدل. د زور آباد ښار چې د هرات او بادغيس ترمينځ موقعيت لري، د غوريانو پلازمينه وه. او ماهويه سوري، افغانستان ته د اسلام د رارسيدو پرمهال د مروې حاکم و. يوې بلې کورنۍ په غور کې حاکميت کاوه چې پلازمينه يې فيروز کوه وه. دغه حاکمان هم د شنسب له اولادې څخه وو، چې د امير فولاد زوی امير کروړ په ۱۳۰ هـ ق کې د نړۍ د پهلوان لقب درلود چې فردوسې په شهنامه کې د هغه يادونه هم کړی ده. له امير کروړ وروسته د هغه زوی ناصر پر بست او زمينداور باندې حکمراني کوله. د هارون الرشيد د خلافت پرمهال ددې کورنۍ يو بل واکمن بنجي نهاران شنسبي په نوم حکومت کولو، هارون الرشيد دده حکومت په رسميت وپيژندلو. د شنسب کورنۍ د طاهريانو، صفاريانو او سامانيانو تر واکمنۍ پورې خپل استقلال وساته. خو کله چې سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال د غور پر حکومت حمله وکړه، د غور محلي حاکم محمد سوري تسليم شو. سلطان محمود غزنوي، محمد سوري له خپل کوچنی زوی شيش سره غزني ته وليږه. خو محمد سوري غزني ته نږدې د گيلان په سيمه کې زهر وخوړل هغه دا زهر په خپله گوتمۍ کې ځای پرځای کړي وو، ده خپل ځان وواژه، خو د يرغملتيا سپکاوی يې ونه مانه. د پښتو ژبې وطني روايات چې د ((لرغوني

پښتانه)) او تاریخ سوري په حواله په پټه خزانه کې راغلي پورتنۍ پیښه تائیدوي. د محمد سوري د مړینی کیسه د شیخ اسعد سوري په یوه پښتو قصیده کې هم راوړی ده.دا شاعرپه ۴۲۵ هـ ق د زمینداور په بغنی کې مړ دی. د ابولله د ژبنی بلاغت او فصاحت له مخې ډیره پخه ده. د محمد د شخصیت مقام لوړوالې او زړورتوب ښیي. د اهنګرانو د جګړی او د محمود له خوا د محمد بندیتوب څرګندوي او دی د سوري کورنی ویاړ یې بولي، چې د خپلې کورنۍ د پت ساتلو په لاره کې یې ځان قربان کړی د شیخ اسعد بولله د پښتو د لرغونی ادب له غوره اثارو څخه ده (۱۰: ۱۷۳ - ۱۷۴).

سلطان محمود پر محمد باندې له غلبی وروسته، د محمد سوري زوی ابوعلي د غور د حاکم په توګه وټاکه. ابوعلي د پلار د حاکمیت پر مهال هم د غزني له دربار سره اړیکې درلودې. نوموړی د غوري حاکمانو په لړ کې له نیک شهرت څخه برخمن و. ابوعلي له غزني دربار سره نیکې اړیکې درلودې؛ ده وخت پیدا کړ چې په خپل قلمرو کې ودانیزې چارې سرته ورسوي. دده پرضد دده وراره عباس د شیش زوی شورش وکړ. عباس، ابوعلي بندي کړ چې وروسته په بندیخانه کې ومړ او د شیش زوی عباس دده پرځای پرتخت کښیناست. د عباس پلار شیش د خپل ورور محمد سوري د حاکمیت پرمهال ارام ژوند درلود. د شیش زوی عباس هغه مهال چې سلطان مسعود د سلجوقیانو په مقابل کې ماتې وخوړه، نوموړی په دې فکر کې شو چې له غزني دربار سره اړیکې پرې کړي او خپلواکي واخلي. د محمد سوري له مړینې وروسته ي د شیش زوی عباس په خپلو خلکو ډیر ظلمونه وکړل. جوزجاني د عباس په اړه داسې نظر لري: سره له دې چې هغه یو ظالم شخص و، خو د نجوم په علم ډیر پوهیده او ددې علم په پرمختګ کې یې ډیر زیارونه وګالل. په غور کې یې د هنرمندانو او استادانو لپاره ښکلې ودانۍ جوړې کړی. د مندیش په سیمه کې یوه ودانۍ دده نیکه بسطام جوړه کړې و، خو دده د حاکمیت پر مهال ویجاړه شوې وه. خو عباس بیرته بیا له سره هغه ورغوله... (۱: ۲۲-۲۳).

عباس د شیش زوی د خپل نیکه محمد سوري په څېر د غزنویانو له تسلط سره مخالفت درلود. محمد د سلطان محمود غزنوي پواسطه بندي او مړ شو، خو د شیش زوی عباس د غزني د پاچا سلطان ابراهیم پواسطه له نیولو وروسته ووژل شو. له عباس وروسته د هغه دوو زامنو امیر محمد او قطب الدین حسن د غزنویانو تر حمایت لاندې په غور کې خپل حاکمیت ته ادامه ورکړه. ځکه د سلطان ابراهیم (غزنوي پاچا) پواسطه د عباس له وژلو وروسته د هغه زوی امیر محمد د غور د حاکم په توګه وټاکل شو.

دده د حاکمیت پرمهال په غور کې ډیرې ودانۍ جوړې شوې، د اړتیا وړ توکو بیه ټیټه شوه او له عالمانو سره یې ښه سلوک کاوه. له ده وروسته دده ورور قطب الدین حسن د غور د حاکم په توګه وټاکل شو. دده د حاکمیت پرمهال شورشونه ډیر شول. خو کله چې د وجیرستان د ایالت د تګاب قلعه اوسیدونکو شورش وکړ، دی پخپله د هغو خلکو د ارامولو لپاره هلته ولاړ، د جګړې په جریان کې یې یو غشۍ په سترګه ولګید او مړ شو. دده عسکرو په زړوړتیا سره جګړه وکړه او هغه ښکلې کلا یې ورانه او شورش کوونکي یې ووژل. دغو شورشونو دوه لاملونه درلودل.

۱. په ۴۹۲ هـ کال د لومړی مسعود زوی سلطان ابراهیم له مړینې وروسته د کورنیو بې اتفاقیو له امله د غور ادارې خپل توان له لاسه ورکړ.

۲. هغه ډلې چې په غور کې د غزنویانو تر حاکمیت لاندې ادارې سره مخالف وو، له وخت څخه یې ګټه واخېسته او شورشونه یې پیل کړل ، ترڅو په غور کې مستقل حکومت تاسیس کړي او غزني ته د وفادارو حاکمانو حاکمیت ته د پای ټکی کیږدي. په غور باندې د غزنویانو سلطې تقریباً یوه پیړۍ دوام وکړ، خو غزنویان ونه توانیدل چې غور د خپل قلمرو ضمیمه کړي. د غور ځینې امیران یې تابع او خراج ورکولو ته اړ کړل. په ۴۴۱ هـ ق کال د سلطان محمود د زوی عبدالرشید له مړینې وروسته د غزنوي حکومت واک ضعیفه ، غور او ځینې نورې سیمې د دوې له واکمنۍ څخه ازادې شوی. غور ډیر وخت د سلجوقیانو او غزنویانو ترمینځ د حایل نقش لوباوه، خو غوریان بیا هم په نسبي ډول د بهرام شاه تر واکمنۍ (۵۱۱-۵۴۸ **هـ ق**) پورې د غزنویانو تر نفوذ لاندې وو (۱: ۲۵-۲۶).

د قطب الدین حسن له مړینې وروسته د هغه زوی امیر عزولدین حسین د غور د حاکم په توګه وټاکل شو. غوریانو د ده د حاکمیت په وخت کې هم د استقلال لپاره مبارزه کوله. عزالدین حسین د قطب الدین حسن زوی د غزني د پاچا مسعود د ابراهیم د زوی له خوا د غور د حاکم په توګه وټاکه. عزالدین حسین د غزنوي اوسلجوقي پاچاهانو سره ښې اړیکې درلودې. او سلطان سنجر ته یې سوغاتونه لیږل، خو غوریانو د استقلال لپاره مبارزه کوله، ځکه د عزالدین حسین له وژنې وروسته د هغه زوی سیف الدین غوري د هغه پرځای پرتخت کښیناست. سیف الدین غوري د خپل پلار د واکمنۍ سیمې د خپلو شپږو ورونو ترمینځ وویشلې. فخرالدین او قطب الدین محمد غوري چې مورګانې یې په نسبي لحاظ ضعیفه او کنیزې وې، دوي چې د عمر په لحاظ مشران وو د پلار د ځای ناستۍ څخه

دواړه بې برخې شول. قطب الدين محمد غوري د غور د يو ولايت ورسا د حاکم په توګه وټاکه. قطب الدين محمد غوري د هرات او غزني ترمينځ د يوې کلا په جوړولو پيل وکړ. دده ورونو د نوموړی دا اقدام د استقلال طلبۍ او برترۍ يوه بيلګه وګڼله، نورو ورونو دده سره مخالفت وکړ. له همدې امله قطب الدين محمد غوري غزني ته راغی او د بهرام شاه په دربار کې يې پناه واخېستله. په غزني کې د قطب الدين محمد غوري پناه اخېستل هم لامل دا وه چې ده غوښتل د بهرام شاه په مرسته په خپلو ورونو بريالی شي او د غور امارت ته ورسيږي. بهرام شاه هم د يو داسې فرصت په لټه کې و، ترڅو د غزنويانو تسلط چې دده د واکمنۍ پرمهال ضعيفه حتی قطع شوی و، بيرته ټينګ کړي. بهرام شاه له قطب الدين محمد سره ښه چلند وکړ او هغه ته يې خپله لور په نکاح ورکړه. قطب الدين محمد غوري ظاهراً د پناه اخېستونکی په توګه د غزني دربار ته تللی و، خو په پټه يې د غزني د دربار سياسي، اقتصادي ټولنيز وضعيت ارزوه او ډيرو درباريانو هم بهرام شاه ته غلط معلومات ورکول. په پايله کې بهرام شاه پر قطب الدين محمد شکمن شو له بندي کېدو وروسته يې هغه وواژه (۱: ۳۰).

سيف الدين غوري چې ځان ته يې سلطان خطاب کاوه او د غور د اميرانو لقب يې د سلطان درجې ته لوړ کړ. تر ډيره حده يې د يو مستقل دولت په توګه حکومت کاوه. د سيف الدين له وژلو وروسته علاولدين جهانسوز د سنجر له خوا لومړی بندي او بيا د غور د حاکم په توګه وټاکل شو نوموړي په غور کې يې د مستقل دولت بنسټ کيښود.

۶,۲. د غزنوي او غوري دولتونو ترمينځ اړيکې

له سلطان محمود غزنوي څخه مخکې د هغه پلار سبکتګين څو ځله په غور يرغلونه کړي دي. سلطان محمود غزنوي هم درې ځله غور ته خپل عسکر واستول. په لومړي برید کې يې د غور سيمه ايزه واکمن محمد سوري بندي او غزني ته راوليږه چې نوموړی د ګيلان په سيمه کې مړ شو. دغه پيښه د غوريانو او غزنويانو ترمينځ د دښمني لومړی لامل ګڼل کيږي. د سلطان مسعود په واکمنۍ کې په غور برید وشو. په دې برید کې د غور د لښکرو مشر د مسعود له خوا ووژل شو. په دې سبب د دوي ترمينځ دښمني ورځ تر بلې زياتيده، خو کله چې د بهرام شاه د واکمنۍ پرمهال ملک الجبال قطب الدين محمد غوري د حسين زوی له خپلو ورونو څخه د خفګان يا د بهرام شاه د بلنې او يا د کوم بل لامل له مخې له فيروزکوه څخه ولاړ او غزني کې د بهرام شاه دربار کې پناه واخېسته، بهرام شاه لومړی

دده ډېر عزت او درناوی وکړ، خو وروسته پرهغه شکمن شو. ځینو درباریانو هم بهرام شاه ته د قطب الدین محمد غوري په اړه له غرضه ډکې مشورې ورکولې. بالاخره بهرم شاه نوموړی بندي او د زهرو پواسطه په دې گناه وواژه چې له خلکو سره ډېره مینه لري، خلکو ته بخششونه ورکوي او د خلکو په زړونو کې ځای لري. له وژنې وروسته یې د هغه مړی په غزني کې خښ کړ. دې پیښې سره د غزنویانو او غوریانو ترمینځ دښمني نوره هم زیاته شوه (٦: ۲۱۴-۲۱۵).

سیف الدین سوري د خپل ورور د مړینې له خبرېدو سره سم په غزني باندې د برید تیارې ونیو. سیف الدین ډېر ژر غزنی له بهرام شاه څخه ونیو. نوموړی له غور څخه راغلي عسکر کوم چې له ده سره په غزني کې اوسېدل، د ژمی د موسم له رارسیدو سره سم بیرته غور ته ولیږل، پخپله له خپل وزیر سید مجدالدین موسوي او یو لږ شمیر عسکرو سره په غزني کې پاتې شو. سیف الدین غوري د غزني په خلکو اعتماد وکړ. په ژمي کې د واورې د وریدو له امله د غور او غزني ترمینځ لارې بندې شوې. له دې امله د سیف الدین سوري مرستې ته څوک نه شوای را رسیدلې. د غزني خلکو سمدستي بهرام شاه ته خبر ورکړ او غزني ته یې راوغوښت. د غزني لوړ پوړو چارواکو سیف الدین او د هغه پوه وزیر او ورسره عسکر ژوندي ونیول او بهرام شاه ته یې وسپارل. بهرام شاه دوی دواړه (سیف الدین او د هغه وزیر سید مجدالدین موسوي) په اوښانو سپاره کړل د غزني په ښار کې یې وگرځول چې خلکو به د کورونو له بامونو څخه پر دوی خاورې اچولې. وروسته یې دواړه ووژل. خو د سیف الدین سر یې له تنې څخه غوڅ او سلطان سنجر ته واستوه. نوموړو پیښې د غوریانو او غزنویانو ترمینځ دښمني لا زیاته کړه. بهاوالدین سام د حسین زوی د خپل ورور د مړینې له خبرېدو سره سم د غزني په لوری حرکت وکړ، خو په لاره کې د ډېر خفگان له امله مړ شو. د بهاوالدین سام د مړینې خبر هم په غور کې خپور شو. سلطان علاوالدین غوري، پرته له دې چې له نورو ورونو سره مشوره وکړي د غزني په لورې حرکت وکړ او تر یو لړ جگړو وروسته یې بهرام شاه ته ماتې ورکړه. اوه شپې او ورځې یې د غزني ښار ته اور واچوه. د غزني او بست ښکلي ښارونه یې وران کړل. د خپلو ورونو سیف الدین او قطب الدین محمد غوري مړي یې غور ته ولیږدول.(٦:۲۱٦).

علاوالدین جهانسوز د غزني له نیولو وروسته بست او نورې سیمې ونیولې او د خپل نفوذ د پراختیا په فکر کې و. سلطان سنجر هم د غزنویانو او غوریانو له اختلاف څخه ډېره گټه واخېسته، هڅه یې کوله چې د علاوالدین جهانسوز د نفوذ د پراختیا مخه ونیسي. د سلطان علاوالدین او سلطان سنجر ترمینځ

جگړه ونښته؛ په جگړه کې سلطان علاوالدین غوري ماتې وخوړه او له سلطان سنجر سره بندي شو. سلجوقي پاچا سنجر په یوه وخت کې له غوریانو او غزه ترکانو سره دښمني نه شوه کولې. نو ځکه سلطان علاوالدین خوشې او د غور د حاکم په توگه یې وټاکه. په دې ترتیب غوریانو په افغانستان کې د غزنویانو واکمنۍ ته د پای ټکې کښیود.

٦,٣. د غوریانو امپراتوري

غوریانو د غزنویانو د امپراتوري له جوړیدو مخکې په غور کې واکمني کوله، چې د دې واکمنۍ په سر کې د خرنگ زوی ملک شنسب په ٣٦ هـ ق کال د غور محلې واکمن و. چې له حضرت علي (ک) هم مهاله و او ماهویه سوري د مروې حاکم و. امیر بنجي د نهاران زوی په ١٧٠ هـ ق کې د شنسب کورنۍ د مهمو او لویو پاچاهانو له جملې څخه دی، چې د غور ملکان او ددې کورنۍ ډیر پاچاهان دده له نسله دي. هارون الرشید هم دده واکمني په رسمیت پیژندلې وه، دده له کورنۍ څخه ډیرو حاکمان خپل حکومت ته ادامه ورکوله ترڅو سلطان محمود غزنوي په ٤٠١ هـ ق کال امیر محمد سوري ته ماتې ورکړه. وروستی حاکمان هم له دې کورنۍ څخه د غزنویانو له خوا مقرریدل (٢٩: ٢٧-٢٨).

په غزني کې شهاب الدین غوري د واک له ټینگښت وروسته هند ته پوځي سفرونه وکړل د غزنویانو د دولت ټولې سیمې یې د هغوې د پلازمینې لاهور په گډون ونیولې او خپلو فتوحاتو ته یې په هند کې ادامه ورکړه؛ په دې ډول له غزنویانو وروسته غوریانو یوه لویه امپراطورۍ جوړه کړه. په دې دوره کې د غزنوي دولت په څېر علم، شعر او ادب ته ځانگړې پاملرنه وشوه. وروسته به د غوریانو امپراتوري په جلا عنوانونو کې د امکان تر بریده توضیح شي. د غوریانو واکمني (٥٤٣-٦١٢ **هـ ق**) غوري واکمنانو د نوو سیمو په نیولو او خپل پخوانۍ قلمرو په ساتنه کې په خپل قوم (پښتنو) باندې ډیره اتکا کوله دوی د امپراتوري ټولې سیمې د خپلو افسرانو تر منځ وویشلې. د علم او ادب په برخه کې یې د غزنویانو کړنلاره پلې کوله. د غوریانو د واکمنۍ پرمهال تاریخي جوړ شوي ځایونه او ځلې تر اوسه په خپله بڼه باقي پاتې دي، خو ډیرې ودانۍ او کلکې کلاگانې د چنگیز خان د ناروا یرغل په پایله کې له مینځه ولاړې، خو بیا هم دوی وکولی شول چې د هند هیواد یې د څو سوو کالو لپاره نور هم د افغاني اسلامي دولتونو د تابعیت له پاره اماده کړ.

۶,۴. د سلطان علاوالدین جهانسوز واکمني (۵۴۴-۵۵۶هـ ق)
(۵۲۸-۵۴۰ هـ ش)
(۱۱۵۰-۱۱۶۲ز)

سلطان علاوالدین جهانسوز په غور کې د اجیرستان حاکم و، کله چې د خپل ورور له مړینې خبر شو. نوموړی له غور او غرجستان څخه لښکر برابر او د غزني په لورې یې حرکت وکړ. په مقابل کې بهرام شاه د غزني د لښکرو سره یو ځای د ګرمسیر او تګین اباد له لارې زمینداور ته ورسید. علاوالدین جهانسوز چې د خپلو ورونو (قطب الدین محمد غوري او سیف الدین غوري) د بدلې اخېستلو لپاره راغلې و د دواړو لورو ترمینځ تګین اباد ته نږدې جګړه ونښته. بهرام شاه په دې جګړه کې ماتې وخوړه. علاوالدین جهانسوز یو ځل بیا غزني ته نږدې بهرام شاه ته ماتې ورکړه او د غزني پایتخت یې ونیو، د غزني ښار ته یې اوه شپې او ورځې اور واچوه، او له خاورو سره یې برابر کړ. بیا یې بست او زمینداور له نیولو وروسته وران کړل. له همدې امله ورته جهانسوز وایې (۲۹:۳۴).

سلطان علاولدین تخارستان د غور دولت پورې ونښلاوه؛ خپل مشر ورور ملک فخرالدین یې د هغه د حاکم په توګه وټاکه؛ بیا یې د سلطان احمد سنجر سلجوقي سره په جګړه کې ماتې وخوړه، سلطان علاولدین جهانسوز له سنجر سره بندي شو، خو سنجر د غزه ترکانو له ویرې چې د دواړو خواو سره دښمني نشوای کولې، سلطان علاولدین جهانسوز یې ازاد او د غور د حاکم په توګه یې وټاکه. سنجر هم د غزه ترکانو پواسطه له مینځه ولاړ. سلطان علاولدین جهانسوز په غور کې خپل مخالفین له مینځه یوړل او فیروز کوه ته راورسید. د فیروز کوه خلکو دده په غیاب کې ناصرالدین حسین محمد له مدین څخه راوغوښت او په فیروز کوه کې یې پر تخت کېښناوه. خو کله چې دوی د سلطان علاولدین جهانسوز له راتګ څخه خبر شول، ناصر الدین یې وواژه او علاوالدین ته تسلیم شول. سلطان علاولدین جهانسوز بامیان، تخارستان، تولک، هرات ځینې سیمې ، غرجستان او مرغاب ترخپل کنترول لاندې راوستل. سلطان علاولدین جهانسوز د غور په سنګه سیمه کې وفات شو (۲۹ : ۴۲).

سلطان علاوالدین په دې هڅه کې و، چې افغانستان کې د غزنویانو په څېر د شاهنشاهي دوره یو ځل بیا را ژوندی کړي، خو غزه ترکانو سلجوقي پاچا سنجر ته ماتې ورکړ او د غزني ښار یې ونیو، په

همدې مهال (۵۵٦ هـ ق) سلطان علاولدين هم مړ شو. دده ارمان دده په ژوند کې پوره نه شوه(۴٦:۸۷).

٦,۴,۱. د جهانسوز لقب

سلطان علاوالدين حسين ته د جهانسوز لقب او خطاب د غزني ښار تر نيولو او سوزولو وروسته ورکړ شوی دی. معلومه نه ده چې دغه لقب په رښتينې ډول د کومو کسانو او يا د کوم کس له خوا په لومړي ځل ورکړ شوی دی . ټول مؤرخين دغه لقب د نوموړی له نامه سره جوخت ليکي او د سلطان علاوالدين حسين له نوم سره د جهانسوز د لقب د تړون لامل د غزني د ښار د سوځيدو پيښه ګڼي. دغه لقب د وخت په تيريدو سره ډير شهرت موندلې دی او دومره خور شوی چې ګڼ شمير ليکولان يواځې د جهانسوز په ليکنه بسنه کړې او لوستونکي هم د جهانسوز په لوستلو او اوريدلو سره له ورايه علاوالدين حسين ته يې پام را اوړي (٦:۲۱۳).

که چيرې څوک د جهانسوز د لقب په اړه د دواړو قوتونو (غزنويانو او غوريانو) ترمينځ د ظلم او زور زياتی پرتله او قضاوت وکړي ؛ په هيڅ ډول نه توانيږي چې يو پلو ته رايه ورکړي او خامخا په دوو کې پاتې راځي. که دوی چيرې د وينو تويولو او وژنو لاملونه په پام کې ونيسي حتمي خبره ده چې ددې پيښو ټولو محرکينو ته به بد ووايي او يا دواړه خواوې به ملامتې وګڼي او ددې ټولو پيښو تحريکات او له دښمنۍ ډک کړه وړه او پرلپسی بريدونه لومړی د غزنويانو له خوا ترسره شوي دي، خو په وژنو او وينو تويولو کې دواړو خواو ګډون درلود. بيا د غزني د ښار او د هيواد د نورو ښکليو ماڼيو سوځيدل د غوريانو له خوا ترسره کيږي. ددې دواړو خواو ترمينځ پريکړه ستونزمنه ده په همدې اندازه د جهانسوز د لقب د نسبت ثبوت يوه ستونزمنه پريکړه ده. ځکه تاريخي اشخاصو ته د داسې القابو په ورکولو کې خاماخا د دښمنۍ تعصبات دخيل وي (٦:۲۱۹).

٦,٥. د سیف الدین محمد واکمني (۵۵۸-۵۵٦هـ ق

(۵۴۲-۵۴۰ هـ ش)

(۱۱٦۴-۱۱٦۲ز)

د سلطان علاولدین له مړینې وروسته د هغه زوی سلطان سیف الدین په فیروز کوه کې پرتخت کښیناست. سلطان غیاث الدین او معزالدین محمد د سلطان بهاوالدین سام زامن وو چې د خپل کاکا سلطان علاوالدین جهانسوز له خوا بندیان شوي وو ، هغه دواړه یې له بند څخه آزاد او د خپلو سلاکارانو په توګه یې وټاکل . غیاث الدین د خپل کاکا له زوی سیف الدین غوري سره په فیروز کوه کې پاتې شو، معزالدین له خپل کاکا فخرالدین[1] سره په بامیانو کې دنده اجرا کوله. سیف الدین د غزه ترکانو د مقابلې په خاطر هرات ته ولاړ، خو نوموړی د جګړې په میدان کې د سپه سالار ابوالعباس شیش پواسطه ووژل شو (۲۹: ۴۵).

ابوالعباس شیش د خپل ورور د وژنې کینه په زړه کې ساتلی وه. د شیش د کورنۍ مشر امیر شیش د بهرام زوی او امیر بنجي نهاران ترمینځ د غور د امارت پر سر کړکیچ رامینځ ته شو. کله چې د غور اوسیدونکي د دوی دواړو په کړکیچ خبر شول؛ د دواړو خواوو پلویانو پریکړه وکړه چې دوی دواړه دې د خلافت مقام ته ورشي او هلته چې هر چا سره د امیر ژمنه وشوه او بیرغ یې په لاس ورکړ هماغه به امیر وي. خلیفه د غور امارت بنجي نیاران (نهاران) ته وسپاره او شیش ته یې د غور د لښکرو د پهلوانې (مشرتوب یا سپه سالاري) ورکړه. د شنسباني واکمن بنجي نیاران ته د خلیفه هارن الرشید له خوا د قسیم امیر المومنین مبارک لقب ورکړ شو. کله چې دوی دواړه غور ته راورسیدل، هماغه پریکړې ته وفادار پاتې شول. د شیش د کورنۍ نور پهلوانان یا سپه سالاران ابوالعباس شیش او سلیمان شیش وو. د شیشانو مشر شیش د بهرام زوی به د غور له امیر بنجي نهاران سره سیالي کوله.ځینې مؤرخینو هغه د امیر شیش په نوم یاد کړی دی. درمیش (ورمیش) چې د شیش د ابوالعباس او سلیمان شیش ورورو، د علاوالدین جهانسوز د واک پرمهال د هغه سپه سالار هم و. د علاوالدین جهانسوز له مړینې وروسته د

---

[1] ملک فخرالدین مسعود تر ټولو ورونو مشر او د غور د کاسی په سیمه کې امیر و. سلطان علاولدین جهانسوز د غزني له فتحې وروسته تخارستان هم د ځان تابع کړ، چې خپل مشر ورور ملک فخرالدین یې د بامیانو حکمران وټاکه. ملک فخرالدین د شغنان، درواز، بلور ، وخش او بدخشان ونیول. نوموړی د راغ په جګړه کې د خپلو وریرونو پواسطه بندي او بیرته بامیانو ته واستول شو او هلته د ۵۵۰ هـ ق کې وفات شو (۱۱ : ۸۳۷).

هغه زوی سیف الدین غوري واک ته ورسید، څه موده وروسته په یوې غونډې کې سیف الدین په لاس کې دوه داسې بندونه ولیدل او دا دواړه یې وپیژندل چې د ملک ناصر الدین حسین بن محمد مادیني په چور او تالان کې دده (سلطان سیف الدین) له خزانې څخه وړي و. د سیف الدین قهر، غضب، میړانه او سلطنتي جذبه راوپاریده او ورمیش ته یې وویل، ورشه د نښې له ځایه زما غشې راوړه. ورمیش چې د غشي لوري ته روان شو او ده ته یې شاه شوه، سلطان سیف الدین غشې په لیندۍ کې کیښود او لیندۍ یې خپلو غوږونو پورې راښکله او ورمیش یې داسې وویشت چې غشۍ یې له سینې بهر راووت او ځای پرځای مړ شو (٦:٢٢٦).

دا مهال چې د سنجر د دولت وخت پای ته رسیدلې و او غزه ترکان د خراسان شاوخوا سیمو ته رسیدلي وو، سلطان سیف الدین د هغوی د مخنیوی په خاطر هرات ته ورسید. غزانوته یې د جنګ په میدان کې د مقابلې اعلان وکړ، کله چې دواړه لوري سره مخامخ شول د سیف الدین سپه سالار ابوالعباس شیش چې د غور مشهور پهلوان او د شیشانو د کورنۍ غړی و او د وژل شوی ورمیش ورور و. د سلطان سیف الدین شا ته یې ځان ورساو او سلطان یې په بغل کې وواهه، کله چې سلطان له آس څخه راولوید، نو سپه سالار شیش ورته وویل : نارینه د شا له خوا ګوزار نه کوي لکه تا چې زما ورور وواژه. (٦:٢٢٧).

ددې پیښې له رامینځته کېدو سره د غوریانو لښکر ماتې وخوړه او ابوالعباس شیش بیرته غور ته ستون او له غیاث الدین سره یو ځای شو. غیاث الدین یې د پاچا په توګه وټاکه، خو کله چې غیاث الدین قوي شو د خپل کاکا د زوی د وژلو له امله یې له ابوالعباس شیش سره کینه درلوده. دواړو ورونو (غیاث الدین او معزالدین) پریکړه وکړه او یو تن ته یې دنده وسپارله او لارښونه یې ورته وکړه چې کله ابوالعباس شیش دربار ته راغی، نو سلطان معزالدین به خپلې خولې ته لاس وروړي، ټاکلې کس به د ابوالعباس شیش سر په توره وهي. همداسې یې وکړل، ابوالعباس شیش ووژل شو؛ د غیاث الدین واکمنی لا پیاوړې شوه (٦: ٢٢٨).

د سیف الدین جسد لا د جګړې په میدان کې و چې غزه ترکان راورسیدل، نوموړی لا ژوندې و. هغوی چې دده د پاچاهی جامې او د ملا پټۍ ولیده، وپوهیدل چې همدا پاچا دی، هڅه یې وکړه چې جامې او د ملا پټۍ ترې خلاص کړي ، خو دا چې پټۍ ډیره کلکه وه او ژر نه خلاصیده په چاړه یې پرې

کړه، کله چې یې د ملا پټۍ په چاړه پرې کوله د سلطان په خیټه کې یې ټپ جوړ کړ، چې بیا د هماغه ټپ له امله په ۵۵۸ هـ ق کال وفات شو. په هغه ځای کې اوس تاریخي ابده وجود لري چې د شاه مشهد په نوم یادیږي، او د سلطان غیاث الدین غوري د واکمنۍ پر مهال جوړه شوی ده، د مشهد د شاه معنی داده چې دا ځای د سلطان سیف الدین د شهادت ځای دی. دغه تاریخي ابده د مرغاب د سیند پرغاړه د جوند ولسوالۍ له مرکز څخه لږ ښکته موقعیت لري (۲۹: ۴۶).

سلطان سیف الدین یو ښکلی ځوان، متواضع، رعیت پال پاچا و، کوم ښارونه چې دده د پلار علاوالدین جهان سوز د واکمنۍ پرمهال سوزیدلي او ویجاړ شوی وو، ده بیرته د هغوی په ودانولو کې فعاله ونډه واخېسته، دده د واک موده کمه وه هغه هم په جګړو کې تیره شوه.

٦,٦. د سلطان غیاث الدین واکمني (۵۵۸-۵۹۹هـ ق)

(۵۴۲-۵۸۳ هـ ش)

(۱۱٦۴-۱۲۰۵ز)

سلطان غیاث الدین د بهأوالدین سام زوی، چې د خپل کاکا سلطان علاولدین جهانسوز لخوا د خپل ورور معزالدین سره بندي شوی و، دواړه د علاولدین جهان سوز د زوی سیف الدین له خوا ازاد شول او د خپل کاکا له زوی سیف الدین سره په فیروز کوه کې د مشاور په توګه دنده اجرا کوله. سلطان غیاث الدین د غزانو سره د جګړې پرمهال له سلطان سیف الدین سره یو ځای و. کله چې سلطان سیف الدین د خپل سپه سالار ابوالعباس شیش له خوا ووژل شو، د غور عسکر د پاچا له مړینې سره سم بیرته غور ته راغلل. ابوالعباس شیش ، غیاث الدین ته بیعت وکړ، نوموړی په ۵۵۸ هـ ق کال د غور د پاچا په توګه وټاکل شو. ابوالعباس شیش د سلطان غیاث الدین د واکمنۍ پرمهال هم خپلې خپلسرۍ ته دوام ورکړ، خو سلطان غیاث الدین دده زور او خپلسري نه شوه زغملی او هم یې د خپل کاکا د زوی سیف الدین د وژلو له امله ورسره کینه درلوده. نو یې ابوالعباس شیش یې وواژه. دده له وژلو سره د شیشانو نظامي قوت پای ته ورسید (۲۹: ۴۵).

سلطان غیاث الدین د ابوالعباس شیش پرځای خپل ورور معزالدین (چې په شهاب الدین غوري هم مشهور دی) د سپه سالار په توګه وټاکه او فیروز کوه ته نږدې د استیه په کلا کې یې میشت کړ. په

دغه مهال د سلطان غیاث الدین کاکا ملک فخر الدین [1] چې د بامیانو حکمران و. د د عزالدین حسین له اوو زامنو څخه یوازې ملک فخرالدین پاتې و. ده خپل ځان د غور د پاچاهي وارث ګاڼه. د بلخ له حکمران علاوالدین قماج سنجري او د هرات د حکمران تاج الدین یلدوز څخه یې د مرستې غوښتنه وکړه. ملک فخرالدین د هرات، بلخ او بامیانو د لښکرو سره په فیروز کوه حمله وکړه. د ((راغ زر)) په سیمه کې د دواړو لورو ترمینځ جګړه ونښته، د غور قواوو لومړی د ملک تاج الدین یلدوز او د هرات قوتونه کلابند او ملک تاج الدین یلدوز یې وواژه. د هرات قوتونه تیت او پرک شول. وروسته یې د بلخ قواووته هم ماتې ورکړه او د هغوی مشر علاوالدین قماج سر یې له تنې څخه غوڅ او ملک فخر الدین ته یې واستوه. ملک فخر الدین یې هم کلابند کړ. سلطان غیاث الدین او معزالدین خپل کاکا ونیوه، خو په احترامانه ډول یې بیرته بامیانو ته واستوه. سلطان غیاث الدین بیا د زمینداور او ګرمسیر له نیولو وروسته قادسیه، کالیون، فیوار، سیفرود، غرجستان، تالقان او ګرزیوان هم د غور د حکومت ضمیمه کړل(۲۹: ٦۴).

سلطان غیاث الدین خپل ورور معزالدین (شهاب الدین) له ګرمسیر، تګین اباد او سیستان څخه د غزني او کابل په لورې ولیږه. شهاب الدین غوري په ٥٦٩ هـ ق له غزه ترکانو (غزانو) څخه غزنی ونیو. په هرات کې د سنجر له کورنۍ څخه بهاوالدین طغرل د هرات حاکم د سلطان غیاث الدین د لښکر له رسیدو څخه مخکې هرات پریښود، خوارزم ته ولاړ. د غیاث الدین پوځ په ٥٧١ هـ ق کال د هرات له

---

[1] ملک فخر الدین مسعود له ټولو ورونو مشر و ، چې د غور په کاسې کې امیر شو. سلطان علاولدین جهانسوز د غزني له نیولو وروسته، تخارستان هم تابع کړ. خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود یې د بامیانو د حاکم په توګه وټاکه. ملک فخرالدین، تخارستان، شغنان او بدخشان یې تر دروازه پورې د خپل حاکمیت لاندې راوستل. ملک فخر الدین د خپلو وریرونو (سلطان غیاث الدین او سلطان شهاب الدین) سره د راغ زر په جګړه کې ماتې وخوړه، خو هغو بیرته د بامیانو د حاکم په توګه مقرر کړ. کله چې نوموړی د غور له لښکرو سره یوځای د سلطان شاه خوارزمشاه سره مقابله وکړه د سلطان لقب ورکړ شو. د ملک فخرالدین له مړینې وروسته ملک شمس الدین د بامیانو پاچا و. له ملک شمس الدین وروسته د هغه زوی بهاوالدین سام د بامیانو پرتخت کښیناست (۵۸۷ هـ ق). د نوموړی د دربار مشهور عالمان امام فخرالدین رازي، شیخ جلالدین ورساد ، د فصح العلجم مولانا سراج الدین وو. له ده وروسته دده زوی جلال الدین علي د بامیانو پرتخت کښیناست، خپل ورور علاولدین یې د غزني د حاکم په توګه وټاکه. کله چې غزه ترکانو د کرمان له لارې پرغزني حمله وکړه، جلال الدین له بامیانو څخه د خپل ورور د مرستې په خاطر غزني ته راغې. دده په غیاب کې دده کاکا علاولدین د شمس الدین زوی د بامیانو حکومت ونیو. جلال الدین د غزني له تصفیې وروسته بیرته بامیانو ته ولاړ، خپل کاکا یې د هغه له وزیر سره یوځای وواژه. تاج الدین یلدوز دریم ځل پر غزني حمله وکړه؛ علاولدین ته یې ماتې ورکړه او کلابند یې کړ. جلال الدین د خپل ورور مرستې ته راغې. دواړه ورونه د تاج الدین یلدوز له خوا ونیول شول، خو ډیر ژر یې دواړه بامیانو ته واستول، دوی دواړو تر ۶۱۲ هـ ق پورې په بامیانو کې خپل حاکمیت ته ادامه ورکړ (۲۹: ۵۰-۵۱).

نیولو وروسته په ۵۷۳ هـ ق کال پوشنج هم ونیو. د سیستان حاکم هم د غوریانو حاکمیت ومانه. د افغانستان شمالي سیمې لکه تالقان، اندخوي، میمنه، فاریاب، پنجده، مروه او خلم یې هم ونیول. د ایل ارسلان زوی جلال الدین محمد د قراخطاییانو په مرسته د افغانستان په شمالي سیمو کې مزاحمت کاوه. سلطان غیاث الدین د غزني لښکر د معزالدین(شهاب الدین) غوري په مشرۍ د بامیانو لښکر د ملک شمس الدین په مشرۍ او د سیستان لښکر د ملک تاج الدین حرب ترمشرۍ لاندې د مرو شاوخوا سیمو ته واستول. د ایل ارسلان خوارزمشاه زوی جلال الدین محمد ته یې ماتې ورکړه او خراسان یې ورڅخه ونیو او په ۵۹٦ هـ ق کې تر نیشاپور پورې مخکې ولاړ. نوموړې سیمې یې ملک ضیاالدین سیستاني ته وسپارلې. مروه یې هم ونیوله او ملک ناصر الدین محمد خرنک یې د هغه ځای حکمران وټاکه. د سرخس ولایت یې د ملک فخرالدین زوی تاج الدین زنګي ته وسپاره.(۲۹:۴۷).

شهاب الدین غوري د هیواد په شمال لویدیځ کې له بریالیتوب وروسته هند ته متوجه شو، د هیواد ختیځو ولایتونو د چارو له تنظیم وروسته په ۵۷۲ هـ ق کال یې ملتان فتح کړ. په ۵۷۴ هـ ق کې یې پر ګجرات حمله وکړه، خو د غور عسکرو ډیر تلفات ولیدل بیرته غزني ته راغلل. یو کال وروسته په ۵۷۵ هـ ق کال شهاب الدین غوري لومړی پیښور د غزني له پاتی شونو څخه ونیو. په ۵۷۷ هـ ق یعنې دوه کاله وروسته د غزنویانو پلازمینه لاهور یې هم ونیو او د غزنویانو اخرنی پاچا خسرو ملک یې بندي کړ. لاهور یې ترخپل تسلط لاندې راوست. د هند په مرکزي سیمو کې راجپوتانو حکومت کاوه. راجپوتانو د ډیرو پیسو د لرلو ترڅنګ په جګړه کې پوره مهارت درلود او جنګیالي خلک وو. افغاني قوتونه د کرنال په سیمه کې د پرتوراج سره، چې په زړه ورتوب او پهلوانۍ کې یې شهرت درلود او د نوي د ډهلي او اجمیر واکمن شوی و، مخامخ شو. دواړو خواوو په ډیر شهامت سره جګړه کوله، راجپوتانو د افغاني قوماندان او لښکر ترمینځ لاره پرې کړه. د غور د لښکرو مشر ټپي شو او شاه ته تګ یې غوره کړ. په ۵۸۷ هـ ق کال بیرته غور ته راغی. شهاب الدین غوري په غور کې بیرته خپل قوتونه په وسلو سمبال کړل. د بدلې اخېستلو لپاره بیرته هماغه میدان ته ورغی. د دویم ځل لپاره د غور او راجپوت قوتونو ترمینځ جګړه ونښته د غور مشر او افغاني پوځ په ډیر شهامت جګړه کوله، دوی که څه هم له خپل هیواد څخه ډیر لرې جنګیدل، خو روحیه یې ډیره پیاوړې وه. پرتوراج هم د ټولو قومونو له رئیسانو څخه د مرستې غوښتنه کړې وه. د پرتوراج د پوځ شمیر درې سوه زرو ته رسیده او درې سوه فیلان یې درلودل. د

غوريانو په مقابل کې يې ماتې وخوړه. پرتوراج او ورور يې ووژل شول. د غور عسکرو ډير غنيمتونه په لاس راوړل. د پرتوراج له مړينې وروسته افغاني قواو ډير ژر هانسي، سامانه، اجمير او نور ولايتونه ونيول. دافغاني پوځ مشر په نيول شويو سيمو کې ديني مدرسې او جماعتونه جوړ کړل. شهاب الدين غوري نيول شوي سيمې خپل سپه سالار قطب الدين ايبک ته وسپارلې او خپله غور ته راغی. قطب الدين ايبک يو کال وروسته ډهلی هم فتح کړ، د لاهور پرځای يې ډهلی د افغاني امپراطورۍ پلازمينه وټاکله. قطب الدين ايبک په ۵۹۰ هـ ق کال بنارس، گواليار، بهار او بنگال فتح او کالنجر قلعه يې په ۵۹۹ هـ ق کې ونيوله (۸۱:۴۶).

سلطان غياث الدين په هيواد کې مرکزي حکومت ټينگ کړ. د مرکزي اسيا ټولې سيمې له هند څخه تر عراق، له چين څخه تر جيحون او هرمز درياب پورې سيمې ترخپل بيرغ لاندې راوستې، چې د غور له فيروز کوه څخه به اداره کيدې. نوموړی په افغانستان (خراسان) کې يوازينی شاهنشاه گڼل کېده . د بغداد خليفه ناصرالدين (۵۷۵-٦۲۲ هـ ق) هم خپل سفيران ابن ربيع او قاضي مجدالدين قدوه ابن الخطيب د غور د فيروز کوه دربار ته راوليږل او د غوريانو امپراطورۍ يې په رسميت وپيژنده. د افغانستان پاچا هم مولانا سراج الدين محمد جوزجاني د سفير په توگه بغداد ته وليږه. د افغانستان او بغداد ترمينځ سياسي اړيکې ټينگې شوې. سلطان غياث الدين يو علم پالونکې او عادل شخص و؛ دده په دربار کې ډير عالمان اوسيدل. نوموړی د ٦۳ کالو په عمر د ۵۹۹ هـ ق د جمادي الاول په ۲۷ مه ، ۱۲۰۲ ز کال په هرات کې مړ او د هرات د جامع مسجد په خوا کې خاورو ته وسپارل شو. دده د دربار مشهور عالمان قاضي وحيدالدين شافعي، صدرالدين کرامي نيشاپوري، قاضي القضات معزالدين هروي او قاضي شهاب الدين وو. دوی به په مياشت کې يو ځل له پاچا سره ليدنه کوله او مهم وزيران يې شمس الملک، عبدالجبار گيلاني، فخرالملک شرف الدين، عبدالملک ابوشاري، عين الملک سورياني، ظهير الملک سنجري او جلال الدين ابوشاري وو. سلطان غياث الدين په اوړي کې له فيروز کوه او په ژمي کې له زميناور څخه د پلازمينې په توگه استفاده کوله. دده له مهمو ودانيو څخه د هرات جامع مسجد چې لا تر اوسه موجود دی، د غور جام منار، د فيروز کوه ښارگوټی او د ډهلي قطب منار دي (۲۹: ۴۸).

٦,٧. د شهاب الدين محمد غوري واکمني (٦٠٢-٥٩٩هـ ق)
(٥٨٦-٥٨٣ هـ ش)
(١٢٠٨-١٢٠٥ز)

شهاب الدين د بهأوالدين سام زوی او لقب يې شهاب الدين و. په ډيرو تاريخونو کې نوموړی د شهاب الدين او محمد غوري په نومونو هم ياد شوی دی. معزالدين د خپل ورور سلطان غياث الدين له مړينې وروسته په ٥٩٩ هـ ق کې پاچا شو. سلطان شهاب الدين د سلطان غياث الدين د واکمنۍ پرمهال د هغه د پوځ سپه سالار و. د پوځ قومانده دده په لاس کې وه. د سلطان غياث الدين د واک پرمهال د غور د امپراطورۍ پراختيا او فتوحات د معزالدين (شهاب الدين) پواسطه صورت موندلی دی. ده د خپل ورور (غياث الدين) سره ښې او دوستانه اړيکې درلودلې.

شهاب الدين د واکمنۍ پرمهال له دريو څواکمنو دښمنانو (سلطان علاوالدين خوارزمشاه، د قراخطائيانو پاچا گوره خان چې بودايي دين يې درلود، د سمرقند مسلمان امير عثمان خان) سره مخامخ و. امير عثمان خان د غوريانو پرضد له هغوی سره متحد شوی و. سلطان شهاب الدين په ١٢٠٥ ز کال خوارزم ته داخل شو، د خوارزم پلازمينه يې کلابنده کړه. گوره خان او عثمان خان افغاني پوځونه کلابند کړل. شهاب الدين (معزالدين) عثمان خان ته د پيسو په ورکولو سره ځان ازاد کړ، د غزني په لورې راوخوځېده، خو شهاب الدين غوري ته دغه ماتې ډيرې ستونزې پيدا کړې. دده له افسرانو څخه يو تن ځان د ملتان امير اعلان کړ. د غزني حاکم تاج الدين يلدوز د ښار دروازې د شهاب الدين پرمخ وتړلې، خو شهاب الدين غوري ددې شورشونو په مقابل کې وارخطا نه شو، غزني او ملتان يې بيرته ونيول، قطب الدين ايبک هم دده مرستې ته راورسيد. شهاب الدين غوري ټول شورشونه ارام کړل. له لاهور څخه يې د غزني په لورې حرکت وکړ، نيت يې درلود چې غزني ته له رسيدو وروسته ماورالنهر ته ولاړ شي، خو نوموړی د ٦٠٢ هـ ق کال د شعبان په دربيمه د غزني په لار کې د ملاحده لخوا د دمليک په منزل (د اوسنۍ پنجاب د جهليم په سيمه) کې په شهادت ورسيد. شاعر هم د شهادت نيټه داسې ليکلې:

شهادت ملک بحر و بر شهاب الدين

کز ابتدای جهان شاه چو نيا ميديک

سوم زغره شعبان بسال ششصد و دو

فتاده در راه غزنین به منزل دملیک

د سلطان شهاب الدين جنازه يې غزني ته راوړه. نوموړی يې د ګرديز او غزني ترمينځ د دهک په علاقه داری کې خښ کړ (۲۹: ۵۴).

شهاب الدين غوري د خپل ورور سلطان غياث الدين په څېر يو پراخه امپراتوري افغانانو ته په ميراث پرېښوده. اسلامي مؤرخين معزالدين (شهاب الدين) د غوريانو د سترو پاچاهانو له جملې څخه ګڼي. هند کې د راجپوتانو په موجوديت او له ډيرو ستونزو سره سره د هغه ځای ډيرې سيمې يې د قطب الدين ايبک په مرسته فتح کړې. په هند کې د ده د فتوحاتو موخه د اسلام د مقدس دين خپراوی او د خدای رضا وه. شهاب الدين غوري په خپلو فتوحاتو سره په هند کې د مسلمانانو ستر قوت جوړ کړ او په هند کې يې د يو قوي اسلامي دولت بنسټ کيښود. سلطان شهاب الدين غوري د لوړې ارادې، پوهې، همت او قوي ايمان خاوند و. د نړۍ د نيولو او فتوحاتو استعداد يې درلود. ده خپل ټول عمر د اسلام د مقدس دين په لار کې تير کړ. سلطان شهاب الدين او سلطان غياث الدين دواړه د سلطان بهاوالدين سام زامن او د ملک عزالدين حسين لمسيان وو. د دوی مور د ملک بدرلدين کيراني يا ګيلاني لور وه. نوموړی هم د غور شاهي کورنۍ ته منسوب وه. د سلطان غياث الدين او سلطان شهاب الدين پلار بهأوالدين غزني ته د لښکر کشۍ پرمهال په ۵۴۴ هـ ق کال د غزني په لار کې وفات شو. علاوالدين جهانسوز دواړه (غياث الدين او شهاب الدين) په وجيرستان (اوسنې اجرستان) کې بنديان کړل. او د واک پر مهال يې يوه لويه امپراتوري تاسيس کړه.

تر لاس لاندې سيمو کې د سلطان شهاب الدين حاکمان دا لاندې کسان وو: ملک ضياالدين په غور کې، ملک تاج الدين زنګي په باميانو کې، ملک حسام الدين کرماخ په ملتان کې، ملک قطب الدين ايبک په لاهور، ملک تاج الدين يلدوز په غزني او کرمان کې ، ملک ناصرالدين قباچه په سند کې، ملک فخر الدين په باميانو کې، سلطان غياث الدين محمود په فيروز کې، ملک تاج الدين حرب په سيستان کې، ملک تاج الدين په مکران کې، ملک شاه په وخش کې ؛ وزيران يې ضياالملک درشي، مؤيد الملک محمد بن عبدالله سنجري، شمس الدين ملک عبدالجبار ګيلاني وو. د شهاب الدين غوري ژمنۍ پلازمينه لاهور او د اوړي پلازمينه يې غزنی او خراسان وو. مهم قاضيان يې عبارت وو له :

نظام الدین ابوبکر، سید شرف الدین ابوبکر، د فوځ قاضي شمس الدین بلخي و. د خواجه اسمعیل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کې یو زرو پنځه سوه منه الماس موجود و (۲۹:۵۵).

د غوریانو په واکمنۍ کې د بهأوالدین سام زامنو (سلطان غیاث الدین غوري او سلطان شهاب الدین غوري) واکمني چې تقریباً پنځوس کاله یې دوام وکړ د غوریانو د ترقۍ او پرمختګ دوره وه، ځکه دغه دواړه ورونه د ښه استعداد خاوندان وو؛ د رعیت پالنې، رهبرۍ او ښې اداري استعداد یې درلود. د غور سیاسي او جغرافیوي موقعیت باندې ښه پوهیدل. دوی وکولی شول چې د خپل رعیت له مادي او معنوي واک څخه ګټه واخلي. د غور محلي حکومت یې په یوه لویه امپراطورۍ بدل کړ او دغه سیمه له خراسان څخه تر هند پورې په یو لوی نظامي او سیاسي قدرت بدله شوه، دوی د هیواد په ابادۍ کې هم ستره ونډه واخېسته (۱ : ۴٦).

سلطان معزالدین محمد غوري چې د شهاب الدین غوري په نوم یادیږي یولس ځله هندوستان ته پوځي سفرونه کړي. دوه ځله ماتې خوړلې او نهه ځله بریالی شوی. د هند د تاریخ مؤلف دولا فوز هم دده د فتوحاتو په باب وایي چې په هند کې دده د فتوحاتو اغیزې ژورې وې ، یو دایمي حکومت یې دلته (هند کې) تاسیس کړ. سلطان شهاب الدین غوري د پښتنو له برمه ډک امپراتوري جوړه کړه چې شمالي حدود یې د آمو تر سیند، غربي لور ته تر مروې، طوس او سرخس، جنوب خواته د هند تر سمندر او ختیځ ته یې د هندوستان تر ورستۍ ختیځې څنډې غځیدلې وه. سلطان شهاب الدین یو مسلمان او عادل پاچا و. معزالدین او شهاب الدین لقبونه په دې سبب ورته ورکړل شوی و. دده اصلي نوم محمد و، خو مور یې ورته زنګي ویل. ده خپل مرئیان زامن بللی وو. دده امپراتوري د اسلام د عدل او انصاف پر بنا ولاړه وه او ټول رعیت سره یې له توپیره پرته ښه سلوک کاوه. د منتخب التواریخ مؤلف بلدواني د سلطان شهاب الدین غوري نوم په لوړ ډول ذکر کړې او هغه یې د غور او خراسان د پاچا په توګه یاد کړی دی او لیکي : در زمان سلطان شهاب الدین غوري علما، فضلا و شاعران بسیار تربیت یافتند از آن جمله امام فخرالدین رازي (رح) که بنام سلطان غیاث الدین کُتب تصنیف کرده و در لشکر معزالدین اقامت داشته و هر هفته وعظ مینمود... (۱۹: ۷۸-۷۹).

د سلطان شهاب الدین غوري له مړینې وروسته دده امپراتوري په هند ، افغانستان او ایران ترمینځ وویشل شوه. ده کوم وارث نه درلود. په دې اړوند له ده څخه یو درباري پوښتنه کړې وه، په

ځواب کې سلطان شهاب الدين غوري ورته وويل:((نور پاچاهان ښايي يو يا دوه زامن ولري، زه له زرو څخه زيات زامن لرم ... په دې ډول چې زما ترکي غلامان به زما له مړينې وروسته زما وارثان وي او زما نوم په خطبه کې يادوي....)). د سلطان شهاب الدين غوري له غلامانو څخه يو هم قطب الدين ايبک و (١٩: ٨١).

د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته دده امپراتوري د هغه د ځای ناستو بې کفايتې د ګاونډيانو په ځانګړي ډول د خوارزمشاهانو لپاره د مداخلې زمينه برابره کړه، هند د غور له دولت څخه جلا شو. د افغانستان په داخل کې ملوک الطوايفي مينځ ته راغله. په فيروز کوه ، غزني، زابلستان، باميانو، تخارستان، سند او ملتان کې د غوريانو محلي حکومتونه مينځ ته راغلل. د غور شهزاد ګانو په باميانو، تخارستان او ناصر الدين قباچه په سند، تاج الدين يلدوز په غزني کې مستقل دولتونه اعلان کړل. د امپراطورۍ پلازمينه فيروزکوه ضعيفه شوه. د خوارزمشاهانو دولت پر فيروز کوه خپل بريدونه زيات کړل. د غور د دولت ډيرې سيمې يې ونيولې، سلطان محمد خوارزمشاه په چټکۍ سره د افغانستان ډيرې سيمې د خوارزمشاهانو د دولت ضميمه کړې (٤٦: ٨٤).

٦,٨. د غياث الدين محمود واکمني (٦٠٢-٦٠٧هـ ق)
(٥٨٦-٥٩١ هـ ش)
(١٢٠٨-١٢١٣ز)

غياث الدين محمود د خپل پلار سلطان غياث الدين د مړينې (٥٩٩ هـ ق) پر مهال په دې هيله و چې د خپل پلار په ځای پر تخت کښيني، مګر د خپل کاکا شهاب الدين مقام او موقعيت نوموړی محروم کړ. غياث الدين محمود د پلار له مړينې وروسته د بست، فراه او اسفنزار د حاکم په توګه وټاکل شو. نوموړی د خپل کاکا شهاب الدين غوري له پاچا کېدو سره موافق و، هيڅکله او هيڅ ډول مخالفت يې ونکړ. له شهاب الدين غوري سره د خوارزمشاهانو پرضد جګړه کې يې ګډون وکړ. خو غياث الدين محمود د شهاب الدين غوري په واکمنۍ کې وروسته له هغه واک ته د رسيدو په خاطر د باميانو له حاکم بهأوالدين سام سره تړون لاسليک کړ چې د غزني او هند سيمې به بهأوالدين سام او د افغانستان لويديځې سيمې به له ده (غياث الدين محمود) سره وي. خو دا تړون ددې شاهدي ورکوي چې غياث الدين محمود د پاچاهي غوښتونکو او دعوه کوونکو څخه و. ده پاچاهي ته رسېدل د بهاوالدين سام په

موافقه کې ليدله. له دې تړون څخه دا څرګنديده چې نوموړې په سياسي او نظامي لحاظ ډېر ضعيفه او د خپلو نيکونو برخلاف د امپراطورۍ تجزيې ته حاضر شو (۲۹: ۴٦).

غياث الدين محمود د سلطان شهاب الدين غوري له مړينې وروسته له وخت څخه ګټه واخېسته، له بست څخه يې د فيروز کوه لور ته حرکت وکړ. د فيروز کوه له نيولو وروسته د خپل پلار (سلطان غياث الدين) دربار ته ورغی. ده د هغه دربار لياقت نه درلود، خو ده خپل ځان د سلطان غياث الدين محمود په نوم ياد کړ. ده غوښتل چې د خپل پلار په څېر د خپل سلطنت ستنې ټينګې کړي. د فيروز کوه حاکم علاوالدين محمد له فيروز کوه څخه غرجستان ته ولاړ. سلطان غياث الدين محمود هغه ونيو او د شيار په قلعه کې يې بندي کړ. د غور خلک هم له علاوالدين محمد څخه ناراضي وو، ځکه غياث الدين محمود پر هغه باندې په اسانۍ سره بريالی شو. سلطان غياث الدين محمود په فيروز کوه سربيره د غرجستان، تالقانو، ګرزوان، قادسيه او ګرمسير سيمې هم ونيولې. د غزني حاکم تاج الدين يلدوز ته يې فرمان واستوه؛ تاج الدين يلدوز د هغه تابعيت قبول نکړ. په هند کې قطب الدين ايبک هم دده فرمان قبول نکړ. د سلطان غياث الدين محمود د حکومت لا يو کال نه و تير شوی، چې د علاوالدين محمد زوی ملک رکن الدين دده پرضد شورش وکړ. خو غياث الدين محمود هغه ته ماتې ورکړه. رکن الدين غزني ته ولاړ. دويم ځل ګرمسير ته راغی، خو هلته د غياث الدين محمود د پلويانو له خوا ونيول شو. په ٦٠٧ هـ ق د غياث الدين محمود له مړينې وروسته رکن الدين هم د ترکي عسکرو له خوا ووژل شو. د سلطان علاوالدين جهانسوز زوی علاولدين اتسز د سلطان محمد خوارزمشاه په ملاتړ د غياث الدين محمود په قلمرو حمله وکړه. غياث الدين محمود دفاع وکړه، خو کله چې هرات له عزالدين حسين فرمل څخه خوارزمشاه ونيو، هرات د غوريانو له واکمنۍ څخه جلا شو. پر بلخ، تالقان او ترمذ باندې هم د غياث الدين محمود حاکميت ډېر دوام ونکړ، ځکه دغه پورته سيمې هم سلطان محمد خوارزمشاه ونيولې. د غياث الدين محمود واکمني د فيروز کوه په شاوخوا سيمو پورې محدوده شوه. په اداره کې د پلار د وخت له مامورينو څخه يې ګټه واخېسته او عبدالجبار ګيلاني يې د وزير په توګه وګوماره (۲۹: ۷۸).

٦,٨,١. له سلطان محمد خوارزمشاه سره د غیاث الدین محمود اړیکې

د دوی دواړو ترمینځ اړیکې ښې وې. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات له نیولو وروسته په ٦٠٣ هـ ق کال خپل استازی د غیاث الدین محمود دربار ته واستوه. غیاث الدین محمود خپل استازی د سوغاتونو سره د سلطان محمد خوارزمشاه دربار ته واستوه او د هرات په نیولو کې یې هیڅ مخالفت ونه ښوده. غیاث الدین محمود دا ومنله چې په خطبه کې به د هغه نوم یادوي. له همدې امله سلطان محمد خوارزمشاه په فیروز کوه حمله ونکړه. غیاث الدین محمود د تالقانو په نیولو هم د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کې کوم غبرګون ونه ښوده. دده دغه شاته تګ د نوموړي په نابودۍ تمام شو. سلطان علاوالدین محمد په ماورالنهر کې په جګړه بوخت و. د هغه ورور علي شاه د اصفهان حاکم له خپل ورور سره مخالف و. د غیاث الدین محمود په دربار کې یې پناه واخیسته. غیاث الدین محمود د علي شاه تود هرکلی وکړ. سلطان علاولدین محمد خوارزم شاه، غیاث الدین محمود ته د هغه د کاکا شهاب الدین محمد تړون راولیږه، چې دوی به یو د بل دښمن ته پناه نه ورکوي. غیاث الدین محمود د لیک له رارسیدو سره سم علي شاه بندي کړ. د علي شاه پلویانو ونه شو کولی چې هغه له زندان څخه آزاد کړي. په ٦٠٧ هـ ق کال د غره له لارې د غیاث الدین محمود دربار ته ورغلل او هغه یې وواژه. چې دا حمله پر غوریانو کاري حمله وه چې غیاث الدین محمود یې ووژه. له دې وروسته دده کورنۍ هرات ته وکوچیده. د نوموړي جسد یې له هغه ځای څخه له ځان سره هرات ته یوړ او په ګذرګاه کې خښ شو(١: ٧٩).

٦,٩. د بهأوالدین سام واکمني (٦٠٧-٦٠٧هـ ق)

(٥٩١-٥٩١ هـ ش)

(١٢١٣-١٢١٣ز)

کله چې غیاث الدین محمود په غور کې په ٦٠٧ هـ ق کال ووژل شو، د هغه کوچنۍ زوی بهاولدین چې څوارلس کلن و پر تخت کښیناست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سیاسي وضعیت ډیر خراب و. نوموړی له هرې خوا څخه د ګواښ او خطر سره مخ و. بهاولدین سام ډیر کوچنی و، څه یې نه شو کولی چې وضعیت ارام کړي، خو د غیاث الدین محمود میرمن چې د ملک تاج الدین شمراني لور وه، د یو فرمان په وسیله د غور مشرانو ته امر وکړ چې امنیت ټینګ او باغیان ونیسي او پرې نږدي چې

وتښتي؛ په تيره بيا هغه چا چې غياث الدين محمود هغه وژلی، ونيسي. د بهاوالدين سام د واکمنۍ يو کال تيرې شوی نه وې ، چې د علاوالدين حسين جهانسوز زوی، علاوالدين اتسز د غور د ترلاسه کولو لپاره له سلطان محمد خوارزمشاه څخه د مرستې غوښتنه وکړه. سلطان محمد خوارزمشاه د هرات ملک چې هغه ته يې د امير حجاب لقب ورکړی و، د بريد لپاره د هغه سره ملگری کړ. په دغه وخت کې د غور يو شمير مشران له سلا او مشورې وروسته دې پايلې ته ورسيدل، چې د بهاولدين سام د پلار غياث الدين محمود قاتل علي شاه دې له بنده خوشی شي، تر څو د هغه په واسطه د خوارزم يو شمير عسکر د بهأوالدين سام پلوي وکړي او د خوارزم له هغو عسکرو سره چې د علاولدين اتسز سره ملگري دي وجنگيږي څو بري ترلاسه کړي. د علاوالدين اتسز سره په جگړه کې بهأوالدين سام ماتې وخوړه او علاولدين اتسز د فيروزکوه پرتخت کښيناست. د هرات ملک (والي) له لښکرو سره بيرته هرات ته ستون شو (٦: ٣١٥).

٦,١٠. د علاوالدين اتسز واکمني (٦١٠-٦٠٧هـ ق)

(٥٩٣-٥٩١ هـ ش)

(١٢١٥-١٢١٣ز)

د خوارزمشاهانو او غوريانو ترمينځ مبارزه کې خوارزمشاهان بريالی شول، د سلطان شهاب الدين له مړينې وروسته يې د غوريانو کورنۍ بې اتفاقۍ څخه ډيره گټه واخيسته. د دغو کورنيو بې اتفاقيو په پايله کې يې نه يوازې د غوريانو د قلمرو ډيرې برخې ونيولې، فيروز کوه يې هم ترخپل تسلط لاندې راوست. د غوريانو سقوط او د خوارزمشاهانو بري د هغه چا په واسطه صورت وموند چې پلار يې علاوالدين جهانسوز د استقلال او د غوري دولت د نفوذ د پراختيا لپاره ډيرې هڅې وکړې، خو د هغه زوی علاولدين اتسز چې د غياث الدين او شهاب الدين په دربار کې يې تربيه ليدلې وه، حتی يو ځل سلطان شهاب الدين غوري ناروغه شوی و، غوښتل چې علاولدين اتسز پرخپل ځای پرتخت کښينوي، مگر له رغېدو وروسته يې هغه باميانو ته واستوه، چې د بهأوالدين سام سره اوسېده. خو نوموړی هم د شهاب الدين له وژلو وروسته د نورو شهزاده گانو او امرينو په څېر د غور د تخت او تاج د ترلاسه کولو په خاطر هڅې پيل کړې او خپلې موخې ته درسيدو په خاطر يې سلطان محمد خوارزمشاه ته مخه کړه. په ٦٠٤ هـ ق کال يې په فيروز کوه حمله وکړه، خو ماتې يې وخوړه. اما نااُميده نه شو، په ٦٠٧ هـ ق

کال یې دویم ځل د خوارزم شاه د عسکرو په مرسته په فیروز کوه حمله وکړه، د فیرزو کوه ښار یې ونیو؛ پرتخت کښیناست او متحدین یې خوارزم ته ولاړل. د غور امیرانو د علاولدین اتسز واکمني ومنله، خو د غزني والي تاج الدین یلدوز له ده سره مخالفت وکړ. د مخالفت د زیاتېدو په پایله کې، غزني ته نږدې د ګیلان د مرغ نوله په سیمه کې د علاولدین اتسز او د تاج الدین یلدوز د وزیر او د پوځ د قومندان مویدالملک ترمینځ جګړه ونښته . په جګړه کې د تاج الدین یلدوز د پوځ قومندان مویدالملک ماتې وخوړه. دویم ځل د تاج الدین یلدوز د پوځ قومندان ملک نصیر الدین حسین او علاوالدین اتسز ترمینځ د جرماس په سیمه کې جګړه ونښته، په دې جګړه کې علاوالدین اتسز سخت ټپي شو، د جګړې له ډګر څخه ووت، وروسته د سنګه په سیمه کې مړ شو. فیروزکوه د تاج الدین یلدوز لښکرو ونیو او د سلطان علاولدین اتسز څلور کلنه واکمني پای ته ورسیدله (۱:۸۲).

٦,١١. د علاوالدین محمد شجاع واکمني (٦١٢-٦١٠هـ ق)

(۵۹۵-۵۹۳ هـ ش)

(۱۲۱۷-۱۲۱۵ز)

علاوالدین محمد شجاع د سلطان غیاث الدین د کاکا ابوعلي زوی او د سلطان غیأث الدین زوم و. په ۵۹۷ هـ ق کال د سلطان غیاث الدین له خوا د ضیأوالدین په لقب سره د نیشاپور د حاکم په توګه مقرر شو. د سلطان غیاث الدین له مړینې وروسته د سلطان شهاب الدین له خوا د فیروز کوه د حاکم په توګه مقرر شو. کله چې سلطان شهاب الدین په قتل ورسید، د هغه ځای ناستی (سلطان غیاث الدین محمود)، علاولدین محمد شجاع د غرستان د ایثار په قلعه کې بندي کړ. تر هغې په همدې قلعه کې بندي و، ترڅو د علاوالدین جهان سوز زوی علاوالدین اتسز واک ته ورسید، بیا د هغه پواسطه ازاد شو. خو ډېر ژر بیرته د هغه له خوا د زوی د قتل په ګناه د غرستان د بلدوان په قلعه کې بندي شو. مګر کله چې د غزني والي تاج الدین یلدوز[1] د قوتونو قومندان ملک ناصرلدین حسین د علاوالدین اتسز له

---

[1] تاج الدین یلدوز د سلطان شهاب الدین له غلامانو څخه و، چې د سلطان شهاب الدین غوري په دربار کې تربیه شوی و. د تاج الدین یلدوز ښه نظامي او سیاسي استعداد په وجه هغه ته د کرمان او سنقران چې په سوق الجهشي لحاظ یې اهمیت درلود د اقطاع (جاګیر) په توګه بخشش ورکړ. د شهاب الدین د قتل پر مهال په خپله اقطاع کې اوسېده؛ دده په سر کې هم د سلطنت هوا چلیده. له کرمان څخه د خپلې خزانې سره غزني ته راغی او د شهاب الدین وزیر مویدالملک باندې د فشار له امله د شهاب الدین خزانه په لاس ورغله. او د شهاب الدین ترکي عسکر دده ملګري وو. د غیاث الدین محمود فرمان یې قبول نه کړ. د غیاث الدین محمود پرځای د بغداد د خلافت الناصر الدین الله نوم په خطبه کې ذکر کړ. خو خپل نوم یې په

وژلو وروسته فیروز کوه ونیو نو علاوالدین محمد شجاع یې غزني ته واستوه. د غزني والي تاج الدین یلدوز د علاوالدین محمد شجاع تود هرکلی وکړ او د سلطان لقب یې ورکړه؛ بیرته یې فیروز کوه ته واستوه. علاوالدین محمد شجاع په فیروز کوه کې په خپل نوم خطبه جاري او سکه یې هم په خپل نوم ووهله. د یو مستقل دولت په حیث د دولت چارې پرمخ بیولې. خو یو کال وروسته یې د فیروز کوه ښار د سلطان محمد خوارزمشاه مخورو کسانو ته وسپاره او سلطان محمد خوارزمشاه هغه خوارزم ته واستاوه. سلطان محمد خوارزمشاه په نیشاپور کې له ده څخه پریکړه لیک اخیستی و چې هیڅکله به د هغه په مخ کې نشي ودریدلې. لنډه دا چې د فیروز کوه ښار یې د هغه باوري کسانو ته وسپاره، علاوالدین محمد شجاع یې خوارزم ته واستاوه، چې څه موده وروروسته هلته مړ هم شو. د خپل وصیت سره په بسطام کې د شیخ بسطامي تر څنګه کې خاورو ته وسپارل شو. په دې ترتیب په غور او فیروز کوه کې د غوریانو مقتدرې او شاهنشاهي واکمنۍ لړې پای ته ورسیده او د خوارزمشاهانو لاس ته ورغله (۱: ۸۳).

٦,١٢. د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت

د غوریانو واکمني له ۵۴۴- ٦١٢ هـ ق پورې دوام وکړ. د غوریانو واکمنانو د خپل قلمرو د ساتنې په موخه په قومي او قبیلوي قواو اتکا کوله. د غوریانو دولت که څه هم یو متمرکز دولت و، خو بیا هم د دوي د دربار بانفوذه افسرانو او لوړ پوړو چارواکو او د قبیلو مشرانو ته یې ځمکه ورکوله. غوریانو په نظامي، سیاسي، ادبي او ټولنیزه برخه کې د غزنویانو کړنلاره تعقیب کړه. افغانانو تقریباً ځلور پیړۍ بیا پرهند حکومت وکړ، پر بنګال، مالوه، ګجرات، دکن او نورو سیمو باندې یې حکومت کولو. ځینې افغانان په هند کې میشت شول، او یو شمیر یې بیرته افغانستان ته راغلل. هغه افغانان چې په هند کې میشت شوې، د اسلامي تمدن، ادب، فن او تهذیب په خپریدو کې یې ستره ونډه درلوده.

خطبه کې ذکر نه کړ. د بهاوالدین سام زامنو د لنډ مودې لپاره په ۶۰۲ هـ ق کې غزني ونیو، خو په ۶۰۳ هـ ق کال تاج الدین یلدوز بیرته غزني ونیو. چې له ۶۰۳ هـ ق څخه تر ۶۱۲ هـ ق کال پورې په غزني باندې مسلط و. کله چې سلطان محمد خوارزمشاه د غوریانو ټول قلمرو ونیوله تاج الدین یلدوز څخه وغوښتل چې د سلطان محمد خوارزمشاه نوم په خطبه کې ذکر کړي. تاج الدین یلدوز د قتلغ تګین چې د نوموړی نایب د سلطان محمد خوارزم شاه نوم په خطبه کې یاد کړ. خو سلطان محمد خوارزم شاه ډیر ژر غزني ته داخل شو. تاج الدین یلدوز د سنګ سوراخ له لارې لاهور ته ورسید. د شهاب الدین د لاهور حاکم ناصر الدین قباچه سره جګړه، د لاهور ځینې سیمې ونیولې. په ډهلي باندې د تسلط قصد وکړ، خو د ډهلي د حاکم شمس الدین له خوا په قتل ورسید. په دې ترتیب له هندوستان پرته نورې ټولې سیمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې(۱ : ۹۱-۹۲).

د اسلام مقدس دین د هند ټولنه په خوځښت راوسته او د ترقۍ لوري ته یې سوق کړه. د هند په شمالي برخو کې د اسلام مقدس دین ستر بدلون راوست. د غوریانو د واکمنۍ پرمهال پښتو او دري ادبیاتو ته ځانګړي پاملرنه وشوه. په دغه دوره کې د پښتو او دري ژبو دغو شاعرانو ژوند کاوه چې عبارت دي له : اسمعیل سړبنې، ملکیار غرشین[1]، تایمني[2]، قطب الدین بختیار، خرشبون، ښکارندوي، شیخ اسعد سوري[3]، شیخ متي، ابوالحسن احمد سمرقندي چې په عروضي سمرقندي هم مشهور دی، قاضي منهاج سراج جوزجاني مؤرخ او لیکوال (طبقات ناصري لیکوال)، ابونصر بدرالدین محمود چې په ابونصر فراهي هم مشهور دی، امام فخرالدین رازي، محمود عوفي (لباب آلالباب) او نور.

غوریانو د غزنویانو له دولتي تشکیلاتو څخه ګټه واخیسته، یوازې په نظامي برخه کې یې یو څه توپیر درلود. د لښکر مشران د هیواد حقیقي مالکان بلل کېدل. ډیرې دولتي چارې به د نظامي افسرانو پواسطه اداره کېدلې. غوریان په کور دننه او بهر جګړو کې بوخت وو، ددوي یوه وسله مخچنوزي[4] (فلاخن) په نوم یادیده، چې غوریانو به کاروله. بیهقي په دې اړه لیکي : پر غور د هرات له لارې د ستر محمود زوی سلطان مسعود غزنوي د برید پرمهال د غور وګړي په غره کې د ملخانو په څېر را پیدا شول، ټولو سورو (آس لرونکو) او پلیو لارې ونیولې، چغې او سوري یې جوړې کړې او په مخچنوزه (فلاخن) باندې یې کاڼی ویشتل (٦: ٣٣٦).

---

[1] د پښتو ژبې شاعر ملکیار غرشین د ستر ولي الله غرشین زوی دی. ملکیار غرشین تر ۵۷۱ هـ ق کال (پر ملتان د سلطان شهاب الدین د لومړی برید تر وخته) پورې ژوندی و. د زیږیدو نیټه یې تقریباً ۵۰۰ هـ ق کال ښودل شوې ده. نوموړی په ډهلي کې مړ شوی او د ابابکر طوسي ترڅنګ خاورو ته سپارل شوی دی (۶: ۳۴۶).

[2] تایمني د پښتو هغه قوم دی چې د سیاه بند په غرونو او د غور په شاوخوا سیمو کې اوسیږي. تایمني یو شاعر و چې د سلطان غیاث الدین په مدحه کې یې یو اوږد شعر ویلی خو مونږ یې یو څو بیته دلته لیکو.

نن ږغږیږم په صفت د سلطان
چې دې بادار غازي ملک د جهان
د فیروز کوه او غور ږنا له ده ده
هم د تیرو تورو بریښنا له ده ده. (۶: ۳۴۶).

[3] د غوریانو په دربار کې یو پښتون شاعر شیخ اسعد سوري د محمد سوري د ماتې په اړه چې د سلطان محمود غزنوي په مقابل کې یې وخوړه یو اوږد شعر (قصیده) لیکلی خو مونږ یې دلته د مطلع بیت راوړو:

د فلک له چارو څه وکړم کوکار
زمولوی هرګل چې خاندې په بهار(۶: ۳۴۶).

[4] مخچنوزه (فلاخُن) یو ډول وسله ده چې له ټوټې (تیکې) څخه جوړیږي، دواړه خواوې یې نری او مینځ یې پلن وي. په مینځ کې ورته کاڼی (ووکی ډبره) ایښودل کیږي له ډیرو تاویدو وروسته پرې وار (ګوزار) کیږي. چې ما په خپله دا وسله (مچنوزغه) له کوچیانو سره لیدلې ده او کوچیان د پسونو د رمو په څرولو کې ګټه اخلي. مؤلف.

د غوریانو دویمه وسله د (کاروه) په نامه یادیده. نوموړې وسله داسې جوړیده او استعمالیده چې دوی به د یو خوسکي په څرمن کې ډیر مالوچ یا بوس اچول او له هغوی څخه یې ډډی جوړاوه. د جگړی پرمهال هر چا به خپله ډډی په خپل مخکې د قطار په شکل دراوه، چې د دښمن د غیشو په وړاندې د یوه دیوال په توگه ترې کار اخښته. دغې وسلې ته یې کاروه ویلی. د غور پاچاهانو په توره او نیزه کې پوره مهارت درلود چې سلطان محمد سام په نیزه وهلو کې ډیر شهرت درلود (۶:۳۴۱).

د غور عسکرو له نورو وسلو هم لکه ذره او کاروه چې دفاعیي وسلې وې کار اخښته؛ خو تعرضي وسلې یې عبارت وې له : غیشي، کمان، تیغ، نیزه، توره، گرز، تبر زین، خنجر او مخچنوزه او منجنیق وي. دغه پورته وسلې په غور کې جوړیدلې. غور د نجیبه فلزاتو له پلوه بډایه سیمه وه په غور کې سکې هم چاپېدلې (۲۹: ۱۴۰).

په لنډه توگه ویلې شو چې غوریان د آزادۍ د احساس په لرلو او د ښو طبعیي موانعو پر مټ خپل استقلال ترډیره وخته پورې وساته، خو سلطان محمود غزنوي په ۴۰۱ هـ ق کال پر دوی باندې بریالی شو او غور یې تر خپل حاکمیت لاندې راوست. د غور محلي حاکمانو تر ډیره پورې غزنویانو ته مالیه ورکوله. په دغه موده کې د غور محلي حاکمانو د استقلال لپاره مبارزه کوله، خو بریالی نشول. د غزنویانو د ضعف او د غزه ترکانو پواسطه د سلطان سنجر د سلطې له ختمیدو سره سم د غوریانو د فعالیت لپاره زمینه برابره شوه. د قدرت د خلا څخه یې گټه واخښته او په افغانستان او هند کې یې خپلو فتوحاتو ته ادامه ورکړه. په ۵۵۲ هـ ق د سلطان علاوالدین جهانسوز د هڅو په پایله کې یې خپل استقلال بیا لاس ته راوړ. غوریان په ډیره کمه موده کې د سیمې په یوه پیاوړی دولت بدل شول. د غوریانو امپراتوري د سلطان غیاث الدین غوري (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) او سلطان شهاب الدین غوري (۵۹۹-۶۰۲ هـ ق) د واکمنیو پرمهال په سیاسي او نظامي لحاظ د قدرت لوړ پړاو ته ورسیده. د بغداد خلیفه پر بغداد باندې د خوارزمشاه د حملې په مقابل کې د غوریانو دولت یو مناسب بدیل ځواک گاڼه. د غور واکمنانو په ځانگړی ډول سلطان غیاث الدین غوري او د هغه ورور سلطان شهاب الدین غوري په دین پالنې او عدالت باندی مشهور دي. دغو دواړو ورونو ټولو مذهبونو ته اسانتیا برابره کړی وه. د کفارو پرضد او د علمي پرمختگ لپاره یې تل هڅه کوله. د سلطان شهاب الدین له مړینې (۶۰۲هـ ق) وروسته د پیاوړي ارادې لرونکی او هوښیار واکمن د نه شتون له امله د غوریانو امپراطوری تجزیه او له مینځه ولاړه. د دوی نیول شوي سیمې د خوارزمشاهانو لاس ته ورغلې. په هند کې د دوی

سیمې د دوی د هغه ځای د محلي حاکمانو تر سلطې لاندې راغلې او ځانونه یې مستقل حاکمان گڼل، چې دوی په هند کې د مسلمانانو حکومتونه ټینګ کړل. دغو محلي حاکمانو ښې لاس ته راوړنې درلودې. خو د غوریانو امپراتوري د خوارزم شاهانو د مداخلې او کورني اختلافونو پواسطه سقوط شوه.

۶,۱۳. د غوریانو د واکمنۍ د سقوط لاملونه

- کله چې غوریان چې واک ته ورسیدل، مخکې له دې چې د حکومت ستنې ټینګې کړي، جګړو او فتوحاتو ته یې ادامه ورکړه. په دغو اوږدو جګړو کې د دوی ډیره انساني نیرو مصروف شوه، خو مطلقه حکومت فردي لیاقت ډیر اړین کړ. همدا علت و چې د شهاب الدین له مړینې وروسته یې د غوریانو دولت د سقوط لورې ته سوق کړ.
- د غوریانو دولت له لومړیو وختونو څخه په فدرالي بڼه اداره کېده . محلي حکومتونو ډیره آزادي درلوده. کله چې مرکزي حکومت ضعیفه شوه، د محلي حاکمانو په سر کې د سلطنت روحیه پیدا شوه. په پایله کې کورنی جګړې پیل او د سلطان شهاب الدین له مړینې وروسته لاپسې زیاتې شوې.
- د سلطنت د مدعیانو زیاتوالی یو بل لامل و، چې هر یو د بریالیتوب او واک ته د رسیدو په موخه د پردیو مرستې ته لاس اوږد کړی و؛ وروسته خوارزمشاه ته په باج ورکولو او د هغه سلطې منلو ته اړ شول. همدا لامل و چې خوارزمشاهان د غوریانو د سیمو د نیولو پر مهال له ستونزو سره مخ نشول.
- د غوریانو عسکر له څو ملیتونو څخه تشکیل شوي وو. چې دا کار د مرکزي حکومت د پیاوړتیا پر مهال کومه ستونزه نه وه. خو د غوري حکومت د ضعف پرمهال په خپله دغو عسکرو ګډوډۍ ته لمن وهله. یو شمیر عسکرو د یو شهزاده په ملاتړ د بل امیر پرضد پاڅون کاوه او له بلې ډلې سره جنګیدل، چې د امپراطورۍ د سقوط لامل وګرزیدل (۱: ۱۱۴).
- عباسي خلفاو هم د غوریانو او خوارزمشاهانو ترمینځ جګړه تازه ساتله او د شهاب الدین له مړینې وروسته د هغه د ځای ناستو د بې کفایتۍ له امله خوارزمشاهانو ته د حملو زمینه برابره شوه؛ هندوستان هم له افغانستان څخه جلا شو، د غوریانو دولت له مینځه ولاړ او خوارزمشاهانو د افغانستان ډیري سیمې ونیولې.

لنډيز

غوريانو په افغانستان کې له غزنويانو وروسته يوه لويه امپراتوري جوړه کړه. دوی چې له ډيرې پخوا زمانې څخه د غور په شاوخوا سيمو او مروه کې د سوري کورنۍ په نامه واکمني کوله. کله چې د شهزاده بهرام شاه له خوا لومړی قطب الدين محمد غوري او وروسته سيف الدين غوري ووژل شول نو د غوريانو او غزنويانو ترمينځ اختلاف زيات شو. علاوالدين جهان سوز د غزني ښار وسوزاوه. له سلطان احمد سنجر سره له لږ بند وروسته په غور کې حاکم شو. له ده وروسته سلطان غياث الدين او شهاب الدين غوري په افغانستان کې يوه لويه امپراتوري تاسيس کړه . د غزنويانو د واکمنۍ سيمي يې ټولې ونيوې او هند کې يې خپلو فتوحاتو ته ادامه ورکړه.

سلطان علاوالدين جهان سوز د تخار، باميان، تولک، هرات او يو شمير نورو سيمو له نيولو وروسته د غوريانو واکمنۍ ته پراختيا ورکړه. خو سلطان شهاب الدين غوري په هند کې د غزنويانو پلازمينه لاهور ونيو. په ملتان، لاهور او د افغانستان په داخل غور، باميانو ، غزني او کرمان کې يې خپل حاکمان مقرر کړل. سلطان شهاب الدين غوري چې اصلي نوم يې معزالدين محمد غوري دی خو په تاريخ کې د شهاب الدين غوري په نوم شهرت لري يو مسلمان او عادل پاچا و. دده امپراتوری په عدل باندې ولاړه وه. له ټول رعيت سره يې پرته له توپيره ښه سلوک کاوه. دده له مړينې وروسته دده امپراتوري په ايران، افغانستان او هند کې په جلا جلا حکومتونو باندې وويشل شوه. ځکه چې ده کوم وارث نه درلود. ده به ويل چې ټول غلامان زما زامن دي او زما له مړينې وروسته به هغوی ټول زما وارثان وي. خو دده له مړينې وروسته د غوريانو امپراتورى د سقوط لوری ته سوق شوه. په ځانګړې ډول د غياث الدين محمود له وژل کېدو وروسته د هغه څوارلس کلن زوی، بهاوالدين پر تخت کښيناست. دده د واکمنۍ پر مهال د غور سياسي وضعيت ډير خراب شو، ځکه نوموړی له هرې خوا د ګواښ سره مخامخ شو. او ده نشو کولی چې وضعيت ارام کړي.

په ۶۰۴ هـ ق کال سلطان محمد خوارزم شاه په فيروز کوه حمله وکړه خو ماتې يې وخوړه. دويم ځل يې په ۶۰۷ هـ ق کال په فيروز کوه حمله وکړه او د فيروز کوه ښار يې ونيو. د غوريانو واکمني له ۵۴۴- ۶۱۲ هـ ق پورې يې دوام وکړ. دوی د خپل قلمرو د ساتنې لپاره په خپل قومي قوتونو باندې اتکاء کوله. د غوريانو دولت که څه هم يو متمرکز دولت و. خو بيا هم د دوی د دربار بانفوذو افسرانو،

لوړ پوړو چارواکو او د قبیلو مشرانو ته به یې ځمکې ورکولې. غوریانو په نظامي، سیاسي، ادبي او ټولنیزه برخه کې د غزنویانو کړنلاره تعقیب کړه. او هم په هند کې یې پر بنګال، مالوه، ګجرات، دکن او نورو سیمو باندې حکومت وکړو، چې ځینې افغانان بیا په هند کې میشت او ځینې بیرته افغانستان ته راغلل. غوریانو هم د اسلامي تمدن ، ادب، فن او تهذیب په خپرېدو کې ستر ونډه درلود.

د غوریانود واکمنۍ پر مهال پښتو او دري ادب ته ځانګړی پاملرنه وشوه. د پښتو او دري ژبو شاعرانو لکه اسمعمیل سړبني، ملکیا غرشین، تایمني، قطب الدین بختیار، خرشبون، ښکارندوی، شیخ اسعد سوري او نورو ژوند کاوه. غوریانو د غزنویانو له دولتي تشکیلاتو څخه ګټه اخېسته. یوازې په نظامي برخه کې یې یو څه توپیر درلود. د پوځ مشران د هیواد اصلي مالکان ګڼل کېدل. ډیرې دولتي چارې به د نظامي افسرانو پواسطه اداره کېدلې. د جګړې پرمهال یې له مختلفو وسلو څخه کار اخېسته. په لنډه توګه ویلی شو چې غوریانو د ازادی احساس په لرلو سره او د ښو طبعي موانعو پرمټ یې خپل استقلال تر ډېره وخته پورې وساته.

پوښتنې

1. د خوارزمشاهانو حملې د غوريانو د سقوط لامل شو؟
2. تر سلطان شهاب الدين وروسته د هغه د ځای ناستو بې کفايتي د غوريانو د سقوط لامل شو؟
3. د غزني ښار د کوم غوري واکمن له خوا وسوزيده؟
4. د غوريانو مستقل دولت د کوم شخص پواسطه تاسيس شوه؟
5. په هند کې د غوريانو فتوحات د اسلام د مقدس دين په نشر کې څه اغيزه درلوده؟
6. غزه ترکانو له کوم غزنوي واکمن څخه د غزني ښار ونيو؟
7. له غزه ترکانو څخه د غزني ښار چا ونيو؟
8. د غوريانو په جگړه کې د کومو وسلو څخه گټه اخېستل کېده ؟
9. د غوريانو آخيرنې واکمن څوک و؟
10. د غوريانو کوم سلطان زامن نه درلودل؟

د غوري واکمنانو لنډه پېژندنه		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
۱	سلطان علاوالدین جهانسوز	(۵۴۴-۵۵٦هـ ق) (۵۲۸-۵۴۰ هـ ش) (۱۱۵۰-۱۱٦۲ز)
۲	سیف الدین محمد	(۵۵٦-۵۵۸هـ ق) (۵۴۰-۵۴۲ هـ ش) (۱۱٦۲-۱۱٦۴ز)
۳	سلطان غیاث الدین	(۵۵۸-۵۹۹هـ ق) (۵۴۲-۵۸۳ هـ ش) (۱۱٦۴-۱۲۰۵ز)
۴	معزالدین (شهاب الدین)	(۵۹۹-٦۰۲هـ ق) (۵۸۳-۵۸٦ هـ ش) (۱۲۰۵-۱۲۰۸ز)
۵	غیاث الدین محمود	(٦۰۲-٦۰۷هـ ق) (۵۸٦-۵۹۱ هـ ش) (۱۲۰۸-۱۲۱۳ز)
٦	بهأوالدین سام	(٦۰۷-٦۰۷هـ ق) (۵۹۱-۵۹۱ هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۱۳ز)
۷	علاوالدین اتسز	(٦۰۷-٦۱۰هـ ق) (۵۹۱-۵۹۳ هـ ش) (۱۲۱۳-۱۲۱۵ز)
۸	علاوالدین محمد شجاع	(٦۱۰-٦۱۲هـ ق) (۵۹۳-۵۹۵ هـ ش) (۱۲۱۵-۱۲۱۷ز)

٦،۱. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱،٦. گراف: لاندینی ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د غوري کورنۍ واکمنان

سلطان علاوالدین جهانسوز (۵۴۴-۵۵٦ هـ ق)

سیف الدین محمد (۵۵٦-۵۵۸ هـ ق)

سلطان غیاث الدین (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق)

معزالدین (شهاب الدین) (۵۹۹-٦۰۲ هـ ق)

غیاث الدین محمود (٦۰۲-٦۰۷ هـ ق)

بهأوالدین سام (٦۰۷-٦۰۷ هـ ق)

علاوالدین اتسز (٦۰۷-٦۱۰ هـ ق)

علاوالدین محمد شجاع (٦۱۰-٦۱۲ هـ ق)

اووم څپرکی

خوارزم شاهانو دولت

پیلیزه

خوارزم یو زرغون او ودان ولایت و چې د آمو له سیند څخه اوبه کېده . نژدې د اتیا فرسخو په اوږدوالي سره يې د کرنې ځمکی او ښکلي ماڼۍ درلودې. پلازمینه يې گرگانج (جرجانيه) نوميده. له ډيرې پخوا زمانې څخه يې د افغانستان او ماورالنهر له ښارونو سره اقتصادي، سياسي او فرهنگي اړيکې درلودې. خوارزمي ژبه نورو آريايي ژبو ته نږدې ژبه وه، چې په وروستيو کيندنو کې يې نښې لاس ته راغلې دي. البيروني دا ژبه په اثار الباقيه کې يوه خپلواکه ژبه گڼلې ده. د خوارزم ملکانو ته يې خوارزم شاهان ويلې. په ۳۲ هـ ق کال اخنف بن قيس خوارزم ته ورسيد، خو ويې نه شو نيولی. مهلب په ۸۲ هـ ق کال د حجاج له خوا د خراسان په نيولو مامور شو او له خوارزميانو سره وجنگيده، خو بريالی نه شو. قتيبه په ۸٦ هـ ق کال خوارزم فتح کړ. د البيروني له قوله د خوارزمشاهانو لومړی بنسټ اېښودونکې کيخسرو و، مگر د اسلام له پيله خوارزم د حکومت له پلوه په دوه برخو وويشل شو. د شمالي برخې پلازمينه گرگانج (جرجانيه) ښار و چې د عربانو له خوا اداره کېده او د سويلي برخې

پلازمینه یې د ((کات)) ښار و چې د خوارزمشاهانو له خوا اداره کېده . تر څو د خوارزمشاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شو (۱۰: ۱۸٦).

۷٫۱. د خوارزم شاهانو فتوحات

د غوریانو د واکمنۍ د سقوط پرمهال، سلطان علاوالدین محمد خوارزمشاه په دې بهانه چې دده وراره هندو خان، د غور د ملکانو په دربار کې پناه اخېستې، د غوریانو په قلمرو حمله وکړه؛ له یو لړ جګړو او کشمکشونو وروسته په ٦۱۲ هـ ق کال یې د غور دولت له مینځه یوړ. علاوالدین محمد خوارزم شاه په ٦۱۲ هـ ق کال د هرات او بلخ تر نیولو وروسته غزني ته لښکر کشي وکړه. کله چې نوموړی غزنی ونیوه؛ تاج الدین یلدوز هند ته ولاړ. په دې ترتیب تر سند پورې د افغانستان ټولې سیمې سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ونیولې او جلال الدین منکبرني یې د افغانستان د حکمران په توګه وټاکه. د چنګیز خان تر یرغل پورې دغه سیمې د خوارزم شاهانو تر واک لاندې وې(۱۱:۸۴۳).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه یو ځواکمن پاچا و، چې د چنګیز له یرغل مخکې په ډېرې چټکۍ سره د غوریانو دولت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند او د قراختایانو ځواکمن دولت په کاشغر کې یې له مینځه یوړل. په دې توګه یې یوه لویه امپراتوري جوړه کړه، چې د سیحون له سیند څخه نیولې تر سند پورې، له عراق څخه نیولې تر اورال او عربو سمندرګې پورې پراخه وه. ده غوښتل چې بغداد کې اسلامي دولت له مینځه یوسي او پخپله د اسلامي دولتونو په سر کې راشي. د خوارزم شاه دغه هوډ د افغانستان په نیولو او د غور د خزانو له لاسته راوړلو وروسته نور هم کلک شو، ځکه چې د غور د پاچاهۍ له دفترونو څخه د بغداد د خلافت لیکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې عباسي خلیفه ناصرالدین الله د افغانستان د غوري دولت او قراختایانو له دولت سره یو نظامي تړون ته هڅولي او د خوارزم شاه پرضد یې لمسولي وو. دا ځکه چې بغداد د خوارزمیانو له ورځ په ورځ زیاتېدونکي ځواک څخه په ویره کې و (۲۷: ۱۵۸).

۷,۲. د خوارزم شاهانو د دولت مينځ ته راتګ

د خوارزم شمالي برخه چې ګرګانج (جرجانيه) يې پلازمينه وه، د عربي اميرانو له خوا اداره کېده ، سويلي برخه چې پلازمينه يې د کات ښار و، د خوارزم[1] شاهانو له خوا اداره کېده . خوارزم د آمو درياب کيڼ او ښي اړخ ته پروت دی؛ نوموړی سيمه د موقعيت په اساس ډېر سياسي او نظامي اهميت لري. يو شمير مؤرخين خوارزميان ترکان ګڼي. په عمومي توګه په خوارزم شاه د خوارزم حاکم او حکمران ته ويل کېده. په تاريخ کې د خوارزم شاهانو له دريو کورنيو څخه بحث شوی دی، چې د دوی د دوو مخکينو کورنيو حاکمان، محلي حاکمان وو، ډير د بحث وړ نه دي، ځکه دوی يوازې په خوارزم او د هغه په شاوخوا سيمو کې حکمراني کوله؛ دوی به د پياوړو ګاونډيو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو او د هغوی پواسطه له مينځه ولاړل. نو ځکه دوی ډير د بحث وړ نه دي. خو د اسلام د مقدس دين له نشر وروسته د خوارزم دولت په دوو برخو وويشل شو، يوه يې شمالي برخه و چې پلازمينه يې ګرګانج و او د عربي حاکمانو له خوا اداره کېده او دويمه يې جنوبي برخه وه چې پلازمينه يې د کات ښار و چې د غير عربي حاکمانو (خوارزم شاهانو) پواسطه اداره کېده؛ له دې سره سم د خوارزم شاهانو دولت مينځ ته راغی چې د دوی لومړنی مؤسس ابوسعيد احمد د محمد زوی و (۴٦: ۹۰).

۷,۳. د خوارزم شاهانو د لومړۍ کورنۍ واکمنان

۷,۳,۱. د ابوسعيد احمد واکمني (۳٦۴-۳۴۰هـ ق)

(۳۵۴-۳۳۰ هـ ش)

(۹۷۵-۹۵۱ز)

ابوسعيد احمد د محمد زوی له ۳۴۰ هـ ق کال څخه تر ۳٦۴ هـ ق کال پورې حکومت وکړ، له ده وروسته يې زوی ابوعبدالله پاچا شو.

[1] د خوارزم شاه نوم د خوارزم د پاچا يا د خوارزم د فرمانروا په مفهوم د خوارزم ملکانو او حکمرانانو ته استعمال شوی دی. خوارزم د اوسنۍ خيوه سيمه ده چې د ازبکستان او ترکمنستان د جمهوريتونو ترمينځ ويشل شوی ده (۲۳: ۹).

۷,۳,۲. د ابو عبدالله واکمني (۳۶۴-۳۸۵هـ ق)

(۳۵۴-۳۷۵ هـ ش)

(۹۷۵-۹۹۶ز)

ابو عبدالله خوارزم شاه د نوح له امر پرته د ابوعلي پر لښکرو حمله وکړه؛ ابوعلي يې بندي کړ. نوح د ابوعبدالله په دې عمل په قهر شو او د ابوعبدالله پلازمينې کات ته يې لښکرى وليږلې. د کات ښار يې ونيو؛ ابوعبدالله يې بندي کړ او د هغه ټولې سيمې يې ونيولې. د کات حکومت يې د جرجانيه حاکم مامون ته انتقال کړ او هغه ته يې د خوارزم شاه لقب ورکړ.

۷,۳,۳. د مامون واکمني (۳۸۵-۳۸۷هـ ق)

(۳۷۵-۳۷۷ هـ ش)

(۹۹۶-۹۹۸ز)

کله چې مامون د نوح پواسطه د خوارزم د حاکم يا خوارزم شاه په توګه وټاکل شو نو د خوارزم شاه لقب يې خپلې کورنۍ ته واړوه. دريم مامون د محمد زوى چې کورنۍ يې د ده په ماموني نامه يادېږي د سامانيانو له خوا د خوارزم والي و، دې له ابوعبدالله خوارزم شاه سره وجنګيده او بريالى شو، د خوارزم شاه لقب يې په ۳۸۵ هـ ق خپلې کورنۍ ته واړوه. دده يوه لور د سلطان محمود غزنوي ماندينه وه. په ۳۸۷ هـ ق کې مړ شو. له ده وروسته يې زوى ابوالحسن علي پرتخت کښيناست (۱۱: ۳۴۷).

۷,۳,۴. د ابوالحسن علي واکمني (۳۸۷-۳۹۰هـ ق)

(۳۷۷-۳۸۰ هـ ش)

(۹۹۸-۱۰۰۱ز)

د ساماني دولت، له ضعيفه کېدو وروسته دوى د ترکستان د خانانو او محلي حاکمانو تابع شول. کله چې سلطان محمود غزنوي ماورالنهر ته راغى، د هغه سره يې دوستي وکړه او د سلطان محمود خور يې په نکاح کړه (۲۳: ۱۰).

۷,۳,۵. د ابوالعباس واکمني (۴۰۷-۳۹۰هـ ق)

(۳۹۷-۳۸۰ هـ ش)

(۱۰۱۸-۱۰۰۱ز)

له ابوالحسن وروسته د مامون زوی د محمد لمسی او د ابوالحسن ورور ابوالعباس د خوارزم پاچا شو، یا د جرجانیه د والي په توګه وټاکل شو. نوموړی یو محلي حاکم و؛ د سلطان محمود غزنوي سره یې ښې اړیکې درلودې. په ۴۰۷ هـ ق کال ابوالعباس په کورني اړودړو کې ووژل شو او پرځای یې ابوالحارث د ابوالحسن علي زوی پاچا شو. ابوالعباس یو علم پالونکی سړی و، چې د هغه مهال د نړۍ ډېر نامتو عالمان لکه ابن سینا بلخي او ابو ریحان البیروني، ابو سهیلي او ابوالخیر د هغه په دربار کې وو، چې د همدی په نوم یې علمي کتابونه لیکل، د بیلګي په توګه امام ابو منصور نعلبي ((الطوایف و الظوایف)) د همدی په نوم ولیکه، ابو العباس هم لکه د خپل ورور ابوالحسن په شان د سلطان محمود غزنوي خور په نکاح کړی وه (۲۷:۱۵۷).

۷,۳,٦. د ابوالحارث محمد واکمني (۴۰۸-۴۰۷هـ ق)

(۳۹۸-۳۹۷ هـ ش)

(۱۰۱۹-۱۰۱۸ز)

کله چې ابوالحارث د ابوالعباس پر ځای د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو، سلطان محمود غزنوي د ابوالعباس د بدلې اخېستلو او د خپلې خور د ساتنی په بهانه، خوارزم ته لښکر کشي وکړه. د هزار آسپ په سیمه کې یې د خوارزم لښکرو ته ماتې ورکړه. په ۴۰۸ هـ ق کال جرجانیه ته داخل شو او د مامون (ابوالحارث محمد) د کورنۍ غړي یې بندیان کړل او التون نتاش یې چې د سلطان محمود حاجب (دربار وزیر) و د خوارزم د حاکم په توګه وټاکه او د خوارزم شاه لقب یې ورکړ. په دې ترتیب د خوارزم شاهانو د لومړی کورنۍ د پاچاهي دوره پای ته ورسیده (۲۳:۱۰).

د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ یعنی مامونیان څخه لاندې کسانو واکمني وکړه

۱. ابوسعید احمد بن محمد (۳٦۴-۳۴۰هـ ق)

(۳۵۴-۳۳۰ هـ ش)

(۹۷۵-۹۵۱ز)

۲. ابو عبدالله محمد د ابوسعید احمد زوی (۳۸۵-۳٦۴هـ ق)
(۳۷۵-۳۵۴ هـ ش)
(۹۹٦-۹۷۵ز)

۳. مامون د محمد زوی (۳۸۷-۳۸۵هـ ق)
(۳۷۷-۳۷۵ هـ ش)
(۹۹۸-۹۹٦ز)

۴. ابوالحسن علي د مامون زوی (۳۹۰-۳۸۷هـ ق)
(۳۸۰-۳۷۷ هـ ش)
(۱۰۰۱-۹۹۸ز)

۵. ابوالعباس مامون د مامون زوی (۴۰۷-۳۹۰هـ ق)
(۳۹۷-۳۸۰ هـ ش)
(۱۰۱۸-۱۰۰۱ز)

٦. ابوالحارث محمد د علي زوی او د مامون لمسی (۴۰۷-۴۰۸هـ ق)
(۳۹۸-۳۹۷ هـ ش)
(۱۰۱۹-۱۰۱۸ز)

ددې کورنۍ اخرنۍ واکمن ابوالحارث و (۴٦: ۹۰).

۷,۴. د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

۷,۴,۱. د التون نتاش واکمني (۴۰۸-۴۲۳هـ ق)

(۳۹۸-۴۱۳ هـ ش)

(۱۰۱۹-۱۰۳۵ز)

کله چې سلطان محمود غزنوي خوارزم ونیو، په ۴۰۸ هـ ق کې التون نتاش یې د خوارزم د حاکم په توګه وټاکه او د خوارزم شاه لقب یې ورکړ. د التون نتاش په مقرریدو سره د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ واکمني پیل شوه. التون نتاش د عمر تر پایه (۴۲۳هـ ق) د خوارزم حاکم پاتې شو او د سلطان محمود غزنوي او د هغه د زوی سلطان مسعود تابع و. التون نتاش هم د خوارزم شاه په نوم یادیده، تر څو چې مړ شو او پر ځای یې زوی هارون د خوارزم شاهانو واکمن شو.

۷,۴,۲. د هارون واکمني (۴۲۳-۴۲۵هـ ق)

(۴۱۳-۴۱۵ هـ ش)

(۱۰۳۵-۱۰۳۷ز)

هارون هم د خپل پلار په څېر د غزنویانو تابع و او د واکمنۍ د پراختیا دپاره یې هیڅ ونکړل یوازې پخپله پلازمینه کې د چارو په سمون بوخت و. هارون په ۴۲۵ هـ ق کې مړ شو. دده له مړینې وروسته یې ورور اسمعیل خندان د التون نتاش زوی پاچا شو.

۷,۴,۳. د اسمعیل خندان واکمني (۴۲۵-۴۲۹هـ ق)

(۴۱۵-۴۱۸ هـ ش)

(۱۰۳۷-۱۰۴۰ز)

اسمعیل خندان هم د خوارزم په پلازمینه کې خپل حاکمیت ته دوام ورکړ، خو دده په وخت کې هم دوی استقلال ته ونه رسیدل، بلکه د سلجوقیانو له واکمنانو سره مخ شول. دده پرځای شاه ملک واک ته ورسید.

۷,۴,۴. د شاه ملک واکمني (۴۲۹-۴۳۴هـ ق)
(۴۱۸-۴۲۲هـ ش)
(۱۰۴۰-۱۰۴۴ز)

د شاه ملک د حاکمیت پرمهال نوموړې کورنۍ خپل حاکمیت د سلجوقیانو په مقابل کې له لاسه ورکړ او د طغرل بیک پواسطه خوارزم ونیول شو له دې وروسته خوارزم د سلجوقیانو د واکمنۍ پورې وتړل شو.

د خوارزم شاهانو د دویمې کورنۍ د واکمنانو د واک موده په لاندې ډول ده.

۱. التون تاش (۴۰۸-۴۲۳هـ ق)
(۳۹۸-۴۱۳ هـ ش)
(۱۰۱۹-۱۰۳۵ز)

۲. هارون د التون تاش زوی (۴۲۳-۴۲۵هـ ق)
(۴۱۳-۴۱۵ هـ ش)
(۱۰۳۵-۱۰۳۷ز)

۳. اسمعیل خندان د التون تاش زوی (۴۲۵-۴۲۹هـ ق)
(۴۱۵-۴۱۸ هـ ش)
(۱۰۳۷-۱۰۴۰ز)

۴. شاه ملک (۴۲۹-۴۳۴هـ ق)
(۴۱۸-۴۲۲هـ ش)
(۱۰۴۰-۱۰۴۴ز) (۴۶:۹۱).

۷,۵. د خوارزم شاهانو درېیمه کورنۍ

۷,۵,۱. د انوشتگین واکمني (۴۷۰-۴۹۰هـ ق)

(۴۵٦-۴۷٦ هـ ش)

(۱۰۷۸-۱۰۹۸ز)

انوشتگین د بلکاتگین له خوا اخېستل شوی غلام و. په لومړیو وختونو کې دده دنده د جامو او رختونو وینځل او ساتنه وه. ده له مختلفو سیمو څخه عواید راټولول. د ملک شاه سلجوقي له خواد خوارزم شاه په لقب د خوارزم د حاکم په توگه وټاکل شو. نوموړی د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ بنسټ ایښودونکی گڼل کیږي. تر ۴۹۰ هـ ق کال پورې د خوارزم حاکم و خو په ۴۹۰ هـ ق کال کې مړ شو. دده له مړینې وروسته د هغه زوی قطب الدین محمد د خوارزم د حاکم په توگه وټاکل شو(۹۱:۴٦).

۷,۵,۲. د قطب الدین محمد واکمني (۴۹۰-۵۲۲هـ ق)

(۴۷٦-۵۰۷ هـ ش)

(۱۰۹۸-۱۱۲۹ز)

قطب الدین محمد د خپل پلار انوشتگین غرجه له مړینې وروسته د خراسان د حاکم له خوا د خوارزم د حاکم په توگه وټاکل شو. نوموړی د ملک شاه د زوی سلطان سنجر له خوا په ۴۹۰ هـ ق په دنده وگمارل شو. قطب الدین محمد د خوارزم شاهانو د درېیمې کورنۍ اصلي بنسټ ایښودونکی بلل کیږي. ځکه چې ده ته ډېر صلاحیتونه ورکړ شوی ول خو د عمر تر اخره پورې د سلطان سنجر تابع و او په کال کې به یې یو ځل خپل زوی اتسز د سلطان سنجر دربار ته لېږه. د نوموړي له مړینې وروسته د هغه زوی علاوالدوله اتسز واک ته ورسید (۲۳: ۱۴).

۷,۵,۳. د اتسز واکمني (۵۵۱-۵۲۲هـ ق)

(۵۰۷-۵۳۵ هـ ش)

(۱۱۲۹-۱۱۵۸ز)

اتسز هم د سلطان سنجر له خوا د خوارزم د حاکم په توګه وټاکل شو او د خوارزم شاه لقب یې تر لاسه کړ. ده په سر کې لوړ خیالونه درلودل، استقلال یې اعلان کړ، په ۵۳۳ هـ ق یې په خپل نوم سکه ووهله او د خوارزم شاه نوم یې له خطبې څخه لیرې کړ. اتسز د خوارزم شاهانو په کورنیو کې لومړی پاچا و چې د آزادۍ او استقلال بیرغ یې پورته او له سلطان سنجر سره یې جګړه وکړه، که څه هم په جګړه کې یې ماتې وخوړه، خو غزه ترکان یې د سنجر پر ضد ولمسول. غزه ترکانو د افغانستان سلجوقي دولت له مینځه یوړ. له همدې نیټې وروسته د خوارزم پاچاهانو په مستقله او ازاده توګه حکمرانې کوله، د هرات حاکم علي چتري د اتسز په مقابل کې بغاوت وکړ، ده هغه رعیت کړ، خو سنجر له سقوط وروسته د ټول ترکستان او جند واکمنی دده تر ولکې لاندې راغلل (۷:۲۰۰).

اتسز یو عادل پاچا و او په دربار کې یې عالمان او شاعران اوسېدل. هغوی دده په مدحه کې ډیر شعرونه ویلي دي . دده د دربار له مشهورو شاعرانو څخه یو هم سیدالدین محمد وطوط دی چې په عربي او دري ژبې یې دده ستاینه کړې ده او خپل کتاب حد ایق فی دقایق الشعر یې دده په نامه ولیکه. نوموړی په ۵۵۱ هـ ق کال د قوچان په سیمه کې مړ شو (۴۶: ۹۲).

۷,۵,۴. د ایل ارسلان واکمني (۵۶۷-۵۵۱هـ ق)

(۵۵۱-۵۳۵ هـ ش)

(۱۱۵۸-۱۱۷۳ز)

د اتسز له مړینې وروسته د هغه زوی ایل ارسلان په ۵۵۱ هـ ق کال د رجب په درېیمه پاچا شو. ایل ارسلان دقرخطایانو او قبچاق له محلي حاکمانو سره روغه وکړه. د سنجر پاتې شونې یې له خراسان څخه وشړل، بیا هم دده د واکمنۍ پر مهال خراسان او ماورالنهر د جګړو میدان وګرزید. څو په ۵۶۷ هـ ق کال مړ شو (٦: ۵٦۷).

قاضي منهاج سراج جوزجاني د ایل ارسلان د واکمنۍ په اړه داسې نظر لري: نوموړی لوی پاچا و د پلار له مړینې وروسته پرتخت کښیناست، د پلار د واکمنۍ ټولې سیمې ونیولې او خلکو سره یې نیک برخورد کاوه. د واکمنۍ شاوخوا سیمې یې په هره طریق چې امکان یې درلود ونیولې او ساتنه یې ترې وکړه... له چا سره چې لازم و، سوله یې وکړه. ډیر موده یې واکمنۍ وکړه، کله چې مړ شو، له ده څخه دوه زامن یعنی سلطان علاوالدین تکش او سلطان شاه محمود پاتې شول (۷: ۳۰۰).

۷,۵,۵. د سلطان شاه ابوالقاسم محمود واکمني (٥٦٨-٥٦٧هـ ق)

(۵۵۲-۵۵۱ هـ ش)

(۱۱۷۴-۱۱۷۳ز)

ایل ارسلان دوه زامن درلودل، یو یې تکش نومیده، چې د پلار د مړینې پرمهال د جند حاکم و او بل یې محمود نومیده چې د پلار له مړینې وروسته د هغه پرځای د سلطان شاه ابوالقاسم محمود په نوم پاچا شو. تکش تر سلطان شاه مشر و؛ د خپل کشر ورور پاچاهي یې قبوله نه کړه او مخالفت یې پیل کړ. د قراخطائیانو په مرسته یې سلطان شاه ابوالقاسم محمود ته ماتې ورکړه. سلطان شاه د مرستې د ترلاسه کولو لپاره د سلطان غیاث الدین غوري دربار ته راغی ، مگر پخپله موخه کې څکه بریالی نه شو چې د غور پاچا له سلطان تکش سره د نه لاس وهنی تړون لاسلیک کړی و (۲۳:۱٦).

سلطان شاه ابوالقاسم چې د غور د پاچا له مرستې ناامیده شو، ماورالنهر ته ولاړ؛ د ماورالنهر محلي حاکم خطاله خان ورسره مرسته وکړه، نوموړی بیرته خراسان ته راغی او خراسان یې له غزه ترکانو څخه وژغوره. وروسته یې په مروه کې دارالملک جوړ کړ. د هرات حاکم ملک بهاوالدین طغرل هم له ده سره ملگری شو. دوی به پر غور بریدونه کول. غیاث الدین د غور او بامیانو لښکرې سره راغونډې کړې او شپږ میاشتی جگړه یې وکړه؛ په پای کې د غور د واکمن سلطان غیاث الدین لښکری له مرغاب پورې وتلی او ملک بهاوالدین یې مړ کړ او سلطان شاه ابوالقاسم ته یې هم ماتې ورکړه سلطان شاه بیرته مروې ته وگرزید؛ زهر یې وخوړل او په ۵۸۹ هـ ق کې مړ شو (۱۰: ۱۸۸).

۷,۵,٦. د سلطان علاوالدین تکش واکمني (۵۹٦-۵٦۸هـ ق)
(۵۷۹-۵۵۲ هـ ش)
(۱۲۰۱-۱۱۷۴ز)

سلطان علاوالدین تکش د ایل ارسلان زوی، له خپل ورور سلطان شاه ابوالقاسم محمود سره له سولې وروسته د تاج په سر کولو مراسم ترسره کړل او د خپلو نیکونو برخلاف یې د سلطان لقب چې د ملک له لقب سره یې ډېر توپیر درلود، غوره کړ. د قبچاق او خطاله له قبیلو سره یې روغه وکړه. سلطان تکش ختیځ لورې ته لویه لښکر کشي وکړه چې کله به بریالې او کله به یې ماتې وخوړه. نوموړی د خوارزم شاهانو واکمنۍ ته پراختیا ورکړه؛ په افغانستان کې تر هلمند پورې سیمې یې ونیولې. د سنجر وراره دربیم طغرل ته یې ماتې ورکړه. اصفهان، ری ، مازندران، فارس او همدان ښارونه یې ونیول. د بغداد خلافت یې وګواښه. د بغداد خلافت خپل دوه تنه سفیران (ابن ربیع او ابن الخطیب) د غور فیروز کوه دربار ته راواستول؛ سلطان غیاث الدین ته یې د سلطان تکش څخه ګیله وکړه (۱۰: ۱۸۹).

په دریم طغرل باندې د سلطان تکش بریالیتوب، دده شهرت لاپسې زیات کړ. تکش په ۵۹۲ هـ ق کې عراق ته ولاړ او د عباسي خلیفه لښکرو ته یې ماتې ورکړه، دویم ځل یې بیا پر عراق حمله وکړه؛ عباسي خلیفه د بغداد د ساتنې په خاطر عراق او خراسان رسماً تکش ته ورکړل؛ د هغه زوی ته یې د قطب الدین لقب ورکړ. سلطان تکش په ۵۹٦ هـ ق کال د روژې په میاشت کې له نیشاپور څخه د خوارزم په لورې را روان شو چې مړ شو(۲۳:۱۷).

سلطان علاوالدین تکش د خوارزم د لویو پاچاهانو له جملې څخه و؛ نوموړی یو عالم او سیاستمدار و؛ د جګړې په فن کې یې پوره مهارت درلود، همدا لامل و چې په خپل ورور ژر بریالی شو؛ په دریم طغرل او عباسي خلیفه باندې دده بریالیتوب دده شهرت ډېر زیات کړ. سره له دې چې دده ډېر وخت په جګړو کې تیر شو ، خو بیا هم دده په دربار کې عالمان او شاعران اوسیدل او ده هغوی هڅول؛ تکش د علم په برخه کې د پام وړ خدمتونه وکړل. سلطان علاوالدین تکش د ایل ارسلان زوی یو لوی پاچاو، هغه له علم، هنر او موسیقي څخه ډېر خوند اخیسته. د خوارزم شاوخوا سیمې یې د جګړې او سولې پواسطه ونیو (۷: ۳۰۰).

۷,۵,۷. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه واکمني (۶۱۷-۵۹۶هـ ق)
(۵۹۹-۵۷۹ هـ ش)
(۱۲۲۱-۱۲۰۱ز)

د سلطان تکش خوارزم شاه زوی، سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د قطب الدین په لقب په ۵۹۶ هـ ق کال د پلار پر تخت کښیناست؛ خپل ورور علي شاه يې د نیشاپور د حاکم په توګه وټاکه. د غور او غزني دربار ته يې سفیران واستول او د ښو اړیکو د ټینګیدو غوښتونکی شو. وروسته له دې د خوارزمشاهي دولت د پراختیا په فکر کې شو. ملک عزالدین خرمیل له ده سره یوځای شو. له یولس میاشتو کلابندۍ وروسته يې بلخ او هرات ونیول. ګوره خان ده ته غاړه کښیښوده. د عراق او اذربایجان هیوادونه يې ونیول. په ۶۱۲ هـ ق کال يې غزني ته لښکر کشي وکړه؛ تاج الدین یلدوز يې له غزنی څخه وشړلو او د واکمني سرحدات يې سند پورې وغځول او جلال الدین منکبرني يې د افغانستان د حکمران په توګه وټاکه (۱۰: ۱۸۹).

په لویدیځ کې د فارس د اتابکانو او اذربایجان واکمنۍ یو پر بل پسې له مینځه یوړلې او د واک لاندې سیمې يې د خوارزم شاهي دولت پورې وتړلې. په ختیځ کې یوازې د قراختائیانو دولت په ترکستان کې دده په مقابل کې پاتې و؛ قراختائیانو چې بودایي او کنفوچیوس مذهبونه درلودل، په مسلمانانو يې ډیر ظلمونه کول. د بخارا او سمرقند مسلمانانو سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ته چې د مسلمانانو لوی سلطان و، شکایت وکړ. سلطان علاوالدین له ترکستان او کاشغر څخه تیر شو، څو ځله يې ګوره خان قراختائي ته ماتې ورکړه، په وروستي ځل له ګوره خان سره د جګړې او قطعي ماتې په خاطر د نایمن د قبیلې له پاچا کوچلک خان سره چې د قراختائیانو په ختیځه سیمه کې يې واکمني کوله او د عیسوي دین لاروې و، اتحاد وکړ. ددې اتحاد په پایله کې دوی وتوانیدل چې د قراختائیانو د پاچاهي پلازمینه د اترار ښار چې د سیحون د سیند په خوا کې موقعیت لری په ۶۰۷ هـ ق کال ونیسي او پخپله د قراختائیانو پاچا د کوچلک خان پواسطه ونیول شو او بندي شو (۹۴:۴۶).

د ګوره خان قراختایي له بندي کېدو وروسته د سلطان محمد خوارزم شاه او کوچلک خان ترمینځ د ګوره خان د سیمو په ویش باندې اختلاف پیدا شو. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه څو ځله د کوچلک خان دربار ته هئیتونه ولیږل خو يې مثبته پایله ورنکړه. د یو قوي لښکر سره د کوچلک خان د

پلازمينې په لورې يې حرکت وکړ؛ د هغه د لښکر مالونه يې لوټ کړل، خو له دې ويرې چې کوچلک خان د ماورالنهر په شمالي ولايتونو حمله ونکړي نو له دې امله د هغه له مقابلی څخه تیر شو. د کوچلک خان او سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه ترمينځ د کړکيچ له کميدو وروسته يې د لويديځ خواته مخه کړه. فارس او اذربايجان يې بيا ځلی ونيول؛ د بغداد د نيولو په فکر کې شو، په ٦١٢ هـ ق کال يې د بغداد په لورې حرکت وکړ. مگر د هوا د خرابوالی او د مغولانو د تعرض له ويرې د اسداباد له کوتل څخه بيرته راوگرزيد او د بغداد له نيولو څخه يې ډډه وکړه. په ٦١٢ هـ ق کال د ژمې په موسم کې سيحون ته نږدې د جندله ښار څخه د قرغيز په دښته کې د قبچاق د قبايلو د رعيت کولو په غرض يې د خپل لښکر سره حرکت په حال کې وو، چې په نوموړی دښته کې د چنگيز د زوی (جوجي) د لښکرو يعني يوه ډله مغولو سره مخامخ شو. جوجي له جگړې څخه ډډه کوله او استدلال يې کاوه چې د لښکر سره دې خواته د نوموړي له راتگ څخه د هغه موخه د ياغيانو رعيت کول و، نه د خوارزم شاهانو سره جگړه. خو سلطان محمد خوارزم شاه قبوله نکړه ، ويل يې چې زمونږ لپاره ټول کفار يو شان دی نو د جوجي په لښکرو يې حمله وکړه . د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه زوی جلال الدين په ډيرې سختۍ او زړورتيا سره جگړه کوله. جوجي خان له دې ويرې چې د سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه له خوا بندي نه شي نو د شپې له خوا يې اورونه بل کړل او په پټه يې شاه ته تگ پيل کړ. خوارزم شاه په دې جگړه کې هم بريالی شو او له دې ځايه سمرقند ته ولاړ (۴٦ :۹۵).

سلطان علاوالدين محمد خوارزمشاه د تکش زوی، د خوارزم شاهانو يو ځواکمن پاچا و، چې د زده کړو لرونکی و، چې د چنگيز خان له يرغل څخه مخکې په ډيرې چټکې سره د غوريانو حکومت په افغانستان کې، د ترکانو دولت په سمرقند کې او د قراختايانو ځواکمن دولت په کاشغر کې له مينځه يوړل او يوه لويه امپراتوري يې جوړه کړه، چې د سيحون له سيند څخه نيولی تر سند پورې، له عراق څخه نيولی تر اُرال او عربو سمندرگې پورې پراخه وه. سلطان محمد خوارزم شاه په دې قلمرو باندې قانع نه و، هغه غوښتل تر بين النهرين پورې دده واکمنۍ ورسيږي او د بغداد اسلامي خلافت له مينځه يوسي او په خپله د ټولو اسلامي پاچاهانو په سر کې راشي. د خوارزم د دولت دغه هوډ د افغانستان له نيول کېدو او د غور د خزانو د ترلاسه کولو وروسته نور هم کلک شو، ځکه د غوريانو د پاچاهي له دفترونو څخه د خلافت ليکونه په لاس ورغلل، چې په هغو کې د بغداد د خليفه الناصرالدين الله د افغانستان د غوري دولت له قرختايي دولت سره يو نظامي تړون ته هڅولی و او د خوارزم شاهانو پرضد

يې لمسولی و. لامل يې دا وه چې د بغداد دولت د خوارزميانو له ورځ په ورځ زياتېدونکی ځواک څخه په ويره کې و. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه چې کله د ايران، ماورالنهر او افغانستان له چارو وزګار شو، فقهاو څخه يو فتوا ترلاسه کړه، چې په هغې کې راغلی و، چې الناصرالدين د بغداد خليفه له سلطان محمد خوارزم شاه چې د اسلام خدمت ګار دی مخالفت کوي، په داسې حال کې چې اسلامي خلافت د حسيني ساداتو حق دی. دغه حق يې غصب کړی دی. خوارزمشاه دغه فتوا بهانه کړه، په ۱۲۱۷ ز کال کې د مسلمانانو د خليفه نوم له خطبې څخه وغورځاو او له خپلې اردو سره د بغداد د نيولو او اسلامي خلافت د نړولو لپاره د بغداد په لوري روان شو. ژمی ژر راورسيد اوسلطان د ايران په همدان کې له کلک ژمی او بدې يخنۍ سره مخامخ شو. ډير عسکر يې مړ شول. د بغداد له نيولو څخه تير شو او ماورالنهر ته راستون شو. چې د خطر ناک دښمن په مقابل کې دفاع وکړي، هغه دښمن چې سلطن خپله جګړې ته اړ ايستلی و. د هغه سوداګر او سفير يې ورته وژلی و. دا ځکه چې سلطان له پخوا د چين د هيواد د نيولو هوډ درلود او چنګيز يې مخې ته خنډ باله. څومره چې دده د دربار مشرانو ورته مشوره ورکړه، خو نوموړی له چين او ترکستان څخه د راغلو قصه ويونکو څخه به د چين د حالاتو پوشتنې کولې، او د چين د نيولو اراده يې کړی و (۲۷:۱۵۸).

سلطان علاوالدين خوارزم شاه د وضعيت د معلومولو په موخه سيد اجل بهاوالدين د چنګيز خان دربار ته د سفير په توګه وليږه، دغه سفير په لار کې پيکينګ ته نږدې د طمغاج په سيمه کې د چنګيز خان په لاس د وژل شويو مړيو د هډوکو غونډېدل وليدله او همدارنګه يوه توره او غوړه ځمکه يې وليده چې په هغې باندې د وژل شويو خلکو د بدن غوړي ښکاريدل. همدارنګه دغه سفير د شمالې چين د پاچا وزير او زوی يې وليدل، چې چنګيز خان نيولې و او د چنګيز خان په دربار کې بنديان وو. دغه سفير (سيد اجل بهاوالدين) خپلې ليدنې او کتنې سلطان ته وويلې او د سلطان محمد خوارزم شاه خپل څارګر (جاسوس) هم ده ته د چنګيز خان د پوځ د عسکرو او ژوند په اړه پوره معلومات ورکړی و. خو سلطان علاوالدين ورته اهميت ورنکړ. چنګيز خان د سلطان محمد خوارزم شاه د سفير ښه هرکلی وکړ، خو د سلطان محمد خوارزم شاه حاکم غاير خان د سياسي نړۍ د اصولو برخلاف د هغه راليږل شوی کاروان مالونه چور او سفيران يې ووژل، په پايله کې د دوی اړيکې په دښمنې بدله شوه(۲۷:۱۵۹).

۵,۷,۱.۷. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه او د چنگیز سره د هغه اړیکې

د چنگیز خان[1] د واکمنۍ پرمهال، سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د افغانستان ډیرې سیمې نیولې وې. دا مهال په افغانستان کې د غوریانو ستره امپراتوري له مینځه تللې وه. د افغانستان ډیرې سیمې د سیمه ایزو حاکمانو او ملکانو له خوا اداره کېدلې. چنگیز خان (تموچن) د یسوگای بهادر زوی په منگولیا کې یوه امپراطوری جوړه کړې وه. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه هم له اورگنج څخه پر ماورالنهر، افغانستان او ایران حکمراني کوله. دغه فتوحات او بریالیتوبونه چې په مرکزي اسیا کې دده په برخه شوی وو، نو ځکه د چین د نیولو په فکر کې شو. علاوالدین محمد خوارزم شاه غوښتل چې د مغولو (چنگیز خان) له زور او قوت څخه خبر شي، په همدې خاطر یې یو هئیت د سید اجل بهاوالدین رازي په مشرۍ چین ته واستوه. چنگیز خان چې په پیکنگ (چین) کې حکمراني کوله، د خوارزم شاه هئیت یې خپل حضور ته ومانه او له دوی یې تود هرکلی وکړ. د لیدنې په پای کې هئیت ته یې پیغام ورکړ چې سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د لویدیځ حکمران او خپل ځان (چنگیز خان) د ختیځ حکمران گڼي. هیله ده چې د دواړو ترمینځ سوله ایزه اړیکې ټینگې شي، د دواړو هیوادونو ترمینځ سوداگریزې اړیکې پراختیا پیدا کړي، دواړه لوري یو د بل محصولاتو ته اړتیا لري. د اسلامي هیواد سوداگر هم د دواړو ترمینځ د سوداگریزه اړیکو د پراختیا پلوی و. ځکه هغوی له چین سره د سوداگریزو مالونو تبادلې ته ډیر لیواله وو. په پایله کې د دواړو هیوادونو سوداگریز تړون لاسلیک شو. د دې تړون له لاسلیک وروسته یو ځل د مغولو د سوداگرو یو کاروان چې شمیر یې له ۴۵۰ څخه تر ۵۰۰ تنو پورې رسیده. ډیر قیمتي مالونو لکه طلا، نقره، وریښم، قیمتي رخت، مشک او کریمه ډبرې ورسره وې. کله چې دوی د اترار ښار ته چې د خوارزم شاهانو لومړنی سرحدي ښار و، راورسیدل، د اترار حاکم غایر خان چې د سوداگرو مالونو ته یې سترگې پټې کړې وې، سوداگر یې خوارزم شاه ته جاسوسان معرفي کړل او هغو یې ووژل. له دې سوداگرو څخه یو تن ژوندی پاتې شو، نوموړی ځان د چنگیز خان دربار ته ورساوه او د سوداگرو احوال یې هغه ته بیان کړ. چنگیز خان یو هئیت د سلطان

---

[1] چنگیز خان په ۵۴۹ هـ ق کال په مغولستان کې زیږیدلی دی. دده پلار یسوگای بهادر د مغولو د قبیلو څخه د قیات د قبلې رئیس و. د چنگیز خان نیکونه او د هغوی لاس لاندې قبلې له ډیر پخوا څخه د شمالي چین امپراطورانو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. مغولانو خراج ورکول یو ډول غلامي گڼله، څو ځله یې د ځان د خلاصون لپاره اقدامات وکړل، خو لومړی کس چې د ازادۍ په اخېستلو بریالی شو د چنگیز خان پلار یسوگای بهادر و. نوموړی چې یو هوښیار سړی و د غلامۍ کړۍ یې د خپل قوم له غاړې څخه لیرې کړ او استقلال یې اعلان کړ او د دولت بنسټ یې کیښود، چې د هغه زوی چنگیز خان د واکمنۍ پرمهال دغه دولت خپل لوړ پړاو ته ورسید او یوه لویه امپراتوري یې جوړه کړه (۱۰۰:۴۶).

علاوالدین محمد خوارزم شاه دربار ته راولیږه. د غایر خان ددې عمل پوښتنه یې او هم یې د غایر خان د سپارلو غوښتنه وکړه. څرنګه چې غایر خان له یوې خوا د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون[1] له خپلوانو څخه و، له بلې خوا هغه فوځي قوماندانان چې د علاوالدین محمد خوارزم شاه شاوخوا کې دنده اجرا کوله د غایر خان د خپلوانو له جملی څخه وو. په دې وجه سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه مجبور شو چې چنګیز خان ته د رد ځواب ورکړي، مګر سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د سیاست د اصولو برخلاف د چنګیز خان رالیږلی هئیت وواژه. په دې ډول ده په دې کار سره په راتلونکې کې د اسلامي هیوادونو لپاره ډیرې ستونزې پیدا کړی(۴٦:۹٦).

په داسې حال کې چې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه نظامي جاسوس نومړی ته د چنګیز خان د جګړیز ځواک په هکله په لاندې توګه یو ګزارش ورکړی و. د چنګیز خان د لښکر هر سرتیری خپل ځان ته جامه جوړوي او هر سرتیری ځانته وسله پیدا کوي، د پوځ له څارویو غوښه او شیدی چمتو کوي او خوري یې؛ لنډه دا چې د پوځ څخه بهر هیڅ شئ ته اړ نه دي. څاروي یې د پراخې سارا په وښو او ګیا ماړه دي. دغه ډول لښکر په سختیو کې کلک او په ناوړه حالت کې صبرناک او مطیع وي او که سوبه ومومي هر څه غنیمت کوي او ساکښ ژوندي نه پریږدي. خو له دې معلوماتو سره سره سلطان علاوالدین چې ځان په رسمي توګه په منبرونو او خپرونو کې (ظل الله في الارض) او ثاني سکندر بللی و، له خپل دغه خیال یعنی د هیوادونو د نیولو له فکر څخه او د چنګیز خان د مینځه وړولو له پلان څخه نه اوښت. دا په داسې حال کې و چې چنګیز خان په پیل کې د خوارزم له لوی امپراتوري سره د جګړې فکر نه درلود، بلکی غوښتل یې چې د سلطان په سیمه کې سوداګري ته وده ورکړي (۲۷: ۱۵۹).

---

[1] ترکان خاتون : سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د خپل پلار له مړینې وروسته د خپلې مور ترکان خاتون پواسطه واک ته ورسید. ترکان خاتون یو سیاستمداره، باتدبیره، عیاشه ، وینه تویونکی او زړه وره ښځه وه. په چارو کې د هغې مداخله د سلطان محمد خوارزم شاه د سقوط زمینه برابره کړه. قاضي منهاج سراج جوزجاني په خپل کتاب طبقات ناصري کې لیکي چې سلطان علاوالدین تکش د قبچاق د یو خان (قدرخان) لور وه په نکاح کړه چې وروسته بیا ترې یوه لویه ښځه جوړه شوه او په نړۍ کې یې نوم پاتې شو (۷: ۳۰۰) . ټول خپلوانو یې د دولت په مهمو څوکیو کې مقرر کړل . کوم بندیان چې علاوالدین محمد خوارزم شاه له جګړو څخه راوړل، ترکان خاتون به هغوی د جیحون په اوبو کې اچول تر څو زوی یې له تکلیف څخه خلاص شي . سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ددې له فرمان څخه د سرغړونې توان نه درلود (۲۱:۲۰).

چنگیز خان د سلطان محمد خوارزم شاه له خوا د سوداګرو او هیئت په وژنه ډېر په قهر شو. له دوه سوو زرو لښکرو سره د توپاني سیلاب په څېر د خوارزم پر هیواد راوخوت؛ تر شاه یې یو میلیون ملاتړ کوونکی هم درلودل. د چنګیز خان لښکر له سیحون څخه راتیر شو او د سلطان محمد خوارزمي لښکرو ته یې ماتې ورکړه. په یو داسې زور او وحشت سره چې په تاریخ کې ساری نه لري. د اسلامي هیوادونو ودان ښارونه لکه بخارا، سمرقند، خجند، جند او نور یې په ډېر دهشت سره وران او وګړي یې ووژل. په ٦١٧ هـ ق کال خوارزم شاه له ماتې وروسته له جیحون څخه راتیر او په بلخ کې میشت شو؛ وروسته بیا طوس ته وتښتیده، تر واک لاندې ښارونه یې ټېټو امیرانو ته وسپارل ترڅو د چنګیز خان مقابله وکړي. سیستان یې امیر زنګي بن حفض ته، تخارستان یې امیر سرهنګ سام ته ، د بامیانو کلا یې امیر عمر باوري ته، پیښور او غزني یې ملک اختیار الدین خرپوست ته، ملک حسام الدین سرزراد ته، د غور نوری کلاګانی یې ملک قطب الدین حسن ته، د هرات د کالیون کلا یې اختیار الملک دولت یار ته، هرات یې شمس الدین جوزجاني ته، د غرجستان فیوار یې پهلوان اصیل الدین نیشاپوري، د تالقانو نصرت کوه یې د ملک شمس الدین اتسز باوري کسانو ته، د جوزجان ګرزیوان یې د الغ خان خدمتګار ته ، فیروز کوه ښار یې مبارزالدین سبزاواري (شینډېډې)، تولک کلا یې امیر حبشي ته وسپارلو. خو د چنګیز خان لښکری د جبه ستایي او تفاجار تر مشرۍ لاندې د ٦١٧ هـ ق کال په لومړی خور (ربیع الاول) کې له جیحون څخه راپورې وتې؛ د بلخ تر نیولو وروسته د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د نیولو په خاطر یې د هرات لاره ونیوله. د هرات امین الملک یې کلابند کړ. د خلکو له وژنی وروسته یې ډېر ژر ځان طوس ته ورساوه. خو سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه په ډېرې ناهیلۍ سره د ابسکون ټاپو ته وتښتید، چې وروسته د ٦١٧ هـ ق کال د کوچني اختر(شوال) په میاشت کې مړ شو، چنګیز خان دهغه هډوکي وسوزول (١١:٨٥٣).

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پنځه زامن پیروز شاه، غوریشانستي، جلال الدین منکبرني، ارزلوشاه او اق سلطان درلودل. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د لویو پاچاهانو خویونه درلودل، د نړۍ د نیولو،جګړایزه صفات، چې په نورو پاچاهانو کې و په ده کې موجود و. د مور له خوا پاچا زاده و، مور یې د قبچاق د یو خان (قدرخان) لور وه (٧: ٣٠٦).

۷,۵,۸. د جلال الدین منکبرني واکمني (۶۱۸-۶۱۷هـ ق
(۶۰۰-۵۹۹ هـ ش)
(۱۲۲۲-۱۲۲۱ز)

سلطان جلال الدین منکبرني د سلطان علاوالدین مشر زوی او د خوارزم شاهانو وروستۍ زړور پاچا و. په ٦١٧ هـ ق کال د تښتيدلې پلار پرځای پر تخت کښيناست. د چنګيز له لښکرو سره يې په ميړانه جګړې وکړې. د جلال الدين او چنګيز خان د عسکرو ترمينځ لومړۍ جګړه په فراون کې ونښته. په دې جګړه کې د چنګيز خان لښکرو ماتې وخوړه. يو ډير شمير مړه او بنديان شول، خو متاسفانه د جلال الدين د لښکرو مشران ددې پر ځای چې د چنګيز خان د لښکرو د تعرض په مقابل کې تيارۍ ونيسي، د لاس ته راغلو غنيمتونو د ويش په خاطر يو د بل سره په جګړه بوخت شول او د نفاق اور ددوی ترمينځ بل شو، چې دغه وضيعت د چنګيز خان د لښکرو مورال پياوړی کړ. خو د چنګيز خان لښکرو سره په باميانو کې کلکه مقابله وشو او د چنګيز خان لمسی هم په دې جګړه کې مړ شو. چنګيز خان د لمسی په مړينه ډير عصبي شو او هغه ښار يې وران کړ. د پروان له جګړې وروسته چنګيز خان او جلال الدين په ګرديز کې هم جګړه وکړه، چې بالاخره دې جګړې د سند تر سيند پورې دوام وکړ چې بالاخره جلال الدين د سند له سيند څخه تير شو (۴٦: ۹۷).

خو دا چې سلطان جلال الدين د خپل پلار د واکمنۍ پرمهال د غور او غزني نايب السلطنه و. دده وزير شهاب الدين الپ سرخسي نوميده. جلال الدين د پلار له مړينې وروسته غزني کربر، فيروز کوه مبارزالدين سبزوار (شينډنډ) کرمان ملک لا امير، پيښور ملک اختيار الدين ته وسپارل. هغه وخت چې پلار يې په ٦١٧ هـ ق د چنګيز له يرغل څخه وتښتيده، جلال الدين په نيشاپور(کرمان)، نيمروز او بست کې د چنګيز له لښکرو سره جګړې کولې. چنګيز خپل زوم قوتوقونويان په ده پسې وګوماره، د پروان په شاوخوا کې د دوی ترمينځ درې واره جګړه وشوه. قوتوقونويان ته يې ماتې ورکړه، خو چنګيز خان له تالقانو څخه د جلال الدين سره جګړې ته راغی. جلال الدين پيښور خواته ولاړ، کومه جګړه چې د سند سيند خوا کې وشوه، جلال الدين منکبرني په دې جګړه کې ماتې وخوړه او له سند څخه تير شو (۱۰: ۱۸۹-۱۹۰).

کله چې جلال الدین د نیلاب په گودر له سیند څخه تیر شو، چنگیز خان د هغه اته کلن زوی وواژه؛ جلال الدین خپله مور ، ماندینه او د حرم نور غړي یې په سیند کې ډوب کړل، پخپله له دوه سوه لښکرو سره د چنگیز د لښکرو په مقابل کې جنگیده، په آخر کې پر یو آس سپور د سند له دریاب څخه تیر شو. خو چنگیز خان او زامن یې په ٦١۹ هـ ق ۱۲۲۲ ز کې د هوا او اوبو د خرابوالی له امله ناروغ او ماورالنهر ته ستانه شول او په ٦۲۱ هـ ق ۱۲۲۳ ز کال خپل اصلي ټاټوبی ته ورسیدل؛ په همدې کال د ۷۲ کلنی په عمر د تنگنت په دښته کې مړ شو، چې نړۍ دده د یرغلونو او وحشت څخه بېغمه شوه. سلطان جلال الدین خوارزم شاه په ډیری بی وسۍ کې هم خپله متره ونه بایلله، څه موده د سند سیند هغې غاړو کې په ځنگلونو کې اوسېده. یوه ډله یې له ځان سره ملگري کړه، د سند د حاکم ناصرالدي قباچه سره یې ډغرې ووهلې. د ډهلي له پاچا څخه یې مرسته وغوښته، خو هغه ورسره مرسته ونکړه. جلال الدین په لاهور کې د یو راجا له لور سره واده وکړه، چې د هغه په مرسته د سند حاکم ناصرالدین قباچه یې مات کړ، ډیره وسله یې لاس ته ورغله. د دیبل (کراچي) تر ښاره پورې مخې ته ولاړ. تفلیس او ارمنستان یې ونیول، خو په ٦۲۸ هـ ق کال په میاقارفنین کې د کردانو له لاسه ووژل شو. دده له مړینې سره سم د خوارزم شاهانو کورنۍ واکمني پای ته ورسیده (۱۱: ۸۵۵).

د خوارزم شاهانو د دریمې کورنۍ څخه لاندې کسانو واکمنۍ وکړه.

۱. انوشتگین	(۴۷۰-۴۹۰هـ ق)
	(۴۵٦-۴۷٦ هـ ش)
	(۱۰۷۸-۱۰۹۸ز)
۲. قطب الدین محمد د انوشتگین زوی	(۴۹۰-۵۲۲هـ ق)
	(۴۷٦-۵۰۷ هـ ش)
	(۱۰۹۸-۱۱۲۹ز)

۳. اتسز د قطب الدين محمد زوی (۵۵۱-۵۲۲هـ ق)
(۵۰۷-۵۳۵ هـ ش)
(۱۱۲۹-۱۱۵۸ز)

۴. ایل ارسلان د ا تسز زوی (۵۵۱-۵٦۷هـ ق)
(۵۳۵-۵۵۱ هـ ش)
(۱۱۵۸-۱۱۷۳ز)

۵. سلطان شاه ابوالقاسم محمود (۵٦۷-۵٦۸هـ ق)
(۵۵۱-۵۵۲ هـ ش)
(۱۱۷۳-۱۱۷۴ز)

٦. سلطان علاوالدين تکش (۵٦۸-۵۹٦هـ ق)
(۵۵۲-۵۷۹ هـ ش)
(۱۱۷۴-۱۲۰۱ز)

۷. سلطان علاوالدين محمد خوارزم شاه (۵۹٦-٦۱۷هـ ق)
(۵۷۹-۵۹۹ هـ ش)
(۱۲۰۱-۱۲۲۱ز)

۸. سلطان جلال الدين منکبرني (٦۱۷-٦۱۸هـ ق)
(۵۹۹-٦۰۰ هـ ش)
(۱۲۲۱-۱۲۲۲ز) (۴٦ : ۹۷).

۷,۵,۹. د خوارزم شاهانو د واکمني د سقوط لاملونه

د خوارزم شاهانو د سقوط لپاره باید د هغه د واکمنۍ دوران ته ډېره پاملرنه وشي، ځکه یو شمیر تاریخ لیکونکی هغه د اسلامي نړۍ د ټولنیز انحطاط او د مغلو د حملو سبب ګڼي، خو ددوي د سقوط اصلي لامل د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ پراختیا او د هغه لخوا په نیول شویو سیمو ظلم او دا لاندې نور لاملونه ګڼي.

- د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پرلپسی جګړو ډېر خلک له ده څخه ناراضه کړې وو.
- سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه پریکړه کړې وه چې د بغداد دار الخلافه به نیسي، نو له دې امله د بغداد عباسي خلیفه ناصر د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه له دښمنانو سره یوځای شو او د خپل موقعیت د ټینګ ساتلو په خاطر په پټه د مغلو له مشر چنګیز خان سره یې اړیکه ټینګه کړه او هغه یې د خوارزم شاه د واک لاندې سیمو د نیولو لپاره وهڅاوه.
- د سلطان محمد خوارزم شاه د واکمنیو په سیمو کې د ګډوډیو یو عمده لامل د سلطان محمد خوارزم شاه بې تدبیري وه.
- روحانیونو او فیوډالانو هم په خلکو ظلمونه کول، چې دغه ظلمونه د ټولنیزو حرکتونو او مخالفتونو سبب وګرزیدل (۲۰: ٦۷-٦۸).
- په دولتي چارو کې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د مور ترکان خاتون بېځایه مداخله او د هغې ظلمونه.
- په لومړیو وختونو کې د مغلو د لښکرو په مقابل کې د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه ډېره زړورتیا او د جګړې پرمهال بیا دده بې زړه توب دده په ناکامۍ کې ډېره ونډه درلوده.

لنډيز

د خوارزم شاهانو واکمني د مرکزي آسيا او افغانستان په تاريخ کې ځانګړی ځای لري. خوارزم په لومړيو وختونو کې دوه پلازمينې درلودې چې يوه يې شمالي برخه او بله يې جنوبي برخه وه. د شمالي برخې پلازمينه يې د ګرګانج (جرجانيه) ښار و، چې د عربانو لخوا اداره کېده او د سويلي برخې پلازمينه يې د کات ښار و چې د خوارزم شاهانو له خوا اداره کېده. تر څو چې خوارزم شاهانو مستقل دولت جوړ او په ټول خوارزم باندې مسلط شول.

خوارزم چې يو ودان ښار و او د امو د سيند پواسطه اوبه کېده. نوموړی سيمه د موقعيت په اساس ډېر سياسي او نظامي اهميت درلود. يو شمير مؤرخين خوارزميان ترکان ګڼي، په عمومي توګه خوارزم شاه به د خوارزم حاکم او حکمران ته ويل کېده. په تاريخ کې د خوارزم شاهانو له دريو کورنيو څخه بحث شوی دی، چې ددوو لومړنيو کورنيو حاکمان ټول محلي حاکمان وو او ډير د بحث وړ نه دي ځکه دوی يوازې په خوارزم او د هغې په شاوخوا سيمو باندې حکمراني کوله. دوی به ګاونډيو قدرتونو ته خراج ورکاوه او د هغوی تابع وو. خو د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته د خوارزم پلازمينه په دوه برخو وويشل شوه. د خوارزم د لومړی کورنۍ موسس ابوسعيد احمد د محمد زوی و چې له ۳۴۰ څخه تر ۳٦۴ هـ ق پورې يې حکمراني وکړه او ددې کورنۍ اخرنی واکمن ابوالحارث محمد بن علي بن مامون و. د خوارزم شاهانو د دويمې کورنۍ موسس التون نتاش او اخري واکمن يې شاه ملک دی. د خوارزم شاهانو د درېيمې کورنۍ لومړی واکمن انوشتګين دی او اخری واکمن يې سلطان جلال الدين منکبرتی دی. د خوارزم شاهانو په درېيمه کورنۍ کې د دوی پياوړی واکمن سلطان محمد خوارزم شاه و چې يوه لويه امپراتوري يې جوړه کړه. خو د امپراتورۍ په اخرو وختونو کې نوموړی مغروره شو. د چنګيز خان سره دده مخالفت او د هغه د هيئت وژنه دده لپاره بده پايله درلوده. نوموړي د چنګيز خان سره په جګړه کې خپله واکمنۍ او ژوند له لاسه ورکړ او يو لويه اسلامي امپراتوري يې د تجزيې لوری ته سوق کړه. که څه هم د سلطان محمد خوارزم شاه زوی سلطان جلال الدين منکبرتي هم يو څه مقاومت وکړ او د چنګيز خان له عسکرو سره يې څو جګړې وکړې خو نوموړی هم ووژل شو او له مړينې سره سم د خوارزم شاهانو واکمني پای ته ورسيده.

پوښتنې

1. خوارزم شاه څه ډول واک ته ورسید؟
2. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ سقوط په رښتینې ډول د اسلامي هیوادنو لپاره یو ګواښ و؟
3. د سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د واکمنۍ په سقوط کې د هغه د مور ترکان خاتون مداخلې کومه اغیزه درلوده؟
4. د خوارزم شاهانو لومړیو کورنیو د کومو پاچاهانو د واک لاندې حکمراني کوله؟
5. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه د چا په مقابل کې ماتې وخوړه؟
6. سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه چیرته وفات شو؟
7. ترکان خاتون پلار څه نومیده؟
8. سلطان جلال الدین منکبرتي په کومه جګړه کې د چنګیز لښکرو ته ماتې ورکړه؟

د خوارزم شاهي واکمنانو لنډه پېژندنه		
شمیره	**د پاچا نوم**	**کال**
د خوارزم شاهانو لومړنۍ کورنۍ		
۱	ابوسعید احمد د محمد زوی	(۳۴۰-۳٦۴هـ ق) (۳۳۰-۳۵۴ هـ ش) (۹۵۱-۹۷۵ز)
۲	ابو عبدالله د ابوسعید زوی	(۳٦۴-۳۸۵هـ ق) (۳۵۴-۳۷۵ هـ ش) (۹۷۵-۹۹٦ز)
۳	مامون د محمد زوی	(۳۸۵-۳۸۷هـ ق) (۳۷۵-۳۷۷ هـ ش) (۹۹٦-۹۹۸ز)
۴	ابوالحسن علي د مامون زوی	(۳۸۷-۳۹۰هـ ق) (۳۷۷-۳۸۰ هـ ش) (۹۹۸-۱۰۰۱ز)
۵	ابوالعباس د مامون زوی	(۳۹۰-۴۰۷هـ ق) (۳۸۰-۳۹۷ هـ ش) (۱۰۰۱-۱۰۱۸ز)
٦	ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی	(۴۰۷-۴۰۸هـ ق) (۳۹۷-۳۹۸ هـ ش) (۱۰۱۸-۱۰۱۹ز)
د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ		
۱	التون نتاش	(۴۰۸-۴۲۳هـ ق) (۳۹۸-۴۱۳ هـ ش) (۱۰۱۹-۱۰۳۵ز)

۲	هارون د التون نتاش زوی	(۴۲۳-۴۲۵هـ ق) (۴۱۳-۴۱۵ هـ ش) (۱۰۳۵-۱۰۳۷ز)
۳	اسمعیل خندان د التون نتاش زوی	(۴۲۵-۴۲۹هـ ق) (۴۱۵-۴۱۸ هـ ش) (۱۰۳۷-۱۰۴۰ز)
۴	شاه ملک	(۴۲۹-۴۳۴هـ ق) (۴۱۸-۴۲۲هـ ش) (۱۰۴۰-۱۰۴۴ز)
	د خوارزم شاهانو درېیمه کورنۍ	
۱	انوشتگین	(۴۷۰-۴۹۰هـ ق) (۴۵٦-۴۷٦ هـ ش) (۱۰۷۸-۱۰۹۸ز)
۲	قطب الدین محمد د انوشتگین زوی	(۴۹۰-۵۲۲هـ ق) (۴۷٦-۵۰۷ هـ ش) (۱۰۹۸-۱۱۲۹ز)
۳	اتسز د قطب الدین محمد زوی	(۵۲۲-۵۵۱هـ ق) (۵۰۷-۵۳۵ هـ ش) (۱۱۲۹-۱۱۵۸ز)
۴	ایل ارسلان د اتسز زوی	(۵۵۱-۵٦۷هـ ق) (۵۳۵-۵۵۱ هـ ش) (۱۱۵۸-۱۱۷۳ز)
۵	سلطان شاه ابوالقاسم محمود	(۵٦۷-۵٦۸هـ ق) (۵۵۱-۵۵۲ هـ ش) (۱۱۷۳-۱۱۷۴ز)
٦	سلطان علاوالدین تکش	(۵٦۸-۵۹٦هـ ق) (۵۵۲-۵۷۹ هـ ش) (۱۱۷۴-۱۲۰۱ز)
۷	سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه	(۵۹٦-٦۱۷هـ ق) (۵۷۹-۵۹۹ هـ ش) (۱۲۰۱-۱۲۲۱ز)

۸	جلال الدين منکبرني	(۶۱۷-۶۱۸هـ ق) (۵۹۹-۶۰۰هـ ش) (۱۲۲۱-۱۲۲۲ز)

۱.7. جدول: پورتنۍ جدول د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

۱.7. ګراف: لاندینی ګراف د کتابونو له متن څخه د مؤلف په وسیله ترتیب شوی.

د خوارزم شاهي کورنۍ واکمنان

د لومړنۍ کورنۍ واکمنان

ابوسعید احمد د محمد زوی (۳۴۰-۳٦۴هـ ق)

ابو عبدالله د ابوسعید زوی (۳٦۴-۳۸۵هـ ق)

مامون د محمد زوی (۳۸۵-۳۸۷ هـ ق)

ابوالحسن علي د مامون زوی (۳۸۷-۳۹۰هـ ق)

ابوالعباس د مامون زوی (۳۹۰-۴۰۷هـ ق)

ابوالحارث محمد د ابو الحسن علي زوی (۴۰۷-۴۰۸ هـ ق)

د خوارزم شاهانو دویمه کورنۍ

التون نتاش (۴۰۸-۴۲۳هـ ق)

هارون د التون نتاش زوی (۴۲۳-۴۲۵ هـ ق)

اسمعیل خندان د التون تتاش زوی (۴۲۵-۴۲۹ هـ ق)

↓

شاه ملک (۴۲۹-۴۳۴ هـ ق)

د دریمې کورنۍ واکمنان

انوشتګین (۴۷۰-۴۹۰ هـ ق)

↓

قطب الدین محمد د انوشتګین زوی (۴۹۰-۵۲۲ هـ ق)

↓

اتسز د قطب الدین محمد زوی (۵۲۲-۵۵۱ هـ ق)

↓

ایل ارسلان د اتسز زوی (۵۵۱-۵٦٧ هـ ق)

↓

سلطان شاه ابوالقاسم محمود (۵٦٧-۵٦٨)

↓

سلطان علاوالدین تکش (۵٦٨-۵۹٦ هـ ق)

↓

سلطان علاوالدین محمد خوارزم شاه (۵۹٦-٦١٧ هـ ق)

↓

جلال الدین منکبرني (٦١٧-٦١٨ هـ ق)

اتم څپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنګیز خان تر یرغل پورې د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت

پیلیزه

لرغوني افغانستان د خپل ځانګړی جغرافیای موقعیت او طبعیي جوړښت له مخې د اسلام د مخه هم ډېر عظمت او شوکت درلود. خو د طاهریانو د مستقل دولت له تاسیس وروسته صفاریانو، غزنویانو او غوریانو نه یوازې ددې هیواد کلتور وساته، بلکې یوه لویه امپراتوري یې هم رامینځته کړې وه، چې د هند او ایران ډېرې برخې یې په خپل قلمرو کې شاملې کړې، خو د غوریانو د امپراطورۍ له سقوط وروسته، سلطان محمد خوارزم شاه، زمونږ د هیواد ډېرې برخې ترخپل کنترول لاندې راوستې. د چنګیز خان په مقابل کې د سلطان محمد خوارزم شاه له ماتې او مړینې وروسته د هغه زوی جلال الدین ورسره له یو لړ جګړو وروسته ماتې وخوړه . د چنګیز خان یرغلګر پوځ د افغانستان ډېر ښارونه څکه ویجاړ کړل چې د افغانانو د هر ښار اوسیدونکو په ډېره میړانه له ځانه دفاع کوله. په دې ترتیب د افغانستان زیات آباد ښارونه په کنډوالو بدل شول. په دغه څپرکی کې ټولنیز طبقات، اقتصادي

وضعیت، ښارونه، دولتي اداري، مذهب، کلتور او تصوف، ښوونه او روزنه او تصوف، لنډيز او پوښتنو ته ځای ورکړل شوی او هر عنوان د امکان تر بریده توضیح شویدی.

۸,۱. ټولنيز طبقات

افغانستان کې د اسلام د مبارک دین له راتګ د مخه لا د مرئیتوب نظام له مینځه تللی وو، خو وروسته اسلامي حاکمانو کرنیزې ځمکې د بیت المال مال وباله، چې د ټاکلو مالیاتو په بدل کې بیا هغه ځمکې یې محلي ځمکوالو او افغانستان کې میشتو عربانو ته په واک کې ورکړې او هغه فیوډالي دوره چې د اسلام د مقدس دین له راتګ څخه مخکې پیل شوې وه. د اسلامي دولتونو د واکمنانو د واک پرمهال د بشپړیدو په حال کې وه. د اسلام مقدس دین د ټولو طبقو (پاټکیو) ترمینځ طبقاتي امتیازات لغوه کړل او ټول خلک یې د قانون په وړاندې یو شان وګڼل. خو په عمل کې فیوډالانو، اشرافو او سیمه ایزو خانانو د ټولنې واکمن طبقات جوړول. ددوی ترمینځ د ښځې او نر، مرئي او بادار ترمینځ ډیر توپیر مینځ ته راغی. په قانون کې هم د شتمنو او غریبو ترمینځ توپیر زیات شو. ټوله ټولنه له کوم دلیل پرته د پاچا تابع و. په مطلق ډول د پاچا فرمان د تطبیق وړ و. شتمن له قانون څخه لوړ او یوازې د خدای ج په نزد مسؤل وو. افغانستان ته د اسلام له راتګ وروسته سیمه ایزو فیوډالانو عباسي اداره کې ورننوتل او له هغوی سره په ګټو کې شریک شول. خو نور ملت به درانده مالیات ورکول؛ د عباسیانو پرضد ډیرو پاڅونونو اقتصادي لامل درلود او دغه مخالفتونه زیاتره د سیمه ایزو خانانو او عباسیانو پرضد وو. مګر د امویانو پرضد پاڅونونو سیاسي بڼه درلوده. د اسلام له خپرېدو څخه د چنګیز خان تر راتګ پورې په افغانستان کې دا لاندې درې طبقې موجودې وې.

١. لومړۍ طبقه : فیوډالانو، اشرافو، ملکانو، ځمکه والو او روحانیونو سره په ګډه حاکمه طبقه جوړوله.

٢. دویمه طبقه: مینځنی ښاري طبقه و، چې سوداګر، مامورین او کسبه کاران پکې شامل ول.

٣. دریمه طبقه یې بزګران وو (٢٧: ١٦٤-١٦٥).

په افغانستان کې فیوډالي سیستم موده له اوومې میلادي پیړۍ څخه تر دیارلسمې میلادي پیړۍ پورې وه او د مغلو تر راتګ پورې یې دوام وکړ، خو د بزګرو ژوند تریخ وو، ځکه له بزګرو څخه په مختلفو نومونو مالیات اخېستل کېدل. لومړۍ طبقې ډیر شمیر څاروي ، ځمکې او شتمنۍ درلودې. دوی له

بیګار او مالیې څخه معاف وو او هوسا ژوند یې درلود؛ دوی مرئیان هم درلودل. د مثال په توګه د سلطان محمود غزنوي ورور امیر نصر ته د نیشاپور اوسیدونکي ابوالقاسم رازي یو څو وینځې وړاندی کړې او نصر په بدل کې ورته یوه لونګۍ او یو څه نور انعامونه ورکړل. وروسته له دې به ابوالقاسم رازي د اشرافو په څېر په ښار کې پر آس سپور ګرزیده او یو کس به یې رکاب نیولې و. خلک د هغه درناوې ته حیران وو. کله چې سلطان محمود غزنوي له دې خبرې خبر شو؛ خپل ورور یې ملامت کړ. ځمکه والو، سوداګر له ځان سره برابر نه ګڼل؛ خو دویمې طبقې په ښار کې هوسا او ډاډه ژوند درلود؛ خپل کلتور او تمدن ته یې وده ورکړه. دوی له خپلو سوداګریزو مالونو څخه دولت ته مالیه ورکوله. دریمه طبقه بزګران او د دوی په خوا کې کسبګرو لکه ټټاران، ګنډونکي، اوبدونکي او نورو کلیوالو ژوند کاوه. فیوډالانو له ځمکو څخه ډېره ګټه اخېسته (۲۷: ١٦٦- ١٦٧).

د هیواد دریمې طبقې (بزګرانو) د مینځنیو پیړیو پرمهال په تولید کې ستره ونډه درلوده؛ په کلیوالي اقتصاد کې یې دنده د ځمکې کرنه او د څارویو روزنه وه. دوی د سخت استثمار لاندې وو. د مالیاتو د سیستم دروند پیټې یې پر اوږو بار و او بزګرانو ددې سیستم پواسطه یې ځمکې له لاسه ورکولې او په مختلفو بڼو به په غلامانو بدلیدل. د مالیې د ورکړې پر مهال بزګران مجبور وو چې پردۍ ځمکې په بزګرۍ وکري، ځکه د لږو ځمکو مالکان ددې برسیره د ډول ډول مالیاتو په ورکولو هم مکلف وو. د کاریزونو په ویستلو، د لارو، کانالونو او د خانانو لپاره د لوړو او قوي کلاګانو په جوړولو او نور کارونه یې د بیګار په توګه سرته رسول. دې ډول کارونو د غزنویانو تر دورې پورې دوام درلود. خو د هیواد په ډېرو سیمو کې تر ډېره وخته پورې د خانانو او ملکانو له خوا پر بزګرانو د هغوی شخصي کارونه پرته له حق الزحمې سرته رسیدل. او دغه غیر عادلانه اړیکو تر ډېره وخته پورې دوام وکړ (۲۲: ۱۴۶-۱۴۷).

۸,۲. اقتصادي وضعیت

په لومړنیو ټولنو کې انسانانو ځمکه د حکومت ملکیت ګڼله او په دې عقیده وو چې بزګران باید د قبیلې رئیس یا حکومت ته د ځمکې د حاصل یوه برخه هرو مرو ورکړي. په لرغونو اریایي قبیلو کې ځمکه عمومي ملکیت و؛ په موقتي ډول یو یا څو کلونو لپاره ددوې ترمینځ ویشل کېده . د مالیې وزیر یا د مالیې مسؤل د ځمکې له پیداوارو څخه شپږمه برخه اخېستله. هیوان تسنګ د افغانستان د اوسنۍ

کندهار د ولایت په اړه لیکي چې په دغه ولایت کې یو نوعه گزیت (جزیه[1]) موجوده وه چې له مخې به يې د کورنۍ هر غړي به اړ و چې يو څه فلزي سکې باید حکومت ته ورکړي. له دې څخه معلومیږي چې د زابل پاچاهانو او رتبیلانو به له خلکو څخه د سړي سر مالیې په بدل کې څلور درهمه چې ۲۰ افغانۍ کېدلې اخېستلې (۴۳۰:۸-۴۳۱).

په افغانستان کې د اسلام له رارسیدو مخکې د مرئیتوب دوره په بشپړه توگه پای ته نه وه رسیدلې خو د کرنې سکتور پرمختتگ کړی و. او د ځارویو روزنې د خلکو ژوند ډاډمن کړی وو. د اوبو لگولو وسایلو ترقي کړې وه؛ ویالې، کانالونه او د اوبو بندونه جوړ شوي وو. د اوبو او بادي ژرندې، او ارهټونه به جوړیدل؛ له لرگیو او اوسپنو څخه د کرنې د وسایلو په جوړیدو کې گټه اخېستل کېده . په افغانستان کې د طاهري، صفاري، غزنوي او غوري دولتونو پرمهال د کرنې پرمختگ ته ځانگړي پاملرنه وشوه. په دغه دوره کې د دولت ثابت عاید کرنیز مالیات وو. د بڼونو روزنې ته هم پاملرنه وشوه. په هیواد کې په پوره اندازه ځاروي روزل کېدل. د باختر آسونه او اوښان ، د تخارستان آسونه او د سیستان غواگانو ډېر شهرت درلود. کرنیزو تولیداتو لکه غنم، وربشې، پومبې، وریجې، انگور، ممیز او بادام ډېر پرمختگ وکړ. د ځارویو محصولاتو لکه غوړي ، پنیر، کورت او خېدک هم زیات تولیدل. د هیواد له معدنونو څخه سره زر، سپین زر ، اوسپنه، مس، قلعي، سرپ او نوشادر ایستل کېدل. نساجي په تیره بیا نازک رختونه، څرمن گنډل، فلز کاري، غالۍ اوبدل، د مسي لوښو جوړول، وسله جوړول، په تیره بیا توري، صابون جوړول، براق جوړول او نورو ښه پرمختگ وکړ. د مسگرۍ، ټټارۍ، بنایي، ترکاڼي او د انځور گرۍ صنعت کې هم پرمختگ وشو. صنعتکاران ډېر هڅول کېدل، څکه د ټولنې ممتازې او شتمنې طبقې صنعتي شیانو ته ډېره اړتیا درلوده. په ښارونو کې سره او سپین زر د درهمو او دینارو په نوم چلیدل، خو مسي سکو هم رواج درلود او دې ټولو د نن ورځې د پیسو په ډول چلند درلود. د بیلابیلو فلزاتو مخلوط ډول لکه د سپینو زرو، سرو زرو، سربو او قلعي څخه سیکې جوړیدلې. د بیهقي په وینا په یوولسمه میلادي پیړۍ کې د افغانستان د سپینو زرو د درهم عیار[2] په سلو کې ۹۵٪ و او د بارتولد په وینا په نهمه میلادي پیړۍ کې د بخارا د درهمو عیار په سلو کې ۹۷٪ خالص درهم و، چې وزن یې یو مثقال

---

[1] جزیه: هغه پیسې یا مال ده، چې اسلامي دولت یې له اهل کتاب یا غیر مسلمو څخه اخلي. په مقابل کې به د هغوی د سرو مال ساتنه کوي. او که چیرې اسلامي دولت د غیر مسلمو د سر او مال ساتنه ونشو کولی، بیا نو باید جزیه وانخلي.
[2] عیار: د سرو زرو څخه په جوړ شوی څیز کې د زرو اندازې یعنې سلنې (فیصدي) ته وایي.

و. په همدې پيړۍ کې د افغانستان درې نيم درهمه د ناصر خسرو بلخي په وينا د مصر له دريو دينارو سره برابر وه. د عربستان په صحرايي سيمو کې به يو اوښ په دريو افغاني دينارو پلورل او پيردل کېده. پخوانۍ وزنونه هم تر ډېر وخته پورې په افغانستان کې رواج درلود. په يوولسمه ميلادي پيړۍ کې د افغانستان په ښارونو کې يو من غنم په يو درهم او په کليو کې به دوه منه غنمو يو درهم قيمت درلود. چې د ايران د اصفهان په ښار کې اته منه ډوډۍ يو درهم، په ارمنستان کې سل منه شات يو دينار او په مصر کې لس منه د بادامو مغز يو دينار بيه درلوده. کله چې به د افغانستان په شمال لويديځ ولايتونو کې قحطي راغله. نو د يو من غنمو بيه به ديارلس درهمه کېدله. د يوې قلبې ځمکې بيه له زرو درهمو څخه دوه سوه درهمو ته راټيټه شوه. دا ځکه چې د کر لپاره به د غنمو تخم نه و (۲۷: ۱٦۹).

د هيواد له کرنيزو ځمکو څخه يوه برخه د حاکمو طبقو په اقطاع او تيول کې وه او يا هم د وقفي ځمکې په توګه به روحانيونو سره وه. روحانيونو او لويو ځمکوالو به خپلې ځمکې بزګرانو ته په اجاره ورکولې او هر يوه به يو تن د وکيل په نوم د ځمکې د څارنې لپاره ګوماره؛ وکيل به له بزګرانو څخه د ځمکې ماليه او اجاره راټولوله؛ له شپنو څخه به يې د رمې په حساب څاروي اخېستل چې دا کار به کله کله ملک هم کاوه.

د افغانستان سوداګري به له ايران، چين او ماروالنهر هيوادونو سره ترسره کېده . افغانستان د سامانيانو له دورې څخه د چنګيز خان تر يرغل پورې د بلغار[1] هيواد سره هم ښه سوداګري درلوده. په روسيه او سويډن کې موندل شوې سيکې چې طاهري دورې پورې اړه لري، د سوداګري همدا اړيکې ثابتوي چې افغانستان د ماورالنهر له لارې د اروپا سره سوداګري اړيکې لرلې. د مينځنۍ آسيا مالونه به ددغو کاروانونو پواسطه د ايران له لارې د مديترانې غاړو ته رسول کېدل. دغو کاروانونو کې به څاروي، رختونه، عطر، درمل، فلزي وسايل، قيمتي ډبرې، کاغذ، مسي لوښې، وړۍ، څرمنې، ډيوې، غوړي، وسلې، غلې دانې او نور شيان وړل کېدل. سوداګريزې لارې ډاډمنې وې. په لار کې کاروان سرايونه آباد وو. واليان به مرکزي دولت ته د سوداګرو د مالونو د ساتنې مسؤل وو. صرافانو په ښارونو کې پولې چارې سرته رسولې. د کليو او ښارونو ترمينځ سوداګري ورځ تربلې پياوړې کېده (۲۷: ۱۷۰).

---

[1] د بلغار په دې نوم دوه هيوادونه وو، چې يو د دانيوب پر غاړه چې اوس هم شته او بل يې د ولګا د سيند مينځنۍ برخې ته نږدې و. خلک يې مسلمانان شول. په ديارلسمه ميلادي پيړۍ کې د بلغار څرمنو او مرئيانو ډېر نوم درلود. خو مغلو دا ښار وران کړ. دغه ويجاړ ښار په څوارلسم ميلادي پيړۍ کې روسانو له خوا بيا ويجاړ شو او بلغار له مينځه ولاړ (۲۷: ۱۷۰).

افغانستان په شپړمه او اتمه زیږدیزو پیړیو کې د هند، پارس ساساني دولت، د ماروالنهر د دولتونو، چین او عربو د بحیرې ترمینځ د سوداگریز مرکز په توگه موقعیت درلود. ځکه د وریښمو مشهوره لار له دې هیواد څخه تیرېدله. ددې په خوا کې په وروستیو کلونو کې له افغانستان څخه هند ته درې نورې سوداگریزې لارې تیرېدلې. په شمال کې د کابل د سیند ترڅنگ ، د کابل- کونړ او د باجوړ پر لاره پیښور ته د اباسیند سواحلو ته رسیده. دویمه لاره: دې لارې د تخار ولایت له هند سره وصلاوه. دغه سوداگري د هندوکش له شمالي سیمو څخه هند ته صورت نیوه او سوداگریز مالونه به په پروان کې چې د کابل په شمال کې پروت دی تبادله کېدل. ددې بازار سوداگري تقریباً دوه میلونو دینارو ته رسیده. د کابل ولایت د بلخ له ولایت سره په شمال کې نښتې و. چې کابل د هند د بارگیری یا د کاروانونو د مالونو د بارولو او اخېستلو په محل بدل شو. او له هرې خوا به کابل ته مالونه رارسیدل. بلخ له جوزجان سره وصل و. د بلخ ښار څلور دروازې درلودې چې الشاري دوه دروازې د باب هندوان (هندواني دروازې) او دوه نورې یې د یهودانو په نومونو یادولې. بارتولد وایې چې ځکه یې د بلخ د ښار دروازې په دغو نومونو یادولې چې هندي او یهودي سوداگرو هلته ژوند کاوه (۸ : ۴۷۷-۴۷۸).

دریمه لاره: دغه سوداگریزه لار له خراسان ، سیستان ، نیشاپور، هرات، بست او رخج څخه تیرېدله. د پشین او شال (ننني کویټې) څخه د بولان د درې له لارې سند ته رسیده، البته د هرات مالونو ډېر شهرت درلود. هغه مالونه چې افغانستان له لارې هند، چین او نورو هیوادونو ته وړل کېدل په لاندې ډول دي.

له سیستان څخه انگور، د زمینداور لیمڅي (نمد): خرما، تارینې رسۍ او پزي وړل کېدل. له کابل څخه نخي ټوټې او اته مخیزه دستمالونه چې په چین او سند کې مشهور و، کابلي هریړه او اعلي نیل؛ له بست څخه وچه میوه او صابون؛ له مروې څخه وچ خټکې، وریښم، پنبه او نخي ټوکران البته وریښمینې روجایي گانې، غوا گانې، پنیر، شیدې، دیگونه او مسي دیگونه؛ له بلخ څخه بختې اوښان، ترکي غلامان، صابون، کُنځلې، وریجې، بادام ، ممیز ، غوړي ، پوټکې ، د انگورو شربت او نور ...؛ له بدخشان څخه مشک، لاجورد، قیمتي ډبرې چې سره رنگونه به یې درلودل؛ د طوس څخه رسۍ، پزي او میوه؛ له سرخس څخه میوه او اوښان؛ له فرغانې څخه ترکي غلامان، البسه، وسله، توره، مس، اوسپنه ، زر ، ډبرین څراغونه ، فیروزه، نوشادر ؛ له نیشاپور څخه د البسې مختلف ډولونه ، ابریشمې ټوټې او نور...؛ له هرات څخه د لباس مختلف ډولونه، سره او شنه ممیز، وریجې، پولاد، پسته؛ له

پنجشیر څخه ، لاجورد او نور جواهر او له بامیان څخه د دوه میلونو طلایي دینارو په ارزښت نیل صادرول؛ ماورالنهر څخه نخي او پشمي ټوټې، پوټکې ، نوشادر، کاغذ، زر، ترکي غلامان، مشک ، زعفران، د ګیدړې پوستکي، یوناني دوا ګانې او اورلګیت. په دې ترتیب له دې ښارونو څخه مختلف ځیزونه د سند له حوزې(منصورې) څخه ګنې؛ له قصدار څخه سپینه شکره، له ګنداو څخه بختي اوښان، غواګانې، ګوړه؛ له ملتان څخه مشک؛ له دیبل (کراچي) څخه اعلا مشک تبادله کېدل. او د یو بل اړتیاوې به یې پوره کولې (۸: ۴۸۸-۴۹۰).

۸,۳. ښارونه

د افغانستان لویو ښارونو د اسلام د رارسیدو پرمهال د سلو زرو څخه تر دوه سوو زرو پورې نفوس درلود. په همدې مهال اروپایي ښارونو د صنعتکارانو، مزدورانو او سوداګرو د کار د محل په اساس وده کړې وه. د افغانستان په یو شمیر ښارونو کې د لاسي صنایعو سوداګرۍ پرمختګ کړې و؛ د اسلام له رارسیدو مخکې د افغانستان ښارونه د علم- هنر او آبادۍ له پلوه ډیر شهرت درلود. د اسلام د مبارک دین له رارسیدو وروسته د دغو ښارونو شهرت نور هم زیات شو. د بلخ، مروه، نیشاپور، هرات او بامیانو ښارونه یې په ټوله مینځنۍ آسیا کې له اوچت شهرت څخه برخمن وو، ځکه دغه هر یو د صنعت، سودای، کلتور او پوځي چوڼیو ستر مرکز و. پردې سربیره په دغو ښارونو کې لوی لوی دولتي ماڼۍ هم موجودې وې. شخصي او دولتي ودانۍ له پخو خښتو، ګچو او خامو خښتو څخه جوړې وې. بازارونو تنګې کوڅې درلودې. د ښار هرې رستې او کوڅې جلا نوم درلود؛ په ښارونو کې جوماتونه کاروانسرایانه ، حمامونه ،مدرسې هم وې؛ د ښار صفایي د خلکو په لاس ترسره کېده . محتسب د ښارې کارونو څارنه کوله. د افغانستان هر لوی ښار لکه بلخ، غزني، نیشاپور، مروه، هرات، زرنج او نور د چنګیز خان د یرغل پرمهال له ۴۰۰ څخه زیات صنعتکاران درلودل او په هر یو کې له ۲۰۰ څخه زیات شتمن خلک او سوداګران اوسیدل، چې دغه شمیر د هغه مهال د صنعت ، سوداګرۍ او اقتصاد ترقۍ ښې نښې بللی شو. دغو ښارونو د دفاع له پلوه ښه استحکامات درلود او د پنډو دیوالونو، لوړو برجونو او د ځو دروازو په واسطه به ساتل کېدل. هر ښار ارګ درلود. د شپې له خوا به د ښار دروازې تړل کېدې؛ له ټاکلي وخت وروسته وتل او ننوتل بند وو؛ د کلیوالو ښونه، ودانۍ او کرنیزې ځمکې له ښارونو څخه بهر او ښار ته نږدې وې. په ټولیزه توګه بډایه طبقې د ښه ژوند لرونکې وې او د درباریانو په څېر یې ژوند درلود. هرې طبقې لویانو ځانته مرئیان او وینځې لرلې (۲۷: ۱۷۱).

سوداګر چې د ټولنې مینځنۍ طبقه وه او څه نا څه شتمن هم و؛ تفریح ته یې ډېر میلان درلود. دوی د دوو طبقو یعنی مرئیانو او وینځو، او بډایانو ترمینځ متوسط ژوند درلود. مزدورانو او بزګرانو په کلیو کې کار کاوه. د دوی عاید ایله دومره و چې ((دومره خوره چې مړ نه شې)). سوداګر، صرافان، طبیبان، ملایان، شاعران او منشیان د درناوي وړ وو. صنعتګران او کسبګرو د اتحادیو لرونکی وو. یو څه هوسا ژوند یې درلود؛ د هیواد صنعت د دوی پرمټو پرمختګ کاوه. په ښارونو کې د مسلمانانو د بیلابیلو مذهبونو پیروان اوسیدل چې هر مذهب خپل امام او لارښود درلود. چې کله ناکله به یو له بل سره په شخړو کې وو. په جوماتونو کې شافعي او حنفي ډلو جلاجلا عبادت کاوه. چنګیز خان د خپل یرغل پرمهال د دغو دواړو مذهبي ډلو له اختلاف څخه ګټه واخېسته. د مروې په ښار کې دغه دواړه ډلې یو له بل سره به جګړې کولې؛ یو د بل جوماتونه به یې سوځول. سادات هم له دوی سره مخالف وو. دوی ټولو هغه مهال له حکومت څخه د څوکیو د ترلاسه کولو په خاطر جګړې کولې، ترڅو یو د بل په پرتله په حکومت کې اوچت مقام او ځای ولري. د دوی په نظر د دولت د چارو کیفیت کوم ارزښت نه درلود. د دوی په قضاوت سره دولت باید دوی ته لومړی امتیاز ورکړي. دولتونو هم لومړی امتیاز د مذهبونو مشرانو او روحانینو ته ورکاوه. د چنګیز خان د یرغل په وخت له ټولو خلکو مخکې همدغو مذهبي مشرانو د هغه اطاعت ته غاړه کیښوده. دوی د چنګیز خان حضور ته ورغلل او د خپلو پخوانیو مستمري معاشونو غوښتنه یې وکړه. په بلخ کې هم سوداګر او بډایه طبقې د خپلو شتمنیو د خوندي پاتې کېدو په موخه له جګړې مخکې د چنګیز خان حضور ته ورغلل او ښاریان یې ورته هم تسلیمدو لپاره وهڅول. په سرخس کې یو نامتو قاضي شمس الدین خوارزم شاهي د خپل دولت پرضد له چنګیز خان سره مرسته وکړه او سرخس یې پرته له جګړې چنګیز خان ته تسلیم کړ. همدارنګه شیخ الاسلام شمس الدین حارثي هم قصد درلود چې د مروې ښار دې پرته له جګړې څخه چنګیز خان ته تسلیم شي. حال دا چې بزګرانو او کسبګرو د چنګیز خان پر ضد جګړه وکړه. د چنګیز خان له یرغل څخه مخکې د افغانستان په کلیو او بازارونو کې د بې لرونکو، ځمکوالو او سوداګرو ترمینځ راکړه ورکړه روانه وه. لوی کلی ښه آباد وو؛ زده کړې په جوماتونو کې کېدلې. په بازارونوکې یو شمیرصنعتګران، اوبدونکی، ګنډونکی او ترکاڼان موجود وو (۲۷:۱۷۲).

د چنګیز خان لښکرو به خلک ډېر ځورول. کله به چې دوی ښار یا کلی ته راغلل، خلکو به کلی اوښار پریښود؛ په کاریزونو او ځنګلونو کې به پټ شول؛ مغلو به د خلکو مالونه، څاروې او دوکانونه چور

او تالان کړل، ځکه چې بزګران تل په آبادو کلیو کې اوسیدل او تولیداتو څخه یې د ښار خلکو ګټه اخیسته. مونږ د افغانستان له یو څو ښارونوڅخه دنمونې په ډول دلته یادونه کوو، چې د لرغوني فرهنګ او تاریخ لرونکی دي.

بلخ: هیوان تسنګ د نهم هجري کال د حمل په ۳۱ مه د ٦۳۰ ز کال د اپریل په ۲۰ مه د بلخ ښار کتلی او لیکي : چې د بلخ ښار شپږ نیم میله پراخوالې درلود، کوچنۍ پلازمینه شمیرل کېده، چې سل بودایي معبدونه او د بودایي دین دري زره پیروان یې درلودل. د بلخ ښار د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال ډېر زیان ولید. د نوبهار مشهور معبد په ۴۰ هجري کال د قیس بن هشیم چې د خراسان والي و تخریب شو. کله چې اسد بن عبدالله د خراسان امیر شو نو د بلخ ښار یې بیا ورغاوه؛ حکومتي دفترونه یې د بلخ پوځي چوڼۍ ته انتقال کړل، وروسته خالد برمکي ددې ښار په جوړولو کې اقدام وکړ. د امویانو د واکمنۍ پر مهال بلخ د یوې پوځي چوڼۍ په توګه د قوماندې مرکز وو. له دې ځایه به د آمو جنوب خواته لښکر کشي کېدله. بشاري وایي : چې بلخ یو ښایسته ښار و. یعقوبي وایي چې بلخ د خراسان مرکزي سیمه وه؛ خو د چنګیز خان د یرغل پرمهال تخریب شو. مفتي بلخي وایي چې بلخ شل ځلې وران شوی او بیا جوړ شوې (۸: ٦۷٦-٦۷۷).

بُست : د بُست لرغونی ښار د اسلام له مبارک دین مخکې د انګورو د شرابو له امله ډېر شهرت درلود او ساساني پاچاهانو به له دې شرابو څخه تل ګټه اخیسته، چې د فردوسي په شهنامه کې هم ددې ذکر شوې دی. د مسلمانانو له خوا د افغانستان جنوبي سیمو له فتحې وروسته عبدالرحمن بن ثمره په ۳٦ هـ کال زابل او کابل ته لښکر کشي وکړه. وروسته له هغې د مسلمانانو بریالیو پوځونو په بُست کې د رتبیلانو سره جګړه وکړه. د بشاري په قول په اسلامي دوره کې په بُست کې متدین مسلمانان اوسیدل. خرما، انګوراو د کشمالي بوټې پکې وو. په نوموړی ښار کې مسجدونه، بازار او حصارونه موجود و. د هلمند او ارغنداب سیندونه په یوه فرسخ کې له بُست څخه لرې سره یو ځای کیږي. د غزني لورې ته هغه لار چې غزني ته غزیږي په نیم فرسخې یو کوچنی ښار د المعسکر (د لشکرګاه اوسنې لشکري بازار) واقع ده. بُست او لشکری بازار د خپل موقعیت او عمومي ساختمان له پلوه په حقیقت کې د یو ښار دوه برخې دي ، چې بُست د خلکو د هستوګنځی او لشکري بازار یې د سپاهیانو او دولتي ادارو محل و. یا په بل عبارت د بُست په یوه برخه کې یې عام خلک اوسیدل، تجارتي مرکز او

کاروانسرایونه ورکې وو او بله برخه یې سپاهیان ، پوځیان، صاحب منصبان او کله کله به غزنوي پاچاهان لکه سلطان محمود او سلطان مسعود پکې اوسیدل (۴۰: ۱۰۱).

کوهک ښار: د کوهک کلا د ارغنداب د سیند په غاړه یوه مستحکمه کلا او د رتبیلانو یوه مهمه قرارگاه وه. افغانستان ته د اسلام د راتگ پرمهال رتبیلانو له همدغې کلا څخه د اسلامي لښکرو په مقابل کې د قرارگاه په توگه استفاده کوله. اوس د کوهک په نوم یوه قریه د قندهار لویدیځ ته په لس میلۍ کې واقع ده. نښې یې اوس هم موجودې دي. له بُست او سیستان څخه پر کندهار د حملو په مقابل کې د دفاع غوره سنگر و. رتبیلان په همدې ځای کې له یعقوب لیث صفاري سره وجنگیدل. په ځینو اثارو کې کوهک د کوهژو، کوهشیر، کوهتیز په نومونو هم لیکل شوی دی (۸: ٦٨١).

هرات: د هرات ښار چې په تاریخ کې د (مروارید شهر) په لقب یاد شوی، زمونږ د هیواد له مهمو لرغونو تاریخي، فرهنگي او ستراتیژیکي ښارونو څخه یو نامتو ښار دی. د اسلام د مقدس دین له ظهور څخه په پیړیو پیړیو د مخه مشهور او موجود و. هرات لوی دیوالونه (حصارونه)، برجونه اوڅلور دروازې درلودلې چې په لاندې ډول ښودل شوی دی.

- باب سردي : د بلخ واټ په مقابل کې
- باب زیاد: د نیشاپور د لارې په مقابل کې
- باب فیروز: د سیستان د لارې په مقابل کې
- باب کوشک: د غور د لارې په مقابل کې

هرات ښار یو ارگ درلود چې د ښار په دننه کې پروت و. هرات ښار یوه دارالاماره (اداري مرکز - پلازمینه) هم درلوده، چې له ښار څخه د باندې د پوشنگ د لارې پر سر د خراسان آباد په نوم یادیدله. د هرات ښار په ۱۲ او ۱۳ مه میلادي پیړۍ کې پراختیا موندله؛ د غوریانو د واکمنۍ پر مهال د هرات ښار ۱۲ زره دکانونه، ۴۴۸ کورونه، ۳۵۰ بابه مدرسې درلودلې. د هرات ښار په بیلابیلو نومونو لکه هرات، هریو، ارتاکوانا (ارتاکون) یا ارتاکان یعنې د اریایانو شاهي ښار یاد شوی دی. بطلیموس دا ښار د اریامترو پولتس (Ariametro Poltis) په نوم هم یاد کړی (۴۰: ۵۱-۵۲).

کابل: بطلیموس ددې ښار پلازمینه کابورا KABURA او وګړي يې کابولیتا KABOLITAE ذکر کړي او نوموړی ښار يې اورتسپانه ORTOSPANA هم نوموليې دی. په هر صورت کابل په اسلامي لومړۍ پيړۍ کې لوی دیوالونه او غرونه لرل، چې پر هغې باندې تسلط غیر ممکن و. شریف ادریسي په ۵۴۹ هـ کې لیکي: کابل یو لوی ښار دی، ددې ښار په غرونو کې، کابلۍ هریړه او زعفران پیدا کیږي. نخي ټوټې له دې ځایه چین ، خراسان او سند ته وړل کیږي. په غرونو کې يې اوسپنه موجوده ده او ددې ښار ګرد چاپیره یوه کلا موجوده ده (۸: ٦٨٥).

د بامیانو ښار : د افغانستان له مشهور ښارونو څخه هغه ښار دی چې د اسلام د مبارک دین په لومړۍ هجري پيړۍ کې یو آباد او ودان ښار او د شیران بامیان د محلي پاچاهانو پلازمینه وه. هیوان تسنګ په نهم هجري کال کې بامیانو ته راغی، او لیکي : چې ددې ښار پایتخت د غره په لمن کې و، چې د غره په وادي د درې میله په حدودو کې ساحه لري او شمال ته يې غرونه واقع دی. د بامیانو خلک په اسلامي دوره کې د چنګیز خان تر یرغل پورې دلته اوسیدل، چې اسلامي فاتحانو د بامیانو تر نیولو وروسته ، هغوی مسلمانان شول، دوی يې په خپل ځای پریښودل. ډیر معبدونه د یعقوب لیث صفاري (۲۵۸ هـ ق) تر دورې پورې باقي پاتې و، خو یعقوب لیث د بامیانو تر نیولو وروسته یو شمیر بتان بغداد ته واستول (۸: ٦٨٦).

د هیواد ډیر ښارونه لکه پوشنج او بامیان، افغانستان ته د اسلام د راتګ پرمهال د پاچاهانو پلازمینه و. ویهند چې د سند سیند په جنوب کې پروت دی. د اسلام د مقدس دین له رارسیدو مخکې د جیپال سیمه ایزه پلازمینه وه، خو د هغه له زوی انندپال څخه سبکتګین ویهند ونیو؛ د مروې ښار د مینځنیو پیړیو په تاریخ کې ځانګړی ځای لري او له ډیر شهرت څخه برخمن و. خو د چنګیز خان د یرغل پرمهال دغو ښارونو ډیر زیان ولید او ځینې ښارونه لکه د غلغلې ښار د خاورو سره خاورې شو. خو مونږ يې د بحث اوږدیدو د مخنیوې په خاطر د نورو ښارونو د تاریخي پیژندنې څخه ډډه وکړه.

۸,۴. دولتي ادارې

هغه وخت چې د اسلام فاتحین له عربستان څخه په لومړۍ هجري پيړۍ کې افغانستان ته راورسیدل. دلته د محلي پاچاهانو له خوا زمونږ هیواد اداره کېده . هیوان تسنګ چې په نهم هجري کال افغانستان ته راغلې و ، د افغانستان د محلي واکمنانو په اړه لیکي:چې هغوی اداري او مالیاتي

تشکیلات درلودل؛ تنخوا لرونکي او ایله جاري عسکر، وزیران ، قاضیان او مامورین یې درلودل. دغو مامورینو د خپل ورځني ژوند د اړتیاو د پوره کولو په خاطر د ځمکې یوه برخه د اقطاع په توګه په خپل اختیار کې درلوده. کله به چې به یو محلي پاچا مړ او پر ځای به یې بل پاچا مقرر شو، هغه دغه څلور دندې درلودې.

۱. د دولتي چارو اجرا کول.

۲. له خلکو سره مرسته؛ وزیرانو او مامورینو ته معاش ورکول.

۳. لایقو او ممتازو اشخاصوته د انعامونو ورکول.

۴. روحانیونو ته خیرات ورکول. د هیوان تسنګ له خبرو څخه معلومیږي چې په هغه وخت کې د افغانستان محلي پاچاهانو بشپړ دولتي تشکیلات درلودل،ځکه په دې هیواد کې دکوشانیانو د شاهنشاهۍ دوره تیره شوې وه،حتماً دهغوی اداري اودولتي تشکیلات دوی ته پاتې وو(۸:۵۱۰-۵۱۱).

کله چې مسلمانان افغانستان ته راورسیدل دلته ملوک الطوایفي نظامونه موجودوو. د اسلامي لښکرو د فتوحاتو پرمهال د هیواد اداري نظامي بڼه درلوده، ځکه والیان د لښکرو مشران وو. د یوې سیمې له فتحې وروسته ددې پر ځای چې په ښار یا فتح شوی کلي کې ژوند وکړي، په پوځي چونی (قرارګاه) کې به اوسیدل او له خلکو سره یې ډیرې اړیکې نه درلودې. اجرائیه او قضایه قوې به د اسلامي خلیفه ګانو په خپل لاس کې وې. خلیفه به په خپله د نیول شویو سیمو لپاره حاکمان او والیان مقررول. کله کله به دغه والي د امیر په نوم هم یادیده، د خراج مسؤل به د مالي چارو مسؤل هم وو. دراشدینو خلفاو په وخت کې د ولایتونو والیان او حاکمان به له عربو څخه مقرریدل چې دوی ته یې سخت مسؤلیت درلود. دوی د دیني تعلیم په برخه کې هم مسؤلیت درلود. کله چې حضرت عمر (رض) یو حاکم مقرروه، نو ورته یې وویل:((په خدای ج قسم دی چې زه تاسې د خلکو د ځورولو او د مال راټولولو لپاره نه ټاکم، بلکه تاسې ددین د تعلیم او سنتو د تدریس لپاره هلته لیږم. که چا له تاسو څخه ماته شکایت وکړ ، بیا به تاسې حتماً جزا وويني؛ پوه اوسئ، چې مسلمانان باید ونه وهئ، هغوی باید ذلیل نه شي، هغوی د ډیر وخت لپاره له کور او میرمنی څخه لیری ونه ساتئ، ترڅو په فتنه مبتلا نه شي. د هغوی حقوق مه اخلئ؛ تاسې حق خوړونکی او عیاش مه اوسئ؛ د خلکو له حاجت پوره کولو پرته بل کار

ونکړئ...)). ټولو راشدینو خلیفه ګانو خپلو حاکمانو ته دا لاندې هدایت صادر کړې و. دغه هدایت د حضرت عثمان (رض) له لیک څخه اخېستل شوی چې خپلو حاکمانو ته یې لیکلې و.

۱. د خلکو ساتونکي اوسئ، نه یوازې مالیه ټولوونکې. د تاسې له مقررې څخه د اسلامي حکومت هدف د خلکو سوکالي او هغوی ته خدمت دی؛ نه پیسې راټولول.

۲. عدالت تامین کړئ یعنې په حکومتي چارو کې په خلکو ظلم او ستم ونکړئ او د خلکو د خوښۍ په خاطر د حکومت حقوق هم تلف نه کړئ. له خلکو څخه د دولت حق واخلئ او څه چې د خلکو حق دي هغه خلکو ته ورکړی.

۳. د اهل ذمه خلکو د مال او حقوق ساتنه وکړئ، دوی د مسلمانانو په څېر د عدالت مستحق دي.

۴. له دښمنانو سره په معامله کې وفا وکړئ؛ له غدر څخه پرهیز وکړی؛ لومړی هغوی ته د اسلام دعوت ورکړې؛ که چیرې یې اسلام قبول کړ د ورور په څېر یې وګڼئ؛ او که چیرې یې سوله وکړه د ساتنې حق لري؛ که چیرې یې جګړه کوله باالمثل معامله ورسره وکړئ(۸:۵۲۱).

په هر ترتیب په افغانستان کې دولتي اداره متمرکزه وه، دغې ادارې به د بیلابیلو ملکي، نظامي او قضایي ادارو پواسطه کار کاوه. د ټولو په سر کې پاچا قرار درلود؛ وروسته تر پاچا صدراعظم د پاچا نائب په توګه د هیواد د چارو واک په لاس کې درلود. د ولایتونو لوی حاکمان په خپلو ساحو کې د پوره واک خاوندان وو او د مطلق العنانه واکمنانو په څېر یې په خپلو سیمو کې حکومت کاوه. ځینې وخت به قوي دولت قوي فیوډال له منځه وړلو او په خلکو به یې خپل وفادار فیوډالان وګمارل. مذهبونو هم د دولت په ګټه کار کاوه. د مینځنۍ ښاري طبقې ټول وګړي د عمومي امنیت او د دولتي د قدرت غوښتونکي وو. دربار ډېر لوړ لګښتونه درلودل. په دربار کې به ګڼ شمیر مرئیان، خدمتګاران، شاعران، افسران، طبیبان، ستوري پیژندونکي، فال کتونکي او مامورین موجود وو. دا ځکه چې هغه مهال د اسلامي هیوادونو ترمینځ د دربار لویوالی، عظمت ، تجمل او د پوهانو او علماو د عزت او پالنې په برخو کې یو له بل سره سیالي کوله. دا کار په اسلامي هیوادنو کې پخپله د علم او هنر د پرمختګ لپاره یو لامل و. ددغه پرتم، تجمل او لوی دربار د لګښت لپاره ډېر درانه مالیات د ملت پر اوږو باندې بار وو. ولایتي مامورینو به مرکزي دولت ته سوغاتونه او رشوتونه ورکول، ترڅو په خپل ځای پاتې شي. د دې

ټولو لګښتونو بار د بزګرانو پر اوږو باندې وو. د پاچا دربار د روحانیونو او فیوډالانو ملاتړې و. هنرمندان او عالمان یې هڅول. د حکومت تکیه پر پوځ باندې وه. خلک به یې د رمو په بڼه ساتل؛ ټول اولس د حاکمې طبقې د زړه سوې، ترحم او شفقت په تمه و (۲۷: ۱۷۲).

پاچا دربار کې به لوی ګلداره چینې لوښې موجود وو، او قیمتې چینایې خولی ، غټی حاشیه دارې لونګی به یې په سروله. دوې به موزې په پښو کولې؛ د سروزرو ملاوستنی به یې تر ملا تړل او مهرونه به یې په فیروزې ګوتمی کې وو. د سورلې آس به یې د سرو زرو براق لرونکی و او ځینې وخت به په ملاوستنو او د آسونو په براقونو کې قیمتې دانې ټومبلې وې. د غزنوي دورې د شهزادګانو چینایې مرغلری ټومبلې او خولیو کې څلور ښکې لګول شوې وې او ملاوستنې به یې هم ټول په ګاڼو ډک پسوللې وو. د دوی د آسونو براق به د سرو زرو او په ودونو کې به یې د آسونو نالونه هم د سروزرو وو. د شهزادګانو موزې به سرې وې او ښه خواړه لکه غوښه ، کباب، آش، ښوروا، پیره کې، حلوا، آچار، نقل ، میوه، شراب، شربتونه، شیدی، کوچ، پیروې، پوځې هرسیه (هغه خوراک چې د غنمو او غوښې له کوفتې، غوړیو او مصالې څخه جوړ) او داسې نور شیان وو. په لویو مجلسونو کې به بیلا بیل دسترخوانونه، بیلا بیلو ځایونو کې، دبرخه اخېستونکو د بیلابیلو درجو لپاره هواریدل. د دسترخوان مینځ کې به په یو لوښې کې حلوا ایښې وه. د ورې غوښې به وې، بیا به شراب وویشل شول او سندرغاړو به سندرې او ټوکیانو به ټوکې پیل کړې. د دولت مهم دفترونه مالي اداره، رسایل، جاسوسي ، نظامي او قضایي ادارات وو. مالي اداره خپله د صدراعظم له خوا څارل کېده . د جاسوسی اداره د پاچا تر نظر لاندې وه. ښځو او نرو جاسوسانو به د هیواد دننه څارګري کوله. د هغوی مخابرات په ځانګړو شفرونو سره (معما ډوله) په امسا کې د آس د زین په لمڅې کې، د نعلونو دننه او نورو ځایونو کې اېښودل کېدل. د برید دیوان خپل ډاګونه د ځاروې د سورلې پواسطه ترسره کول، چې د دولت د ډېرې پاملرنې وړ وو، او غزنوي عصر کې دوی ته د ((دیو سواران)) نوم ورکړ شوی و. دوی کولی شول چې درې شپو- ورځو کې له غزني څخه نیشاپور ته او په اوو شپو ورځو کې له نیشاپور څخه د خوارزم پلازمینې ته ورسیږي. دوی د سفر په ترځ کې له خوراک او ډېرې لږې دمې کولو پرته نور څند نه کاوه او د اړتیا پرمهال یې کولې شول له هرځای څخه به یې چې زړه و تازه دم آس اخېستلای شو. دیو سوارانو به په مهمو خدمتونو کې له خپل هر ځل سفر څخه څو زره درهم په بخششي ډول له دولت څخه اخېستل. عادي مخابرات بیا لږ څه ورو و. نظامي مخابرات به د جګړې له ډګر څخه د هغو سورلیو

په واسطه ترسره کېدل چې تر پلازمينې پورې يا تر آس الحرکات پورې به منزل په منزل د انتظار په حالت کې و او حاضر باش به ولاړ و. دوی به بې له ځنډه ليکونه له يومنزل څخه بل ته ليږل او بيرته به خپل ځای ته راستنيدل (۲۷: ۱۷۴).

قضايي ادارو به قضيې د اسلامي حقوقو سره سم په ډير ګړندی ډول په يو پړاو کې پرته له استناف څخه فيصله کولې. وزيران او لوړ پوړې چارواکې هر يو په ليکونو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لکه الشيخ العميد، الشيخ الجليل او نور... . لښکر له دوو برخو څخه جوړ و، يوه يې سپاره او بله يې پلی؛ په دوی کې يو شمير يې دايمي و، يو شمير يې اجير او مرئيان وو. د جګړې پر مهال به حشري پوځ (د هيواد د ډيرو لويو خانانو اړوند قطعات) هم ورسره يو ځای کېدل. سرتيرو سره به غشي، ليندې، نيزه او منجنيق وسلې وې؛ اور اچونکی بمونه يې هم کارول چې له نفتو څخه به جوړ وو. د جګړې په ډګر کې پياده يا پلې سرتيري به مخکې وو او ورپسې به سپور پوځ روان وو. که چيرې به ښځې پکې وې هغه به د پوځ په مينځ کې وې. د عسکرو تجهيز کول د عارض په لاس کې وو. د پوځ اعاشه يا خوراک د لارې په ترڅ کې به د سيورسات په نامه له خلکو څخه ټوليدل او ځينې وخت به له پوځ سره يوځای آذوقه هم روانه وه. د لښکر لوی افسران د اقطاع لرونکی وو، چې د قانون له مخې يې ميراثي بڼه درلوده. د مجرمينو سزاګانې بيلابيلې وې لکه بنديتوب، په لرګيو وهل او په دار ځړول، خو په افغانستان کې يې زياتره په بنديتوب اکتفا کوله. په بندي خانه کې فرش، رڼا او د ژمي تودوخه نه وه، ځينې وخت به يې لاسونو او پښو کې زنځيرونه وراچول. د دولت روش ډير ويروونکی و او له ټولنې څخه يې بې قيد و شرطه اطاعت غوښتنی لپاره به کله ناکله به کوچنی ګناه دپاره ډيره سخته سزا ورکول کېده ، چې د دغې سزا په تطبيقولو سره به يې نور خلک ويرول. د بيلګې په توګه امير سبکتګين غزنوي په دې ګناه باندې چې په بست کې يو پيلوان په قصد سره خرما له ټاکلی ونې پر ځای له بلې ونې څخه خوړلی و، هغه يې په هماغه ونه کې له ستونې ځوړند کړ او ټولو خلکو ته يې وښوده ترڅو ټول خبر شي. غزنوي سلطان مسعود هم په کرمان کې خپل يو تنخواه خور په دې ګناه چې له رعيت څخه يې يوه پيسه د بيې له ورکولو پرته اخېستې دی د ښار په دروازه باندې ځوړند کړ، د هغه آس يې هغه سړي ته ورکړ چې ظلم ورباندې شوی و. د دولت د قهر لاندې راغلي وګړي ټولې کورنۍ ، خپلوانو او خدمتګارانو به خپلې ټولې شتمنۍ له لاسه ورکولې او دوی به ټول ټکول کېدل. دغو دولتونو په دغه ډول تشکيلاتو او اداري سره له سوداګريزو اجناسو، د ښونو او ځمکو له حاصلاتو، د څارويو له حاصلاتو،

له صنعتکارانو او کسبه کارانو او له غیرو مسلمانانو څخه مالیات، عوارض او د سر مالیه اخېسته. هغوی به دغه ټوله شتمني د دربار په لګښتو د ملکي او نظامي مامورینو په معاشونو، په ودانیو او ترمیماتو، د روحانینو په مستمري تنخوا، د مدرسینو په معاش، د زندانونو په لګښت، د اوبولګولو په پرمختیا او د لارو په لګښتونو او نورو برخو کې مصرفول. خو دغه اداري تشکیلات او جوړ ښارونه او ودانۍ د چنګیز خان د ناروا یرغل پرمهال ټول له منځه ولاړل (۲۷:۱۷۵).

د غور اسلامي امپراتوري چې د پراختیا په لحاظ یې په سیمه کې سارې نه درلود، د علم، فن او تجمل د پرمختګ لوړ پړاو ته رسیدلې وه. د هیواد په مختلفو ښارونو کې یې اداري، سوداګریز، ټولنیز او فرهنګي فعالیتونه سرته رسیدل، مګر د چنګیز خان د وحشي یرغل په پایله کې له حد پورته خراب او ویجاړ شول په تیره بیا د غور په ولایت کې دغه ویجاړۍ د نورو ځایونو په پرتله ډیرې وې. ځکه د غور، غرجستان، تولک ، خیسار او سفیرو د خلکو او قومونو د خپلو نیکونو په څېر د چنګیز خان په مقابل کې په ګډه لکه پښتنو ، تاجکو، جمشیدي او تایمني په میړانه دفاع کوله او چنګیز خان لښکرو ته یې ځو ځلي ماتې هم ورکړه، خو چنګیز خان د غوریانو ټول آباد ښارونه وران کړل، یوازې جام منار، د هرات جامع مسجد او ځینې نور ترې خوندي پاتې شول. دا دوه پاتې شوی ودانۍ اوس له څو سوه کلونو وروسته هم د غور د مدنیت شاهدي ورکوي.

۸,۵. مذهب، کلتور او تصوف

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین د خپرېدو سره سم مخکنې دینونه ټول له منځه ولاړل. په افغانستان کې د لومړي ځل لپاره د خپلواک اسلامي دولت له جوړېدو سره سم، د اسلام مقدس دین د افغانستان د خلکو رسمي دین شو چې په خپرېدو سره یې په افغانستان کې ملي او سیاسي وحدت تامین شو؛ په افغانستان کې د اساسي قانون له مخې ټولې پریکړې د حنفي مذهب له اصولو سره سم کیږي؛ شافعي مذهب هم په افغانستان کې پیروان لري. د دواړو مذهبونو پیروان خپلې دیني چارې سرته رسوي.

د اسلام مقدس دین په افغانستان کې بودیزم او زردشتي دینونه ختم کړل او د خلکو تربیت یې په مسجدونو کې پیل کړ وروسته افغانانو د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ستره ونډه لرلې ده.

کلتور: د اسلام د مقدس دین له راتگ وروسته، د افغانستان کلتور یوه نوې بڼه غوره کړه؛ د اسلامي تعلیماتو او اصولو پر بنسټ د ژوند په ټولو برخو کې ژور بدلون راغی او پخوانیو ناوړو رواجونو ته یې د پاي ټکې کیښود. د هیواد د بیلابیلو ملیتونو ترمینځ یې وحدت تامین کړ. افغانستان، ماورالنهر، ایران، مصر، المغرب او اندلس د اسلامي تمدن ستر مرکزونه وو. افغانستان کې مدرسې جوړې شوې، د افغانستان خلکو به د دیني عالمانو درناوې کاوه؛ عالمانو ته یې قیمتي سوغاتونه ورکول، ددې درناوې له امله په دغو هیوادونو کې اوچت پوهان او عالمان راڅرگند شول. د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په افغانستان کې دیني مدرسې جوړې شوې، چې په هغو کې تقریباً ددرې زرو تنو په شاوخوا کې شاگردانو دیني زده کړې کولې، بیا یې د هند په نیمه وچه کې د اسلام د مقدس دین په خپرېدو کې ونډه واخېسته. د هیواد طبیبان او د ستورو پوهان تل په دربار کې اوسیدل. د خلفاو، وزیرانو، پاچاهانو او امیرانو مجلسونه به د علمي بحثونو او مناظرو ځایونه وو. د اسلامي هیوادونو مهم متمدنو ښارونو لکه بغداد، نیشاپور، دمشق، موصل ، حلب ، بلخ ، بخارا، قاهره او نورو د روم، اتن، بیزانس اسکندریې، انطاکیه او نورو ښارونو ځای ونیو. لویدیځي نړۍ د اسلامي عالمانو اثار په لاتینه ژبه وژباړل چې په دوی کې د ابن سینا او ابن ماجه اثار څو ځلي وژباړل شول. د اسلامي دورې ستر عالم فارابي په ۸۷۳ ز کال کې زیږیدلې او په ۹۵۰ ز کال په سوریه کې مړ شو؛ ابن الرشید د اندلس په قرطبه کې زیږیدلې دی او په مراکش کې مړ شو، چې د خپل وخت ډیر نامتو حکیم و. ابوالحسین شهید بلخي، بلخي ابن سینا چې په ۹۸۰ ز کې زیږیدلې او په ۱۰۳٦ ز کې مړ شو، چې د خپل عصر یو جامع عالم و. دغه اسلامي عالم په تفسیر، طب، تصوف، اخلاقو، کیمیا او لغت کې په دري او عربي ژبو کې اثار ولیکل. د هغه د شفا کتاب په طب او قانون کې همدارنگه د نوموړی نور کتابونه لکه ارشادات، نجات تر اولسمې پیړۍ څو ځله په لاتیني او نورو ژبو باندې وژباړل شول (۲۷: ۱۸۱).

د اسلام د سپیڅلي دین په لومړیو کې د ټول افغانستان د خلکو لباس کې د کابل، زابل ، تخار، غور، هرات، بلخ او جوزجان هغه لباس ته ډیر نږدې و، کوم چې د کوشانیانو په انځورونو او مجسمو کې او د تخار او بامیانو د محلي امیرانو لباس دی. د هغوی د لباس کمیس تر زنگنونو پورې اوږد ؤ، چپن دار لستوڼی، گریوان او پرتوگ یې درلود، چې اوس هم د افغانستان په ځینو سیمو کې رواج دی. شال به یې پر اوږو اچولې و. دوی د اسلام د عصر په لومړیو کې ملوک الطوایفي ژوند درلود. په سیاسي لحاظ غیر متمرکز و، محلي ملاکانو او حاکمانو په هر ځای کې په مستقل ډول حکمراني کوله. د یوې

سیمې د خلکو ژوند له بلې سیمې سره سیمه ایز تفاوت درلود. د دوی بل رواج دا و چې کله به دوی د جګړې لپاره تیاري نیولو، یا به حشر و، دوی به ډول واهه او خلک به یې خبرول؛ او کله به چې پاچا بیرون حرکت کاوه، دوی به د نورو الاتو سره ډول واهه او د خلکو د راټولولو لپاره به یې هم له ډول وهلو څخه کار اخیسته.

د افغانستان د فرهنګ د انتقال لپاره یوه مهمه وسیله سوداګري وه. افغانانو د وریښمو په مشهورې لارې د کاروانونو په وسیله له هند او چین څخه سوداګریز توکي عراق، عربي هیوادونو، مصر او روم ته تلل، افغانستان د فرهنګونو د یوځای کېدو نقطه وه. د افغانستان د برمکیانو کورنۍ د هند د علمي او فرهنګي اثارو په انتقال کې د افغانستان له لارې عربي نړۍ ته ډیرې هلې ځلې کړي دي. د بلخ د نوبهار معبد د هند، چین او افغانستان د بودایانو د ټولیدومرکز و، نو ځکه به د هند راجګان او د چین خاقان ددې معبد زیارت ته راتلل او هلته به یې عبادت کاوه. په داسې حال کې د بلخ برمکیانو د چیني او هندي ادب او علم سره بلدیت پیدا کړ. دغه کورنۍ د اسلام له قبلولو وروسته د علومو او فرهنګ په انتقال کې فعاله ونډه واخیسته. هندي طبیبان او عالمان یې د بغداد دارالترجمو اوشفاخانو ته وغوښتل څو د هندي دوا ګانو په تطبیق کې مرسته وکړي. ابن ندیم په ۳۷۷ هـ ق کال په دې باره کې لیکي : د عباسي حکومت په دوره کې هند ته ډیره پاملرنه وشوه چې په دې کار کې د یحیی بن خالد برمکي او د هغه کورنۍ د هند حکیمان او طبیبان بغداد ته راوغوښتل. (۸: ۷۳۴).

تصوف : تصوف یو عاطفي او د سالک د داخلي حالت ښکارنده ده. نو ځکه نشو کولی د نورو جامدو علمي مقالو، ساینسي تعریفونو او د فلسفي مفاهیمو په شان ورته یو وچ او ټاکلی تعریف وکړو. به بله وینا تصوف یوه عرفاني او معنوي درجه ده چې د هستۍ، ژوند او کایناتو په هکله د حقیقت موندلو لپاره په ټاکلو لارو او ځانګړو دستورونو ولاړه ده . دا د عرفان یو پراخه، بې پایه، ژور او مجذبوونکي کشش دی چې د هغه خاص حالت په الفاظو نشي القا کیدای، مګر بیا هم د تصوف او عرفان اصطلاحات لکه صوفي، سالک، طریقت، درویش، د سلوک مقامات، د تصوف حالات او درجې او نورو معاریفو له خوا ښودل شوی دی. په بل عبارت تصوف یوې لوړې انساني درجې ته رسیدل دي، د صوفي ژوند منظم دی اوهره ګړۍ یې با خبره او د قناعت او روحي لوړوالې په لرلو سره له ظاهري،مادي شتمنیو،دنیایي زرق وبرق څخه بې نیازه ده.عبدالرحمن بابا په دې اړه وایي:

خرقه پوشو په خرقه کې دې موندلې

هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

خو باید هیره نه کړو چې تصوف یوازې په اصطلاح ملنګي، فقر او د دنیا پریښودل نه دي، بلکې تصوف یو ژوره دیني، ځانګړي فلسفه او نړۍ لید دی. په دې برخه کې ابن خلدون ویلي دي. : سالکان او متصوفین ځان د الله عبادت ته وقف کوي د تصوف طریقه دغه طرز د اصحابو کرامو دوره کې هم په همدې معنې تلقي کېده ، خو کله چې د هجرت په دوهمه پیړۍ کې او بیا وروسته تر هغه یو شمیر مسلمانانو له حده زیاته، مادیاتو ته مخه کړه، هغه شمیر چې به په عبادت بوخت وو، صوفیان وبلل شول. تصوف یوازې د دنیا ترک کول او پریښودل نه دي، بلکې زاهد دنیا ته د آخرت په تمه شا کوي(۴۴ : ۴-۵).

تصوف یو ضمیري او وجداني حالت ده ، چې فروتن، متواضع خلک کوم چې په دغه لاره کې د تلو پر وخت د خدای ج د واجب الوجوب ذات او خالق پروردګار سره د روحي وصال او نژدې والي په خاطر تیروي خوند ورڅخه اخلي. تصوف په فکري لحاظ ځانګړې اهمیت لري، خو په افغانستان کې لا تصوف په لومړۍ هجري پیړۍ کې هم موجو وه، دغه فکري حرکت د هیواد په فرهنګ کې اغیزه درلوده. د صوفي کلیمې په اړه مختلف نظریات موجود دي، چې ورېني (پشمي) جامې یې اغوستی، ځینې وایي چې صوفي له صفا یا صفه (اصحاب صفه) څخه مشتق ګڼي. ابوریحان البیروني (مړینه ۴۴۰ هـ ق) تصوف د SOPH سوف څخه اخېستل شوی لفظ بولي چې د حکمت او پوهې په معنی ده. فیلسوف د حکمت خاوند ته وایي (۸: ۸۹۹-۹۰۰).

ابن عجیبه (رح) وایي: تصوف د خدای ج ته توجه ده، ددې لپاره چې الله ج پرې راضي شي، تصوف د احسان مقام دی که څه هم ته الله تعالی نه وینې خو الله تا وینې ، په تصوف کې اصلاح د ظاهر او باطن دواړه واجب دي (۴۷: ۷-۸).

په لنډ ډول ویلې شو چې د تصوف نومونه په لومړۍ هجري پیړۍ کې رامینځ ته شوې ده؛ د تصوف د طریقې له لوی شخصیت حسن بصري (۲۱-۱۱۰ هـ) څخه روایت دی : د طواف پر مهال مې یو صوفي سړی ولید، یو څه شی مې ورکاوه، خو هغه وا نه خېست او ویې ویل چې ماسره څلور دانګه (د

یو درهم شپږمه برخه) شته، دا زما لپاره بس دي. ډیری لیکوالان په دې آند دي چې صوفي له اهل الصفه یا د صفې اصحاب څخه اخېستل شوی کلیمه ده. اصحاب صفه د حضرت محمد ص هغه ډله وه چې جامې به یې وړینې وې او د نبوي جومات په یوې څنډه کې یې ځانونو ته ځای ټاکلی و، وړینې جامې یې د تواضع ، حلم او فقر نښه وه. نو ځکه اوس عابد د ریاضت ګالونکی د صوفي په نوم بلل کیږي، ځکه هغوی وړینې جامې د نفس د خوارولو، تواضع او فروتنۍ لپاره اغوستلې تر څو دا جامې د هغوی د ادب او تواضع استازیتوب وکړي (۴۴: ۳۱-۳۲).

په پښتو کې ځینې ټپې د پښتون قام د ذوق یو داسې سندریزه ترجمانه هستي ده چې د ټولنیزو نفسیاتو او فطرت د مزاج اظهار پکې پروت دی دغه لاندی ټپه د خدای رحمت ته سړی امیدواره کوي.

څـــانــــګه به نن سبا کې ګــــــل شي

ما یې په سر کې سرې غوټۍ لیدلې دینه

په دې لاندې ټپو کې تزکیه او تصوف هم په بیلابیل رنګونو انځور شوي دي.

په مـــــــــــــادې ځان د انځر ګل کړ

بوی دې راځي ګل دې په سترګو نه وینمه

زما په سترګـــــــــــــــو کې دې کور دی

چې چیرته ګـــــــورم هلته ته ښکارې مینه

په دې مسرو کې تصوف او رومانیت هم شته او د ځینو خلکو لپاره مجازي معنی هم په دې ټپه کې شته . په دري ژبه کې د علامه اقبال په دې شعر کې لولو:

گر نیایي صحبت مــــــرد خبیر

از آب و جد انچه من دارم بگیر

پسر رومی را رفـــــیق راه ساز

تا خدای ج بخشد تر سوزو گـداز

زانکه رومي مغز را داند ز پـوست

پای او محکم فتد درکوی دوست (۳۸: ۳۴-۳۵)

اسلامي تصوف په مسلمانانو کې اغیزمن پاتې شو. ددې اغیز دومره زیات شو چې په اسلامي هیوادونو کې به حکمت د تصوف د بنسټ په توګه په پام کې نیول کېده . ابن سینا تصوف داسې تعریفوي: حقیقي صوفیه طریقه هغه ده، چې د خپل خاوند علی شانه معرفت ته سړی ورسوي. د تصوف په لار کې د افغانستان صوفیانو لکه ابوسعید ابی الخبیر او عبدالله انصاري په دې لار کې ډېرې هڅې کړي دي (۲۷: ۱۹۶).

مذهب: د افغانستان خلک د مسلمانیدو وروسته دوه مذهبونه لري، یو یې شافعي مذهب او بل یې حنفي مذهب دی، چې د حنفي مذهب پلویان زیات دی. خو د افغانستان د نفوسو یو سلنه خلک اهل هنود دی. د نورو مذهبونو پیروان په افغانستان کې نشته، ځکه زردشتي او بودایي دینونه د اسلام د سپیڅلي دین په راتګ سره له مینځه ولاړی اوس مهال د افغانستان ټول خلک مسلمانان دي او د اسلام سپیڅلي دین د افغانستان رسمي دین دی.

۸,٦. ښوونه او روزنه : هنر او ادب

په افغانستان کې د اسلام د مقدس دین له خپرېدو وروسته تر ډېره وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه، تر هغې چې د یعقوب لیث صفاري د واکمنۍ پرمهال دري د دولت رسمي ژبه شوه. خو په ډېرو سیمو کې عربي لیکدود رواج وموند. د افغانستان نورې ژبې یې هم ترخپل نفوذ لاندې راوستې، خو دري ژبې پرمختګ وکړ، ځکه له یعقوب لیث صفاري وروسته د افغانستان ټولو واکمنانو په دربار او دولتي چارو کې له دري ژبې څخه استفاده کوله. یو مهال راغی چې افغانستان د هند لرغونې ژبه له بودایي دین سره یو ځای له هندوستان څخه واخېستل. د غزنویانو د واکمنۍ پرمهال هندوستان ته د اسلام د مقدس دین سره یو ځای، دري ادب هم ورسیدل. دا یوه نظامي عملیه نه وه، بلکې د افغانستان د علماو او ادیبانو کاروان یې د ځان پسې درلود. په همدې دلیل زر کاله مخکې لاهور د

افغانستان فرهنګي مرکز وګرځيد. د افغانستان شاعرانو هم لکه فرخي او نورو د دري ادب هلته وليږداوه. د افغانستان ژبې او فرهنګ د هندوستان په لوی هیواد کې خپلې ودې ته دوام ورکړ. د چنګيز خان يرغلونه او ويجاړۍ په افغانستان کې ددې لامل وګرځيدې، چې نور پاتې علمي، سياسي او نظامي خلک هم هند ته مهاجر شي. په همدې دوره کې بهاوالدين، امير روحاني، منهاج السراج جوزجاني، شيخ عثماني ترمذي، حمزه السفزايني، کاشف هروي، محمد عوفي او نور ټول په هند کې د دري ژبې او ادب مخکښان وو. تاريخ فيروز شاهي او فتوحات فيروز شاهي کتابونه همدا مهال اعزالدين خالد خاني، ضياو الدين او په خپله د فيروز شاه له خوا په همدې مهال تاليف شول. د سلطان سکندر لودي په وخت په هند کې دري خط او ژبې پراخوالي وموند. د پنجاب حاکم د خان لودي زوی غازي خان يو کتابتون پرانست. يو شمير پوهانو لکه سيد محمد خاوري چې خاور نامه لري، قاضي محمد حسين او مير سيد محمد د تنوير کتاب لرونکې ټولو د اسلامي فرهنګ او دري ژبې په غوړيدو کې خدمتونه وکړل. د هند بابري دولت يو شمير پوهان او شاعران وهڅول. هغه مهال چې افغانستان ته کاغذ لومړی له چين څخه وروسته له ماوراالنهر په ځانګړي ډول له سمرقند څخه وارديده، چې د يوې تختې بيه دوه درهمه و (۲۷: ۲۰۲).

د افغانستان فرهنګ او ادب له اسلام څخه مخکې دورې په پرتله د اسلام د مقدس دين له خپريدو وروسته ډير پرمختګ وکړ او په لسمه پيړۍ کې زيات شمير ادبي او علمي اثار رامينځته شول. په يوولسمه او دولسمه پيړۍ ددغه پرمختګ چټکوالې دومره زيات و، چې افغانستان د ژبې او ادب له پلوه د نړۍ د پرمختللو هيوادونو په لومړۍ قطار کې ودريد. په مرکزي ښارونو او پلازمينه کې کتابتونونه موجود وو. غزنوي ، ساماني، سلجوقي، غوري او خورازمي دولتونو ، ټولو دري ادب او ژبې د پرمختګ په لاره کې لوی خدمتونه وکړل. سره له دې ، چې د ټولو اسلامي هيوادنو عالمانو بين الاسلامي ژبه عربي وه. د افغانستان علماو هم خپل علمي اثار په عربي ژبه ليکل، حتی د افغانستان شاعرانو هم په عربي ژبه شعر ويلې لکه بشار بن برد تخارستاني، امير عبدالله طاهر، ابوالفتح بُستي، حسن ميوندي او نور... او په دغه وخت کې دري ژبه هم پرمختګ وکړ. په همدغه مهال په ديني، ادبي ، تاريخي ، جغرافيايي ، حکمت او عرفان په برخو کې ارزښتمن اثار وليکل شول. لکه د بلخي عجايب البلدان، د ابو منصور مسعودي مروزي د نثر او نظم شهنامې، د طبري د تاريخ او تفسير ژباړه ، د هروي حقايق الادويه، د جوزجاني حدود العالم، د بروني مسالک الممالک، د بيهقي ، ګرديزي او سيستاني تاريخونه، د ابن

سینا دانش نامه، د بروني التفهیم، د کلیه او دمنه ژباړه ، غزنوي کشف المحبوب، د بلخي مقامات حمیدي، چهار مقاله عروضي، د ناصر خسرو سفرنامه، زادالمسافرین او وجه دین، وطواط حدایق السحر ،د نظام الملک سیاست او نور منظوم دري اثار دومره زیات دي چې دلته د ټولو نومونه لیکل یو ستونزمن کار دی، یوازې د غزنویانو په دربار کې څلور سوو تنو شاعرانو ژوند کاوه (۲۷: ۲۰۳).

د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال د بل کوم هیواد پلازمینه د افغانستان په څېر د شاعرانو د راټولیدو ځای نه وو. ځکه چې سلطان محمود غزنوي شاعران او عالمان هڅول، هغوی ته یې انعامونه ورکول او ستایل یې، د بېلګې په ډول د دري ژبې لومړنی ملک الشعرا عنصري بلخي د سلطان محمود غزنوي د واکمنۍ پرمهال په خپل دسترخوان باندې د سرو زرو او سپینو زرو لوښي استعمالول. سلطان مسعود یو شاعر ته د یو ملیون درهم په ارزښت سوغات وباخښه. په افغانستان کې مشهورو شاعرانو لکه دقیقي، عنصري ، حنظله بادغیسي، فرخي سیستاني، سنایي غزنوي، اسدي، خیام او نورو ژوند کاوه او مهم اثار یې ولیکل. د افغانستان د ادب بنسټ د مینې ، پاکۍ ، احسان، زړورتوب، خدای پالنې او دیني اصولو پر بنسټ ولاړ و. په هر حال د اسلام له پیله بیا د غزنویانو تر وخته دري ادب پرمختګ وکړ. په دې ژبه کې عرفاني او فلسفي معناګانو ځای ونیو، چې ژبه یې لابډایه کړه. خو په افغانستان کې د ناوړو تاریخي پیښو لکه د علاوالدین جهانسوز پیښه ، د چنګیز خان ویجاړونې او د ګوډ تیمور بي حده مظالمو په پایله کې ډېر تاریخي اثار له مینځه ولاړل. کوم اثار چې ددې پیښو له زغملو وروسته پاتې دي، د ډېر لوړ ارزښت لرونکي دي. خو د بده مرغه د معمارۍ، انځور ګرۍ او فلز کارۍ ډېری اثار هم له مینځه تللي او کوم اثار چې لاس ته راغلي ، زمونږ د هیواد او ادب ښه رانښئي. د دغو اثارو په ډله کې د بُست نامتو تاق، د بامیانو د غلغلې ښار ، د غزني څلی ، د دولت اباد څلی ، د منار جام، د هرات منار او جامع مسجد، یو شمیر حکاکي او تورل شوی مرمر، ګچ کاري، د لرګیو څخه جوړ شوي انځورونه، د لشکری بازار انځورونه، د کابل موزیم، فلزي وسایل او د خوني لوښي اثار دا ټول د دولسمې پیرۍ تر پایه پورې د افغانستان د فلز کارۍ ، انځور ګرۍ، تورل شوی ډبرې ښکلي بیلګې د کابل موزیم کې اوس هم شته ، لکه په کودورو (خټینو لوښو کې انځورونه) کې رسم شوي انځورونه چې د ساسانیانو له دورې څخه را پاتې دي او بیلابیلې سکې هم د پام وړ ارزښت لري (۲۷: ۲۰۴).

د افغانستان د هغه وخت موسیقي، چنګ، رباب، ډول، سورنی او اتڼ و، چې دوی پرې خپله خوښي لمانځله او ګډا ګانې هم کېدلې. په افغانستان کې ظریفه او ښکلی صنایع د مدنیت د نورو

بیلگو غوندې تر دیارلسمې پېړۍ پورې د پرمختګ په حال کې وې. هغه وخت په مسجدونو او لویو ودانیو باندې رواقونه، ګومبدي او تاخچې (تاخونه) جوړول، چې د ذوذنقې بڼه یې درلوده. به جوماتونو کې د مرمرو ډبرې د مربع او مسدس په بڼه استعمالیدلې او پخې خښتې هم کاریدلې؛ دیوالونه په ګچو ښکلی کېدل. بیا به یې په ګلانو او د هغوی په پاڼو په هندسي شکلونو ښایسته کېدل. په څنډو کې به یې به کوفي خط لیکنې کېدلې؛ کوټې به په کړوړو ګلانو سینګارېدې او د لاجوردو کرښې ورباندې ایستل کیدې. چوترې، د اوبو حوضونه، دالانونه او نور په رنګونو او انځورونو ښکلی کېدل. د حرمسرایونو او انګړونو لپاره اوچت اوچت دیوالونه به له خټو څخه په خام ډول جوړیدل. د افغانستان د ودانیو سبک د نورو اسلامي هیوادونو سره توپیردرلود. د بیلګې په توګه د غزنویانو په دوره کې له سلطنتي ماڼیو وروسته جوماتونو ته ډیره پاملرنه کېده؛ چې د غزنویانو جامع جومات ددې جوړونو ښه نمونه ده. دې جومات لوی کتابتون هم درلود. د غزنویانو په دوره کې د فلزکارۍ صنعت هم پرمخ تللی او ښکلی وو، به دغه دوره کې چې پورته یې یادونه وشوه، د افغانستان موسیقي هم پرمخ تللی وه او د چنګ رباب، دبلې، طبلې، شپیلی، دنبورې او نور د ساز سامان الات موجود و. ګډا او اتڼ هم عمومیت درلود. خو د خلکو دغه ذوق په دیارلسمه پیړۍ کې د چنګیز خان د یرغل له امله کلکه ضربه ولیده خو له مینځه ولاړ نه شو (۲۷:۲۰۵).

ښوونه او روزنه په افغانستان کې له اسلام څخه مخکې هم رواج درلود. په آریانا کې ویدې سرودونه او بیا وروسته اوستایې دین مینځ ته راغی. زردشتي دین هم په خپل تبلیغ او تعلیم کې مشغول و. د زردشتي دین شعار ښه وینا ، ښه عمل او ښه کړنه وه. په زردشتي دین کې د ارسطو منطق ، فلسفه، نجوم، یوناني طب او نور تدریسیدل. په هغه وخت کې د پاچاهانو دربارونه به ګڼو د ونو لاندې ول او د عبادتونو په ځایونو کې به تعلیم کېده . د لرغوني اریانا په شرقي برخو کې د بودایانو دین او قانون رواج درلود او د اسلام تر راتلو پورې یې دوام وکړ. د اسلام مقدس دین د پخوانۍ فلسفې، علم ، نجوم او منطق پرځای خلک د اسلامې علومو لکه تفسیرشریف، حدیث، فقه، صرف، نحو، ادب، تاریخ، عقاید او طب زده کړو ته هڅول. کله چې لومړی ځل اسلامي لښکرې د احنف بن قیس په مشرۍ د هجرت په ۲۲ کال افغانستان ته راغلې، او دې لړۍ ادامه پیدا کړه نو د امویانو د خلافت پر مهال د افغانستان په ځینو سیمو کې د اسلام دین خپور شو؛ هغه مهال د تدریس ځایونه یوازې جوماتونه وو؛ مدرسې هم په جوماتونو کې وې. خلک به د دینې علومو د زده کړې لپاره لیرې ځایونو ته تلل او له راتلو وروسته به یې

مدرسې جوړولې. د افغانستان په لويو ښارونو کې هم مدرسې او کتابتونونه جوړ شول. د سامانيانو، غزنويانو، سلجوقيانو، غوريانو او خوارزمشاهانو په وخت کې اسلامي تعليماتو پرمختګ وکړ. اسلامي عالمان لکه خواجه عبدالله انصاري، امام فخرالدين محمد رازي، امام غزالي ، مولانا عبدالرحمن جامې او نور په اسلامي نړۍ کې پيدا شول او د اسلامي تعليماتو په برخه کې يې پوره ونډه واخيسته(۱۰:۳۴-۱۱).

له اسلام د مخه هم افغانستان ځانګړې ښوونه او روزنه درلوده. چې د مذهبي، سياسي او اقتصادي اغيزو لاندې رامينځته شوې وه. په افغانستان کې د زردشتي دين تعليمات د کرنې، مالدارۍ او ښاري ژوند پر بنسټونو ولاړ وو. دوی د اهورامزدا او اهر يمن ترمينځ مجادله په حقيقت کې د رڼا او تيارې ، د خير او شر ترمينځ مجادله وه. په دوزخ او جنت يې عقيده درلوده. د افغانستان په ښوونه او روزنه باندې د ايران، يونان، هند او مرکزي اسيا د هيوادونو اغيز موجود وو. ځکه چې افغانستان د مينځنۍ اسيا په څلور لارې کې موقعيت لري. په اسلامي دوره کې د افغانستان ښوونه او روزنه نوې شوه او اسلامي ښوونې او روزنې د پخوانۍ ښوونې او روزنې ځای ونيو، خو دغه ښوونه او روزنه په يوه عمومي چوکاټ کې لکه د کلتور په شان ددين تابع وه. په اسلام کې ښوونه او روزنه د حلالو او حرامواو مذهبي دودونو پيژندل وو. ديني تعليمات په کور کې پلار، واعظ په جومات او بازار کې ، د کار لارښود استاد هټۍ کې، ښوونکې به په مدرسه کې مرشد به په خانقا کې، په دربار کې به اشرافو، د دولت په اداره کې به محاسب او منشي د ښوونې او روزنې دنده ترسره کوله. خو توپير دا و چې په مدرسه، کور او هټۍ کې د اوريدلو په طريقه ښوونه ترسره کېده ، چې شرعي احکام او ورسره به د لويانو د درناوې ښوونه هم کېدله. د روحانيونو او دولت اطاعت ته به خلک هڅول کېدل. د سختيو په مقابل کې به صبر او تحمل درسونه ورکول کېدل. زده کوونکو به لاسي صنعت هم زده کاوه. د دربار د اشرافو د تدريس ځای و. هلته به اداري اداب، تشريفات، معاشرت او رسمي زده کړه ورښودل کېده . په رسمي دفترونو کې به يو شمير زده کونکي د انشاء، محاسبې او دفترداری په چارو کې روزل کېدل، چې وروسته به بيا د دولت په ادارو کې په کار ګمارل کېدل. ښکلی خط، عربي او دري ليک د هغوی لپاره د لياقت معيار و(۲۷:۲۰۷).

په جوماتونو او مدرسو کې نظري ښوونه او روزنه پرمخ وړل کېده . په لومړي پړاو کې د قران لوستل، د عقايدو، د حرامو او حلالو شرحه، د دري ژبې ليکل او لوستل يې مهمه موخه وه. په دويم پړاو

کې دري ژبه او ادب، عربي ژبه ، منطق، الهي حکمت، فلسفه، طب، رياضي او نجوم راتلل. لوړی زده کړې (د مولوي توب درجې ته رسيدل) په عربي ژبه وې، چې عقلي او نقلي علوم پکې راتلل. خو وروسته زده کړې په ادبي، شرعي علومو (فقه)، حديث، تفسير، عقايدو، څه ناڅه په طب او نجوم پورې را ايسارې شوې وو او نور علوم يې شاته کړل. تحصيل يوازې په ښارونو او لويو کليو پورې تړلی و، خو اشرافو له نظري زده کړو پرته د آس ځغلولو، غشي ويشتلو، ښکار او نورې لوبې هم زده کولې. د افغانستان د ښوونې او روزنې پايله د يوې صبرناکې، قانع او کارکوونکې ټولنې کې رامينځ ته کول وو، چې د روحانيونو او دولت په اصالت يې عقيده درلوده او ټولې پيښې يې حتمي او ازلي بللې. دغه ډول روحيه د چنگيز خان له يرغل وروسته نوره هم کلکه شوه او تر اوسه پورې لا پاتې ده. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې دغه تګلاره زياتره د حاکمې طبقې د ګټو د ساتلو په خاطر وه، ترڅو مرکزي حکومت قوي شي او په افغانانو کې يې د استعماري قوتونو پر ضد روحيه پياوړې کړي، د چنگيز خان د يرغل پرمهال دولتي ځواک له مينځه تللې و، په ټول هيواد کې خلکو د چنگيز خان په مقابل کې مقاومت وکړ، خو نور ملتونه په اسانۍ سره چنگيز خان ته تسليم شول. له چنگيز خان اوه سوه کاله وروسته افغانانو، د انګريزانو په مقابل کې پرته له دولته مقاومت وکړ. په افغانستان کې د ښوونې او روزنې پواسطه خلک صبر، زغم، قناعت او موجودې وضعې سره د جوړ جاړۍ په روحيه تربيه کېدل. له بلې خوا هغه وخت له بيوزلۍ سره سره خلکو په ژوند کې له ثقافت سره هم مينه درلوده. په غم او خوښۍ کې يو د بل سره شريک وو، په ډله ايزه توګه يې يو له بل سره مرستې کولې. ځوانمردي او احسان پيژندنه يې له اتلولۍ او اتل پالنې سره يو ځای عادت او ځانګړتيا وه. سره له دې چې خلک بيسواده وو، خو د علماو او مشرانو يې ډير درناوې کاوه. په وعده يې وفا کوله، له بې وزلو سره يې مرسته کوله(۲۷: ۲۱۰).

خو دغه فرهنګ، ادب ، ښوونې او روزنې د بهير او پرمختګ مخه د داخلي اختلافاتو او د چنگيز خان د يرغل په پايله کې ډپ شوه ؛ يو شمير فرهنګي اثار هم د دغو جګړو په پايله کې له مينځه ولاړل او افغانستان د تاريخ په بيلابيلو وختونو کې د استعماري ځواکونو د يرغل او جګړې له امله ډير زيان وليد او د هيواد د پرمختګ مخه لاپسی د خنډ او خنډ سره مخ شو.

لنډیز

افغانستان د لرغوني تمدن او فرهنګ لرونکی هیواد په توګه د ګاونډیو هیوادونو سره ډېر نږدی کلتوري او سوداګریزه اړیکې درلودلې. د اسلام د مبارک دین له خپرېدو او په افغانستان کې د خپلواکو اسلامي دولتونو له جوړېدو وروسته د طاهریانو، صفاریانو، غزنویانو او غوریانو د واکمنیو پرمهال نه یوازې یې خپل کلتور وساته بلکې یوه لویه امپراتوري یې تاسیس کړه. د هند او ایران ډیرې برخې یې په خپل قلمرو کې شامې کړې. ددې هیواد د هر ښار اوسیدونکو د چنګیز د لښکرو په مقابل په میړانه دفاع وکړه. د هیواد ډیرو ښارونو د چنګیز د یرغل په پایله کې ډېر زیان ولید.

د خپلواکو اسلامي دولتونو د واکمنیو پر مهال د افغانستان خلک په دریو طبقو ویشل شوي وو. لومړی طبقه فیوډالان، اشراف، ملکان او روحانیون وو چې په ګډه یې حاکمه طبقه جوړوله. دویمه طبقه منځنی ښاري طبقه وه چې سوداګر، مامورین او کسبه کاران پکې شامل وو. درېیمه طبقه بزګران وو. فیوډالي (ځمکه والي) سیستم تر ډیره وخته پورې په افغانستان کې دوام وکړ. له بزګرو څخه درانده مالیات اخېستل کېدل، خو لومړی طبقه چې ډېره شتمني یې هم درلوده له مالیې څخه معاف وو. په تولید کې درېیمې طبقې ډېره ونډه درلوده. په کلیو کې د بزګرو دنده د ځمکې کرنه او د څارویو روزنه وه. په دغه دوره کې کرنې او د څارویو روزنې پرمختګ وکړ. د وګړو اقتصاد په کرنې سربیره پر سوداګری باندې ولاړ وو، چې د افغانستان سوداګري به له ایران، چین او ماورالنهر سره ترسره کېده. افغانستان د چین، پارس او ماورالنهر دولتونو ترمینځ د سوداګریز مزکز په توګه موقعیت درلود. د وریښمو مشهوره لار له دې هیواد څخه تېرېدله. افغانستان څخه مختلف جنسونه لکه خرما، تارینې رسی، نخي ټوټې، وریښمینې روجای ګانی، غوا ګانې، پنیر، ممیز، پوټکی او نور شیان صادریدل.

په افغانستان کې لرغونی ښارونه لکه بلخ، بست، هرات، غزني، نیمروز پرمختګ وکړ. په هغه وخت کې د پاچاهانو دربار ډېر لګښت درلود.ځکه چې په دربار کې ګڼ شمیر مرئیان، خدمتګاران، شاعران، افسران، طبیبان، ستوري پیژندوکي، فال کتونکي او مامورین موجود وو. د پاچا په دربار کې به لوی ګلداره چیني لوښي موجود وو. شهزادګانو به قیمتي چینایي خولۍ او غټی حاشیه داری لونګی پر سر وې. د سروزرو ملاوستنی به یې تړل او مهرونه به یې په فیروزي ګوتمې کې وو. د شهزادګانو موزي به سرې وې او ښه خواړه به یې خوړل. قضایي ادارو به قضیې د اسلامي حقوقو سره سم په ډېر ګړندي

ډول په يو پړاو کې پرته له استيناف څخه فيصله کولې. وزيران او لوړ پوړي چارواکې هر يو په ليکنو کې د غټو القابو او عنوانونو لرونکي وو. لښکر يې له دوه برخو څخه جوړ شوی و، يو يې سپاره او بل يې پلي وو. په دوی کې يو شمير يې دايمي وو او يو شمير يې اجيران او مرئيان وو. د جګړې پرمهال به حشري پوځ هم ورسره يو ځای کېده. سرتيرو په غشې، ليندی، نيزه او منجنيق وسلې درلودې.

د غزنويانو او غوريانو امپراتوري چې د پراختيا په لحاظ يې په سيمه کې ساری نه درلود؛ د علم او فن لوړ پړاو ته رسيدلې وه. د اسلام مقدس دين پخواني زردشتي او بودايي دينونه ختم کړل او د خلکو تربيت يې په مسجدونو کې پيل کړ. د افغانستان د فرهنګ د انتقالولو لپاره يوه مهمه وسيله سوداګري وه. د افغانستان علم، فرهنګ او ادب له اسلام د مخه دورې په پرتله د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته ډېر پرمختګ وکړ.

پوښتنې

۱. په افغانستان کې د اسلام له خپرېدو مخکې ښوونه او روزنه موجوده وه؟

۲. په دولتي اداره کې به له کومو روښونو څخه ګټه اخېستل کېده ؟

۳. په دربار کې اشرافو ته څه ډول ښونه او روزنه ترسره کيدې؟

۴. په افغانستان کې د اسلام د مقدس دين له خپرېدو وروسته به زده کړې چيرته کېدې او کوم علوم زده کوونکو ته ښودل کېدل؟

۵. د چنګيز خان يرغل د افغانستان د کلتوري اثارو په له مينځه وړلو کې کومې منفي اغيزې درلودې؟

۶. ايا د غزني په دربار کې د ديني علماو د روزنې لپاره کوم مرکز موجود و؟

۷. تصوف څه ته وايي؟

۸. سلطان محمود غزنوي په هند کې د اسلام د سپيڅلي دين په خپرېدو کې څه ونډه درلوده؟

۹. د ترکومه وخته عربي ژبه د افغانستان رسمي ژبه وه؟

۱۰. په زردشتي دين کې څه شی تدريس کېده ؟

۱۱. د زردشت شعار څه و؟

۱۲. د اسلامي دورې په ماڼيو کې کوم سبک څخه کار اخېستل کېده ؟

۱۳. په جوماتونو کې کوم علوم تدريس کېدل؟

۱۴. په اسلامي ښوونه ګې د کومو علومو په تدريس باندې ډير تاکيد کېده ؟

لومړنی نښلونه

د غوریانو د واکمني پرمهال جوړې شوی تاریخي ودانی او کلاګانی

په لرغونی غور کې ډیرې کلاګانی د غوریانو د واکمنی پرمهال جوړې شوی، چې د پردیو په مقابل په دفاع کې ستر رول درلود. دغه کلاګانی او تاریخي ځایونه په لنډ ډول معرفي کوو.

1. د مندیش کلا: د مندیش کلا یوه جګه او مستحکمه کلا ده، چې د مندیش د زار مرغ په غره کې پرته ده. ددې کلا بنسټ بسطام ایښې و. د مندیش کلا د غوریانو له برمه ډک فرهنګي او سیاسي ښار نوم دی چې د غزنویانو په واکمني کې د سیاسي بندي خانی په توګه ترې ګټه اخېسته.
2. د فیروز کوه استحکامي کلا: د غور د پاچاهانو پلازمینه وه. فیروز کوه کلا د فیروز کوه د غره په شمال کې د ورشاد په سیمه کې د غور د پاچاهانو په زمانه کې جوړه شوی ده. کله چې ملک قطب الدین محمد خپل وطني لقب (غرشاه) چې په عربي لیکنو په ملک الجبال بدل کړ، وپتیله چې یوه پخه کلا چې د شاهي دربار سره مناسب وي اباده کړي په ٦١٧ هـ ق د چنګیزخان په لښکر کشیو کې ورانه شوه.
3. خیسار کلا: د خیسار کلا هم د غور د ښکلو کلا ګانو څخه شمیرل کیږي. دغه کلا د خیسار د غره په لویدیځو لمنو کې د هوارې ځمکې څخه څلور متره جګه ودانه شوی ده، چې اوس د قیصار په نوم یادیږي. د فراه ولایت د پرچمن ولسوالی کې په یو قریه بدله شوی ددې کلا بنسټ سلطان غیاث الدین ایښې دی.
4. کالیون کلا: دا کلا هم د غور له مستحکمو کلا ګانو څخه ده، چې د چنګیز خان د یرغل پرمهال ویجاړه شوه (۴۰: ۹۵).
5. فیوار کلا: دغه کلا د غرجستان او مادین ترمینځ موقعیت لري او د بهاوالدین سام له خوا په ۵۴۴ هـ ق کال د غور په غرونو کې جوړه شوی ده چې د چنګیز د یرغل پرمهال په ٦١٧ کې ویجاړه شوه.
6. د سیفرود کلا: دا کلا سلطان بهااولدین سام ابن حسین جوړه کړی و. مغولي لښکرو ددغو کلا ټول خلک ووژل.

7. د تولک کلا: دغه کلا د غشو ویشتلو له پاره شپږ تیر کشونه درلودل. امیر نصر د تولک کلا له پاسه د اوبو حوض جوړ کړی و چې شل په شلو کې سور یې درلود او اوبه ترې تیرېدلې نه شوې(۹٦:۴۰-۹۷).
8. اهنگران: دغه ښار گوتې تر ۴۰۱ هـ ق کال پورې د محمد سوري پلازمینه وه، چې د سلطان محمود غزنوي په واسطه فتح شوه. دغه ښار د هرات ولایت په ۲٦۰ کلیومترې د چغچران لویدیځ ته پروت دی چې اوس هم په دې نامه یادېږي. نوموړی ښار د کاسې ۲۲ کلیومترې کې د لویدیځ لورې، د هریرود په کینې اړخ ۵۰ مترې کې د خاورې د غونډۍ پر سر یې کنډوالی شتون لري.
9. زاني : د غور د پاچاهانو مهالنی پلازمینه و، چې اوس د یوې قریې بڼه خپله کړی. د تیوري د قریې ۵۳ کیلو مترې کې سهیل ته پرته ده. فرانسوي جنرال فریه په ۱۸۴۵ ز کال د لټون پرمهال دغه کنډواله د غوریانو پلازمینه گڼلی ده.
10. زمینداور: د غور د ولایت په جنوب او د هلمند په شمال کې موقعیت لري. د غور د واکمنانو ژمنی پلازمینه وه، په ځانگړي ډول د سلطان غیاث الدین (۵۵۸-۵۹۹ هـ ق) په وخت کې ددغه ځای شخه د پلازمینې په توگه گڼه اخېسته.
11. په بامیانو کې د غلغلې ښار: په بامیانو کې د غوریانوپلازمینه د غلغلې ښار وه، چې د ۵۴۰- ٦۱۰ هـ ق کال پورې غوریانو په بامیانو کې واکمني وکړه. دغه ښار په ۱۲۱۲ ز کال د چنگیز خان د فوځونو له خوا له خاور سره خاورې شوې. ددې ښار کنډوالې د بوداغتې مجسمې ته مخامخ په یوه لوړه تپه قرار لري. په ۱۹۳۰ ز کال ددې غونډۍ شخه تاریخي اثار لاس ته راغلې او د کابل موزیم د بامیانو په خونه کې خوندي دي (۲۹: ۱۳۳-۱۳۴).
12. دولت یار - چغچران - جرماس او استیه

دولت یار : اوس د چغچران د عمومي سړک پر سر یوه قریه ده.

چغچران: اوس هم د غور ولایت پلازمینه ده.

جرماس: د غوریانو د واکمني پرمهال ډیره مشهوره وه. اوس د چغچران لویدیځ ته په ۲۳ کیلو مترې کې یو قریه د جرماس په نوم موجود ده.

کاسی: د چغچران شمال ته واقع ده.

استیه: دغه کلا اوس هم په خپل نوم د منار جام جنوب ته واقع ده.

تیوره او پسابند:

تیوره: د غور ولایت له لرغونو او تاریخي ښارونو څخه یو ښار دی، چې پخوا د غوریانو سیمه ایزه پلازمینه وه. هیرودت دغه ښار تسیپاره په نوم یاد کړی. تیوره اوس مهال د غور د ولایت یوه ولسوالې ده چې ۵۱۱۵ کیلو متر مربع مساحت لري.

پسابند: دا هم د غور یو تاریخي سیمه ده. اوس د غور د ولایت یو ولسوالی ده(۱۳۷:۲۹-۱۳۸).

د غور نورې کلاګانې

ددې دپاره د غور ټولې کلاګانی چې د غوریانو د واکمنی پرمهال موجود وې چې ځینې یې توضیح شو او ځینې یې پاتی دي دلته به یې یوازې نومونه واخلو.

د اهنګران کلا، داستیه کلا، زاني کلا، د زنینداور (زمینداور کلا)، د بامیانو کلا (غلغلی کلا) ، د غزني کلا، د برکوشک کلا، خول ماہی (قلعه سنګي یا سنجیه)، دتیري کلا (ددې کلا نامتو قهرمان المار پښتون و)، د کهیرا کلا (ددې کلا نامتو قهرمان شعب افغان و)، د دوکې کلا(ددې کلا نامتو قهرمان سندان و)، دخاسک کلا، دکجوران کلا، دایشارکلا، دوالشتان کلا، د تمران کلا (۴۰: ۹۷-۹۸). د تګانی کوټ کلا، د شهرک کال ، د کاسی کلا، سور سنګ کلا (شیرسنګ کلا)، د فیروز کلا، د ګزیو کلا، د ساجی کلا، د تیرد هند کلا، د بندراو کلا، د بلدوان کلا، د کوهنیز کلا (کوهیش کلا)، د سبکجی کلا، د خوست کلا، د ایشیار کلا، د فخراباد کلا، د بشلنګ کلا، د خوربین کلا، د خلج کلا، د روزګاران کلا، د قره باغ کلا، د دولت یار کلا، د چغچران کلا، د چهل اباد کلا، د چاردري کلا، د جوزدری کلا، د یامان کلا، د پساوند کلا، د ورشک کلا، د بشوره کلا (پشوره کلا)، د سرمژګان کلا، د بروند کلا، د حصادره کلا، د ګرزیوان کلا، د درنګ کلا، د لاغري کلا، د ساخان کلا، د نای کلا، د مریخ کلا، د کوه سنګ کلا، کچی ګرد کلا، د خطیف کلا، د حصارتو کلا (۴۰: ۹۹-۱۰۰).

دویمه نښلونه

د غزنویانو په دربار کې د دري ژبې د ځینو شاعرانو لنډه پېژندنه

نوموړې نښلونه د غزنویانو د واکمنۍ له فرهنګي فعالیت سره اړیکي لري.

۱. ملک العشراء عنصري : نوم حسن او په ابوالقاسم یې شهرت لاره؛ د پلار نوم یې احمد او د زیږیدو ځای یې بلخ و. عنصري د ویناوالو استاد و؛ د هیواد له سترو ویناوالو او شاعرانو څخه دی؛ د عنصري له ویناو څخه څرګندیږي، چې نوموړی د بلخ د اوسیدونکی و او په ځوانۍ کې د سلطان محمود خدمت ته راغلی دی (۱۴:۷۵۵).

۲. امیر فرخي: نوم یې علي کنیت یې ابوالحسن، تخلص یې فرخي و، د پلار نوم یې جولوغ او د سیستان په یوه بزګره کورنۍ کې یې سترګی نړۍ ته غړولی دی. نوموړی په ځوانۍ کې د امیر چغاني پواسطه د غزني دربار ته لار موندلی ده. فرخي یو پیاوړی ویناوال و؛ د ښې قریحې او قلم خاوند و(۱۴:۷۵۹).

۳. د منصور زوی عسجدي مروزي: عسجدي مروزی، ځینې د مرو رود او ځینو په وینا د هرات اوسیدونکی دی، نوموړی له سترو شاعرانو څخه دی چې تل له فرخي او عنصري سره په یو کتار کې یاد شوی. نوموړی د سلطان محمود په دربار کې روزل شوی او د سلطان محمود غزنوي پواسطه د سومنات د فتحې په اړه یې یو قصیده هم ویلې ده.

۴. استاد ابوالحسن علي بهرامي سرخسي: د غزني د دربار له خورا نومیالیو شاعرانو او پوهانو څخه دی؛ په عروض و قافیه کې یې رساله لیکلی دی؛ له دې پرته نور اثار یې هم لیکلي دی.

۵. محمد بن محمد بدایعي بلخي: ده خپل شعرونه په ترنم کې ویلي، د هغه ارزښتمن اثر د نوشیروان پندونه دی چې منظوم کړی یې دی.

٦. ابو محامد محمد بن عمر جوهر زرګر هروي: هغه د سلطان محمود ستاینه کوله، کله به په غزني او کله به په خپل اصلي استوګن ځای (هرات) کې اوسېده، نوموړی تر ۴۴۴ هـ ق پورې ژوندی و(۱۴:۷٦٦-۷٦۷).

۷. حکیم ابوالقاسم فردوسي: حکیم ابوالقاسم فردوسي، له شک پرته لوی شاعر او نومیالی حکیم دی. د هغه شهنامه نه یوازې د فارسي ژبې ، بلکې د بشریت شهکار ګڼل شوی. نوموړی د طوس اوسیدونکې، شهنامه د ختیځ ستر واکمن یمین الدوله محمود غزنوي په وینا په غزني کې لیکلی ده.

۸. منوچهري : نوم یې احمد، کنیت یې ابوالنجم، تخلص یې منوچهر او د پلار نوم یې قوصې دی . ځینې نوموړی د بلخ او ځینې د دامغان ګڼي. په ۴۱۱ هـ ق د سلطان محمود دربار ته رسیدلی دی. ده ته د عزت په سترګه کتل کېدل؛ نوموړی د هغه دربار د ملک الشعراء او عنصري ډیره ستاینه کړې ده،خو دې پخپله دسلطان مسعود ددربار شاعر او دهغه یې ډیره ستاینه یې کړې ده (۱۴:۷٦۹-۷۷۰).

د موضوع د اوږدیدو څخه د مخنیوی په خاطر یوازې د نورو شاعرانو د نومونو په لیکنه بسنه کوو. زینبي علوی محمودي؛ ابوالخرج اوني، سید محمد بن ناصر علوي غزنوي، سید حسن غزنوي، ابوالفضل مسرور بن محمد خالقاني، منشوري سمرقندي، صدر اجل ملک الکتاب، د احمد بلخي زوی ابوسراقه عبدالرحمن، ابو محمد عبدالله بن محمد (چې په اوده بلخي مشهور و)، ابوالمظفر بن ابراهیم بن علي پنجشیري، ابو عبدالله روزیه بن عبدالله تکتي لاهوري، مسعود رازي، مظفر پنجدهي، کوکبی مروزي، ابوالمجمد مجدودستالي، غزنوي ، مختار غزنوي او نور (۱۴: ۷۸٦).

درېیمه نښلونه

د غزنویانو د واکمنـي پرمهال مروجې سکې

دا نښلونه د کتاب د اتم څپرکی له اقتصادي برخې سره تړاو لري. په هغه څپرکي کې د درهمو څخه بحث شوی، دلته مونږ یوازې د غزنویانو له خوا ضرب شوی سیکو په اړه لنډ معلومات لیکو.

سبکتګین

الف: د سروزرو سکې

ضرب ځای: هرات ۳۸۵ هـ ق

وزن: ۴ ګرامه، قطر :۲۴ ملي متره.

د سکې مخ : ناصرالدین والدوله سبکتګین

د سکې شاه: الله، الطابیع الله - الملک المنصور نوح بن منصور

د سکې لمن لیک : هذا الدینار بهرات سنه خمس وثما نین و ثلثمائة

ب: د سپینو زرو سکې :

وزن: ۳،۱ ګرام، قطر ۱۸ ملي متره

د سکې مخ: الطابیع لله

د سکې شا: لله- نوح بن منصور- سبکتګین

د سکې لمن لیک : سنه ثلث و سمانین وثلثمائة (۱۴: ۷۱۳).

یمین الدوله سلطان محمود غزنوي

الف: د سروزرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای غزني، ۴۰۴ هجري

وزن: ۳،۹ گرامه، قطر :۱۵ ملي متر

د سکې مخ: القادر

د سکې شا: لله یمین الدوله و امین امله - ابوالقاسم

۲ نمر: ضرب ځای : غزني، ۴۱۷ هجري

وزن: ۴،۳ گرامه، قطر : ۲۵ ملي متر

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: یمین الدوله - امین المله- محمود

۳ نمبر : ضرب ځای: هرات

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله- یمین الدوله وامین المله - نظام لدین ابوالقاسم

۴ نمبر: ضرب ځای : هرات

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله یمین الدوله، امین المله، نظام الدین ابوالقاسم

۵ نمبر : ضرب ځای : نیشاپور، ۳۹۰ هجري

وزن: ۴،۹ گرامه، قطر : ۲٦ ملي متره

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله، الامیر سید یمین الدوله و امین المله ابوالقاسم ولی امیر المومنین

٦ نمبر :

وزن: ۱،۷ گرامه، قطر : ۲۰ ملي متره

د سکې مخ: لا اله الا الله وحده، يمين الدوله محمود

لمن ليک: سجستان سنه آثين و تسيحن وثلثمائة

د سکې شا: القادر بالله

لمن ليک : لا اله الا لله وحده لا شريک له

ب: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای : لايقر ، قطر : ۲۱ ملي متره

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله، يمين الدوله وامين المله محمود بن سبکتگين.

۲ نمبر: ضرب ځای بلخ ، ۴۲۰ هجري

وزن: ۲،۸ گرامه، قطر:۲۲ ملي متره

د سکې مخ: عدل

د سکې شا: ابوالقاسم يمين الدوله محمود (۱۴: ۷۱۴-۷۱۵).

سلطان مسعود

الف: د سرو زرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای : هرات. ۴۲۲ هجري

د سکې مخ: الناصر الدين ، القادر بالله، مسعود، الله

د سکې شا: امنستقم من اعداء الله، ظهير خليفة الله، ابو سعيد.

۲ نمبر: ضرب ځای: غزني، ۴۲۳ هجري

وزن: ۳،۷ گرام، قطر : ۲۲ ملي متره

د سکې مخ : القادر بالله

د سکې شا: القايم بامرالله ناصر دين الله ابوسعيد

۳ نمبر:۴۲۳ هجري

د سکې مخ : لايقر

د سکې شا: الناصر الدين الله ظهير خليفة الله مسعود بن محمود

۴ نمبر: ضرب ځای : نيشاپور، ۴۲۲ هجري

د سکې مخ: القادر بالله

د سکې شا: لله- ناصرالدين الله حافظ عبادالله مسعود

ب: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: ضرب ځای : بلخ، د ۴۲۱ او ۴۲۲ هجري کلونو ترمينځ

د سکې مخ: عدل، القادر بالله

د سکې شا: لله.... عليه السلام مسعود(۱۴: ۷۱٦).

شهاب الدوله سلطان مودود

الف: د سپينو زرو سکې

۱ نمبر: د سکې مخ: رجب، عدل

د سکې شا: القایم بامرالله، شهاب الدوله مودود

۲ نمبر: د سکې مخ: عدل، القایم بامرالله

د سکې شا: القایم بامرالله، شهاب الدوله مودود

ب: د زیړو سکې

د سکې مخ: القایم بامرالله

د سکې شا: الدوله.... ابوالفتح مودود

عبدالرشید

الف: د سروزرو سکې

وزن: ۲،۸ گرام، قطر : ۲۵ ملي متره

د سکې مخ : القایم بامرالله

د سکې شا: لله ، عزالدوله و زین الملة، شرف الله، عبدالرشید (۱۴: ۷۱۷).

طغرل نمک حرام

الف: د سپینو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرام، قطر : ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: فتح .... بامرالله

د سکې شا: لله قوام الدوله ابوسعید، طغریل

فرخ زاد

الف: د سروزرو سکې

ضرب ځای: غزني، ۴۴۴ هجري

وزن: ۴ گرام، قطر : ۲۴ ملي متره

د سکې مخ: القایم بالله

د سکې شا: فر، جمال الدوله وکمال المله فرخ زاد بن مسعود.

ب: د سپینو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرام، قطر : ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: عدل، القایم بالله

د سکې شا: ابوشجاع فرخ زاد بن مسعود (۱۴: ۷۱۸).

سلطان ابراهیم

الف: د سرو زرو سکې

وزن: ۴،۸ گرام ، قطر: ۲۵ ملي متره . ۴۵۵ هجري

د سکې مخ: لا اله الا الله وحده لاشریک له- القایم بامرالله

د سکې شا: ظفر، سفیر الدوله و ضهیر المله ، ابراهیم

ب: د سپینو زرو سکې

۱ نمبر: وزن : ۲،۹ گرامه، قطر :۱۸ ملي متره

د سکې مخ: الله، القایم بامرالله، نصیري.

د سکې شا: طهیر الدوله ، الملک ابراهیم

۲ نمبر: وزن : ۳ گرامه، قطر : ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: القایم بامرالله

د سکې شا: محمد رسول الله، طهیر الدوله الملک ابراهیم نصیري.

۳ نمبر: وزن: ۳،۳ گرامه، قطر: ۱۹ ملي متره

د سکې مخ: القایم بامرالله، ملک الاسلام نصیري

په لمن لیک کې : الملک لله

د سکې شا: السلطان الاعظم - قید الملوکه، سید السلاطین ابراهیم

دریم مسعود

الف: د سپینو زرو سکې

وزن: ۳،۸ گرامه، قطر :۱۹ ملي متره

د سکې مخ: لله، محمد رسول الله المسظهر یمینې (؟)

د سکې شا: ابوسعید... الاعظم ، القادم بامرالله القایم بحجت الله مسعود

لمن لیک : الملک الموید علاولدوله

بهرام شاه

الف : د سپینو زرو سکې

وزن: ۳،۳ گرامه، قطر : ۱۸،۹ ملي متره

د سکې مخ: لله المستر شل بالله، عزالدوله سنجر

د سکې شا: .... (؟) السلطان الاعظم یمین الدوله بهرام شاه

پورته معلومات د کابل موزیم د لرغونو اسلامي سیکو لړ لیک اثر څخه چې لیکوال یې دومي نیک ښودلی دی او په ۱۹۵۳ ز کال په دمشق کې چاپ شوی، اخېستل شوی دی (۱۴ : ۷۱۹).

ځلورمه ننښلونه

د طاهريانو، صفاريانو، سامانيانو او غزنوي واکمنانو د واکمنيو د مهمو پېښو کرنولوژي		
شميره	هجري قمري کال	پېښې
۱	۲۰۴	د اسد بن سامان د زامنو تقرر: نوح د سمرقند په حکومت، احمد په فرغانه کې، يحيی په چاچ (تاشکند) او الياس په هرات کې
۲	۲۰۵	د طاهر بن حسين انتصاب (مقررول) د خراسان په حکومت
۳	۲۲۷	نوح بن اسد مړينه
۴	۲۳۷	د بُست په حکومت باندې د يعقوب ليث صفاري واکمن کېدل
۵	۲۴۱	د يحيی بن اسد مړينه
٦	۲۴۲	د الياس بن اسد مړينه
۷	۲۴۹	د احمد بن اسد مړينه
۸	۲۵۳	د يعقوب ليث په لاس د هرات، بلخ او باميان فتح کېدل
۹	۲۵۹	د يعقوب له خوا د محمد طاهر ماتې
۱۰	۲٦۰	د يعقوب په لاس د طبرستان فتح، د نصر بن احمد په لاس د بخارا فتح او خپل ورور اسمعيل ته د هغې سپارل
۱۱	۲٦۵ د شوال ۱۴مه	د يعقوب مړينه
۱۲	۲٦۷	د الپتگين پيدايښت
۱۳	۲۷۵	پر بخارا د احمد بن نصر يرغل
۱۴	۲۸۵	اسمعيل بن احمد ته د احمد بن فريغون بيعت
۱۵	۲۸۷	د اسمعيل بن احمد په لاس په بخارا کې د عمرو ليث ماتې
۱٦	۲۹۵ د صفری ۱۴ مه	د اسمعيل بن اسد مړينه
۱۷	۲۹۸	د احمد بن اسمعيل په لاس د سيستان د حکمران معدل بن ليث ماتې
۱۸	۲۸۷	د احمد بن اسمعيل په لاس د سيستان د حکمران عمرو بن ليث ماتې
۱۹	۳۰۱ جمادی الثانی ۲۳ مه	د احمد بن اسمعيل مړينه. (۳۷: ۳۰٦).

۲۰	۳۰۹	د سیستان پر حکومت د احمد بن محمد صفاري مقرري.
۲۱	۳۳۱	د سبکتگین پیدایښت
۲۲	۳۴۳ د ربیع الثاني ۱۹ مه	د نوح بن نصر مړینه
۲۳	۳۴۵	د الپتگین په لاس د بکر بن ملک وژل کېدل
۲۴	۳۴۸	د الپتگین لخوا د سبکتگین ابتیاع
۲۵	۳۴۹	پر نیشاپور باندې د الپتگین حکمراني
۲۶	۳۵۰ د شوال ۱۱ مه	الملک بن نوح مړینه
۲۷	۳۵۰ ذیحجه	بخارا باندې د الپتگین یرغل
۲۸	۳۵۱ ربیع الاول ۱۵ مه	د الپتگین په لاس د منصور بن نوح د جنرال ماتې
۲۹	۳۵۱ د ذیحجې ۱۳مه	په غزني باندې د الپتگین واکمني
۳۰	۳۵۲	د الپتگین په لاس د منصور بن نوح د جنرال ابوجعفر ماتې.
۳۱	۳۵۲ د شعبان شلمه	د الپتگین مړینه او د هغه د زوی ابواسحق په تخت کیناستل
۳۲	۳۵۳	د احمد بن نوح مړینه او د هغه د زوی خلف په تخت کیناستل
۳۳	۳۵۴ د شوال ۲۷مه	د ابو ابراهیم اسحق په لاس د ابوعلي لاویک ماتې
۳۴	۳۵۴	د خلف په غیاب کې په سیستان باندې د طاهر بن حسین واکمني
۳۵	۳۵۵ د ذیقعدې ۲۵مه	د ابواسحق ابراهیم مړینه او د بلکاتگین پاچا کېدل
۳۶	۳٦۱ د محرم لسمه	د سلطان محمود پیدایښت
۳۷	۳٦۵	د بلکاتگین مړینه او د پریتگین په تخت کیناستل
۳۸	۳٦٦	د منصور ابن نوح مړینه او د هغه د زوی پاچا کېدل.
۳۹	۳٦٦	د پریتگین خلع کېدل. (۳۷: ۳۰۸).
۴۰	۳٦٦ د شعبان ۲۷ مه	د غزني په تخت د سبکتگین کښیناستل

۴۱	۳۷٦	د سبکتگین په لاس د جیپال ماتې او په یرغمل ډول د سخپال پاتې کېدل.
۴۲	۳۸۰	د غزني په کلا کې د محمود بندي کېدل د سبکتگین له خوا
۴۳	۳۸۲ محرم	سیر جان ته نژدې د عمرو بن خلف ماتې
۴۴	۳۸۴ د رمضان ۱۵مه	د سبکتگین او محمود له لوري د ابوعلي سیمجوری ماتې؛ سبکتگین ته د نوح بن منصور له خوا د بلخ سپارل او د ناصر الدوله لقب ورکول. محمود ته د خراسان د پوځ د مشري ورکول او د سیف الدوله د لقب ښنل.
۴۵	۳۸۵ ربیع الاول	د سبکتگین او محمود له خوا د ابوعلي سیمجوری او فایق ماتې خوړل.
۴٦	۳۸۷ د رجب ۱۳مه	د نوح بن منصور مړینه او د هغه د زوی ابوالحارث په تخت کښیناستل
۴۷	۳۸۷ شعبان	د سبکتگین مړینه او د هغه د زوی اسمعیل سلطان کېدل
۴۸	۳۸۸ ربیع الاول	د محمود له خوا د غزني د کلا نیول او د اسمعیل نیول کېدل او په تخت د محمود کښیناستل.
۴۹	۳۸۸	په فوشنج د خلف واکمن کېدل او بیرته د هغه پریښودل؛ د محمود د تره بغراجق مړینه .
۵۰	۳۸۹ د صفری۱۲ مه	د ابوالحارث منصور بن نوح لری کول او پر ځای یې د هغه ورور ابوالفواراس عبدالملک په تخت کینول
۵۱	۳۸۹ جمادی الاول ۲۷ مه	د محمود له خوا عبدالملک ته ماتې ورکول په مرو او د خراسان نیول، د غرجستان مشر په توگه د محمود پیژندنه او جوزجانان ته د اسمعیل ورتگ.
۵۲	د ۳۸۹ شعبان	د فایق مړینه
۵۳	د ۳۸۹ د ذیقعدی لسمه	په بخارا د ایلک خان واکمن کېدل او د عبدالملک بندي کېدل
۵۴	۳۹۰محرم	ایلک خان ته د محمود له خوا د یوه هیئت لیږل
۵۵	۳۹۰	د لغمان پر ځینو کلاوو د محمود واکمن کېدل
۵٦	۳۹۱ شوال	هند ته د محمود روانیدل؛ د نصر له خوا د نیشاپور پریښودل
۵۷	۳۹۱	د محمود لاس ته د واثق لویدل او د هغه بندي کول. (۳۷: ۳۱۲).
۵۸	۳۹۲	د جیپال ماتې او بندي کېدل او د محمود قلمرو سره د ویهند یو ځای کېدل.
۵۹	۳۹۳	له غزني څخه د سیستان خواته د محمود ورتگ

٦٠	۳۹۳ ذیقعده	د سیستان خواته له غزني څخه د محمود خوځیدل
٦١	د ۳۹۳ د ذیحجې پنځلسمه	د محمود له خوا د سیستان د شورشیانو ماتول. د سیستان په حکومت د نصر مقررول
٦٢	۳۹۳	د جیپال مړینه او د هغه د زوی انندپال په تخت کیناستل
٦٣	۳۹۵	له غزني څخه بهتندې ته د محمود تګ او د بهتندې د راجه (بیجی رای) شکست او مړینه
٦۴	۳۹۵	غزني ته د محمود بیرته راتګ
٦۵	۳۹٦	د سند پر غاړه د آنند پال ماتې
٦٦	۳۹٦	پر خراسان د ایلک خان یرغل
٦٧	۳۹٧	له خراسان څخه د ایلک خان د پوځ شاته تلل او وتل
٦٨	۳۹۸ ربیع الثاني ۲۳ مه	پر خراسان د ایلک خان دوباره یرغل او د (کتر) په میدان کې د هغه ماتې
٦۹	۳۹۸	د سخپال بغاوت او د محمود له خوا د هغه ماتې او بندي کېدل
٧٠	۳۹۹ د ربیع الثاني ۲۹ مه	د آنند پال په وړاندې د محمود راخوځیدل او ویهند ته نژدې د آنند پال ماتې
٧١	۴٠٠	غزني ته د طغا خان د سفیر راتګ؛ له غزني څخه د نراین پور خواته د سلطان محمود حرکت کول.
٧٢	۴٠١	له غزني څخه ملتان ته د محمود ورتګ؛ د طغاخان پر سلطنت د ایلک خان یرغل او بیرته د هغه په شاتګ ؛ یو ځل بیا د طغا خان پر سلطنت د ایلک خان یرغل؛
٧٣	۴٠١	په غور د محمود یرغل او ابن سوري نیول . د ابن سوري مړه کېدل.
٧۴	۴٠١	خراسان کې قحطي؛ د قصدار د حمران پاځون او هلته د محمد بن محمود مقرریدل.
٧۵	۴٠١	د آنند پال مړینه
٧٦	۴٠۲	پر قصدار یرغل او د هغه د حکمران بیعت
٧٧	۴٠۳	د غرجستان نیول او غزني سره یې تړل.
٧٨	۴٠۳	د ایلک خان مړینه
٧۹	۴٠۴	نندنې ته د محمود ورتګ او له ناچارۍ څخه له هغه ځایه بیرته راتګ؛ له غزني څخه یو ځأ بیا

		ننندنې ته د محمود تګ او د هغه پواسطه د ننندنې نیول کېدل.
۸۰	۴۰۵	تهانیسر ته له غزني څخه د محمود ورتګ او د تهانیسر سقوط
۸۱	۴۰۵	په خوابن باندې د محمود یرغل
۸۲	۴۰۶	بلخ باندېد محمود یرغل؛ د مسعود ټاکل د ولیعهد په توګه ؛ په کشمیر باندې لومړنې حمله او د لوهکوټ محاصره؛
۸۳	۴۰۸	د خوارزم د لښکر ماتی او د محمود له خوا د هغو سیمو نیول. د خوارزم حکومت ته د التون نتاش غوره کول؛ د طغان خان مړینه او د هرات په حکومت د مسعود مقرریدل
۸۴	۴۰۹ د جمادی الاول ۱۳ مه	له غزني څخه قنوج ته د محمود حرکت او محمد ته د غزني دحکومت د کفالت پریښودل
۸۵	۴۰۹ د رجب شلمه	له جمنا څخه د محمود قنوج نیول .
۸۶	۴۰۹	د قبایلو خواته د محمود حرکت
۸۷	۴۱۰	له غزني څخه د ګندهـ او قنوج په لورې د محمود حرکت
۸۸	۴۱۰ د شعبان ۱۴مه	د محمود له خوا د تریلو جیپال ماتې
۸۹	۴۱۰	په باري باندې د محمود واکمن کېدل
۹۰	۴۱۱	نور او قیرات ته د محمود ورتګ
۹۱	۴۱۱ د جمادی الاول لسمه	د غور (تب) ته د محمود حرکت
۹۲	۴۱۲	پر کشمیر دویم ځل یرغل او د لوهکوټ محاصره کول
۹۳	۴۱۲	ملتان ته د مسعود په بندي توګه لیږل؛ د محمود له خوا د آنند پال د زوی تریلو جیپال وژل کېدل
۹۴	۴۱۳	د ګوالیار د راجه بیعت؛ د کالنجر د راجه ګندهـ بیعت
۹۵	۴۱۵	بلخ ته د سلطان تګ (۳۷: ۳۱۴).
۹۶	۴۱۶	د اسرائیل بن سلجوق نیول کېدل او د کالنجر کلا ته د هغه لیږل؛ په خراسان کې د سلجوقیانو لپاره د اوسیدو اجازه ورکول.
۹۷	۴۱۶ د شعبان ۲۲ مه	سومنات ته له غزنی څخه د محمود ورتګ

۹۸	۴۱٦ د رمضان ۱۸مه	ملتان ته د محمود تگ
۹۹	د ۴۱٦ شوال	انهلوارې ته د سلطان رسيدل او د راجه بيهم تبنتيدل
۱۰۰	د ۴۱٦ د ذيقعدی ۱٦مه	د سومنات فتح
۱۰۱	د ۴۱٦ ذيحجه	د محمود له خوا د کنتهـ کوټ د کلا نيول او د منصورې د حاکم خفيف ماتې
۱۰۲	۴۱٦	د معدان مړينه او د هغه د زوی (عيسی) په تخت کنبيناستل او غزني ته د ابوالمعسکر تبنتيدل.
۱۰۳	۴۱۷	د سلطان حضور کې د قتا خان او ايغور خان د سفيرانو شرفيابی، قدرخان ته د محمود له خوا د مرستې په خاطر د ابوبکر حصيری ورليږل.
۱۰۴	۴۱۷	محمود ته د کف (الدوله والاسلام) د لقب او دده ورونو او زامنو ته د نورو لقبونو ورکول د خليفه له خوا؛ د بهيمپال مړينه
۱۰۵	۴۱۸	د جټانو د ټکولو په خاطر له غزني څخه د محمود وتل
۱۰٦	۴۱۸	له سلجوقيانو څخه د ناوا بيورد د خلکو شکايتونه
۱۰۷	۴۱۹	د سلجوقيانو په وړاندې د محمود لشکر کشي
۱۰۸	۴۲۰ربيع الثاني	ری ته د محمود د لښکرو ننوتل ، د ری نيول ، د مجدالدوله بندي کېدل د ری په حکومت د مسعود مقرريدل
۱۰۹	۴۲۱	د مسعود له خوا د اصفهان نيول
۱۱۰	د ۴۲۱ د ربيع الثاني ۲۳ مه	د سلطان محمود مړينه
۱۱۱	د ۴۲۱ د جمادی الاول شلمه	مسعود ته د محمود د مړينې خبر وررسيدل
۱۱۲	۴۳۲ د جمادی الاول ۱۱ مه	د سلطان مسعود مړينه (۳۷: ۳۲۱).

اصطلاحات

- منجنيق: يوه وسله ده چې ډبرې، نفتي موادو څخه الوده او نور تخريبي مواد ليرې گوزاروي. د لومړي ځل لپاره فنيقيانو دغه وسله استعمال کړه. وروسته يونانيانو او پارسيانو هم له دې وسلې څخه گټه اخېستله. عربو هم په لومړي اسلامي دوره کې دغه وسله استعمالوله. په دې کې هيڅ شک نشته چې مجنيق په افغانستان (خراسان) کې د جگړې پرمهال استعماليده... په اسلامي دوره کې چې کله عبدالرحمن بن سمره په ٣٦ هـ کې افغانستان ته راغی، او د مسلمانانو له لښکرو سره کابل ته راورسيد، څو مياشتی يې د کابل ښار کلابند کړ، بالاخره يې د منجنيق په وسيله د کابل د ښار حصار مات کړ، بيا يې دا ښار ونيوه. مسلمانانو د افغانستان د ختيځو سيمو (سندهـ) په نيولو کې هم منجنيق استعمالوه. د منجنيق څخه يې د کلاگانو د ديوالونو په ورانولو کې گټه اخېسته. (٨: ٥٨٥).
- عيار: د سرو زرو په يو جوړ شوي توکي کې د سروزرو د سلنې اندازې ته وايي.
- حشري پوځ: د غزنويانو د واکمنۍ پر مهال به محلي لويو خانانو په شخصي امکاناتو يو پوځي ټولگی جوړاوه او له پاچاهانو سره به يې په فتوحاتو کې مرسته کوله. ددغې پوځي ټولگي شمير د هر خان تر امکاناتو پورې اړه درلوده، خو ځينې وخت د پاچا له خوا هم د ځينو لويو قومونو مشرانو ته اندازه ټاکل کېده .
- سيورسات: هغه پوځي مسؤلينو ته استعماليده چې د پوځي سفر پر مهال به يې پوځيانو ته اعاشه او اباطه برابروله (٢٢:١٠١).
- امپراتوري : هغه دولتونو ته ويل کيږي چې له خپلو جغرافيايي حدود څخه د باندې په گاونډيو هيوادونو باندې حکومت وکړي.
- بيگار: هغه کار ته وايي چې په خلکو باندې له اجورې پرته سرته رسول کيږي.
- ارهټ: چې جمع يې ارهټونه دي. دا له څاه گانو څخه د اوبو را ايستلو ابتدايي وسيله وه، چې څرخ به يې د انسان يا څاروي په واسطه تاويده او د اړتيا وړ د څښاک او د کرونډې د خړوبولو استفاده به ترې کېده .

- اقطاع او تیول: اقطاع هغه ځمکې ته ویل کېده ، چې د حکومت له خوا به نظامي افسرانو ته ورکول کېده ، خو کله کله به روحانیونو ته هم د احترام او درناوۍ په خاطر یوه ټوټه ځمکه ورکول کېده . اقطاع میراثي بڼه درلوده چې له یولسمې پیړۍ څخه مخکې رواج درلود. مینوسکي لیکي: هیڅ داسې وسیله نشته چې مونږ د هغه پواسطه د اقطاع او تیول ترمینځ فرق وکړو، ولې یو شې ویلې شو چې تیول د صفویانو په وخت کې محترمانه جنبه درولوده چې له خدمت سره یې اړیکه نه درلوده. حتی تیول د مستعمری یو ډول بڼه غوره کړه. خو بارتولد په خپل اثر ترکستان نامه په ۱۳۲ مخ کې لیکي : تاریخ اجتماعي دوره غزنویان (الته برویت حدود العالم) سابقه تیول په حدود قرن یازده هم بیش برده اند اما اسم تیول به معنی وسیعش از قرن شانزدهم میلادي به بعد متداول گشت و رونق یافت و تیول عبارت بود از اهدای تمام یا سهمی از محصول و عواید ارضي معین. بعضی از تیول ها مربوط بوظایف و مشاغل معینی بود. تا وقتی که آن شغل را داشت، از آن تیول بهره میگرفت. بعضي تیول های دیگری در برابر خدمت شخص به شخصی مورد نظر و برای حیات وی داده میشد، ولی ارثي نبود.... در واقع تشبثی بود از طرف حکومت برای احیای اقطاع به شکل قدیمی (انتقاع مؤقتی) که در وقت خلفا وجود داشت، تیول از اراضی دیوانی (دولتي) داده میشد (۱۱۰:۲۲-۱۱۱).
- گزیت یا سرگزیت: د جزیه معنی ورکوي، چې په ساساني دولت کې هم رواج و چې په پارسي کې جزیه یا د سرمالیه د گزیت یا سرگزیت په نوم رواج درلود.(۱۸٦:۲۲).
- جزیه : په اسلامي دوره کې د قران د (توبی د صورت ۲۹ آیت) د حکم سره سم په فتح شویو اسلامي هیوادونو کې له اهل ذمه (اهل کتاب) څخه هر کال جزیه اخستل کېده . که چا د اسلام مقدس دین قبلولو، هغه د جزیې څخه معاف و (۱۸٦:۲۲).
- فرسخ: ۱۲۰۰۰ زره خطوي، یا ۳٦۰۰۰ زره قدمه، ځینې فرسخ د اوبښ زر گامه گڼي چې یو نیم میل کیږي.
- مستمري: هغه تنخوا گانی وې، چې روحانیونو او ځینو اشخاصو ته به د دولت له خوا په دوامدره توگه ورکول کېده .

- عروض: هغه علم چې د وزن په لحاظ د نظم سم او ناسم پر معلومیږي او په یو شمیر بحرونو مشتمل دی (۱۷: ٦۱).
- وزنپوهنه (عروض): هغه علم دی چې د نظم پر څپو ویشنه، رکنونه او بحرونه راپیژني (۱۱:۴۸).
- عروض په لغت کې د شعر تلی د لومړی مسری وروستۍ رکن او غره کې د لاری په معنی ده(۴۸:۷۳).
- عروض د ادبي علومو له ډولنو څخه یو ډول دی چې موضوع یې د شعر پر وزن، آهنګ باندی بحث کول دي او د وزن د ایجاد پر څرنګوالې، د وزن پر ډولونو او د هغه په سم او ناسم باندې خبري کوي (۲۴: ۲۳).
- قافیه: د عربو په لغت کې وروسته - شا- څټ او ورپسي تلونکی ته وایي او په اصطلاح کې هغه پوهنه ده، چې د بیتونو د دورونو د پای کلمو له همغږیو څخه بحث کوي یا په بله وینا د مصرع، بیت د هری مصرع او غیر مصرع هر بیت د پای کلمه، چې شعرونو باندی ختمیږي او اعاده یې په ورپسې بیتونو کې لازمه وي قافیه بلل کیږي یا د نظم د دورونو وروستیو هم اهنګیو څخه بحث کوي (۱۳ :۹).

ماخذونه

۱. ابري فروغي، اصغر. (۱۳۸۷هـ ش). تاریخ غوریان. ایران: ارگان نشراتي سمت.

۲. بارتولد. (۱۳۴۴هـ ش). تاریخ سیاسي و اجتماعی اسیای مرکزي در قرن دوازده. مترجم.علي محمد (زهما). کابل: پوهنې مطبعه.

۳. بخش فرهنگي اماده سازي غزني . (برای سال ۲۰۱۳ -۱۳۹۱). سیمای تاریخی غزنه. مطبعه. نوري بخش.

۴. بهار خوګیاڼی، سید محمد کریم. (۱۳۸۸لمریز). د افغانستان د مینځنیو پیړیو تاریخ. ژباړن. محمد فردوس (زکوخیل). کابل: ریپرو هندیا.

۵. بهار، ملک الشعراء. (۱۳٦٦هـ ش). تاریخ سیستان .کابل:مطبعه دولتی.

٦. پژواک، عتیق. (۱۳۸۸ ل). غوریان. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۷. جوزجانی، سراج الدین. (۱۳۴۲هـ ش) طبقات ناصري. به تصحیح و مقابله و تحشیه. عبدالحی حبیبی. کابل: د افغانستان تاریخ ټولنه.

۸. حبیبي، عبدالحی. (۱۳۸۰هـ ش). تاریخ افغانستان بعد از اسلام .ایران :انتشارات افسون.

۹. حبیبي، عبدالحی. (۱۳۸۲ هـ ش). جغرافیای تاریخی افغانستان .چاپ سوم. کابل: بنگاه انتشارات میوند. کتابخانه سبا

۱۰. حبیبي، عبدالحی.(۱۳۷۸ ل). د افغانستان لنډ تاریخ. دویم چاپ. ژباړن. عبدالروف بینوا. پېښور: دانش خپروندویه ټولنه.

۱۱. حبیبي، عبدالحی او نور. (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . عبدالرؤف بینوا. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۱۲. حسیني، سید رضا.(۱۳۹۲هـ ش). معماري و شهر های افغانستان. کابل: انتشارات خراسان.

۱۳. حقپال، محمداجان. (۱۳۸۹ل). قافیه پوهنه. کابل: د کابل پوهنتون مطبعه.

۱۴. خلیلي، خلیل الله او نور. (۱۳۹۱ ل). د افغانستان تاریخ. د اسلام د راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پېښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۱۵.رحمتي، محب الله. (۱۳٦۴ هـ ش). جغرافیای بشري افغانستان. کابل: پوهنتون کابل.

۱۶. رشاد، عبدالشکور.(۱۳۸۹لمریز). جغرافیایي یادښتونه. (لومړی او دوهمه برخه). کندهار: علامه رشاد اکاډمي.

۱۷. رشاد، عبدالشکور. (۱۳۹۵ ل). د پښتو منظم عروضي سیستم . کندهار : علامه رشاد اکاډمی.

۱۸. سرهنګ، پاینده محمد. (۱۳٦۰ هـ ش). افغانستان مقارن لشکرکشی های اعراب. اثر تحقیقي ګستتنز. چاپ شده. کابل: پوهنتون کابل.

۱۹. سوبمن، نصرالله. (۱۳۸۰ ل). پښتانه په هند کې. پاکستان: لاهور ملت چاپ خونه.

۲۰. سمناني، احمد پناهي. (۱۳۷۷ هـ ش). چنګیز خان چهره خونریز تاریخ. ایران: انتشارات حافظ نوین.

۲۱. سیستاني، محمد اعظم. (۱۳٦۹هـ ش). سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها. جلد سوم. اوضاع سیاسي و اجتماعی سیستان بعد از اسلام. کابل: مطبعه دولتي.

۲۲. سیستاني، محمد اعظم. (۱۳٦۲هـ ش). مالکیت ارضی و جنبش های دهقاني در خراسان قرون وسطی. کابل: اکادمی علوم افغانستان.

۲۳. سیاقي، محمد دبیر. (۱۳۹۲ هـ ش). جلال الدین محمد خوارزم شاه. کابل: انتشارات میوند. کتابخانه سبا.

۲۴. شمیسا، سروش. (۱۳۸۱ هـ ش). اشنایي باعروض و قافیه. تهران: انتشارات فردوسي.

۲۵. صدیقي، جلال الدین. (۱۳۸۳هـ ش).دایرةالمعارف تاجیک. کابل: انتشارات میوند.

۲٦. صدیقي زرولي. (۱۳۹۴ لمریز). افغانستان د طاهریانو پرمهال. ننګرهار: مومند خپرندویه ټولنه

۲۷. غبار، میر غلام محمد. (۱۳۹۳ ل). افغانستان د تاریخ په تګلوري کې (لومړی او دویم ټوک) . ژباړن. پوهاندمحمد بشیر دودیال . کابل : میوند خپرندویه ټولنه .

۲۸. غبار، میر غلام محمد. (۱۳۹۱ لمریز). خراسان. ژباړن. رحمت الله هوتک. جلال اباد: همدرد کتاب پلورنځی.

۲۹. غوری مستمندي، غوث الدین. (۱۳۷۸ هـ ش). تاریخ مختصر غور. پشاور: مرکز نشراتی میوند، سبا کتابخانه.

۳۰. فروزاني ، سیدابوالقاسم. (۱۳۹۵هـ ش). غزنویان. (از پیدایش تا فروپاشی). تهران: چاپ هشتم.

۳۱. فرهنګ، میر محمد صدیق او نور (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . اورنګزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۲. کاکاخیل، سید بهادر شاه. (۱۹٦۵ م). پښتانه د تاریخ رڼا کې. پېښور: یونیورسیټی بُک ایجنسي.

۳۳. کاکړ، محمد حسن. (۱۳۹۰ل). پښتون، افغان، افغانستان. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳۴. کامګار، جمیل الرحمن. (۱۳۸۸ هـ ش). د افغانستان د معارف تاریخ. ژباړن. قاري عبدالسمیع شیرزاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۵. محبی. (۱۳۹۱هـ ش). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زائیانو پوري. دویم چاپ. ژباړن. اورنګزیب ارشاد. پیښور: دانش خپرندویه ټولنه.

۳٦. محمد حیات خان. (۱۳۸٦هـ ش) حیات افغاني. دویم چاپ. ژباړونکې. محقق فرهاد ظریفي او محقق عبدالطیف طالبی. پیښور. دانش خپرندویه ټولنه.

۳۷. محمد ناظم.(۱۳۸۵ ل). د غزنوی سلطان محمود ژوند او پیښلیک. ژباړن. محمد بشیر دودیال. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۳۸. ناګار، فضل ولي .(۱۳۹۵ لمریز). د حضرت حمزه بابا (رح) عرفان او غزل. ننګرهار: ناګار خپرندویه ټولنه.

۳۹. نرشخي، ابوبکر بن جعفر. (۱۳٦۲هـ ش). تاریخ بخارا. مترجم . ابونصر احمد بن محمد بن نصرالقبادي. کابل: مطبعه دولتي .

۴۰. نړیوال، رازقي. (۱۳۸۳ لمریز). د افغانستان استحکامي کلاوې ، حصارونه او بالاحصارونه. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۱. نړیوال، رازقي.(۱۳۹۲ لمریز) . د افغانستان تاریخی او فرهنګی ویاړونه . کابل:دانش خپرندویه ټولنه.

۴۲. نړیوال، رازقي. (۱۳۸٦ لمریز). د هیواد لرغوني ښارونه او د تاریخ پاڼې. دویم ټوک. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۳. نعیمي، علي احمد او نور. (۱۳۹۱لمریز). د افغانستان تاریخ د اسلام له راتګ څخه تر محمد زایانو پورې. دویم چاپ. ژباړن . اورنګزیب ارشاد. کابل: میوند خپرندویه ټولنه.

۴۴. نقشبندي، شيخ امين علاوالدين .(۱۳۸۹ لمريز). د تصوف حقيقت او د نقشبند په طريقې يو بحث. ژباړن. محمد بشير دودیال. کابل: ميوند خپرندويه ټولنه.

۴۵. نهرو،جواهر لعل .(۱۳۷۷ ش). نگاهی به تاریخ جهان. مترجم . محمود تفضلی. چاپ دوهم . تهران: چاپخانه سپهر.

۴۶. هاشمي، سيد سعدالدين. (۱۳۵۴ هجري شمسي). تاریخ افغانستان دوره اسلامی از ظهور حکومات ملی اسلامی تازمان اعلیحضرت احمد شاه ابدالی . کابل: پوهنتون کابل.

۴۷. هاشمي، نور حسيب .(۱۳۹۵ هـ ش). مفتاح التصوف.

۴۸. همکار، محمد ابراهیم. (۱۳۹۴ ل). وزنپوهنه. دويم چاپ . ننگرهار: ختیځ کتاب پلورنځی.

۴۹. هيوادمل، زلمي. (۱۳۸۳ هـ ش). جغرافیه تاريخي لغمان. پیبنور: موسسه انتشارات الازهر.

لیکلړ

لومړی ځپرکی

د طاهریانو دولت

دویم ځپرکی

د صفاریانو دولت

درېیم څپرکی

ساماني دولت

څلورم څپرکی

د غزنویانو دولت

پنځم څپرکی

د سلجوقیانو دولت

شپږم څپرکی

د غوریانو دولت

اووم څپرکی

خوارزم شاهانو دولت

اتم څپرکی

د اسلام له ظهور څخه د چنګیز خان تر یرغل پورې د افغانستان ټولنیز او کلتوري وضعیت